

ISSN 2545 – 4439

ISSN 1857 - 923X

# INTERNATIONAL JOURNAL

Institute of Knowledge Management

# KNOWLEDGE



Vol. 42. 5.  
Scientific Papers

**SOCIAL SCIENCES**



KIJ

Vol. 42

No. 5

pp. 821 - 1036

Skopje 2020



**KNOWLEDGE**



**INTERNATIONAL JOURNAL**

**SCIENTIFIC PAPERS  
VOL. 42.5**

*October, 2020*



**INSTITUTE OF KNOWLEDGE MANAGEMENT  
SKOPJE**



# **KNOWLEDGE**

## **International Journal Scientific Papers Vol. 42.5**

### **ADVISORY BOARD**

Vlado Kambovski PhD, Robert Dimitrovski PhD, Siniša Zarić PhD, Maria Kavdanska PhD, Venelin Terziev PhD, Mirjana Borota – Popovska PhD, Cezar Birzea PhD, Veselin Videv PhD, Ivo Zupanovic, PhD, Savo Ashtalkoski PhD, Zivota Radosavljević PhD, Laste Spasovski PhD, Mersad Mujevic PhD, Milka Zdravkovska PhD, Drago Cvijanovic PhD, Predrag Trajković PhD, Lazar Stosic PhD, Krasimira Staneva PhD, Nebojsa Pavlović PhD, Daniela Todorova PhD, Baki Koleci PhD, Lisen Bashkurti PhD, Zoran Srzentić PhD, Sinisa Opic PhD, Marija Kostic PhD

**Print:** GRAFOPROM – Bitola

**Editor:** IKM – Skopje

**Editor in chief**

Robert Dimitrovski, PhD

**KNOWLEDGE - International Journal Scientific Papers Vol. 42.5**

**ISSN 1857-923X** (for e-version)

**ISSN 2545 – 4439** (for printed version)



**INTERNATIONAL EDITORIAL BOARD**

**President:** Academic, Prof. Vlado Kambovski PhD, Skopje (N. Macedonia)

**Vice presidents:**

Prof. Robert Dimitrovski PhD, Institute of Knowledge Management, Skopje (N. Macedonia)

Prof. Sinisa Zaric, PhD, Faculty of Economics, University of Belgrade, Belgrade (Serbia)

Prof. Venelin Terziev PhD, University of Rousse, Rousse (Bulgaria)

Prof. Mersad Mujevic PhD, Public Procurement Administration of Montenegro (Montenegro)

Prof. Tihomir Domazet PhD, President of the Croatian Institute for Finance and Accounting, Zagreb (Croatia)

**Members:**

- Prof. Azra Adjajlic – Dedovic PhD, Faculty of criminology and security, Sarajevo (Bosnia & Herzegovina)
- Prof. Aleksandar Korablev PhD, Faculty of economy and management, Saint Petersburg State Forest Technical University, Saint Petersburg (Russian Federation)
- Prof. Anita Trajkovska PhD, Rochester University (USA)
- Prof. Aziz Pollozhani PhD, Rector, University Mother Teresa, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Anka Trajkovska-Petkoska PhD, UKLO, Faculty of technology and technical sciences, Bitola (N. Macedonia)
- Prof. Aneta Mijoska PhD, Faculty of Dentistry, University “St. Cyril and Methodius”, Skopje (N. Macedonia)
- Prof. Alisabri Sabani PhD, Faculty of criminology and security, Sarajevo (Bosnia & Herzegovina)
- Prof. Artan Nimani PhD, Rector, University of Gjakova “Fehmi Agani” (Kosovo)
- Prof. Ahmad Zakeri PhD, University of Wolverhampton, (United Kingdom)
- Prof. Ana Dzumalieva PhD, South-West University “Neofit Rilski”, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Ali Hajro, PhD, Military Academy “Mihailo Apostolski”, Skopje (N. Macedonia)
- Prof. Branko Sotirov PhD, University of Rousse, Rousse (Bulgaria)
- Prof. Branko Boshkovic, PhD, College of Sports and Health, Belgrade (Serbia)
- Prof. Branimir Kampl PhD, Institute SANO, Zagreb (Croatia)
- Prof. Baki Koleci PhD, University Hadzi Zeka, Peja (Kosovo)
- Prof. Branislav Simonovic PhD, Faculty of Law, Kragujevac (Serbia)
- Prof. Bistra Angelovska, Faculty of Medicine, University “Goce Delcev”, Shtip (N.Macedonia)
- Prof. Cezar Birzea, PhD, National School for Political and Administrative Studies, Bucharest (Romania)
- Prof. Cvetko Andreevski, Faculty of Tourism, UKLO, Bitola (N.Macedonia)
- Prof. Drago Cvijanovic, PhD, Faculty of Hotel Management and Tourism, University of Kragujevac, Vrnjacka Banja (Serbia)
- Prof. Dusan Ristic, PhD Emeritus, College of professional studies in Management and Business Communication, Novi Sad (Serbia)
- Prof. Darijo Jerkovic PhD, Faculty of Business Economy, University “Vitez”, (Bosnia & Herzegovina)
- Prof. Daniela Todorova PhD, “Todor Kableshev” University of Transport, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Dragan Kokovic PhD, University of Novi Sad, Novi Sad (Serbia)
- Prof. Dragan Marinkovic PhD, High health – sanitary school for professional studies, Belgrade (Serbia)

- Prof. Daniela Ivanova Popova PhD, Faculty of Public Health and Sport, SWU Neofit Rilski, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Dzulijana Tomovska, PhD, Faculty of Biotechnical sciences, Bitola (N.Macedonia)
- Prof. Evgenia Penkova-Pantaleeva PhD, UNWE -Sofia (Bulgaria)
- Prof. Fadil Millaku, PhD, Rector, University “Hadzi Zeka”, Peja (Kosovo)
- Prof. Fatos Ukaj, University “Hasan Prishtina”, Prishtina (Kosovo)
- Prof. Georgi Georgiev PhD, National Military University “Vasil Levski”, Veliko Trnovo (Bulgaria)
- Prof. Halit Shabani, PhD, University “Hadzi Zeka”, Peja (Kosovo)
- Prof. Halima Sofradzija, PhD, University of Sarajevo, Sarajevo (Bosnia and Herzegovina)
- Prof. Haris Halilovic, Faculty of criminology and security, University of Sarajevo, Sarajevo (Bosnia and Herzegovina)
- Prof. Helmut Shramke PhD, former Head of the University of Vienna Reform Group (Austria)
- Prof. Hristina Georgieva Yancheva, PhD, Rector, Agricultural University, Plovdiv (Bulgaria)
- Prof. Hristo Beloev PhD, Bulgarian Academy of Science, Rector of the University of Rousse (Bulgaria)
- Prof. Hristina Milcheva, Medical college, Trakia University, Stara Zagora (Bulgaria)
- Prof. Izet Zeqiri, PhD, Academic, SEEU, Tetovo (N.Macedonia)
- Prof. Ivan Marchevski, PhD, D.A. Tsenov Academy of Economics, Svishtov (Bulgaria)
- Prof. Ibrahim Obhodjas PhD, Faculty of Business Economy, University “Vitez”, (Bosnia & Herzegovina)
- Doc. Igor Stubelj, PhD, PhD, Faculty of Management, Primorska University, Koper (Slovenia)
- Prof. Ivo Zupanovic, PhD, Faculty of Business and Tourism, Budva (Montenegro)
- Prof. Ivan Blazhevski, PhD, Institute for Sociological, Political and Juridical Research, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Ivan Petkov PhD, European Polytechnic University, Pernik (Bulgaria)
- Prof. Isa Spahiu PhD, AAB University, Prishtina (Kosovo)
- Prof. Ivana Jelik PhD, University of Podgorica, Faculty of Law, Podgorica (Montenegro)
- Prof. Islam Hasani PhD, Kingston University (Bahrein)
- Prof. Jamila Jaganjac PhD, Faculty of Business Economy, University “Vitez”, (Bosnia & Herzegovina)
- Prof. Jova Ateljevic PhD, Faculty of Economy, University of Banja Luka, (Bosnia & Herzegovina)
- Prof. Jonko Kunchev PhD, University „Cernorizec Hrbar“ - Varna (Bulgaria)
- Prof Karl Schopf, PhD, Akademie fur wissenschaftliche forchung und studium, Wien (Austria)
- Prof. Katerina Belichovska, PhD, Faculty of Agricultural Sciences, UKIM, Skopje (N. Macedonia)
- Prof. Krasimir Petkov, PhD, National Sports Academy “Vassil Levski”, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Kamal Al-Nakib PhD, College of Business Administration Department, Kingdom University (Bahrain)
- Prof. Kiril Lisichkov, Faculty of Technology and Metallurgy, UKIM, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Krasimira Staneva PhD, University of Forestry, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Lidija Tozi PhD, Faculty of Pharmacy, Ss. Cyril and Methodius University, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Laste Spasovski PhD, Vocational and educational centre, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Larisa Velic, PhD, Faculty of Law, University of Zenica, Zenica ( Bosnia and Herzegovina)



- Prof. Łukasz Tomczyk PhD, Pedagogical University of Cracow (Poland)
- Prof. Lujza Grueva, PhD, Faculty of Medical Sciences, UKIM, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Lazar Stosic, PhD, Association for development of science, engineering and education, Vranje (Serbia)
- Prof. Lulzim Zeneli PhD, University of Gjakova “Fehmi Agani” (Kosovo)
- Prof. Lisen Bashkurti PhD, Global Vice President of Sun Moon University (Albania)
- Prof. Lence Mircevska PhD, High Medicine School, Bitola, (N.Macedonia)
- Prof. Ljupce Kocovski PhD, Faculty of Biotechnical sciences, Bitola (N.Macedonia)
- Prof. Marusya Lyubcheva PhD, University “Prof. Asen Zlatarov”, Member of the European Parliament, Burgas (Bulgaria)
- Prof. Marija Magdinceva – Shopova PhD, Faculty of tourism and business logistics, University “Goce Delchev”, Shtip (N. Macedonia)
- Prof. Maria Kavdanska PhD, Faculty of Pedagogy, South-West University Neofit Rilski, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Maja Lubenova Cholakova PhD, Faculty of Public Health and Sport, SWU Neofit Rilski, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Mirjana Borota-Popovska, PhD, Centre for Management and Human Resource Development, Institute for Sociological, Political and Juridical Research, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Mihail Garevski, PhD, Institute of Earthquake Engineering and Engineering Seismology, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Misho Hristovski PhD, Faculty of Veterinary Medicine, Ss. Cyril and Methodius University, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Mitko Kotovchevski, PhD, Faculty of Philosophy, UKIM, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Milan Radosavljevic PhD, Dean, Faculty of strategic and operational management, Union University, Belgrade (Serbia)
- Prof. Marija Topuzovska-Latkovikj, PhD, Centre for Management and Human Resource Development, Institute for Sociological, Political and Juridical Research, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Marija Knezevic PhD, Academic, Banja Luka, (Bosnia and Herzegovina)
- Prof. Margarita Bogdanova PhD, D.A.Tsenov Academy of Economics, Svishtov (Bulgaria)
- Prof. Mahmut Chelik PhD, Faculty of Philology, University “Goce Delchev”, Shtip (N.Macedonia)
- Prof. Marija Mandaric PhD, Faculty of Hotel Management and Tourism, University of Kragujevac, Vrnjacka Banja (Serbia)
- Prof. Marina Simin PhD, College of professional studies in Management and Business Communication, Sremski Karlovci (Serbia)
- Prof. Miladin Kalinic, College of professional studies in Management and Business Communication, Sremski Karlovci (Serbia)
- Prof. Marijan Tanushevski PhD, Macedonian Scientific Society, Bitola (N. Macedonia)
- Prof. Mitre Stojanovski PhD, Faculty of Biotechnical sciences, Bitola (N.Macedonia)
- Prof. Miodrag Smelcerovic PhD, High Technological and Artistic Vocational School, Leskovac (Serbia)
- Prof. Nadka Kostadinova, Faculty of Economics, Trakia University, Stara Zagora (Bulgaria)
- Prof. Natalija Kirejenko PhD, Faculty For economic and Business, Institute of Entrepreneurial Activity, Minsk (Belarus)
- Prof. Nenad Taneski PhD, Military Academy “Mihailo Apostolski”, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Nevenka Tatkovic PhD, Juraj Dobrila University of Pula, Pula (Croatia)
- Prof. Nedžad Korajlic PhD, Dean, Faculty of criminal justice and security, University of Sarajevo (Bosnia and Herzegovina)
- Prof. Nonka Mateva PhD, Medical University, Plovdiv (Bulgaria)

- Prof. Nikolay Georgiev PhD, “Todor Kableshkov” University of Transport, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Nishad M. Navaz PhD, Kingdom University (India)
- Prof. Nano Ruzhin PhD, Faculty of Law, AUE-FON University, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Oliver Dimitrijevic PhD, High medicine school for professional studies “Hipokrat”, Bujanovac (Serbia)
- Prof. Paul Sergius Koku, PhD, Florida State University, Florida (USA)
- Prof. Primoz Dolenc, PhD, Faculty of Management, Primorska University, Koper (Slovenia)
- Prof. Predrag Trajkovic PhD, JMPNT, Vranje (Serbia)
- Prof. Petar Kolev PhD, “Todor Kableshkov” University of Transport, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Pere Tumbas PhD, Faculty of Economics, University of Novi Sad, Subotica (Serbia)
- Prof. Rade Ratkovic PhD, Faculty of Business and Tourism, Budva (Montenegro)
- Prof. Rositsa Chobanova PhD, University of Telecommunications and Posts, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Rossana Piccolo PhD, Università degli studi della Campania - Luigi Vanvitelli (Italy)
- Prof. Rumen Valcovski PhD, Imunolab Sofia (Bulgaria)
- Prof. Rumen Stefanov PhD, Faculty of public health, Medical University of Plovdiv (Bulgaria)
- Prof. Rumen Tomov PhD, Rector, University of Forestry, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Sasho Korunoski PhD, UKLO, Bitola (N.Macedonia)
- Prof. Snezhana Lazarevic, PhD, College of Sports and Health, Belgrade (Serbia)
- Prof. Stojan Ivanov Ivanov PhD, Faculty of Public Health and Sport, SWU Neofit Rilski, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Stojna Ristevska PhD, High Medicine School, Bitola, (N. Macedonia)
- Prof. Suzana Pavlovic PhD, High health – sanitary school for professional studies, Belgrade (Serbia)
- Prof. Sandra Zivanovic, PhD, Faculty of Hotel Management and Tourism, University of Kragujevac, Vrnjacka Banja (Serbia)
- Prof. Shyqeri Kabashi, College “Biznesi”, Prishtina (Kosovo)
- Prof. Temelko Risteski PhD, Faculty of Law, AUE-FON University, Skopje (N. Macedonia)
- Prof. Todor Krystevich, D.A. Tsenov Academy of Economics, Svishtov (Bulgaria)
- Prof. Todorcka Atanasova, Faculty of Economics, Trakia University, Stara Zagora (Bulgaria)
- Doc. Tatyana Sobolieva PhD, State Higher Education Establishment Vadiym Getman Kiyev National Economic University, Kiyev (Ukraine)
- Prof. Tzako Pantaleev PhD, NBUniversity, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Violeta Dimova PhD, Faculty of Philology, University “Goce Delchev”, Shtip (N. Macedonia)
- Prof. Vojislav Babic PhD, Institute of Sociology, University of Belgrade (Serbia)
- Prof. Volodymyr Denysyuk, PhD, Dobrov Center for Scientific and Technological Potential and History studies at the National Academy of Sciences of Ukraine (Ukraine)
- Prof. Valentina Staneva PhD, “Todor Kableshkov” University of Transport, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Venus Del Rosario PhD, Arab Open University (Philippines)
- Prof. Vjollca Dibra PhD, University of Gjakova “Fehmi Agani” (Kosovo)
- Prof. Yuri Doroshenko PhD, Dean, Faculty of Economics and Management, Belgorod (Russian Federation)
- Prof. Zlatko Pejkovski, PhD, Faculty of Agricultural Sciences, UKIM, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Zivota Radosavljevik PhD, Faculty FORCUP, Union University, Belgrade (Serbia)
- Prof. Zorka Jugovic PhD, High health – sanitary school for professional studies, Belgrade (Serbia)

**REVIEW PROCEDURE AND REVIEW BOARD**

Each paper is reviewed by the editor and, if it is judged suitable for this publication, it is then sent to two referees for double blind peer review.

The editorial review board is consisted of 63 members, full professors in the fields 1) Natural and mathematical sciences, 2) Technical and technological sciences, 3) Medical sciences and Health, 4) Biotechnical sciences, 5) Social sciences, and 6) Humanities from all the Balkan countries and the region.



**CONTENTS**

BETTER JOB OPPORTUNITIES THROUGH SOCIAL ENGAGEMENT .....	837
Denitsa Gorchilova .....	837
Violeta Toncheva-Zlatkova .....	837
THE MCKINSEY 7S MODEL IN THE AIRPORT SYSTEM PROTECTION .....	843
Teodora Gechkova.....	843
Tiana Kaleeva .....	843
PROTECTING SOCIAL SECURITY: SECURITY POLICY OR IDENTITY POLICY .....	849
Kaloyan Ivanov.....	849
ASPECTS OF BULGARIA'S SUSTAINABILITY AS A GUARANTEE OF NATIONAL SECURITY .....	855
Ivailo Iliev .....	855
CONTEMPORARY DEMOGRAPHIC AND EMIGRATION PROCESSES IN BULGARIA.....	861
Rumiana Budjeva .....	861
THE ROLE AND IMPORTANCE OF EXCISE DUTY IN BULGARIA.....	869
Zhelyo Zhelev.....	869
LOCAL FINANCES IN BULGARIA ON THE THRESHOLD OF THE THIRD DECADE AFTER THE REFORMS IN THE SECTOR.....	875
Mariyana Krasimirova Pavlova-Banova.....	875
Aleksandrina Borisova Aleksandrova .....	875
FOREIGN DIRECT INVESTMENTS – FACTOR FOR DEVELOPMENT OF THE REPUBLIC OF NORTH MACEDONIA .....	883
Pavle Trpeski .....	883
Vesna Korunovska.....	883
Eljesa Jonuzi .....	883
Samir Ajdini .....	883
Almedina Mehmedi .....	883
THE ROLE AND IMPORTANCE OF ORGANIZATIONAL LEARNING.....	889
Borislav Borisov .....	889
Liljana Pushova Stamenkova.....	889
THE ROLE OF CASE STUDY IN MIDWIFERY EDUCATION IN A VIRTUAL LEARNING ENVIRONMENT .....	895
Tsveta Hristova.....	895
WINE TOURISM CLUSTERS AS MEANS TO BUILD LOCAL IDENTITY .....	901
Gergana Dimitrova .....	901
WOMEN'S FOLK COSTUME, PART OF THE PROMOTION OF CULTURAL TOURISM IN THE GEVGELIA REGION .....	907
Tanja Angelkova Petkova.....	907
Vladimir Kitanov .....	907
IMPACT OF COVID 19 VIRUS ON INTERNATIONAL SECURITY .....	913
Sasho Mitevski .....	913
Blagojcho Spasov .....	913
RIGHT TO DISASTER PROTECTION THROUGH THE PRISM OF CRISIS MANAGEMENT SYSTEMS IN SELECTED COUNTRIES (N.MACEDONIA, SPAIN, AND BULGARIA) .....	921
Biljana Karovska-Andonovska.....	921
Nikola Kletnikov .....	921
LEGAL NORMS AND LEGAL ACTS IN THE POSITIVE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF NORTH MACEDONIA .....	927
Zoran Jovanovski.....	927

---

CRIMINAL OFFENSES WITH ELEMENTS OF VIOLENCE - PSYCHOLOGY OF CRIME AND ABUSE OF POWER .....	933
Miodrag Simović .....	933
Jelena Kuprešanin.....	933
DOMESTIC VIOLENCE DURING THE PANDEMIC COVID-19 COMPARATIVE REVIEW IN OUR COUNTRY AND OTHER COUNTRIES .....	939
Sibeldzan Maksud Shabedin.....	939
Nikola Tuntevski .....	939
HOMICIDE - SUICIDE AT ALBANIANS IN THE REPUBLIC OF NORTH MACEDONIA IN THE PERIOD 2009-2019.....	945
Ardita Abduli.....	945
Nazmije Shaqiri .....	945
Hiriet Ziberi .....	945
LAWFULNESS OF THE DETENTION OF PERSONS BY POLICE BODIES IN THE REPUBLIC OF BULGARIA.....	951
Kristian Angelov.....	951
LEGAL - POLITICAL ASPECTS AND CONSEQUENCES OF PERFORMANCE OF SEARCH OF OFFICIAL PREMISES OF POLITICAL PARTIES.....	957
Toni Georgiev.....	957
Oliver Andonov .....	957
STRENGTHENING NATIONAL SECURITY THROUGH BORDER MANAGEMENT.....	965
Yonko Dimitrov.....	965
GLOBALIZATION AND TERRORISM.....	973
Ali Hajro .....	973
TERRORISM IN INTERNATIONAL LAW .....	977
Ivan Pekić .....	977
Nikola Banićević .....	977
EXPERIENCES IN OPPOSING HYBRID THREATS .....	983
Hatidza Berisha.....	983
Milenko Dzeletovic .....	983
Vladimir Tomašević .....	983
CRIMINAL PSYCHOLOGICAL PROFILING OF AN UNKNOWN PERPETRATOR .....	991
Daniela Trajkovski .....	991
Ilija Zivotic .....	991
PSYCHOLOGICAL ASPECT OF FORGIVENESS .....	995
Elvira Čekić .....	995
NARCIST PERSONALITY DISORDER AND GESTALT THERAPY.....	1001
Tatjana Mentus Kandić.....	1001
Jelena Todorović.....	1001
Lana Jerkić.....	1001
Mirna Zelić.....	1001
WORKING WITH RESISTANCE IN THE PROCESS OF PSYCHOTHERAPY OF PSYCHOSOMATIC DISORDERS: INDIVIDUAL APPROACH OF THE PSYCHOTHERAPIST... ..	1009
Lubomira Dimitrova .....	1009
CURRENT LEVEL OF AWARENESS, PUBLIC ATTITUDES AND ATTITUDE TOWARDS HUMAN TRAFFICKING .....	1013
Nikola Sabev.....	1013
CONSUMER PROTECTION LEGISLATION IN KOSOVO, ALBANIA AND MONTENEGRO ....	1019
Behrije Ramaj .....	1019

MONEY LAUNDERING AS A CRIMINAL AND DESTRUCTIVE OFFENSE OF THE ECONOMY .....	1023
Baki Koleci .....	1023
CICERO’S RHETORIC .....	1029
Robert Dauti .....	1029





## BETTER JOB OPPORTUNITIES THROUGH SOCIAL ENGAGEMENT

**Denitsa Gorchilova**

University of National and World Economy, Bulgaria, [denitsa.gorchilova@unwe.bg](mailto:denitsa.gorchilova@unwe.bg)

**Violeta Toncheva-Zlatkova**

University of National and World Economy, Bulgaria, [violeta.zlatkova@unwe.bg](mailto:violeta.zlatkova@unwe.bg)

**Abstract:** This paper presents good practices from five European countries for building social competences in students from all educational degrees. It discusses the pros and cons of including pro bono activities as part of the active extracurricular forms of teaching. The students benefit from sustaining and raising their motivation, building and filling the set of competencies, enlarging their social capital, etc. Challenges emerge from insufficient regulations, low level of popularity and understanding of the pro bono practice and the low level of social engagement of the young people.

Introducing different forms of pro bono participation and tested in universities from Bulgaria, Hungary, Portugal, Spain and France. All of them have unique institutional culture and operate in countries with different levels of economic development and traditions in volunteering and acknowledging these activities. The project studies the possibilities to harmonize these practices and to apply the European Credit Transfer System (ECTS) with the aim to raise the mobility and to boost the future professional career of the students.

The students had the opportunity to be a part of three types of pro bono workshops – short-term, mid-term and long-term. No matter the form, all of them mentioned at the exit interviews that the participation has helped them build transferable skills like: personal efficiency, personal presentation, self-reflection, self-knowledge self-respect; solving problems, thinking, creativity, analytical and research skills; initiative and leadership, communication skills, working in teams, interpersonal skills; computer and technical literacy; flexibility, adaptability, working under stress, positive attitude, high levels of energy and motivation.

The students from all five country-participants in the project specifically pointed out that they are highly satisfied by the opportunity to build and develop their personal attributes like better understanding of others (empathy); higher levels of sensitivity towards social problems; willingness to learn, change and self-development; integrity and doing good for strangers (volunteering) as part of everyday life.

**Keywords:** transferable competencies; transversal competencies; pro bono activities; social engagement; volunteering; professional development.

## ПОДОБРЯВАНЕ НА ВЪЗМОЖНОСТИТЕ ЗА РЕАЛИЗАЦИЯ ЧРЕЗ СОЦИАЛНА АНГАЖИРАННОСТ

**Деница Горчилова**

Университет за национално и световно стопанство, България, [denitsa.gorchilova@unwe.bg](mailto:denitsa.gorchilova@unwe.bg)

**Виолета Тончева-Златкова**

Университет за национално и световно стопанство, България, [violeta.zlatkova@unwe.bg](mailto:violeta.zlatkova@unwe.bg)

**Резюме:** В доклада се представят добри практики от пет европейски страни по изграждане на социални компетентности у студенти от всички образователно-квалификационни степени. Дискутират се предимствата и недостатъците на включването на про боно дейности като част от активните извънаудиторни форми за обучение. Сред ползите за студентите са поддържане и повишаване на мотивацията, изграждането и допълването на набора от компетентности, разширяването на социалния капитал и др. Трудностите произтичат от празноти в нормативната уредба, недостатъчно познаване на про боно като практика и все още ниската социална активност на младите хора.

Въвеждането на различни форми на про боно участие са в процес на апробиране в университети с уникална институционална култура и работещи в държави с различно ниво на икономическо развитие и традиции в областта на доброволчеството и признаването на тези дейности. Част от проекта е изследването на възможности за прецизиране на практиката на прилагане на Европейската система за трансфер и натрупване на кредити (ECTS) с оглед повишаване на мобилността и улесняване на професионалната реализация на студентите.

В рамките на проекта, студентите имаха възможност да участват в три вида про боно работилници – краткосрочни, средносрочни и дългосрочни. Всички те посочиха в интервюта на изхода, че това участие

подпомага изграждането на преносими умения, сред които се открояват: лична ефективност, лично представяне, себепознаване и себеуважение, разрешаване на проблеми, мислене, креативност, аналитични и изследователски умения, инициативен дух и лидерство, комуникативност, екипност, междуличностни умения, компютърна и техническа грамотност, гъвкавост, адаптивност, работа под стрес, позитивно отношение, енергичност, мотивация.

Студенти и от петте държави-участнички в проекта специално посочват като високо удовлетворително изграждането и практикуването на личностни качества като по-добро разбиране за емпатия / съпричастност, по-голяма чувствителност по отношение на социална проблематика, желание за учене, промяна и развитие; почтеност / морал и доброволчеството като част от ежедневието.

**Ключови думи:** преносими компетентности; трансверсални компетентности; про боно дейности; социална ангажираност; доброволчество; професионална реализация.

## 1. ВЪВЕДЕНИЕ

В Европейския стълб на социалните права като негов първи принцип е посочено, че всеки има право на достъп до качествено и приобщаващо образование, обучение и учене през целия живот с цел да поддържа и придобива умения, които му дават възможност да участва пълноценно в обществото и успешно да осъществява преходи на пазара на труда. Насърчаването на развиването на компетентности е една от целите на визията за Европейско образователно пространство, в което да може „да се използва напълно потенциалът на образованието и културата като движеща сила за създаването на работни места, социална справедливост и активно гражданско участие, както и като начин да изживеем европейската си идентичност в цялото ѝ многообразие“. От една страна хората имат нужда от подходящи умения и компетентности, за да се поддържат стандартът на живот и равнището на заетост, а от друга – да се насърчава по-добрата реализация на пазара на труда и политиките по сближаване по отношение на трудовия свят.

## 2. ТРАНСВЕРСАЛНИ КОМПЕТЕНТНОСТИ И ПРЕНОСИМИ УМЕНИЯ

Основният референтен документ, който широко се използва в областта на образованието от 2006 г. е „Ключови компетентности за учене през целия живот — Европейска референтна рамка“. Той посочва уменията, които всеки съвременен човек трябва да формира в периода на образованието, за да се реализира по най-добрия начин в общество и икономика, базирани на знанието.

Ключовите умения се отнасят до областите на познание, уменията и навиците, които са в основата на личната реализация, гражданското възпитание, социалното приобщаване и наемането на работа, а именно: 1) Общуване на родния език; 2) Общуване на чужди езици; 3) Компетентност по математика и основни компетентности в областта на естествените науки и технологиите; 4) Компетентности в областта на цифровите технологии; 5) Придобиване на умения за учене; 6) Социални и граждански компетентности; 7) Инициативност и предприемачество; 8) Умения за отчитане на културните различия и изразяване.

Понастоящем изискванията по отношение на компетентностите се променят, тъй като все повече работни дейности подлежат на автоматизация, технологиите играят по-голяма роля във всички сфери на труда и живота, а предприемаческите, социалните и гражданските компетентности имат все по-голямо значение за осигуряването на устойчивост и способност за гъвкавост и адаптиране към промените, както и за по-добра реализация в реална трудова среда.

Все по-често в образователната теория и практика се споменават трансверсалните компетентности, които са насочени към овладяване на умения за разрешаване на комплексни житейски ситуации, с които студентите се сблъскват предимно извън учебната зала. Акцентът в учебния процес се измества от преподаване към учене, от придобиване на знания към формиране на умения и компетентности, базирани на знания. Теорията за трансверсалните компетентности извежда на преден план тенденцията за изграждането на умения от надпредметен характер, към „разчупване“ на предметните ограничения по посока на формиране на общи, ключови знания, умения и поведение от страна на студентите. Терминът „трансверсални компетентности“ се възприема като ключови знания, умения и компетенции от различни сфери и практическото им приложение. В този смисъл трансверсалното обучение е насочено към формиране на умения и компетенции чрез междупредметни връзки, а трансверсалните образователни дейности са тези, базирани на междупредметни връзки и насочени към формиране на ключови компетентности.

Важно е да се отбележи, че четири от осемте умения, посочени по-горе са трансверсални, което затруднява вписването им в традиционните учебни програми. Това налага предприемането на действия, свързани с промени в учебните програми и планове, прилагането на интердисциплинарни връзки в процеса на обучение, широкото използване на възможностите на информационните и комуникационни технологии, а така също създаването на нова образователна среда. Преподавателите от своя страна са изправени пред

предизвикателството да използват интерактивни методи на обучение за формиране на положително отношение към ученето, приоритетно да прилагат такива образователни стратегии, които да подпомагат развитието на обучаемите и да спомагат за изграждане на мислещи, можещи и инициативни личности, способни да се справят в съвременните условия. Необходимо е също постоянно да се модернизира процеса на преподаване и да се търсят начини за въвличане на студентите в дейности, които да предизвикват интереса им, да ги мотивират да усвояват и най-вече да прилагат на практика придобитите знания и умения. От решаващо значение за реализацията и конкурентоспособността на пазара на труда, а така също и като най-търсените от страна на работодателите, са именно онези умения, които принадлежат към групите на т.нар. меки или преносими умения. Преносими умения са тези, които хората усвояват в професионалния и личния си живот и могат да ги "пренасят" от едно място на друго. Те са свързани с всяко работно място – най-общо това са комуникационни умения, презентационни, за работа в екип, умения за себеоценка и други, които основно се придобиват в неформална среда. Дадено умение може да се усъвършенства чрез практика, обучение и опит, друго пък може да се загуби, ако не се прилага редовно. Редица изследвания, проучвания и мониторингови доклади отбелязват липсата на такива умения у новопостъпилите служители, което се отдава на факта, че образователните системи са насочени предимно към придобиване на специализирани знания и професионални умения, докато преносимите умения са по-малко, слабо или изобщо не са застъпени. Това от своя страна предопределя търсене и разработване на нови подходи за обучение на студентите, насочени към реални ситуации, насърчаване развитието на творческите им способности, създаване на възможности за формиране и усъвършенстване на преносими умения, прилагане на проектно-базираното обучение чрез разработване на модели и предлагане на реални практически примери.

### 3. СОЦИАЛНА АНГАЖИРАНОСТ ЧРЕЗ ПРО БОНО

Добра практика при изграждането на трансверсални компетентности и преносими умения е проект „Подобряване на възможностите за наемане на работа и насърчаване на социалната ангажираност чрез про боно“ (Boosting Employability and Empowering Social Engagement through Pro Bono – BEESE) .

Проектът BEESE и дейностите, които включва, са свързани с постигане на целите на стратегията „Европа 2020“ за интелигентен и приобщаващ растеж, борбата с високата безработица сред младите хора и осигуряване на плавен преход от училище към работа, като се подпомага интеграцията на пазара на труда и да се гарантира намаляване на социалното изключване. Чрез въвличането на студентите в про боно работилници, те могат да имат конструктивно участие в социалния и професионалния живот, да придобият социални, граждански умения и умения, които увеличават пригодността им за работа. Използването на проектно-базирани обучения и примери от реалния живот от собствените им общности позволява те да се ангажират по-ефективно и да бъдат устойчиво включени в обществения живот.

Мрежата по този проект е съставена от девет организации (университети и неправителствени доставчици на про боно услуги) от пет държави, а УНСС чрез катедра „Публична администрация“ е партньор по проекта. Основна цел на проекта е въз основа на опита на Франция, Испания, Португалия, Унгария и България да се проучат предимствата и недостатъците на включването на про боно дейности като част от активните извънаудиторни форми за обучение за изграждане на социални компетентности у студенти от всички образователно-квалификационни степени.

Терминът про боно най-често се използва за професионална работа, предприета доброволно и без заплащане, “за благо на обществото”. За разлика от обичайната благотворителна дейност, в този случай става въпрос за извършване на професионална дейност от професионалисти в областта, която те познават най-добре. Най-често това се отнася за юристи и лекари, които предоставят услуги без заплащане. Тази практика получава все по-широко разпространение и в средите на други професии, в компании от сферите на маркетинга, технологиите, както и в много консултантски фирми. Про боно идеята има за цел да се използват специфични умения на професионалисти, като се предоставят услуги на хора, които не могат да си ги позволят.

В рамките на стартирания през 2018 г. проект BEESE се предвиждат няколко основни дейности, насочени към улесняване на връзката обучение (и съответно изграждане на трансверсални и преносими умения) – практическа реализация.

На първо място е създаването на инструментите и методологията за структуриране на участието на студентите в про боно дейности. Организирането и провеждането на про боно работилници позволява да се проследи процеса, да се създадат и разработят необходимите материали, да се тестват на практика различни техники и да се изберат най-подходящите варианти. Про боно работилниците обединяват усилията на представители от академичните среди, нестопанския сектор, бизнес професионалисти (ментори) и студенти, които работят заедно по предварително избрани казуси. Извършва се диагностика на съществуващи, реални

проблеми от дейността на български нестопански организации (напр. трудности при привличане на доброволци; слаба комуникационна стратегия и др.) и в рамките на 3-4 ч. (краткосрочна работилница), 8 ч. (средносрочна работилница) или 15-20 ч. (дългосрочна работилница) екипът представя предложения за решение, като едно или повече от тях се осъществяват в реална среда и се проследяват резултатите.

Втора основна цел на проекта BEESE е повишаване на пригодността за заетост у студентите чрез придобиване на реални трудови познания. Работата по казуси отдавна се прилага в образованието, но често те са симулационни, адаптирани към конкретен учебен материал и съответно не могат да представят всички нюанси на даден проблем. В рамките на про боно работилниците изборът на проблемна казус се извършва чрез придържане към предварително строго разписани правила, спазват се селекционни процедури както за участващите нестопански организации, така и за менторите и студентите-доброволци. По време на провеждането на работилниците, студентите имат възможност не само да приложат на практика своите знания по специалността (маркетинг, статистика, комуникации, публична администрация, право и др.), но и да придобият представа за трудовия процес, за конкретни трудности и предизвикателства при решаването на специфични професионални проблеми. Участващите в екипите ментори (бизнес професионалисти) споделят своя опит, дават примери и напътстват студентите при изготвянето на предложенията.

Трета ключова задача на проекта BEESE е стимулирането на социална ангажираност и участие. За някои студенти това е първи досег с нестопанска организация, кампания или кауза. От една страна те научават много за мисията, визията и целите на конкретната организация, реализираните проекти и доброволчески инициативи, а от друга – те самите се явяват про боно доброволци, които да допринесат за постигане на целите на организацията. Предварителната подготовка, въвеждащото обучение и задълбочената работа по конкретния казус поражда желание у студентите да се включат по-активно в подобни дейности, да проучат добри практики, да бъдат креативни при разработването и представянето на решения. Проследяването на резултата и реалния ефект от свършената работа действа мотивиращо, повишава чувствителността им към социалните проблеми и стимулира активното им гражданско участие.

#### **4. РЕЗУЛТАТИ ОТ ПРО БОНО РАБОТИЛНИЦИТЕ**

Про боно работилниците са широка арена за формиране, усвояване и усъвършенстване на преносими умения, което се потвърждава и от обратната връзка и положителна оценка, която дават студентите при направени анкетни проучвания след приключване на активността. След задълбочен анализ на отговорите на студентите по отношение на преносимите умения, най-силно се открояват:

- Лична ефективност – умения за планиране, организиране и осъществяване на задачи и проекти в предварително определени срокове;
- Лично представяне – умението да се покажат силните страни на характера, да се взема участие както в индивидуалните, така и в груповите задачи, демонстриране на знания и умения, бърза адаптация към екипната култура и добро представяне извън професионалните умения;
- Себепознаване и (себе)уважение – личната преценка за притежавани качества и характер, правилна самооценка и демонстриране (или не) на уважение спрямо мнението и поведението на другите;
- Разрешаване на проблеми / мислене / креативност / аналитични / изследователски умения – способностите за оценка на ситуацията, за намиране на различни перспективи, за събиране на повече информация и идентифициране на ключовите моменти в дадена ситуация или проблем, творческо мислене и работа с наличните в момента информация и ресурси;
- Инициативен дух и лидерство – поемане на задача с желание, способността да играеш ролята на лидер или последовател, способността за поемане на отговорност и организиране на членовете на екипа;
- Комуникативност (слушане, разбиране) – ефективна и ефикасна комуникация;
- Екипност / междуличностни отношения – работата в екип, взаимоотношенията с останалите, позитивното отношение, уменията за „въдхновяване“ на другите наоколо и за потушаване на конфликти;
- Компютърна / техническа грамотност – компютърни познания, инструменти и програми за обработка на изображения и мултимедийно представяне, презентационни умения.
- Гъвкавост / адаптивност / работа под стрес – умението за бързо приспособяване към променящи се обстоятелства при недостиг на време, откритост към нови идеи, възможност за реакция според ситуацията и справяне с много задачи едновременно;

- Позитивно отношение / енергичност / страст / мотивация – демонстриране на ентузиазъм с думи и действия, готовност и отговорност за приключване на задачи, независимо от трудностите, чувство за хумор и поддържане на желанието за работа.

Не бива да се пропуска да се споменат още няколко личностни качества, които са високо ценени в работна среда, а студентите коментират след участието си в про боно работилницата: по-добро разбиране за емпатия / съпричастност, по-голяма чувствителност по отношение на социална проблематика, желание за учене, промяна и развитие; почтеност / морал и доброволството като част от ежедневието.

Като добавена стойност за студентите от участието им в про боно работилниците биха могли да бъдат изведени положителни резултати в три основни направления – качество на обучението, реализация на пазара на труда и развитие на личността.

В областта на обучението при студентите се наблюдават:

- Поддържане и повишаване на мотивацията: този тип извънаудиторна заетост извежда обучението на друго ниво, провокира интерес и стимулира мотивацията, защото се използва нов модел на учене чрез правене и се проследява резултатът от извършените дейности. Допълнителен административен стимул е възможността за формиране на част от крайната оценка по включена в учебния план дисциплина да се определи въз основа на приноса на студента към екипното решение.
- Изграждане и допълване на набора от компетентности: чрез активното си участие в подобни инициативи в рамките на учебната програма, студентите интензивно използват наученото, развиват и надграждат своите компетентности по време на формалното обучение във висшето училище.
- Изграждане на нови умения: разглежданите казуси предполагат изпълнението на интересни и предизвикателни задачи, за които е необходимо да се приложат умения, които студентите не са усвоили до момента.
- Практически опит и тясна връзка теория-практика: прилагане на придобитите теоретични знания при решаването на проблемите, поставени от нестопанските организации, проверка на концепции и използване на модели, а така също учене от опита на бизнес професионалистите.

По отношение на реализацията на пазара на труда, студентите получават:

- Възможности за кариера в нестопанска организация: поради спецификата на работата на нестопанските организации, про боно работилниците могат да се използват като своеобразен инструмент за подбор на качествени кандидати за конкретни работни позиции.
- Запълване на „празни места“ в професионалния профил/автобиография/резюме: участието в про боно работилница може да бъде отразено като интересен, различен и все още уникален опит, което от своя страна отличава студента от всички останали кандидати от една страна, а от друга – показва практически опит в областта на изучаваната специалност.
- Възможност за намиране на работа и препоръки – въз основа на съвместната работа с представители на бизнеса и нестопанския сектор, студентите достигат до информация за свободни работни места, търсени качества у новонаетите и организационната култура на различни структури, а освен това могат да вземат референция или да бъдат директно препоръчани.

Ползите за личностното развитие на студентите могат да бъдат резюмирани като:

- Разширяване на социалния капитал: студентите имат възможност да фокусират вниманието си върху своята среда, своята общност и да разберат повече за това как те самите осъществяват връзки с околните и по какъв начин изграждат своето отношение с тях и на какво се основава доверието с техните колеги, познати и приятели.
- Създаване на мрежи и контакти: срещата с бизнес менторите, с представителите на нестопанските организации, а така също с другите участници са предпоставка за много неформални разговори, дискусии, споделяне на опит, обмен на идеи и създаването на познанства, които биха могли да останат във времето и да са предпоставка за съвместна работа по други проекти, каузи или активности.
- Подобряване на самочувствието и по-високо ниво на самоувереност: след участието си в про боно работилница, студентите споделят, че имат по-висока оценка за себе си и са придобили увереност, че могат да се справят и да бъдат успешни дори и в задачи, които не са изпълнявали никога.

## 5. ВМЕСТО ЗАКЛЮЧЕНИЕ: ПРЕДСТОЯЩИ СЪПЪКИ

Част от предстоящата работа по проект ВЕЕЕ е изследването на възможности за прецизиране на практиката на прилагане на Европейската система за трансфер и натрупване на кредити (ECTS) с оглед повишаване на мобилността и улесняване на професионалната реализация на студентите. Премества се

създаване на методология, наръчник и онлайн курс за провеждане на про боно работилници и тяхното оценяване и признаване във висшето образование. Основните трудности са свързани с празноти в нормативната уредба по отношение на признаването на кредитите и отразяването на този опит в официалната документация, недостатъчно познаване на про боно като практика и мотивацията на преподавателите за прилагането ѝ и не на последно място – ниската социална активност на младите хора и стимулирането на тяхното участие.

В заключение, представената практика за създаване, организиране и провеждане на про боно работилници предлага успешен модел за взаимодействие, при който чрез участието на студенти в про боно дейности се подобряват възможностите им за професионална реализация, а доброволчеството се превръща в част от академичния и житейски опит на младите хора.

#### **ЛИТЕРАТУРА**

Доклад за младежта 2017 (2018) Министерски съвет.

ЕКР 2009: Европейска квалификационна рамка за учене през целия живот. Люксембург, Служба за официални публикации на Европейските общности, 2009.

Национална стратегия за младежта 2016– 2020 г. (2016) <https://www.strategy.bg/StrategicDocuments>

НКР 2012: Национална квалификационна рамка. Наредба № 96 на Министерския съвет, 2012.

Общи европейски принципи за валидиране на неформално и самостоятелно учене, 2004 г. (Брюксел)

Препоръка на Съвета от 22 май 2018 година, относно ключовите компетентности за учене през целия живот (текст от значение за ЕИП), 2018/C 189/01)

Проектна документация, проект BEESE (2018-2020) - <https://beeseprobono.eu/>

Проучване на младежките нагласи и нужди. Алианс за регионални и граждански инициативи. (2015).

Цанков, Генкова (2009): Цанков, Н., Л. Генкова. Компетентностният подход в образованието. Благоевград: УИ „Неофит Рилски“, 2009.

Cinque, M., 2016. Lost in translation. Soft skills development in European countries, Tuning Journal for Higher Education, Vol. 3, Issue No. 2, May 2016, pp. 389-427

Gorchilova, D. (2019). Bulgarian young people, volunteering and social capital: trends in 2019. Knowledge International Journal, 34(5), 1209 - 1213.

Muhamad, S., (2012). Graduate Employability and Transferable Skills: A Review, Advances in Natural and Applied Sciences, 6(6): 882-885

Rusanova, L., (2017). An Attempt to Define the Soft Skills Necessary for the Social Worker, Proceedings of University of Ruse, vol. 56, book 8.2., pp. 19-23

Toncheva-Zlatkova, V., (2018). Learning by Doing: Insights from Project-Based Teaching, International conference “Studies-Business-Society: present and future insights IV“, Klaipeda State University of Applied Sciences, Klaipėdos valstybinė kolegija, pp.103-114

Yordanova, D., (2017). Requirements of Employers Concerning University Graduates' Transferable Skills: Methodology for Assessment, Proceedings of University of Ruse, vol. 56, book 9, pp. 88-94

---

## THE MCKINSEY 7S MODEL IN THE AIRPORT SYSTEM PROTECTION

**Teodora Gechkova**

Department National and Regional Security, UNWE, Bulgaria, [tgechkova@unwe.bg](mailto:tgechkova@unwe.bg)

**Tiana Kaleeva**

Department National and Regional Security, UNWE, Bulgaria, [tkaleeva@e-dnrs.or](mailto:tkaleeva@e-dnrs.or)

**Abstract:** The McKinsey 7S Model is a modern framework analyzing the work of the different parts and aspects of the organization. It is a useful concept implemented by numerous companies and their leaders in order to examine the effectiveness of the business, strategic plan, staff's competences and employees' satisfaction.

Nowadays, more and more organizations are searching for new opportunities to improve their productivity and effective business cycles, to establish harmony on company's level and to become more competitive on the market. McKinsey 7S Model presents, all interested in achieving that, with a supplemental tool to do it. Moreover, the model could be useful in periods of mergers and acquisitions or in aspects such as identification of weak areas in the organization but also in revealing new opportunities.

The McKinsey 7S framework is based on seven fundamental for each organization areas – strategy, structure, systems, skills, staff, style and shared values. Designed on these elements, it fully outlines every aspect with which the organization is dealing in its daily activities and in the long term period. Providing an insight in these factors the model is successfully combined with other tools and mechanisms in achieving prosperity.

Considering all the above, the McKinsey 7S Framework could be a beneficial model in the security and defense sphere, especially in the critical infrastructure. The airport system as part of the critical infrastructure, is exposed to numerous and widely differentiated threats and risks. Its stability and safety is of significant importance. That is why new mechanisms for achieving and preserving security are needed. McKinsey 7S Model introduces a deeper insight in analyzing the airport system, its elements and weak areas.

The aim of this article is to present the McKinsey 7S Model in the critical infrastructure area by:

- Describing the role, elements and implementation of the model, alongside its advantages and disadvantages;
- Outlining the McKinsey 7 factors in the airport system and how they could be introduced in improving the security and stability of the infrastructure and boosting its overall functioning;
- Analyzing the internal environment of the airport system;
- Proposing assumptions how the organization would be positively affected by the model.

Last but not least, the article also introduces the behavioral analysis mechanisms in the enhancement of the security, improvement of the internal organizational environment and advancing the personnel of the airport infrastructure.

**Keywords:** McKinsey model, framework, examination of effectiveness

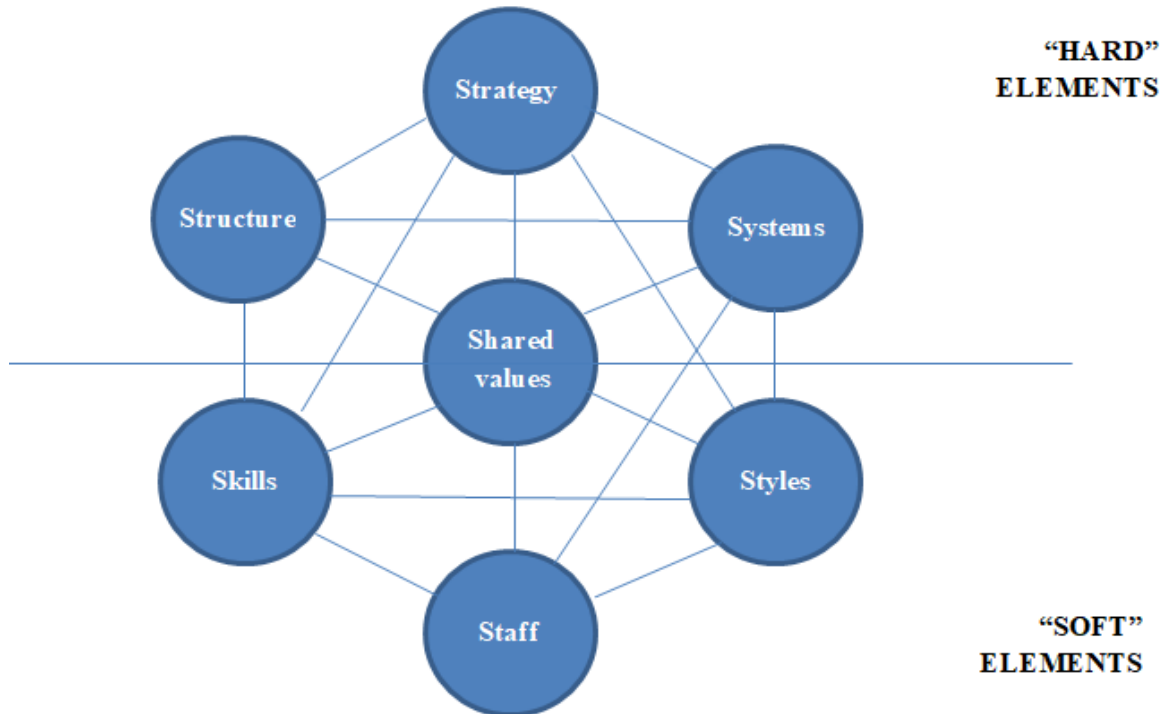
### 1. MCKINSEY 7S MODEL - CONCEPT, ELEMENTS, STEPS FOR IMPLEMENTATION, ADVANTAGES AND DISADVANTAGES

The McKinsey 7S model, created in the 1980s, outlines the 7 factors that facilitates the fulfillment of organization's goals and the undertaken of action of change. These 7 combined with one another factors are needed in order to perceive a strong, healthy and prosperous organization. The 7S model is widely accepted and applicable in the business, especially when it comes to undertake an organizational change or merger. It could also be used for boosting productivity and efficiency, improving competitiveness, creating a new business or employees' improvement strategies.

The 7 factors that should be taken into account and analyzed in the strategic management process are divided in two groups – “hard” and “soft” elements. The “hard” ones are relatively easy to be outlined and directly influenced by the managers, while the “soft” ones are harder to be identified because are less tangible and are influenced by the organization's culture rather than by the company's leaders. (MindTools, McKinsey 7-S Framework, Making Every Part of Your Organization Work in Harmony)

The elements of the model are explained and graphically shown (*Graph 1. Elements of McKinsey 7S Model*):

**Graph 1. Elements of the McKinsey 7S Model**



**Strategy**

The strategy outlines the company’s long-term plan for achievement on sustainability, competitive advantage and strong vision, mission and values in order to be recognizable in the market. It might be problem-solving oriented or more thriving-aiming depending on the needs and goals of the organization. The crucial moment in the process of formulating and implementing a strong strategy is to be designed in such a manner to align with the other 6 factors. On its own the strategic decision may not be the optimum one, but combines with other elements of the model the results could be strong and even exceeding the expectations.

**Structure**

The structure describes and visually represents the way in which the company’s divisions, units and departments are organized and interact with one another, as well as, who are the responsible and accountable persons in this structure. Basically, this is the so called chart of the firm. It is the most visible and accessible by the public element of the model that could be easily changed due to the dynamics in the business.

**Systems**

This factor outlines the processes, procedures and policies of the organization that enables and regulates the fulfillment of the daily activities. It also shows how they would be affected by a change or transition. Due to the fact that the systems are the basic area that determines the way business is performed, they should be a main focus for the managers during an action of change.

**Skills**

This factor includes components like competences, knowledge, capabilities and skills that the employees should possess in order to perform and fulfill their everyday working duties and responsibilities. Prior or during an organizational transition the issue that usually arises concerning this element of the model is what skills the company will need in order to reinforce its new policies, strategy or organizational structure.

**Staff**

The staff element is connected with the skills one. This factor concerns how many employees the organization will need, from which professional sphere they would be, as well as their capabilities and roles in the company’s structure. Also a fundamental questions here are how the staff will be recruited, trained and prepared for its working positions, what would be the remuneration it would receive and how would be motivated and rewarded.



### Style

This is the management style of the top-managers of the organization. It represents their manner of management, interaction, undertaken of actions, adoption and implementation of changes. Besides that, the style of the company is also described by their symbolic value as leaders.

### Shared values

The shared values are the heart of the McKinsey model. They are the core values and principles by which the organization operates on a corporate level and the norms and standards that guide employees' behavior on the structural level. That is why the shared values are the foundation of every organization. (Jurevicius, O., 2013).

In order McKinsey 7S model to be implemented in an organization a certain steps should be considered in its applying process, although there is no universal roadmap that needs to be followed:

- **Identifying the areas that are not effectively aligned** – this step aims the identification of whether the 7 factors are aligned with each other and search for inconsistencies and weaknesses between the relationships of those elements.
- **Determination of the optimal organizational design** – during this step the best optimal alignment is of crucial importance in achieving the most effective organizational design. By defining the desired alignment, main goals and plans are able to be set.
- **Deciding where and what changes should be made** – this is the action plan. If the organizational structure and management style are not aligned with its values, reorganization of the reporting relationship should be performed in order to improve the effectiveness of the working activities.
- **Making the necessary changes** – this is the most crucial and essential stage of the process requiring competent specialist to introduce and implement the change.
- **Continuously reviewing the 7S elements** – all 7 elements are not static, they are in a continuous change and dynamics. A variation in one of the factors always leads to an effect on the other elements which might require new structural and organizational design. That is why constant monitoring and review of each area is needed. (Jurevicius, O., 2013).

As happens with many models like McKinsey 7, there is a debate based on the efficiency of its implementation. One of the biggest strengths of the 7S framework is that it can be applied widely due to its flexibility in the transition period, as well as, in identifying weaknesses of the company. Another advantage of the model is its holistic view based on harmony and balance in the organization. Moreover, both people and processes are included ensuring that they will be simultaneously kept in focus.

On the other hand, there are some disadvantages that cannot be ignored. For example, some may consider its lack of universal steps or roadmap to be followed as a drawback. Other negative aspect is that for some managers the model is not so pleasant to be implied if the organization covers a massive business. Last but not least, it is not a strategic tool but more likely a guide which facilitates the actual strategy change and planning process. (AGS Overview, 2020)

## 2. THE MCKINSEY 7S MODEL IN THE AIRPORT SYSTEM AND ITS ROLE IN IMPROVING THE AIRPORT SYSTEM FUNCTIONING.

There are no barriers for the implementation of the McKinsey 7S Framework. It could be applied in every organization nevertheless its business scope and operations. A particular case is the airport system. Every one of the 7 factors has an effect on the overall performance of the airport infrastructure.

For an airport the **strategic factor** might aim at building competitive advantage by mergers and formation of group structures or trough introduction of new flight routes, increasing customer satisfaction through safer and faster services or through electronic and information technologies. (Fourah Bay College, University of Sierra Leone, 2020) When it comes to **structure**, one of the most commonly seen practices is the creation of well-designed and structured hierarchy. Airport systems are large, oftenly combining multiple airlines, mergers and acquisitions. The dynamics in this area leads to the introduction of new technologies and their respective professionals, frequently change of the managers and top leaders. That is why the organizational structure is of high importance for the normal and positive functioning of the airport.

As every organization the airport is having **systems** like employee recruitment and selected system, performance appraisals system, quality control system, complaint handling system, marketing system and others. Besides that the airport maintains numerous industry-specific systems such as check-in systems, baggage handling system, in-flight entertainment system and others. (Dudovskiy, J., 2016) Last but not least, the security system for the airport is of crucial importance for the functioning of the organization, preserving its stability and safety of the passengers and personnel at its territory. The interactive imagine of airport systems can be seen on figure 1.

Fig 1 Airport systems



shutterstock.com • 1121490743

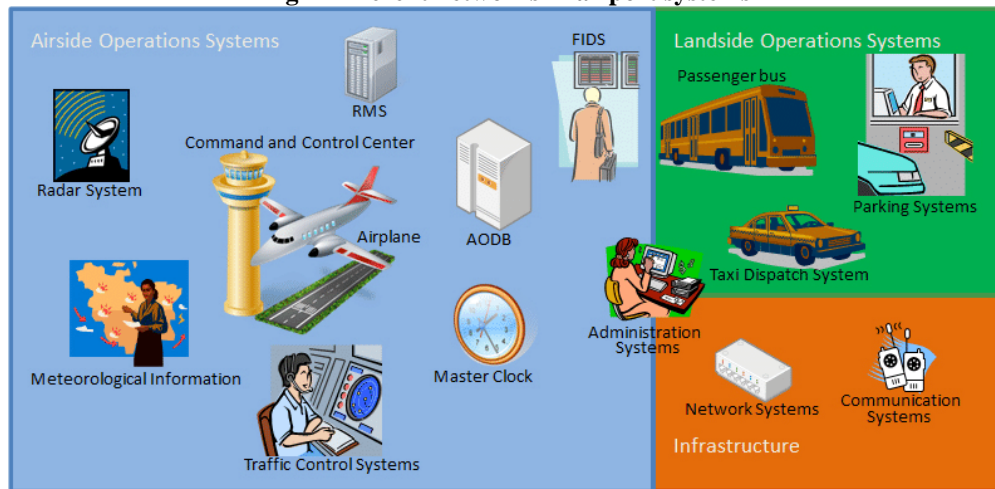
Source: shutterstock.com

**Airport systems** - each airport in the world – independently small or big, private or not; cargo or not – is a part of system between airport (physical infrastructure) and airline system. This system is a part of more and different networks, which are connecting the airports. (Figure 2)

These networks and systems can be either geographic or operational. Geographical networks are the following:

- **Regional networks** linking smaller airports with a regional or national center, as commuter aircraft feed traffic from all over the Southeast United States into Atlanta, or Argentine airports connect with Buenos Aires
- **Metropolitan multi-airport systems** serving a single metropolitan area, as Oakland, San Jose, and San Francisco/International serve the Bay Area, and the de Gaulle and Orly airports serve Paris
- **National networks** linking the major cities of a country, as major airlines do for large countries such as the United States, Germany, and Japan
- **International** and intercontinental networks, connecting countries with each other (Neufville, R., 2013)

Fig 2 Different networks in airport systems



Source: researchgate.net

**Skills and Staff** factors in the airport organization are important and in many cases fundamental. In frequent cases personnel with new capabilities, knowledge and qualifications are needed, a specialized staff is introduced and continuous improvement and development of the employees is aimed in order an effective functioning of the airport to be reached. Moreover, the staff should possess or obtain experience and knowledge in preserving security and safety at the airport territory. (Woerner-Erk, H., Walther, K., 2015)

The **style** as part of the model would be highly influenced by the managers and top leader of the airport organization. They would set the main goals, strategies, structures and even career opportunities. It is their responsibility to create the favorable image of the airport for the mass public and the effectively functioning and desirable style by the personnel.

As a center of each organization the **shared values** of the airport are oriented in the staff commitment, specialization and professionalism, high quality of services and competitiveness, attracting more customers and providing safe and secured atmosphere.

### 3. INTERNAL ENVIRONMENT OF THE AIRPORT ORGANIZATION AND THE INTRODUCTION OF BEHAVIORAL ANALYSIS

As already mentioned, the internal environment of the airport in the face of its personnel is the fundamental factor that ensures the functioning of the systems and structure of the organization. There are different types of specialists in the airport infrastructure, from the airline pilots, airport engineer, airframe mechanic and air traffic controller, to the flight attendant, baggage handlers, airport security members and air marshal. (Editorial Team, Airport) They might be highly differentiated but each one of them is crucial for the effective functioning of the airport systems.

Numerous aspects should be taken into account when it comes to employees in the airport. Firstly, this is the recruitment of specialized and experienced personnel. The airport is built on the necessity for high technologies, innovations and continuous development in the presenting of services and ensuring security. That is why it aims the recruitment of well-prepared and qualified personnel that are ready to improve themselves and obtain new knowledge and experience. Secondly, in cases where there is a lack of the above mentioned employees, the additional trainings and further qualification are introduced for the newly employed staff and for the already existing one. Thirdly, once recruited and trained, comes the need to keep the personnel in this particular organization through the creation of friendly atmosphere, positive internal culture and competitive remuneration or incentives.

All these three aspects are part of the internal environment of the airport, constantly changing and in relations with one another. The so called “soft” factors of the 7S McKinsey Model are useful in analyzing these elements, outlining their weaknesses and strengths and relocating resources and efforts for their improvement, search for new opportunities and goals.

One particular example for the both introduction of new technologies and further development of the personnel of the airport and at the same time preserving safety and security is the implementation of the behavioral analysis. After the terrorist attacks of 11<sup>th</sup> of September, more and more airports are searching for techniques to detect suspicious individuals on its territory. Specialists in this sphere conduct researches and develop technologies based on the analyses of the body language and behavioral signs of the passengers and people on the territory of the airport in general. It is believed that such programs can detect the potential terrorists and individuals with intention to harm the airport infrastructure and through that ensures the safety and security of the airport organization and the life of the people on its territory.

Israel is one of the leaders in developing programs for behavioral analysis. The **COGITO** technology detects suspects harboring malicious intent and presents a significant breakthrough that can assist the aviation. (Suspect Detection Systems website, Technology) United States also introduces similar programs - **Screening Passengers by Observation Technique – SPOT** based on the COGITO system (Karp,J. and Meckler,L., 2006) and **Future Attribute Screening Technology (FAST)** which is designed on the behavioral and psychological sciences, theories for detection of forensic behavior and sensory technologies. (Homeland security website, Future Attribute Screening Technology)

However the behavioral analysis technologies evolve, the staff and skill factor is not likely to be displaced in the future. Several aspects should be observed when it comes to that. On the one hand, is the understanding how the technologies work and the conducting of trainings so that the specialists would be prepared to effectively implement it. On the other hand, stands the fact that the behavioral analysis programs could show false results and the human factor is the one that should take a stand in this case. Finally, timely and adequate reaction is essential in situations with suspicious or hostile individuals.

Although the behavioral analysis is taking more centered role in the security sector, there are certain critics on how effective and positive it would be for the airport infrastructure. Some claim that instead of allocating resources and efforts on detecting limited group of suspicious individuals, more screeners and trainings are needed in performing routine, mandatory searches increasing the number of randomly selected passengers. (Harcourt, B., 2006)

#### 4. CONCLUSION

The safety and security of the airport and the individuals on its territory is a main concept in the effective functioning of the airport infrastructure. In order that to be established and analyzed, the 7S McKinsey Framework is introduced. It is a useful tool outlining the strengths and weaknesses in the airport infrastructure and through that leading to the strategic or structural reorganizations, systems developments and personnel trainings and improvements. The internal environment of the airport is of crucial importance for the well-being of the organization and that is why more resources and efforts are invested in its improvement through additional qualifications, knowledge and trainings, including in the sphere of behavioral analysis.

#### REFERENCES

- AGS Overview. (2020). McKinsey 7S Framework [Online]. Available at: <https://www.airiodion.com/wp-content/uploads/2020/07/AGS-McKinsey-7S-Framework-Overview.pdf> (Accessed: 17 September 2020)
- Dudovskiy, J. (2016). British Airways 7S McKinsey Model [Online]. Available at: <https://research-methodology.net/british-airways-mckinsey-7s-model/> (Accessed: 20 September 2020)
- Editorial Team, Airport. 10 Different Types of Airport Jobs [Online]. Available at: <https://www.aircraftcompare.com/blog/types-of-airport-jobs/#6-tsats-airport-security-members> (Accessed: 20 September 2020)
- Airport systems, [https://www.researchgate.net/figure/Some-systems-involving-an-airport-scenario-partial\\_fig1\\_268237288](https://www.researchgate.net/figure/Some-systems-involving-an-airport-scenario-partial_fig1_268237288) (Accessed 27 September 2020)
- Fourah Bay College, University of Sierra Leone. (2020). McKinsey's 7S Model in relation to European Airlines, Essays (university) for Business Strategy [Online]. Available at: <https://www.docsity.com/en/mckinsey-s-7s-model-in-relation-to-european-airlines/5777582/> (Accessed: 20 September 2020)
- Harcourt, B. (2006). Behavioral Profiling at U.S. Airports, Longer Version [Online]. Available at: <https://www.law.uchicago.edu/files/files/Harcourt%20OpEd%20Behavioral%20Profiling%20Longer%20Version.pdf> (Accessed: 22 September 2020)
- Homeland security website. (2014). Future Attribute Screening Technology [Online]. Available at: <https://www.dhs.gov/publication/future-attribute-screening-technology> (Accessed: 22 September 2020)
- Jurevicius, O. (2013). McKinsey 7s Model [Online]. Available at: <https://strategicmanagementinsight.com/tools/mckinsey-7s-model-framework.html#:~:text=Definition,organization%20to%20achieve%20its%20objectives> (Accessed: 17 September 2020)
- Karp, J. and Meckler, L. (2006) Which Travelers have “Hostile Intent”? Biometric Device may have the Answer [Online]. Available at: <https://www.wsj.com/articles/SB115551793796934752> (Accessed: 22 September 2020)
- MindTools, McKinsey 7-S Framework, Making Every Part of Your Organization Work in Harmony [Online]. Available at: [https://www.mindtools.com/pages/article/newSTR\\_91.htm](https://www.mindtools.com/pages/article/newSTR_91.htm) (Accessed: 17 September 2020)
- Neufville, R., Odoni, A., (2013) Airport Systems – Planning, Design and Management [Online]. Available at: [https://www.academia.edu/40276940/Airport\\_Systems\\_Planning\\_Design\\_and\\_Management\\_2\\_E\\_PDFDrive\\_com](https://www.academia.edu/40276940/Airport_Systems_Planning_Design_and_Management_2_E_PDFDrive_com) (Accessed: 27 September 2020)
- Suspect Detection Systems website, *Technology* [Online]. Available at: <https://www.sds-cogito.com/technology> (Accessed: 20 September 2020)
- Woerner-Erk, H., Walther, K.. (2015). Low Cost Airports in India, Part 1: Applying implementation frameworks, 7S Model and Balanced Scorecard [Online]. Available at: <https://www.slideshare.net/EURINGJosoquinFerna/low-cost-airports-in-india-part-1-applying-implementation-frameworks-7s-model-and-balanced-scorecard> (Accessed: 20 September 2020)

## PROTECTING SOCIAL SECURITY: SECURITY POLICY OR IDENTITY POLICY

**Kaloyan Ivanov**

University of National and World Economy, Sofia, Bulgaria, [kivanov@insoft.bg](mailto:kivanov@insoft.bg)

**Abstract:** There is urgent need to analyse the terms „societal security“, „security policy“, „identity“, „identity policy“ and „identity politics“ in order to draw the line between their proper meaning and current misunderstandings. The accepted views automatically refer them to „social exclusion“. The research argues and states that it is misleading and that protecting societal security means to protect identity preventing social exclusion. The subject of the research is the solution of the problem to distinguish the concepts of „protection of social security“, „security policy“ and „identity policy“. To this end, it is extremely important to arrange the content of our understanding of identity and culture, which fills the content of the concept of „social security“. Only in this way can we determine the object of protection and hence the specifics of this protection. Very briefly, but sufficiently for our goals, we should pay attention to terms such as 'culture', 'national identity', 'security', and take for granted concepts such as 'social exclusion' and 'social inclusion', the scope of which is relatively precisely defined outside the framework of security science. In order to derive rational benefit, in the course of the research we exercise our right to abstract from extra-contextual disputes, including preferences for one or another concept, by finding support in accepted, though not indisputable, achievements of security science, as far as such.

The sharp dispute over identity today is the current reason to pay attention to the problems associated with this dispute. However, we must not engage in the current quarrel between neoliberalism and conservatism, globalism and nationalism, cosmopolitanism and isolationism, or other conflicting ideologies. At the center of our thinking should be an almost unambiguous term that stabilizes our point of view beyond the emotions of everyday life. And for us, this term is „social exclusion.“

**Keywords:** identity policy, identity, public security, security policy

## ЗАЩИТА НА СОЦИАЛНАТА СИГУРНОСТ: ПОЛИТИКА ЗА СИГУРНОСТ ИЛИ ПОЛИТИКА НА ИДЕНТИЧНОСТ

**Калоян Иванов**

Университет за национално и световно стопанство, София, България, [kivanov@insoft.bg](mailto:kivanov@insoft.bg)

**Резюме:** Спешно е необходимо да се анализират термините „обществена сигурност“, „политика на сигурност“, „идентичност“, „политика на идентичност“ и „политика на идентичност“, за да се направи граница между тяхното правилно значение и настоящите недоразумения. Приетите възгледи автоматично ги насочват към „социално изключване“. Изследването твърди и заявява, че е подвеждащо и че защитата на обществената сигурност означава защита на идентичността, предотвратяваща социалното изключване.

Предмет на изследването е решението на задачата да разграничим понятията „защита на социалната сигурност“, „политика за сигурност“ и „политика на идентичност“. За целта е изключително важно да подредим съдържанието на нашето разбиране за идентичността и културата, което изпълва съдържанието на понятието „социална сигурност“. Само по такъв начин можем да определим обекта на защита и отгук спецификата на тази защита. Съвсем накратко, но в достатъчна степен за поставените от нас цели, следва да обърнем внимание на термини, като „култура“, „национална идентичност“, „сигурност“, и да приемем наготово понятия, като „социално изключване“ и „социално включване“, чийто обхват е сравнително точно определен извън рамките на науката за сигурността. За да извлечем рационална полза, в хода на изследването се възползваме от правото си да се абстрахираме от извънконтекстуални спорове, включително около предпочитанията към една или друга концепция, като намерим опора в приети, макар и не безспорни, постижения на науката за сигурността, доколкото има такава.

Острият спор за идентичността днес е актуалната причина да обърнем внимание на проблемите, свързани с този спор. Ние обаче не бива да се впускате в злободневната кавга между неолиберализма и консерватизма, глобализма и национализма, космополитизма и изолационизма или други конфронтиращи се идеологеми. В центъра на разсъжденията си следва да поставим почти еднозначно определен термин, който да стабилизира нашата гледна точка извън емоциите на злободневието. И за нас този термин е „социално изключване“.

**Ключови думи:** идентичност, обществена сигурност, политика на идентичност, политика на сигурност.

## 1. УВОД

Политическите цели на съвременните войни също експлоатират идентичността, т.е. представляват политика на идентичност и социално изключване. Негативни примери – достатъчно: талибаните в Афганистан, явлението „Ислямска държава“, гражданската война в Сирия... В същото русло са конфликтите около независимостта на испанската провинция Каталуня, референдумът за брекзит, избирането на Доналд Тръмп за президент на САЩ и мн.др.

Подобни събития сякаш доказват, че политиката на идентичност по дефиниция е насочена към разделяне, ориентирана е към миналото и носи изключващ характер.

Силен контрааргумент срещу подобна „изключваща“ дефиниция за идентичността и личен вътрешен мотив определя насоката на нашия интерес. В доклад за шотландското правителство през 2010 г. неговите автори – Стив Райкър, Дейвид Макроун и Ник Хопкинс, извеждат три основни заключения. Едното от тях е, че съществуват множество конкуриращи се определения за идентичността и хората правят своя избор за някое от тях. „Второ, начините, по които ние очертаваме границите помежду ни, определят кой е и кой не е приет за „един от нас“.“ Трето, възприемането или неприемането на някого за „един от нас“ определя нашето поведение към другите и удовлетворението, което другите получават от нашите прояви на уважение (civility), като по такъв начин оформят всекидневния ни опит.

Авторите на доклада дават пример за инклузивна (приобщаваща) идентичност със спасяването на българските евреи през Втората световна война. Изтъкват, че когато българите описват българските евреи, те подчертават българската им същност: българските евреи „говорят и мислят на български, [...] пята популярни български песни и разказват български приказки“. Райкър, Макроун и Хопкинс посочват също, че „българите са народ, „надарен с хуманност, справедливост и състрадание към всички, които страдат.“ Затова предаването на еврейското население би означавало българите да „загубят своята морална и духовна уникалност, своята славянска същност, своето българско лице“. [...] Идентичността в нейния тесен смисъл на самоопределяне предопределя идентичността в нейния широк смисъл на тип общество, в което живеем“.

Втори, и не последен, пример за приобщаващата българска идентичност е наличието на мюсюлманско тюрбе (гробница) на Бали ефенди, наричан Али Баба, в двора на църквата „Свети пророк Илия“ в Княжево, в София.[Тодоров, Г., 2014] Предание разказва, че още дете, чието име било Илийчо, Али Баба бил взет като „кръвен данък“ от майка си, българка, пратен в Анадола, където получил духовно образование. Впоследствие се завърнал в родното си място, Княжево, и помагал на сънародниците си със своето лечителство и закрила. Почитта на българите християни към мюсюлманския суфи е показателна – приобщаваща, така, както е показателна приобщаващата закрила на Бали ефенди към околните българи по време на турското робство.

Извън емоцията на спасението и преданието можем безпристрастно да дефинираме идентичността в смисъла на Мануел Кастелс: идентичността се състои от присъщ на личността набор от ценности, вярвания и нагласи спрямо себе си и другите и не съвсем присъщ ѝ набор от роли, които личността играе в отношенията си с другите и в обществото.[Vulmer, S., 2018] Общността, към която личността принадлежи, притежава (почти) същия набор ценности, вярвания, нагласи и роли. Личност и общност взаимно приемат, признават и споделят своята идентичност и принадлежност един към друг, като само тогава личността може да бъде пълноценна личност, а общността – пълноценна общност.

Един от най-атакуваните като закостеняла отживелица видове идентичност е националната. Оставяме настрана критиките, които обикновено я изваждат от присъщия ѝ контекст и затова ни отвеждат в задънена улица. Нека се обърнем към нейната често пренебрегвана положителна страна!

Националната идентичност позволява поддържането на себеуважение, принадлежност и чувство за сигурност, придава смисъл на живота на хората, може да бъде продуктивна сила за създаване на позитивен обществен капитал, който да стимулира сътрудничеството с другите, да подобри комуникацията и да насърчи ефективното функциониране на демократичните институции.

Когато разглеждат етническата идентичност, например Анна Смирнова и Игор Киселев обръщат внимание на няколко такива функции: когнитивна – свързана с осъзнаването, самоотъждествяването, самоопределянето в отношението ние – те; афективна – свързана с желанието за принадлежност; регулативна – свързана с институционалните норми, традициите, обичаите, споделените ценности, вътрешногруповото общуване; психологическа – защитна, свързана с осигуряваната психическа устойчивост и определеност, с актуализацията на личността; мотивационна – свързана с насочването на съзнанието и поведението; мобилизационна – свързана с постигането на цели.

Изброените функции, струва ни се, не се отнасят единствено до общностите, формирани около специфична етничност. Същите функции на човешката идентичност можем да открием например в политическите формации, религиозните общности или в LGBT групите. В тях също разпознаваме съответните особени

когнитивни нагласи, афективно привличане, регулирано общуване, защитен психически комфорт, мотивиращо насочване и целенасочена мобилизация, основани върху характерна за тях политическа, религиозна или LGBT идентичност. Същите функции на идентичността откриваме и при нациите.

В същността си функциите на идентичността изразяват начините на споделяне на ценности, вярвания, нагласи и роли между нея и общността, на приобщаване на личността към дадена общност, на формиране на тяхната взаимно споделена принадлежност.

За защита на идентичността можем да обобщим казаното дотук по следния начин:

Първо. Идентичността определя границите на собствената специфика, които едновременно са и очертания на контактната област с други идентичности. Затова българските евреи едновременно остават различни от българите, но споделят българска идентичност.

Второ. Идентичността винаги е споделяна, без значение приемана или отхвърляна. Затова идентичността по дефиниция не е нито включваща, нито изключваща. Социалното включване и изключване се отнасят преди всичко до способността на дадена общност да поддържа социално равенство (равни възможности) и справедливост. Затова политиката на идентичност не означава по дефиниция политика на изключване. Социалното изключване е неправомерно определен контекст на понятието „политика на идентичност“, който неоснователно компрометира „идентичността“ като такава.

Трето. Различните видове идентичност имат едно и също предназначение: да осигурят самоопределянето, да привличат, да регулират отношенията, да закрилят, мотивират и мобилизират членовете на дадена общност. Социалното включване и изключване могат да повлияят на идентичността, т.е. на самоопределянето, привличането, отношенията, закрилата, мотивацията и мобилизацията в дадена общност.

Четвърто. Националната по нищо не се различава от останалите видове идентичност. Дори, както отбелязва Джайъл Ким, тя не е единствената колективна идентичност, която претендира за политическа власт. Следователно и по принцип: „Политиката на идентичност е насочена към придобиване на държавна власт“ – както заявяват Анна Смирнова и Игор Киселев.

Но за да разберем напълно идентичността, е необходимо да отидем по-нататък в своите разсъждения. Всъщност: „Идентичността“ може да е много добре обоснован друг начин да кажем „култура“ – отбелязва Джайъл Ким, директор и координатор за регионални изследвания във Военния колеж на Армията на Съединените щати, с уговорката, че съществуват и биологично обусловени характеристики на отделния човек и човешкия колектив, освен културните.

Културата прониква във всички сфери на човешкия живот. Можем да приемем, че тя представлява споделяно осмисляне на натрупвания опит като ценност за човешкото съществуване с цел удовлетворяване на небиологичните човешки потребности. Както посочва Джон Мак, основните човешки потребности от принадлежност, оцеляване и чувство за собствена значимост могат да бъдат удовлетворени само ако човек членува в група или с други думи, ако споделя обща култура. Според Санджой Банерджи от Държавния университет в Сан Франциско културата представлява граматика, която съчетава семантични елементи за разпознаване на ситуации, реализиране на стратегии за успех, мотивиране и планиране на действия, освобождаване на емоции.

Без да разглеждаме подробно културата, тук е достатъчно да посочим най-важното:

Първо. Макар и взаимосвързани, идентичност и култура не са едно и също нещо. Идентичността за разлика от културата може да притежава и биологични характеристики – цвят на кожата, цвят на косата, форма на черепа, конструкция на скелета, пол и пр.

Второ. Ако идентичността е фиксирана даденост от споделени ценности, вярвания, нагласи и роли, то културата е променяща се динамика на оценностяване, формиране на вярванията, определяне на нагласите, игра на възприеманите роли. Ако идентичността е споделеното, културата е споделянето; ако идентичността е образът, културата е рисуването. В контекста на фиксирането и споделянето на опита идентичността наистина е обрната към миналото като фиксиран опит, а културата е преживяване на фиксирания опит в настоящето.

Трето. Смисълът на културата е сътрудничеството, смисълът на идентичността – готовността за сътрудничество. Идентичност, която предполага изключване, не може да удовлетвори този смисъл. Затова смисълът се изгубва, когато става дума например за националистическата идеология, която акцентира върху изключването.

Националистическата идеология превръща културния разказ за идентичността и сътрудничеството в претенция за изключителност и съперничество. Вместо приобщаване чрез култура крайният национализъм предлага изключване чрез конфликт. В националистическия разказ разделителната линия преминава през темите за вредата, заговора, идеологическата чистота, етническото превъзходство, възмездие, жертвата, за да стигне до противопоставянето ние – те и отхвърляне на „другия“. Заради тесногърдието, което

произвежда, крайният национализъм руши връзката между идентичност, култура и сътрудничество в националната общност и в отношенията ѝ с другите общности.

Основен гарант за признаване на идентичността и сътрудничеството в националната общност и извън нея е била и продължава да бъде държавата. За Джайъл Ким: „Политически най-мощната колективна идентичност в модерната ера е националната държава“. Държавата придава форма на нация, нацията предоставя легитимност на държавата, посочва Михаел фон дер Шуленбург. В своя статия от 23.11.2018 г. за електронното издание *International Politics and Society* той издига тезата, че глобалният мир се нуждае от националните държави, за да се избегне хаосът и за да се постигне устойчив световен ред. Авторът се аргументира с факта, че „всички въоръжени конфликти в света са в рамките на провалени национални държави. Те се превърнаха в глобален проблем на сигурността. [...] Модерните национални държави рядко, ако не никога, са етнически хомогенни и тяхното оцеляване зависи от междуобщностната интеграция, а не от претенциите за етническо превъзходство. Те все повече се оценяват въз основа на предоставяните от тях сигурност, справедливост, работа и социални услуги и съвсем не според силата на тяхната армия. И това важи не само за демократичните държави“. С други думи отредената роля на националните държави е да предоставят на първо място сигурност, за да могат да предоставят всички други необходими блага.

Сигурността е не просто благо, ценност или даденост – тя е в не по-малка степен социална концепция. Сигурността означава липса на заплахата, предполага свобода от несигурност и право на развитие. Експертите разграничават множество видове сигурност, обособени въз основа на различните сфери на човешка дейност. През последните 30 години вниманието се насочва все повече към сферата на културата. Културата присъства като фактор в сигурността, който оказва значително влияние върху държавите и определя цялостното развитие на нашия свят. Постепенно се утвърждава виждането, че по-дълбокото разбиране за културата може да помогне в борбата с екстремизма, тероризма, размириците, радикализацията, разузнаването и което е по-важно, да подпомогне усилията за увеличаване на обществената сплотеност (социалната кохезия), респ. приобщаването и сътрудничеството. Израз на тази тенденция е развитието на концепцията за социеталната сигурност.

Понятието „социетална сигурност“ е въведено след края на Студената война, през 90-те години на XX в., от т.нар. „Копехагенска школа“, от Бари Бузан, Оле Уайвър, Мортен Келструп и Пиер Льомер. Въведението е израз на своеобразна концептуална революция, която поставя под знака на сигурността, „секюритизира“ цялата човешка дейност, като разграничава в нея военна, политическа, икономическа, екологическа и социетална сигурност. От гледна точка на социеталната концепция както краят на една държава настъпва със загубата на нейния суверенитет, така краят на едно общество настъпва със загубата на неговата идентичност. Затова Бернардин Кухосу-нон разглежда социеталната сигурност чрез „взаимната динамика на отношенията между национална сигурност и национална идентичност“.

Едно от най-добрите описания на връзката между националната идентичност, култура и сигурност принадлежи обаче на Алекс Маклауд. Според него културата и идентичността могат да бъдат секюритизирани; определят отношението към сигурността; могат да интегрират в себе си ценностите на националната концепция за сигурност; предопределят начина на възприемане на заплахите за сигурността и избора на средства за гарантирането ѝ. С други думи, като определят потребностите за собствената си защита и така оформят представата за сигурността на националната държава, културата идентичността оказват силно влияние върху нейната политика за сигурност. Накратко, във връзка със сигурността е важно да подчертаем поне две неща:

Първо. Защитата на сигурността означава защита на идентичността и културата на дадена общност. Доколкото защитата на сигурността по презумпция е политика за сигурност, то част от общата политика за сигурност е и политиката за социетална сигурност, т.е. защитата на идентичността и културата.

Второ. Най-надеждната защита на сигурността най-общо и на социеталната сигурност в частност е била, продължава да е и се очертава да бъде и в бъдеще националната държава. Въз основа на своята идентичност и култура националната държава е призвана заради изключителната си отговорност да формулира прецизна и адекватна политика за сигурност.

Според Женевския център за демократичен контрол на въоръжените сили политиката за сигурност представлява официално описание как държавата гарантира собствената си сигурност и сигурността на своето население. Политиката за сигурност определя конкретна визия, цели, ценности, принципи, национални интереси, стратегическа среда, международни задължения, настоящи и бъдещи заплахи, рискове, предизвикателства и благоприятни възможности. Със своята политика за сигурност държавата е необходимо да дефинира широко разбиране за националната сигурност в отговор на разнообразните потребности на своите граждани; да формира и насърчава доброто управление, ефективността, ефикасността



и отчетността на сектора за сигурност; да изгражда вътрешен консенсус за гарантиране на сигурността; да стимулира регионалното и международното доверие и сътрудничество.

Формулирана по такъв начин, политиката за сигурност изключва понятията „култура“ и „идентичност“. С много въображение и някак срамежливо можем да видим съдържанието им, скрито зад думи, като „ценности“, „национален интерес“, „недържавни актьори“ и „сътрудничество“, в оригиналната разработка на Женевския център. Препратки към културата и идентичността виждаме също в препоръката за консултиране, отчитане на потребностите от сигурност и принос на „обществеността“ (the public) при формулиране на националната политика за сигурност. В обхвата на „обществеността“ са включени „джендър, етнически или религиозни малцинства“. Както се вижда, една от ключовите думи в подобни концепции е думата „потребности“. Затова нека съчетаем социеталната концепция с йерархията на потребностите.

Ако социеталната сигурност е мост между сигурността на държавата (state security) и безопасността на отделния човек (human safety) според Копенхагенската школа, тогава в нейния обхват попадат потребностите от принадлежност и зачитане в смисъла на Ейбрахам Маслоу [Маслоу, Е., 2001]. С други думи социеталната сигурност е свързана с удовлетворяване на потребността от собствена идентичност, съвместно осмислена в споделяна култура, и потребността от нейното признаване, т.е. приобщаване към идентичността и културата в дадена социална среда. По тази логика отново се връщаме към ключовата дума „приобщаване“, която изразява същността на всяка идентичност и култура.

По отношение на политиката за сигурност е важно да отбележим:

Първо. Досегашните стандарти за формулиране на политиката за сигурност обезличават, дори пренебрегват идентичността и културата като легитимни обекти на защита. В политиката за сигурност следва да бъде вплетена като органично цяло политиката за защита на социеталната сигурност.

Второ. Политиката за социетална сигурност не е нищо друго, освен политика за сигурност на идентичността, която е нещо различно от конвенционалното и критикува но разбиране на политиката на идентичност. Политиката за социетална сигурност е и политика за свободно развитие на културата.

Трето. Недоразумението в понятията „политика за сигурност“ и „политика на идентичност“ произтича от изкривеното разбиране за и пренебрегване на идентичността, които се изразяват в отъждествяването ѝ със социалното изключване.

Всичко, казано дотук, ни позволява да прецизираме масово употребяваните понятия „социетална сигурност“, „политика за сигурност“ и „политика на идентичност“. В този ред на мисли:

Първо. Социалното изключване и включване следва да бъдат преосмислени в концепциите за сигурността и политиката за сигурност така, че конкретно да бъдат насочени към поддържане на равни възможности за реализация и справедливост в обществото, без да накърняват неговата идентичност, културно богатство и сигурност.

Второ. Под „политика на идентичност“ не би следвало да се разбира автоматично изключваща, ретроградна и вредна политика. Но заради компрометираното съдържание на понятието при масова неправилна употреба в изследванията на сигурността и нейната защита вероятно е по-добре то да бъде заменено с по-точното „политика за социетална сигурност“.

## 2. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В заключение е необходимо да подчертаем, че политиката за социална сигурност е или поне следва да бъде неразделна част от политиката за сигурност. Политиката за социална сигурност представлява в същността си защита както на идентичността и културата, така и на индивидуалните права и свободи по начин, който не допуска социално изключване.

## ЛИТЕРАТУРА

- Гюров, Р. (2011). Към анализа на сигурността (в контекста на контраразизването). София: Фонд. Нац. и междунар. сигурност.
- Гюров, Р. (2010). Новата парадигма на сигурността – необходимост и изисквания за изграждане на система за оценка на риска и ранно предупреждение в България. // Военен журнал. бр. 1-2, с. 77-86
- Кирилов, С. (2014). Бали Ефенди – един умиращ култ в полите на Витоша. – В: Либерален преглед. [онлайн]. librev.com, 21.01.2014, HTML. [достъп 02.09.2020].
- Маслоу, Е. (2001). Мотивация и личност. София: Кобеа.
- Морган, Д., & Джъст, П. (2005). Социална и културна антропология. Много кратко въведение. София: Захарий Стоянов.



---

## ASPECTS OF BULGARIA'S SUSTAINABILITY AS A GUARANTEE OF NATIONAL SECURITY

Ivailo Iliev

University of National and World Economy, Sofia, Bulgaria, [iliev\\_ivailo@mail.bg](mailto:iliev_ivailo@mail.bg)

**Abstract:** The present is characterized by major economic transformations, globalization, creation of world economic centers and transnational companies. The problem of Bulgaria's sustainable development, which is to ensure the security and the coping with the risks and challenges in today's and the future world, is becoming more and more relevant. Dealing with it is a continuous process, which in the future is necessary to outline adequate and timely measures to take into account all state institutions.

The European Union's Global Strategy paves the way for increasing the resilience and progress of each Member State in the areas of democracy, institutionalism, security, the economy and public awareness. The present time is characterized by major economic transformations, globalization, the creation of global economic centers and transnational companies. The intertwining of the economic and the socio-political life of the country makes the problem of the sustainable development of Bulgaria more and more actual, in order to guarantee the security and the coping with the risks and challenges in the present and future world.

The object of the study is sustainable development as a guarantor of our national security.

The subject of the study are some features and results of sustainable development, with which Bulgaria aims to achieve its security against global risks.

The aim of the study is to analyze certain aspects of sustainability that guarantee our national security.

The scope of the study is limited due to the fact that the volume involves a study only of certain aspects that have a direct impact on security for the period after Bulgaria's accession to the EU until 2019.

Different methods of collecting, comparing and analyzing information have been used: EU communications, NSI data, Eurostat and scientific literature.

**Keywords:** demographic replacement ratio, gross domestic product (GDP), sustainable development.

## АСПЕКТИ НА УСТОЙЧИВОСТТА НА БЪЛГАРИЯ КАТО ГАРАНЦИЯ ЗА НАЦИОНАЛНАТА СИГУРНОСТ

Ивайло Илиев

Университет за национално и световно стопанство, София, България, [iliev\\_ivailo@mail.bg](mailto:iliev_ivailo@mail.bg)

**Резюме:** Настоящото се характеризира с големи икономически трансформации, глобализация, създаване на световни икономически центрове и транснационални компании. Проблемът за устойчивото развитие на България, който е да гарантира сигурността и справянето с рисковете и предизвикателствата в днешния и бъдещия свят, става все по-актуален. Справянето с него е непрекъснат процес, който в бъдеще е необходим, за да се очертаят адекватни и навременни мерки, които да вземат предвид всички държавни институции.

Глобалната стратегия на Европейския съюз чертае пътя за повишаване на устойчивостта и напредъка на всяка от държавите членки в сферите на демокрацията, институционализма, сигурността, икономиката и информираността на обществото. Настоящото време се отличава с големи икономически трансформации, глобализация, създаване на световни икономически центрове и транснационални компании. Преплитането на икономическия със социалнополитическия живот на страната прави все по-актуален проблема за устойчивото развитие на България, с което да се гарантират сигурността и справянето с рисковете и предизвикателствата в днешния и бъдещия свят.

Обект на изследването е устойчивото развитие като гарант за националната ни сигурност.

Предмет на проучването са някои особености и резултати от устойчивото развитие, с които България цели да постигне сигурността си пред глобалните рискове.

Цел на изследването е да се анализират определени аспекти на устойчивостта, които гарантират националната ни сигурност.

Обхватът на изследването е ограничен поради факта, че обемът предполага проучване само на определени аспекти, които имат пряко отражение върху сигурността за периода след приемането на България в ЕС до 2019 г.

Използвани са различни методи на събиране, сравняване и анализ на информацията: съобщения на ЕС,

данни на НСИ, Евростат и научна литература.

**Ключови думи:** брутен вътрешен продукт (БВП), демографско заместване съотношение, устойчиво развитие

## 1. УВОДНИ ДУМИ

Стратегията, при която се използват природните ресурси така, че да могат да се задоволят днешните и бъдещите потребности на човечеството, като не се нарушава околната среда, се определя като устойчиво развитие. То е породено от непрекъснатия стремеж на хората за постигане на такова социално-икономическо развитие, което да им осигури по-добро качество на живота, без да нарушава екологичното равновесие в природата. Европейският съвет се стреми към такава световна рамка, с която да се зачита международното право и която да осигурява „устойчиво развитие и устойчив достъп до световните блага“ [Transforming our world]. Тази рамка включва „Програмата за устойчиво развитие до 2030 г.“. Устойчивостта трябва да включва [Костова-Пикет, Д., 2017]:

- защита на критичната инфраструктура;
- енергийна сигурност;
- адаптиране към изменението на климата;
- гражданска защита;
- икономическа устойчивост;
- заетост;
- световни рискове за здравето;
- научни изследвания.

Като всяка стратегия, и устойчивото развитие има следните фази (Фигура № 1):

**Фигура № 1. Фази на стратегията на устойчивото развитие**



Източник: Авторът.

Международното развитие за периода 2016-2030 г. се свързва с целите на устойчивото развитие, които са определени от 193 държави на Общата Асамблея на ООН, проведена на 25.09.2015 г. Приетите 17 цели целят трансформация на съвременния ни свят [Transforming our world] [Стратегически подход, 2017]. База за осъществяването на устойчивото развитие са икономическите цели: намаляване на бедността, устойчиво селско стопанство, приобщаващ и нарастващ икономически растеж, заетост и достоен труд за всички, „устойчиви модели на потребление и производство“ [Стратегически подход, 2017], подобрена инфраструктура, стимулиране на индустриализацията и иновации. За да се постигнат горепосочените цели, е необходимо да се осигурят условия за здравословен начин на живот и качествено образование, достъпни за всички граждани през целия им жизнен път. Това е осъществимо при „устойчиво стопанисване“ [Стратегически подход, 2017] и достъпност до качествено водоснабдяване, канализация съвременни енергийни източници, при условие че се осигуряват устойчиви модели на ползване на природните ресурси.

Необходимо е в посочения времеви период да се намалява неравнопоставеността между държавите-членки на ЕС, а във всяка от тях да се постигне равенство между половете, да се осигури достъп за всеки гражданин до правосъдие и институции. Изпълнението на изброените цели от 27-те държави осигурява „глобалното партньорство за устойчиво развитие“ [Стратегически подход, 2017].

Всяка държава-членка на Европейския съюз, събира данни по определени индикатори (Таблица № 1) и ги предоставя ежегодно пред Европейската комисия като върховен представител на Съюза по въпросите на външните работи и политиката на сигурността.

**Таблица № 1. Индикатори на устойчивото развитие**

1.	Социално-икономическо развитие	6.	Промени в климата и чиста енергия
2.	Устойчиво потребление и производство	7.	Устойчив транспорт
3.	Социално включване	8.	Природни ресурси
4.	Демографски промени	9.	Глобално партньорство
5.	Обществено здраве	10.	Добро управление

*Източник: Евростат.*

Основните параметри, характеризиращи социално-икономическото развитие, са: темпът на растеж на БВП на човек от населението, повишаването на производителността, инвестициите и коефициентът на заетост. Устойчивото потребление и производство са свързани с показатели, които характеризират опазването на околната среда. Лицата, изложени на риск от бедност, доходното неравенство, безработицата и др. параметри определят показателя „Социално включване“. Демографските промени обхващат: коефициента на демографско заместване, очакваната продължителност на живота на над 65-годишните, коефициента на плодovitост и др. Общественото здраве се определя от: продължителността на живота, коефициента на смъртност, относителния дял на хронично болни, пушачи и хора с наднормено тегло, броя практикуващи лекари. Показателите на промените на климата обхващат: емисиите на въглеродни оксиди на човек, енергийната зависимост и потреблението и др. Устойчивият транспорт се свързва със: модернизацията на транспортната инфраструктура, дела на различните видове транспорт и превозните средства, работещи с възобновяеми източници на енергия. Следващите индикатори са свързани с опазване на природните ресурси, доброто управление на всички нива в страната и участието на България в партньорство с всички световни органи.

Икономическата стабилност е основа за осигуряване на устойчиво развитие, социален и политически мир във всяка държава. Тя намира израз в макроикономическата стабилност; създаването на условия за развитие на нискоенергоемки отрасли, при което намалява суровинната зависимост; подобряването на инвестиционната политика; и създаването на висока заетост на трудоспособното население.

Европейският съюз стимулира политиката на растеж на реалния БВП на човек от населението, с което се цели подобряване на качеството на живот и избягване на рисковете от социални сътресения. Като индикатор на икономическата активност брутният вътрешен продукт бележи положителен тренд след приемането на България в ЕС (изключения правят годините след световната икономическа криза) (Таблица № 2).

**Таблица № 2. Растеж на БВП на човек от населението в България**

Година	Процент
2007	107,9
2008	106,5
2009	96,9
2010	102,0
2011	102,0
2012	100,6
2013	101,4
2014	101,9
2015	104,3
2016	104,4

Източник: НСИ.

Индикатор за трудовата активност на българското население е коефициентът на заетост, който се определя от относителния дял на заетите лица в трудоспособна възраст (18-65 години) (Таблица № 3). Правителствените и неправителствените организации работят съобразно препоръките на Международната организация на труда и корпоративната социална отговорност.

**Таблица № 3. Коефициент на заетост в България (от 20 до 64 години)**

Година	Общо в %	Мъже	Жени
2007	68,4	73,4	63,5
2008	70,7	76,1	65,4
2009	68,8	73,8	64,0
2010	64,7	68,6	60,8
2011	62,9	66,0	59,8
2012	63,0	66,4	60,7
2013	63,5	66,4	60,7
2014	65,1	68,1	62,0
2015	67,1	70,3	64,0
2016	63,5	66,4	60,7

Броят на заетите расте. С нарастване на икономическия растеж расте и минималната работна заплата. Анализът на заетостта показва, че има съществена разлика по отношение на пола и съществуват големи диспропорции в различните области на страната. Регионът с най-нисък относителен дял на заетите във възрастта от 18 до 65 години най-бедният европейски район – Северозападният. Съществува корелация между заетостта и степента на образование. Пазарът на труда понастоящем започва да изпитва недостиг на квалифицирана работна сила.

Основен приоритет в Стратегията за устойчиво развитие е намаляването на лицата, изложени на риск от бедност, траен спад на безработицата и намаляване на неравенството при доходите в отделните държави членки. Относителният дял на лицата от цялото население, което има еквивалентен разполагаем доход под линията на бедност, която се определя ежегодно, са т.нар. „лица, изложени на риск от бедност“. Основен фактор за изпадане в бедност е липсата на заетост, ниското образование и квалификация, културните и нравствените традиции на определени етнически групи.

Делът на лицата, изложени на риск от бедност, показва трайна тенденция – около 20 % от българското население (Таблица № 4).

**Таблица № 4. Дял на лицата, изложени на риск от бедност**

Година	Риск от бедност преди	Риск от бедност преди соци-	Риск от бедност след
	социалния трансфер	ален трансфер – пенсии	социалния трансфер
2007	41,4	25,5	22,0
2008	40,0	27,1	21,4
2009	38,8	26,4	21,8
2010	40,8	27,1	20,7
2011	41,7	27,4	22,2
2012	41,8	25,9	21,2
2013	41,8	26,7	21,0
2014	46,2	27,3	21,8
2015	42,9	28,4	22,0
2016	45,5	27,0	22,0

Източник: НСИ

Основните рискови групи за попадане в бедност са многодетните семейства, самотните родители, които отглеждат деца, и самотно живеещите пенсионери. Рискът от бедност се свързва със степента на образование, което корелира с етноса на различните малцинствени групи, като най-висок е при ромското население. Основен фактор за развитието на икономиката на XXI в., която е основана на знанието, е човешкият фактор не само в количествено отношение, а изразяващ се основно чрез качествени показатели, като образование, квалификация, умения и мотивация за труд.

Индикатор за материалната диференциация в обществото е подоходното неравенство. България е държава – членка на Европейския съюз, с голяма разлика в доходите. Това се потвърждава и от отношението между 20

% от населението с най-високи доходи към получаваното от 20 % от населението с най-ниски доходи (Таблица № 5).

**Таблица № 5. Неравенство на доходите S 80/20**

Година	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Отношение (в пъти)	7,0	6,5	5,9	5,9	6,5	6,1	6,6	6,8	7,1	7,9

Източник: НСИ.

Анализирайки резултатите, се установява, че се запазва тенденцията към растящо подоходно разслояване, което може да доведе в бъдеще до социални сътресения в обществото. При хората от третата възраст се забелязва още по-голямо неравенство в получаваните пенсии (минимална пенсия – 217 лв. (137 лв. – социална) и максимална – 1200 лв. от 01.01.2019 г.).

Решаващ фактор за устойчивото развитие на България е възпроизводството на трудоспособното население. Показател е коефициентът на демографско заместване, който отразява отношението между броя на лицата, влизащи в трудоспособна възраст (15 – 19 години), и броя на лицата, излизащи от трудоспособна възраст (60 – 64 години) (Таблица № 6).

**Таблица № 6. Коефициент на демографско заместване**

Година	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Общо	98,8	90,6	81,7	73,6	67,7	64,0	61,5	61,9	63,5	62,8

Източник: НСИ.

За това някои автори, като Н. Стефанов [Обща визия, 2016], говорят за „демографска катастрофа“, която ще доведе в близко бъдеще до социално-икономическа нестабилност. Застаряващото население ще оказва все по-негативно влияние върху държавния бюджет. Високата раждаемост при ромския етнос ще води до все по-голяма бедност и маргинализация. Бизнесът ще страда от дефицит на квалифицирана работна ръка и големи удръжки за социално осигуряване.

## ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Поради ограничения характер на изследването бяха анализирани само някои аспекти на устойчивото развитие на България, които са от значение за стабилността и националната ѝ сигурност.

Проблемът за устойчивото развитие е мултидисциплинарен. С него трябва да се занимава екип от учени – политолози, икономисти, социолози, лекари, педагози, етнологи, психолози, специалисти по национална сигурност, който да работи продължително време. Опитът на учени от БАН, работещи в тази област, е само началото на непрекъснат продължителен процес, който в бъдеще е необходимо да очертава адекватни и навременни мерки, с които да се съобразяват всички държавни институции.

Намаляването на доходите на населението, ограничаването на образователният ценз води след себе си сериозни предпоставки за националната сигурност на страната.

## ЛИТЕРАТУРА

Костова-Пикет, Д. (2017). Анализ на решенията за капиталови инвестиции. // Научни трудове на ВУСИ. Пловдив.

Обща визия, общи действия – по-силна Европа. Глобална стратегия за външна политика и политика на сигурност на ЕС. [онлайн]. [04.09.2020]. [https://europa.eu/globalstrategy/sites/globalstrategy/files/eugs\\_bg\\_version.pdf](https://europa.eu/globalstrategy/sites/globalstrategy/files/eugs_bg_version.pdf).

Стефанов, Н. (2020). Демографската катастрофа на България и националната сигурност. [онлайн]. [04.09.2020]. <http://www.viaevrasia.com/bg/демографски-катастрофа-на-българия-и-националната-сигурност-нако-стефанов.html>.

Стратегически подход за устойчивост във външната дейност на ЕС. Брюксел. [онлайн]. [06.09.2020]. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=CELEX%3A52017JC0021>.

Гечкова, Т. (2017). Приоритизиране на мерките за защита на националната критична инфраструктура. // Икономически и социални алтернативи. бр. 2, с. 68-76.

Евростат – европейска статистика [online]. [05.09.2020] [https://ec.europa.eu/info/departments/eurostat-european-statistics\\_bg](https://ec.europa.eu/info/departments/eurostat-european-statistics_bg).

НСИ. [online]. [05.09.2020] <https://www.nsi.bg/>.

Transforming our world: 2030 agenda for sustainable development. [online]. [05.09.2020]. [https://www.un.org/pga/wp-content/uploads/sites/3/2015/08/120815\\_outcome-document-of-Summit-for-adoption-of-the-post-2015-development-agenda.pdf](https://www.un.org/pga/wp-content/uploads/sites/3/2015/08/120815_outcome-document-of-Summit-for-adoption-of-the-post-2015-development-agenda.pdf)



---

## CONTEMPORARY DEMOGRAPHIC AND EMIGRATION PROCESSES IN BULGARIA

**Rumiana Budjeva**

Institute of Philosophy and Sociology, Bulgarian Academy of Sciences, Bulgaria, [r.budjeva@gmail.com](mailto:r.budjeva@gmail.com)

**Abstract:** Bulgaria's condition is less and less defined as a "crisis" and more and more often as a "collapse" and even an "irreversible catastrophe". In the conditions of established as permanent and deepening negative demographic trends, such as: permanent population decline, aging, declining birth rate, exacerbation of the imbalance in the territorial distribution of the population, etc., the problem of the role of young people in demographic processes it is especially relevant. Therefore, in this article we will look in more detail at the relationship between current demographic processes and trends in Bulgaria on the one hand, and the attitude of young people to emigration, on the other. The focus is on young people, as measures targeted at them are particularly important in the long run. It is the cohort between 18 and 38 years old that could give a possible impetus to break the negative demographic trends and the survival of the Bulgarians. In order to make substantiated conclusions, conclusions and recommendations for overcoming these negative trends, from the very beginning of our article we will make a brief overview of the current demographic situation. Based on rich statistical information and data from the National Statistical Institute, as well as on the results of current sociological research on the subject, we draw conclusions not only about the current demographic, but also about the emigration processes and attitudes of young people in Bulgaria. Special attention is paid to the increased attitude of young people to emigrate, as well as their overall value orientation regarding their reproductive behavior, desire to have children, attitude to family, career, future and more. These serious challenges have been addressed both demographically and politically. In conclusion, appropriate ways to respond to the difficult demographic situation in the country are sought and suggestions and recommendations are given for ways to stop the unfavorable demographic processes and trends.

**Keywords:** demographic processes, catastrophe, emigration, youth, policy.

## АКТУАЛНИ ДЕМОГРАФСКИ И ЕМИГРАЦИОННИ ПРОЦЕСИ В БЪЛГАРИЯ

**Румяна Буджева**

Институт по философия и социология, Българска академия на науките, [r.budjeva@gmail.com](mailto:r.budjeva@gmail.com)

**Резюме:** Състоянието на България все по-рядко е определяно като „криза“ и все по-често – като „срив“ и дори „необратима катастрофа“. В условията на установили се като трайни и все по-задълбочаващи се негативни демографски тенденции, като: трайно намаляване на броя на населението, застаряване, понижаване на раждаемостта, изостряне на дисбаланса в териториалното разпределение на населението и др., проблемът за ролята на младите хора в демографските процеси е особено актуален. Ето защо, в настоящата статия ще разгледаме по-подробно връзката между актуалните демографски процеси и тенденции в България от една страна, и нагласата за емиграция на младите хора, от друга. Акцентът е върху младите хора, тъй като мерките насочени към тях са от особено значение в дългосрочен план. Именно кохортата между 18 и 38 годишните би могла да даде евентуално тласък за прекъсване на негативните демографски тенденции и оцеляването на българите. За да направим обосновани заключения, изводи и препоръки за преодоляване на тези негативни тенденции, още в началото ще направим кратък обзор на актуалната демографска ситуация. На базата на богата статистическа информация и данни от Националния статистически институт, както и на основата на резултати от актуални социологически изследвания по темата, правим заключения не само относно съвременните демографски, но и за емиграционните процеси и нагласи на младите хора в България. Специално внимание се обръща на засилената нагласа на младите хора за емигриране, както и тяхната цялостна ценностна ориентация, касаеща репродуктивното им поведение, желанието да имат деца, отношението към семейството, кариерата, бъдещето и др. Тези сериозни предизвикателства са разгледани както в демографски, така и в политически смисъл. В заключение се търсят подходящи начини за реагиране на тежката демографска ситуация в страната и се дават предложения и препоръки за пътища за спиране на неблагоприятните демографски процеси и тенденции.

**Ключови думи:** демографска катастрофа, емиграция, млади хора, политика

## 1. ВЪВЕДЕНИЕ

Темата за демографската ситуация в България отдавна вълнува съзнанието на всеки българин, като се асоциира с надеждата за бъдещето или страха от физическото изчезване на народа ни. Състоянието на България все по-рядко е определяно като „криза“ и все по-често – като „срив“ и дори „необратима катастрофа“. И действително, дори беглият поглед върху основните демографски показатели - раждаемост, смъртност, плодовитост, възраст, миграция и др. дава ясно да се разбере, че основания за опасения действително има. В условията на установили се като трайни и все по-задълбочаващи се негативни демографски тенденции, като: трайно намаляване на броя на населението, застаряване увеличаване на смъртността, понижаване на раждаемостта, изостряне на дисбаланса в териториалното разпределение на населението и др., ролята на младите хора в демографските процеси е особено важна. Именно кохортата между 18 и 38 годишните би могла да даде евентуално тласък за прекъсване на негативните демографски тенденции и оцеляването ни като нация. Ето защо, в настоящата статия ще разгледаме по-подробно връзката между демографската ситуация в България от една страна, и нагласата за емиграция на младите хора, от друга. За да направим обосновани заключения и изводи за предизвикателствата стоящи пред демографската политика, ще се направим кратък обзор на актуалната демографска ситуация и процеси, на чийто фон се формира и осъществява тази политика. На базата на богата статистическа информация и данни от Националния статистически институт, както и на основата на резултати от актуални социологически изследвания по темата, правим заключения не само относно съвременните демографски, но и за емиграционните процеси и нагласи на младите хора в България.

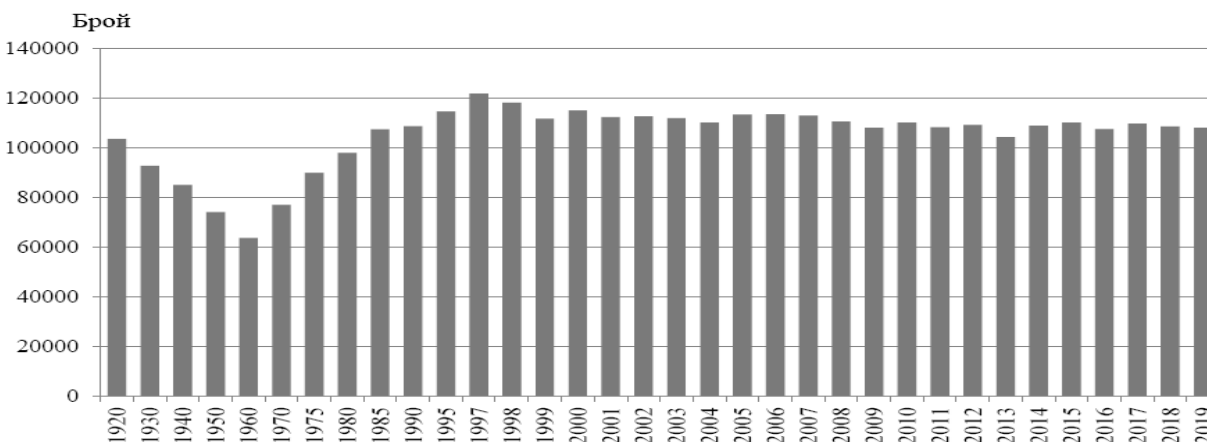
## 2. АКТУАЛНИ ДЕМОГРАФСКИ ТЕНДЕНЦИИ

### • Смъртност

Общо за ЕС-28 коефициентът на смъртност през 2018 г. е 10.3%. Равнището на общата смъртност на населението в България е най-високо сред държавите членки - 15.5%. Освен в България значително по-висока от средната за ЕС-28 е стойността на този показател само в Латвия - 15.0%, и Литва - 14.1%.

Броят на умрелите лица през 2019 г. е 108 083. Спрямо предходната година броят на умрелите намалява минимално (с 0.4%), но все пак нивото на общата смъртност продължава да е все така високо, както и в предходните 20 години. (НСИ, 2020 (а)).

*Фигура. 1. Умрели през периода 1920 - 2019 година*

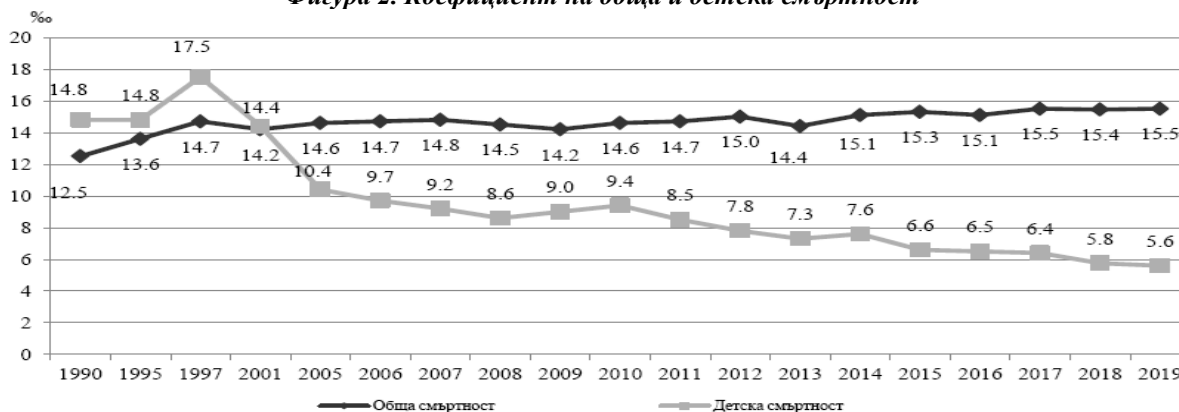


Източник: НСИ, 2020 (а)

По отношение на регионалното разпределение, продължават и силно изразените различия в смъртността сред градското и селското население. Коефициентът на смъртност е по-висок в селата (21.6%) отколкото в градовете (13.3%).

През 2019 г. коефициентът на *детска смъртност* е 5.6%. В България са починали 342 деца на възраст до една година. За сравнение, през 2001 г. коефициентът на детска смъртност е бил 14.4%, а през 2018 г. - 5.8%, като продължава трайната тенденция на неговото намаляване. (НСИ, 2020)

Фигура 2. Коефициент на обща и детска смъртност

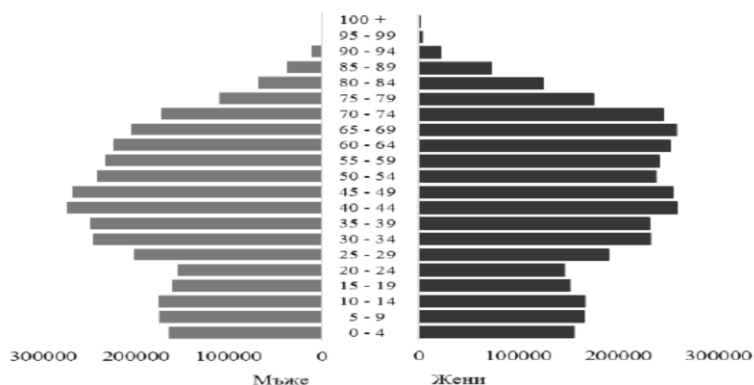


Източник: НСИ, 2020 (а)

• **Застаряване и възрастова структура на населението**

Общо за ЕС-28 относителният дял на населението на 65 и повече навършени години е 20.0%. Най-висок е този дял в Италия (22.8%), следвана от Гърция (22.0%), Португалия и Финландия (по 21.8%). Общо в девет страни, включително и България, дялът на възрастното население е над 20.0%. (НСИ, 2020). И през 2020 г. продължава процесът на застаряване на населението. В края на 2019 г. лицата на 65 и повече навършени години са 1 504 088, или 21.6% от населението на страната. В сравнение с 2018 г. дялът на населението в тази възрастова група нараства с 0.3 процентни пункта. На Фиг. 3 е представена възрастовата пирамида на структурата на населението по пол и възраст, която илюстрира добре процесите на застаряване в страната ни към днешна дата. (НСИ, 2020 (а))

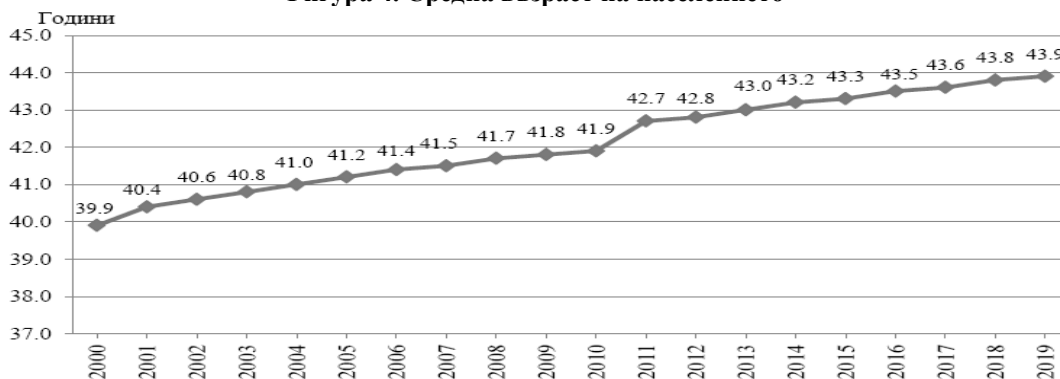
Фигура 3. Възрастова структура на населението към 31.12. 2019 г.



Източник: НСИ, 2020 (а)

Застаряването на населението води до повишаване на неговата средна възраст, която от 40.4 години през 2001 г. нараства до 43.9 години в края на 2019 година. (НСИ, 2020 (b)).

Фигура 4. Средна възраст на населението



Източник: НСИ, 2020 (b)

- **Териториални дисбаланси**

Към 31.12.2019 г. в градовете живеят 5 125 407 души, или 73.7%, а в селата - 1 826 075 души, или 26.3% от населението на страната. Към края на 2019 г. населените места в България са 5 257, от които 257 са градове и 5 000 – села. Населените места без население са 171. Най-голям е техният брой в областите Габрово, Велико Търново и Кърджали - съответно 63, 58 и 11. В 1 192, или в 22.7% от населените места, живеят от 1 до 49 души включително. С население над 100 хил. души са шест града в страната, в които живеят 34.6% от населението на страната. Само две области - София (столица) и Кърджали, увеличават населението си през 2019 г. спрямо 2018 г. - съответно с 0.1 и 3.5%. При всички останали области има намаление, като най-голямо е за областите Видин - с 2.4%, и Монтана - с 2.0%. (НСИ, 2019).

### **3. ЕМИГРАЦИОННИ ПРОЦЕСИ**

През последните 30 години България се превърна в страна, която постоянно генерира емиграция. По данни от последните преброявания на населението, общият брой на децата и младите хора до 34 г. е намалял с 1 069 906 от 1991 г. насам. Хората на възраст между 20 и 39 години са се стопили с 224 881 за периода 1991 – 2011 г. (между двете последни преброявания на населението през 2001 и 2011 г.) (НСИ, 2011; НСИ 2001). Фокусирайки се конкретно върху емигриращите млади хора се разкрива също доста обезпокоителна картина. По данни на Евростат, годишно страната ни напускат между 25 и 28 хиляди души на възраст между 25 и 39 години (Eurostat, 2019). Според официалната статистика, само през 2019 г. 27 708 души са заминали да живеят в чужбина, като едва 562 от тях са над 60 години, а останалите са деца и хора в активна трудова възраст (НСИ (б), 2020). Емигриралите лица между 20 и 45 г. са над 16 081. Потвърждение за задълбочаващите се негативни тенденции, намираме и в проведеното от Световна банка изследване за предизвикателствата пред пенсионните системи в различните страни за последните 15 години. В него се регистрира факта, че населението на България в най-активната трудова и житейска възраст – между 30 и 35 г., се е стопило най-много в сравнение с всички останали изследвани страни в ЕС (с 18 %). (World Bank, 2017). За трите десетилетия от началото на прехода към демокрация, над 2 млн. българи са емигрирали от страната. Около 27 % от хората в България биха емигрирали веднага, ако им се отвори възможност да работят в чужбина (Изследването е с национална представителност, като са включени 1200 лица.) (КТ „Подкрепа“, 2017). Според данни от друго национално представително проучване, близо 400 000 високообразовани и квалифицирани българи искат да напуснат страната (24 часа, 2018). Според това проучване около 17 % от хората между 15 и 55 г. възраст имат намерение или конкретни планове да емигрират в близко бъдеще (което в абсолютен брой представлява приблизително 673 726 души) (Expert.BG, 2015). Въпреки резонния скептицизъм относно техния действителен брой, основната тенденция на увеличаване на броя на желаещите да емигрират остава факт.

### **4. НАГЛАСИ И МОТИВАЦИЯ НА МЛАДИТЕ ХОРА ЗА ЕМИГРАЦИЯ**

Какво стои зад така изразената готовност за напускане на България? Кои са най-често срещаните изтласкващи и съответно – задържащи фактори, които определят мотивацията на младите хора за емиграция? Нарастването на желанието на хората да живеят в чужбина безспорно има връзка и с факта, че страната ни отдавна вече е член на ЕС и достъпът до европейския пазар на труда е свободен. Очевиден фактор е също така и несравнимо по-високото заплащане и по-добрите условия на труд. Сравнението между данните за този показател, изследван в две сравнителни проучвания (БАН, 2016 и БАН, 2018) показват, че може да се направи паралел между мотивите за задържане или напускане на страната. Преди 2007 г. (годината, в която България е приета в ЕС) *мотивиращите фактори за оставане в България се свеждат основно до:*

- Привързаност към семейството;
- Позитивни очаквания за подобряване условията на живот;
- Наличие на бизнес или добра работа,
- Собствено жилище.

Факторите, които са мотивирали хората да вземат решение за емиграция са били повече с краткосрочен икономически характер:

- Търсене на по-добро заплащане,
- По-висок стандарт на живот;
- Семейни причини (подпомагане на близките);
- Професионална реализация;
- Придобиване на опит;

- Желание да се опознае света.

Тринадесет години след като България става член на европейската общност, основните причини мотивиращи решението за напускане на страната общо взето остават едни и същи, макар през последните 10 години да са с по-малка тежест, изместени от мотиви като „просто искам да избягам оттук“ и „искам да живея в нормална страна“. (Press Report, 2017) Споменатото изследване на AFIS, проведено през 2018 г. доказва недвусмислено, че намерението за емиграция е свързано с възрастта. Най-засилен е стремежът при хората между 18 и 30 г. които, както бе споменато, са 36 % сред желаещите да напуснат България. Да не забравяме, че името това е контингентът в най-фертилна възраст. Има основание да се смята, че в преобладаващия случай образователната миграция е разглеждана като етап от трайна социализация извън страната – общо 77 % от запитаните млади хора изобщо не свързват бъдещите си житейски планове с родината си:

- 62 % от запитаните отговарят, че след завършване на образованието си в чужбина ще търсят работа по придобитата специалност извън България;
- 12 % възнамеряват да продължат учението си за по-висока степен в чужбина;
- 3 % са готови да си намерят каквато и да било работа там, само да не се върнат в страната си. (AFIS, 2018)

Мотивиращите фактори, които определят окончателното решение за емигриране или оставане в родината са въпрос на ценности. Дали някой ще предпочете примерно по-високата заплата и стандарт на живот като водещ фактор определящ бъдещата му жизнена стратегия, е именно такъв въпрос на ценностни приоритети и светоглед. Агенция AFIS е провела сравнително изследване на ценностните нагласи за емиграция на младите хора, като за сравнение са използвани данни от представително политическо и социално изследване от средата на 2013 г. и споменатото вече изследване „Потенциал за миграция към други страни“ от 2018 г. За времеви диапазон от 5 години между провеждането на двете изследвания, сравнителният анализ регистрира значителна промяна на ценностните нагласи у изследваните лица. На базата на изследването от 2018 г. може да се обобща, че са видими известни промени в нагласите и ценностните ориентири на респондентите, без тази констатация да се приема за базисна или генерализираща. Особено впечатление прави промяната на мястото на идеали като „родината“ и „семейството и децата“ в ценностната система на българина. За пет години една пета от изследваните лица са отстъпили от позицията, че няма по-важно нещо от „родината и родното място“, а спад от 8 процентни пункта е забележим при дефиниране на нагласата относно „семейството и децата“. (AFIS, 2018). Подобна промяна в ценностната система на младите българи е регистрирана и в изследването на агенция „Ноема“ от 2016 г. Промяната в семейния модел и репродуктивното поведение са станали вече тенденция. Според данните от това проучване, младите българи залагат повече на кариерата и не мислят за деца. Едва една четвърт (26 %) от двойките на възраст между 18 и 35 години имат деца, а повече от половината (56 %) от тях, които нямат деца, не планират да имат. Моделът за семейство с едно дете се затвърждава, сочи проучването. По-голямата част (61 %) от двойките с деца имат по едно дете, а всяка трета двойка (35 %) има две. Проучването показва също, че *създаването на семейство не е водещ приоритет за младите двойки*. Както партньорите без деца (34 %), така и тези с деца (33 %) *поставят правенето на кариера на първо място*. На второ е създаването на семейство (съответно 21 % и 13 %). Важна роля за промяната в семейния модел играе и сложната икономическа обстановка. Липсата на финансова стабилност е сериозен фактор за ограничаване на броя деца в семейството. Данните показват и някои осезаеми разлики в нагласите на двойките с деца и тези без. Над половината от младите двойки без деца (54 %) са убедени, че семейството пречи на успешната кариера. За разлика от тях, повечето хора с деца (61 %) вярват, че семейството не е спънка за професионално израстване. На базата на тези данни връзката между промяната в семейните модели, емиграционните нагласи на младите хора, готови всеки момент да напуснат страната, и все по-задълбочаващите се негативни демографски тенденции става особено ясна. Когато става въпрос за млади хора във фертилна възраст, това означава поколения деца родени в чужбина, които вероятно никога няма да почувстват България своя родина.

## 5. ОТГОВОРЪТ НА ДЪРЖАВАТА НА ДЕМОГРАФСКАТА КРИЗА В БЪЛГАРИЯ

Как държавата отговаря на тези остри демографски проблеми? Как се стреми да задържи младите хора в България и да ги мотивира да имат повече деца? Демографската политика най-често се определя като система от нормативно регламентирани мерки на държавата, отразяващи възгледите и целите на публичната власт в областта на демографските явления и процеси, и тясно свързани с тях други области. (Славейков, 2016). България е една от малкото страни в Европа, която има разработени и приети дългосрочни, комплексни стратегически документи в отговор на демографските предизвикателства. Както е посочено в доклада на бившият министър на труда и социалната политика Хасан Адемов: „Демографската политика е

управленски и административен подход, средство за идентифициране и изпълнение на комплексни управленски мерки за по-балансирано демографско развитие на населението и за дългосрочно адаптиране на всички секторни политики към демографските промени и предизвикателства с цел запазване на устойчив икономически растеж на страната.“ (Адемов, 2017)

За съжаление обаче, видимите ефекти и резултати от тази политика са на практика... нулеви, както демонстрирахме по-горе с изнесените статистически данни. Вярно е, че демографските процеси се отличават с голяма инерционност и за да се появят някакви промени би отнело доста време, но почти никога от измерваните редовно основни демографски показатели не бележи трайна тенденция към подобрене – точно обратното. Реално, българският отговор на демографските проблеми, засега е да се сформира междуведомствена комисия с представители на всички министерства. Това обаче далеч не са действията, от които имат нужда младите българи – примерно за да се почувстват по-стабилни и да пожелаят да имат (още) деца. Според мнението на проф. Славейков от СУ: „Обикновено у нас стихийно се предприемат мерки в тази насока, които обаче не дават желаните резултат и днес демографската криза може определено да се нарече „катастрофа“ от гледна точка на близкото и на по-далечното бъдеще на страната ни.“ (Славейков, 2016). Оказва се, че държавата е безпомощна при решаването на такъв въпрос от най-голямо национално значение. Предизвикателствата, отправени от демографските факти и процеси срещат невъзможността и неспособността на всички управляващи от 30 години насам да вземат незабавни и кардинални мерки. Тази липса на интерес към остри демографски проблеми и емигрантска вълна личи особено силно през последните 10 години, по време на управлението на ГЕРБ. Липсата на адекватни действия в отговор на демографските предизвикателства граничи с национално предателство. Явното negliжиране на проблема, който би трябвало да е първостепенен приоритет за всяко правителство; избутването му в периферията на политическите програми и действия на всички партии е явно доказателство за липса на политическа воля, без която не би могла да се реализира успешно нито една политика. Откъслечните, несистематични и финансово необезпечени мерки навеждат на мисълта за пълна липса на политическа воля. Защо ГЕРБ, като една от най-популистките партии, не направи достатъчно за да върне младите хора обратно в родината, а напротив – по време на тяхното управление емиграцията на млади хора преживя истински разцвет, превръщайки се на практика от емиграция в евакуация? Оказва се, че предизвикателствата пред оцеляването на България – не просто като работоспособно население, а като нация, като култура и традиции не вълнува сериозно политическия елит. Заплахата от изчезването на цял народ идва не само от естествените демографски процеси, но най-вече от решенията, действията и политиките на същият този политически елит.

## 6. ПРЕПОРЪКИ И ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Какво може да се направи при това положение? Какъв е потенциалът за развитие на една адекватна и ефективна демографска политика? Спирането или дори обръщането на тенденцията на интензивна депопулация, застаряване и обезкървяване на нацията, е възможно само ако се оздрави и „нормализира“ самото общество. Най-доброто, което може да направи държавата за младите си хора – за да ги привлече да останат в родината си, или да се върнат в нея, е да се осигурят условия за нормално и смислено съществуване; да се чувстват те реализирани, финансово стабилни и независими, да чувстват пълноценен живота си, а не само да оцеляват. Да имат не просто работа и препитание, а да чувстват, че реализирайки призванието си са полезни и необходими. Да усещат, че гласът им се чува и мнението им има значение. Да живеят в една устойчива и подходяща среда, за да отглеждат и възпитават своите деца. Да се сведе корупцията във всички области на живота до минимум. Да се гарантират и спазват всички човешки и граждански права и човек да чувства, че държавата наистина го защитава, а не само изисква от него. Когато има ясни правила в обществото и индивидът може да гради собствените си житейски планове и стратегии в една регламентирана и защитена от закона среда. Когато човек има ясни перспективи за лична и професионална реализация, финансова стабилност и просперитет, които ще доведат до възможност да се правят смислени и желани жизнени планове за бъдещето, а не до откровеното желание да емигрира – „просто за да избягам оттук“. На практика това означава, че докато обществото ни не се „излекува“ от уродливите форми на демокрация, младите хора ще търсят късмета си и ще виждат бъдещето на своите деца далеч от родината.

## ЛИТЕРАТУРА

Агенция „Ноема“ (2016). Проучване: „Съвременните двама“, Агенция „Ноема“  
Агенция AFIS (2018). Проучване: „Потенциал за миграция към други страни от Европейския съюз“, AFIS  
Адемов, Х., (2017). „Демографската политика в република България – от предизвикателства към възможности“, МТСП, <http://www.mlsp.government.bg/bg/news/> <20.09.2020>

- БАН, Институт по икономика, (2016) Проект: „Българската диаспора в Западна Европа: трансгранична мобилност, национална идентичност и развитие“, Първи етап - 2016, София.
- БАН, Институт по икономика (2018) Проект: „Българската диаспора в Западна Европа: трансгранична мобилност, национална идентичност и развитие“, Втори етап - 2018, София.
- КТ „Подкрепа“ (2017) Проект: „Подкрепа за достоен труд“ за изследване на нагласите за работа в чужбина, КТ „Подкрепа“, София.
- НСИ (b) (2020). Население – демография, миграция, и прогнози, <https://www.nsi.bg/>
- НСИ (a) (2020). Население и демографски процеси през 2019, [www.nsi.bg](http://www.nsi.bg) <17.09.2020>
- НСИ (2001). Преброяване на населението 2001 г.: <http://www.nsi.bg/Census 2001/> <17.09.2020>
- НСИ (2011). Преброяване на населението и жилищния фонд на Р България 2011, <http://www.nsi.bg> <17.09.2020>
- НСИ (2019). Статистически справочник, Национален статистически институт, София, 2019
- Славейков, П. (2016). Концепция за демографска политика на България: <http://bgdemography.eu/index.php/publikatzii/74-kontzeptziya-za-demografska-politika-na-balgariya> , <17.09.2020>
- 24 часа, 2018, „400 000 високообразовани българи искат да емигрират“, <http://www.24chasa.bg/Article.asp?ArticleId=2122812> ; <17.09.2020>
- Eurostat (2019) Population, Regional migration statistics, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/population/data/> <17.09.2020>
- Expert.BG (2015). „193 000 българи може да напуснат България през следващите години“, <http://news.expert.bg/n435660> ; <18.09.2020>
- Press Report (2017) „Близо 20% от българите в трудоспособна възраст искат да емигрират“, <http://bg.press-report.net/clanek-11951720-blizo-20-ot-blgarite-v-trudosposobna-vzrast-iskat-da-emigrirat> ; <15.09.2020>
- World Bank (2017). „Averting the Old Age Crisis: Policies to Protect the Old and Promote Growth.“: <http://web.worldbank.org/wbsite/external/topics/extsocialprotection/extpensions/> <14.09.2020>





## THE ROLE AND IMPORTANCE OF EXCISE DUTY IN BULGARIA

Zhelyo Zhelev

D. A. Tsenov Academy of Economics, Bulgaria, zh.zhelev@uni-svishtov.bg

**Abstract:** The goals of the economic policy of each country are reduced to providing financial resources for the country, creating conditions for regulating the economy, as well as influencing the emerging inequality in market relations and income levels of the population. In the process of achieving them, the functions of one of the oldest instruments are used - taxes and in particular - excise duty. The very concept of "tax" has a unique **fiscal function**, which is clearly manifested in all historical stages. In other words, there is no tax - no cash flow in the country. The main public purpose of taxes, including excises, is to provide the budget with the necessary financial resources to perform the functions of the state. By their nature, excises are cash payments to legal entities and individuals to the budget, which become due in the presence of legally defined provisions. **The regulatory function** (economic) of taxes and excises, in particular, is applied in the tax system, creating certain advantages (privileges and preferences) for certain priority sectors, certain types of activities or tax mechanisms that hinder economic growth (increased tax rates, additional tax taxation, etc.). The **control function** of taxes and excise is expressed in limiting the possibilities for carrying out illegal actions, leading to avoidance of payment of tax liabilities and excise. The direction of this function is directed in two directions and has two meanings - to protect the population and to increase the collection of excise duties. The European Union and its excise legislation define the administration of excise duties as a national responsibility of each EU member state. The responsibility is expressed specifically in the fiscal function of the excise duty, namely that the revenue from the excise duty goes to the budget of the Member State where the excise goods are consumed. The control impact includes inspections and audits of the licensed warehouse keepers, the persons registered under the excise legislation, the end users exempted from excise, as well as all other persons performing activities with excise goods. Excise duties are indirect taxes nature and their manifestation dates back to the Roman Empire. Their original purpose is to limit the use of goods that harm the health of the consumer as well as the environment. The report examines the role of excise duties and how they are levied. Topical issues related to fiscal value of excise duties in Bulgaria are discussed. On this base, the tax revenues that come into the budget are analyzed. Excise control, in addition to fiscal importance, also has its social and environmental role, expressed in the protection of the population and the environment, by limiting the consumption of excise goods. By administering the excise duty and applying their control effect, the control authorities favor the possibility of the funds from the collection of excise duty to be spent to cover the damages caused by the use of excise goods.

**Keywords:** taxes, indirect taxes, excise, excise duty, control

### 1. INTRODUCTION

The goals of the economic policy of each country are reduced to providing financial resources for the country, creating conditions for regulating the economy, as well as influencing the emerging inequality in market relations and income levels of the population. In the process of achieving them, the functions of one of the oldest instruments are used - taxes and in particular - excise duty.

The very concept of "tax" has a unique **fiscal function**, which is clearly manifested in all historical stages. In other words, there is no tax - no cash flow in the country. The main public goal of taxes, including excises, is to provide the budget with the necessary financial resources to perform the functions of the state. By their nature, excises are monetary payments of legal entities and individuals to the budget, which become due in the presence of legally defined provisions (Law on Excise Duties and Tax Warehouses, 2006).

**The regulatory function (economic)** of taxes and excises, in particular, is applied in the tax system, creating certain advantages (privileges and preferences) for certain priority sectors, certain types of activities or tax mechanisms that hinder economic growth (increased tax rates, additional tax taxation, etc.). Although the excise duty "burdens" the final selling price of the goods, the regulation is possible only in one direction - reduction or restriction of production.

**The control function** of taxes and excise is expressed in limiting the possibilities for carrying out illegal actions, leading to avoidance of payment of tax liabilities and excise. The direction of this function is directed in two directions and has two meanings - to protect the population and to increase the collection of excise duties. The control actions of the customs authorities are expressed in the protection of the population and the environment by limiting the consumption of a given excise goods. Priority control actions are aimed at covering the existing production and trade turnover with excise goods. The control impact of the tax and customs authorities is also aimed at increasing the collection of liabilities related to the production and sale of excise goods by legal entities and

individuals. For this purpose, the produced and imported excise goods are controlled by applying an excise, ad valorem system, as well as a system of fixed excise (Tananeev & Stoykova, 2013).

## 2. CONTROL SYSTEMS ON EXCISE GOODS.

Excisable goods according to EU directives (Council Directive 2008/118 / EC on the general arrangements for products, 2008) are alcohol and alcoholic beverages, tobacco products, energy products / motor fuels and heating fuels - gasoline, diesel, natural gas, coal and coke / and electricity. The excise system used for the taxation of excise goods from the **group of alcohol and alcoholic beverages (ethyl alcohol)** and for a specific excise duty on tobacco products. Manufacturers of tobacco products and bottled alcoholic beverages falling within Combined Nomenclature (CN) code and with an alcoholic strength of 15% vol. or more intended for sale on the internal market shall be required to affix excise label<sup>1</sup> on the consumer packaging. The excise label is attached to the package and the only way to open the package is by tearing the excise label. This is a preventive control measure, through which the control bodies guarantee both the quality of the excise goods and the paid excise duty.

**The ad valorem system** applies to **the group of tobacco products (cigarettes)**. It's expressed in the proportional excise component, which is a share of the final price of the excise goods and accordingly depends on the price levels of the individual tobacco companies. The other component for determining the excise duty on tobacco products is a specific excise duty. This is the absolute value based on the amount of tobacco / cigarettes. In the European Union (EU) and specifically in Bulgaria, a mixed structure of the two components used to calculate the excise duty.

**The flat-rate excise system** applies to certain excise products in **the group of alcoholic beverages (wines, other fermented beverages and intermediate)**. Wines and other fermented beverages<sup>2</sup> have a fixed excise rate - BGN 0 on the amount of hectoliters of finished product. Despite the zero rate, excise duty is charged. Intermediates are aromatic wines based on wine but also containing ethyl alcohol. The excise rate is fixed - BGN 90, and the tax base is per hectolitre of finished product.

## 3. TAX RATES AND TAX BASES OF EXCISE GOODS.

The European Union and its excise legislation define the administration of excise duties as a national responsibility of each EU member state. The responsibility is expressed specifically in the fiscal function of the excise duty, namely that the revenue from the excise duty goes to the budget of the Member State where the excise goods are consumed. In this regard, it is necessary to indicate what are the tax rates of individual excise goods and what is the tax base on which they are charged. (See *Table 1*).

*Table 1. Rate and tax base of excise goods in Bulgaria.*

№	Excise goods	Tax base	Tax rate
<b>I.</b>	<b>Alcohol and alcoholic beverages</b>		
1.	Beer	Hectoliter per degree Plateau	1.50 BGN 0.75 BGN
2.	Wine (quiet and noisy)	Hectoliter finished product	0 BGN
3.	Other fermented products	Hectoliter finished product	0 BGN
4.	Intermediate products	Hectoliter finished product	90 BGN
5.	Ethyl alcohol	Hectoliter of pure alcohol (100° C)	1100 BGN 550 BGN
<b>II.</b>	<b>Tobacco and tobacco products</b>		
1.	Cigars and cigarillos	1000 pieces	270 BGN
2.	Smoking tobacco	kg	152 BGN
3.	Heated tobacco products	kg	233 BGN
4.	Cigarettes:		

<sup>1</sup> Government security issued in the form of a paper tape with certain requisites - series, number, symbol (it is allowed to write symbols specifying the type or other characteristics of the alcoholic product for which the excise stamps are used).

<sup>2</sup> **Cider, cider raspberry, pear, liqueur wine** - still and sparkling fermented beverages, other than beer and wine, which do not fall within the requirements for still and sparkling wines and are produced from products other than grapes.

	- <i>Specific excise duty</i> - <i>Proportional excise duty</i>	1000 pieces Sale price	- 109 BGN - 25 BGN
<b>III.</b>	<b>Energy products<sup>3</sup></b>		
1.	Lead gasoline (A95H)	1000 liters, adjusted to a temperature of 15 ° C	830 BGN
2.	Unleaded petrol (A98H)	1000 liters, adjusted to a temperature of 15 ° C	710 BGN
3.	Gas oil	1000 liters, adjusted to a temperature of 15 ° C	646 BGN
4.	Kerosene	1000 liters, adjusted to a temperature of 15 ° C	646 BGN
5.	Liquefied gas (LPG)	1000 liters, adjusted to a temperature of 15 ° C	340 BGN
6.	Electrical energy	MG	2 BGN

The rates and tax bases are in accordance with the current excise legislation (Law on Excise Duties and Tax Warehouses, 2006) of the Republic of Bulgaria by 2019. One of the obligations of our country, as a full member of the EU, is to comply with the current excise legislation of the Union. In other words, the tax rates for excise goods in Bulgaria should not be below the set minimum values for the Union. In this regard, it should be noted that a large part of the rates for excise goods set out in our excise legislation are the minimum for the EU. Exceptions are **tobacco products**, for which Bulgaria has chosen a relatively low level of **specific excise duty** (BGN 109 of the maximum possible - BGN 180 for the EU) and **proportional excise duty** (25% of the selling price of the maximum possible - 60% for the EU). The rates on cigarettes, tobacco products in general, rank Bulgaria as one of the three Member States with the lowest excise duty. Only Luxembourg and Poland have a lower tax rate (Commission, EXCISE DUTY TABLES. Part III Manufactured Tobacco., 2019).

Another exception is the excise duty on **liquefied gas** (LPG), which is BGN 340 with a minimum requirement of BGN 245. According to this parameter, Bulgaria is in about 15th place in terms of excise duty. The average value for the EU is 261 euros (about 510 BGN) (Commission, EXCISE DUTY TABLES. Part II Energy products and Electricity., 2019).

**Electricity** also differs in value from other excise rates for which Bulgaria has set minimum values. For example, households that use electricity are not subject to excise duty, and businesses are taxed at BGN 2 per megawatt-hour at a minimum value of EUR 0.50 (about BGN 1).

#### 4. IMPORTANCE OF EXCISES AS TAX REVENUE FOR THE STATE BUDGET.

Based on the above, it is possible to analyze the tax revenues that have entered the budget from the payment of excise duty on consumed goods in the country, as well as from imports of excise goods. The period to be considered is 5 years (2013 - 2017), as there are no data for 2018 and 2019. (See **Table 2**).

**Table 2. Tax revenues from excise for the period 2013 -2017 (million BGN).**

<b>Year</b> <b>Income from excise duty</b>	<b>2013</b>	<b>2014</b>	<b>2015</b>	<b>2016</b>	<b>2017</b>
<i>From the country</i>	4 032 713.2	4 018 740.8	4 503 465,8	4 794 784,5	4 968 062,9
<i>From imports</i>	23 051.6	19 934.2	21 531,6	10 226,1	16 470,6
<b>TOTAL</b>	<b>4 055 764.8</b>	<b>4 038 675.0</b>	<b>4 524 997,4</b>	<b>4 805 010,5</b>	<b>4 984 533,5</b>

**Source:** Ministry of Finance. Tax Policy Directorate

The data in **Table 2** illustrate the amount of revenues received in the country's budget, which are equal to about 25% of tax revenues in the central and local budgets (Ministry of Finance, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017). There is a

<sup>3</sup> Due to the large number of types of energy products and their different classification, some of the more important and consumed goods of the population will be indicated.

serious difference between the revenues from excise duties in the country and those from imports of excise goods. On this basis, it can be pointed out that the fiscal interest for the state budget is mainly from the production and sale of excise goods in the country.

**The second thing** that can be indicated for the data in Table 2 is the slow rise, but at a relatively uniform rate, of the country's revenues (by nearly BGN 200 million per year). An exception is 2014, in which revenues decreased by about BGN 15 million compared to 2013. **The reasons** for the decrease can be found in the increase of **illegal actions** with cigarettes and alcohol (Antonov, 2014), as well as existing **weaknesses in the Bulgarian Excise Centralized Information System (BACIS)**, for which in 2015 the Bulgarian Oil and Gas Association (BPGA) filed a complaint with the Ministry of Finance and the Customs Agency (Biserova, 2018).

The control actions of the customs authorities on the excise goods are regulated in the Tax and Social Security Procedure Code (TSSPC) (Tax and Social Security Procedure Code, 2015). For this reason, the control over excise goods has the character of a tax proceeding. The control impact includes **inspections** and **audits** (Zhelev, 2020) of the licensed warehouse keepers, the persons registered under the excise legislation, the end users exempted from excise, as well as all other persons performing activities with excise goods.

A new moment in the control actions is **the introduction of a system for monitoring (observation) of the licensed warehouse keepers**. In **the reasons stated** in the Draft Amendment to the Law on Excise Duties and Tax Warehouses, for the necessary additional provision of control, it is noted that numerous violations of the excise legislation have been established. **The aim** is to minimize the risk of unregulated loading and/or unloading of vehicles in tax warehouses, as well as the risk of possible unregulated impact and manipulation on the means of measurement and control.

The business in the person of the Bulgarian Chamber of Commerce (BIA), supported by branch organizations such as the National Organization of Customs Agents (NOMA) and others, objected to the new changes in the Draft Amendment to the Law on Excise Duties and Tax Warehouses. In their opinion, they point to several reasons: the inability to ensure the protection of personal data; lack of a defined problem; lack of a clear strategy; lack of methodology and actually indicated end result; lack of responsibility for the storage and destruction of the collected data.

## 5. CONCLUSIONS

**In conclusion**, it could be summarized that excise duties as one of the main taxes are essential for the budget. The fiscal function of excise duties has made them a desirable tool for generating revenue. For this reason, in the application of the two main directions of excise duty - **fiscal** and **protective**, the opposite is expressed between them. In practice, if one direction is preferred, the other remains neglected.

Excise control, in addition to fiscal importance, also has its social and environmental **role**, expressed in the protection of the population and the environment, by limiting the consumption of excise goods. By administering the excise duty and applying their control effect, the control authorities favor the possibility of the funds from the collection of excise duty to be spent to cover the damages caused by the use of excise goods.

In this way a sustainable development of the **role** of excise goods and their **importance** for the state budget is formed. At the same time, **control actions** must be **adequate** to the conditions of the time in which they are applied, in order to counteract deviations from the application of regulatory provisions.

## REFERENCES

- Antonov, S. (2014, February 20). *The state has lost BGN 12 billion in tax revenues due to the gray economy*. Retrieved September 28, 2019, from [www.capital.bg](http://www.capital.bg):  
[https://www.capital.bg/politika\\_i\\_ikonomika/bulgaria/2014/02/20/2246240\\_durjavata\\_e\\_zagubila\\_12\\_mlrd\\_1\\_v\\_danuchni\\_prihodi/](https://www.capital.bg/politika_i_ikonomika/bulgaria/2014/02/20/2246240_durjavata_e_zagubila_12_mlrd_1_v_danuchni_prihodi/)
- Biserova, I. (2018, January 22). *SANS report: There are omissions and risks of manipulation in the collection of excise duties*. Retrieved September 28, 2019, from [www.news.bnt.bg](http://news.bnt.bg): <http://news.bnt.bg/bg/a/dans-ustanovi-ima-propuski-i-riskove-ot-manipulatsiya-pri-sbiraneto-na-aktsizi>
- Tananev, E., & Stoykova, P. (2013). *Tax control and administration*. Svishtov: Faber. (in Bulgarian).
- Zhelev, Z. (2020). *Development of excise tax control over the last 30 years*. Svishtov: Cenov. (in Bulgarian).
- Commission, E. (2019, January 1). *EXCISE DUTY TABLES. Part II Energy products and Electricity*. Retrieved September 28, 2019, from [www.ec.europa.eu](http://www.ec.europa.eu):  
[https://ec.europa.eu/taxation\\_customs/sites/taxation/files/resources/documents/taxation/excise\\_duties/energy\\_products/rates/excise\\_duties-part\\_ii\\_energy\\_products\\_en.pdf](https://ec.europa.eu/taxation_customs/sites/taxation/files/resources/documents/taxation/excise_duties/energy_products/rates/excise_duties-part_ii_energy_products_en.pdf)
- Commission, E. (2019, January 1). *EXCISE DUTY TABLES. Part III Manufactured Tobacco*. Retrieved September 28, 2019, from [www.ec.europa.eu](http://www.ec.europa.eu):

[https://ec.europa.eu/taxation\\_customs/sites/taxation/files/resources/documents/taxation/excise\\_duties/tobacco\\_products/rates/excise\\_duties-part\\_iii\\_tobacco\\_en.pdf](https://ec.europa.eu/taxation_customs/sites/taxation/files/resources/documents/taxation/excise_duties/tobacco_products/rates/excise_duties-part_iii_tobacco_en.pdf)

Council Directive 2008/118 / EC on the general arrangements for products, 118 (EO 2008).

Law on Excise Duties and Tax Warehouses (януари 1, 2006). (in Bulgarian).

Ministry of Finance, T. P. (2013, 2014, 2015, 2016, 2017, December 31). *Отчет на данъчните приходи.*

Retrieved September 28, 2019, from [www.minfin.bg](http://www.minfin.bg): <https://www.minfin.bg/bg/1224> (in Bulgarian).

Tax and Social Security Procedure Code (Обн., ДВ, бр. 105 Декември 29, 2015) (in Bulgarian).



---

## LOCAL FINANCES IN BULGARIA ON THE THRESHOLD OF THE THIRD DECADE AFTER THE REFORMS IN THE SECTOR

**Mariyana Krasimirova Pavlova-Banova**

D. A. Tsenov Academy of Economics – Svishtov, m.pavlova@uni-svishtov.bg

**Aleksandrina Borisova Aleksandrova**

D. A. Tsenov Academy of Economics – Svishtov

**Abstract:** Thirty years after the Fiscal Decentralization began, the process of imposing the principles of local self-government in the Republic of Bulgaria and the policy of expanding local autonomy are still incomplete. The aim of this study is to present the state of local finances in the structure of public finances in Bulgaria and through appropriate tools to position our country towards the rest of the EU countries, outlining the achievements and weaknesses in the sphere of fiscal decentralization over the past 10 years. The analysis is based on a toolkit assessing the quantitative indicators of fiscal decentralization, respectively local autonomy, and results in identifying deceleration of fiscal decentralization at the macro level, incl. in Bulgaria, which requires a rethinking of the philosophy of operation of the tax system in our country in order to bring the results closer to the EU average.

**Keywords:** : fiscal decentralization, municipalities, local revenues, tax autonomy, local taxes.

### 1. INTRODUCTION

Thirty years after the Fiscal Decentralization began, the process of imposing the principles of local self-government in the Republic of Bulgaria and the policy of expanding local autonomy are still incomplete. The effects achieved in the post-1991 period (when the new Constitution of the Republic of Bulgaria laid down the guiding principles of local self-government) to this day are an indisputable fact, but the growing expenditure responsibilities of municipalities and the limited opportunities for self-financing make the issue of their dependence on the central government increasingly pressing.

At present, all EU countries have ratified the ECLSG and are embracing the idea of extending the powers of local authorities to “manage a substantial share of public affairs” (European Charter of Local Self-Government, Art. 3, 1985). The process of fiscal decentralization in Europe began with the preparation and signing of the ECLSG in 1985 by 7 European countries, among which Austria, Denmark and Germany and it is still going on. The Charter has been ratified by all EU Member States chronologically, as well as by a number of other European countries, the last of which was San Marino in 2013.

### 2. MATERIALS AND METHODS

The analysis is based on a toolkit assessing the quantitative indicators of fiscal decentralization, respectively local autonomy. These are the indicators for: revenue and expenditure decentralization, significance of local revenues and expenditures in the public sector and tax autonomy of the ‘Local Government’ sub-sector. Each of these per se has informational significance and, studied jointly and within the European practice, can confirm/reject the hypothesis of slowing down the fiscal decentralization process in Bulgaria in recent years. In terms of methodology, the study is based on scientific literature from Bulgarian and foreign sources. The analysis relies on publicly available financial information and uses dynamic, structural, comparative and coefficient analysis, deduction and induction methods, graphical method, and statistical analysis methods.

### 3. DISCUSSIONS

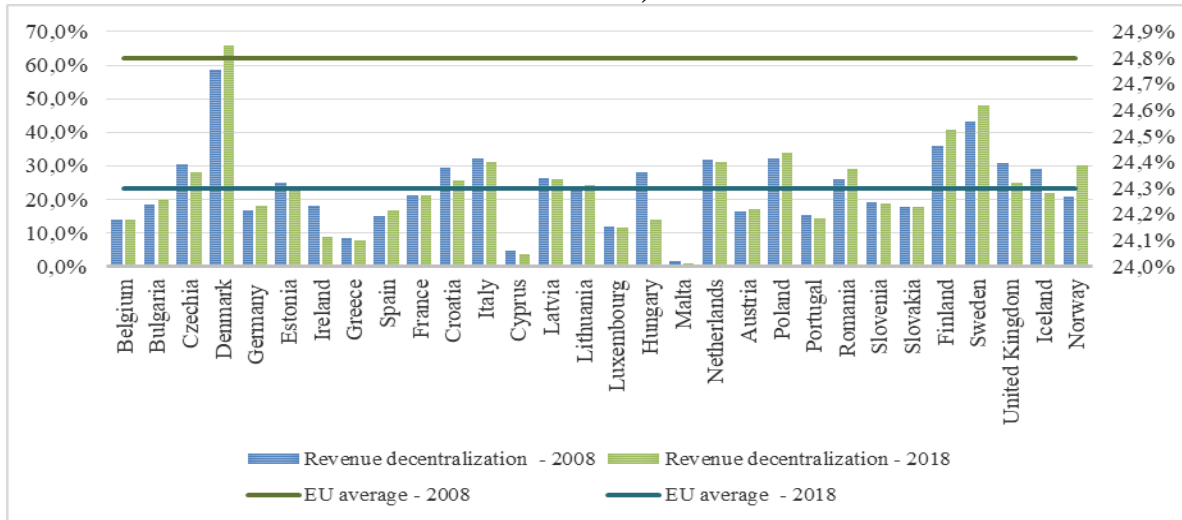
In Bulgaria, this process has been going on for nearly three decades and in this aspect the research and evaluation of the achievements in the area of local finances are of interest. The analysis of the latter has been the subject of study by a number of researchers, most of whom have focused on: funding opportunities for local governments in Macedonia, Bulgaria and other European countries (Milenkovski et al, 2016, pp. 1-11.), tax autonomy in the EU (Prodanov & Naydenov, 2020, pp. 20-42), debt financing and capacity of Bulgarian municipalities (Zahariev et al, 2020, pp. 40-60), fiscal rules and responsibilities in the EU (Lilova et al, 2017, pp. 31-39). The aim of this study is to present the state of local finances in the structure of public finances in Bulgaria and through appropriate tools to position our country towards the rest of the EU countries, outlining its achievements and weaknesses in the sphere of fiscal decentralization over the past 10 years.

4. RESULTS

4.1. Trends in revenue and expenditure decentralization

The quantitative assessment of **revenue** decentralization within the EU in 2008 and 2018, measuring the contribution of local revenues to the structure of total revenues under the Consolidated Fiscal Programme (CFP), is presented in Figure 1. According to the latest data, the coefficient of **revenue** decentralization in Bulgaria is 19.8%, and is 1.4% higher than the initial value in 2008. The results in France, Germany, Slovenia, where the studied indicator assumes values between 18.1 and 21.3% according to the latest data are comparable to the Bulgarian results. There is a clear deviation from the European average among a significant number of EU countries. For example, in 2018, revenue decentralization in only five EU countries deviated from the European average (-2% to +2%): Estonia, Latvia, Lithuania, the Republic of Croatia and the United Kingdom. Ten years earlier, there were four countries – Estonia, Latvia, Lithuania and Romania. With this in mind, the countries have to be divided into groups in order to monitor how each country managed to increase the of revenue decentralization for ten years (2008-2018). The object of study are the EU countries, and the cluster analysis is based on the deviation from the European average during the first year of study – 2008, and the last one with complete up-to-date data (2018). In 2008, more than half (16) of the 30 surveyed countries had values of revenue decentralization below the EU average – 24.8%. These countries are divided into two cluster groups – countries with more than 10% deviation below the average (Cluster 1) and countries with up to 10% deviation below the average (Cluster 2). The findings are that in Belgium, Ireland, Greece, Cyprus, Luxembourg, Malta and Portugal the revenue decentralization has a high deviation, whereas in Bulgaria, Germany, Ireland, Spain, France, Lithuania, Austria, Portugal, Slovenia, Slovakia and Norway the indicator deviates slightly, respectively gets closer to the EU average. The countries whose values of revenue revenues of the ‘Local Government’ sub-sector, respectively the coefficient decentralization exceed the EU average prove successful in the process of fiscal decentralization. In 2008, these were 14 countries of which the Scandinavian ones – Denmark, Finland and Sweden (see Appendix 1) had the best results. Ten years later, a smaller number of countries fall into Clusters 3 and 4 of the analysis. Estonia, Hungary and Iceland lost their place at the expense of Norway. On the other hand, 18 of the countries analyzed had revenue decentralization values below the EU average of 24.3%, with a deviation ranging from -0.2% for Lithuania to 23.2% for Malta (see Appendix 1).

Figure 1. Revenue decentralization – territorial aspect – EU, time aspect – 2008 and 2018 (Data source – Eurostat)



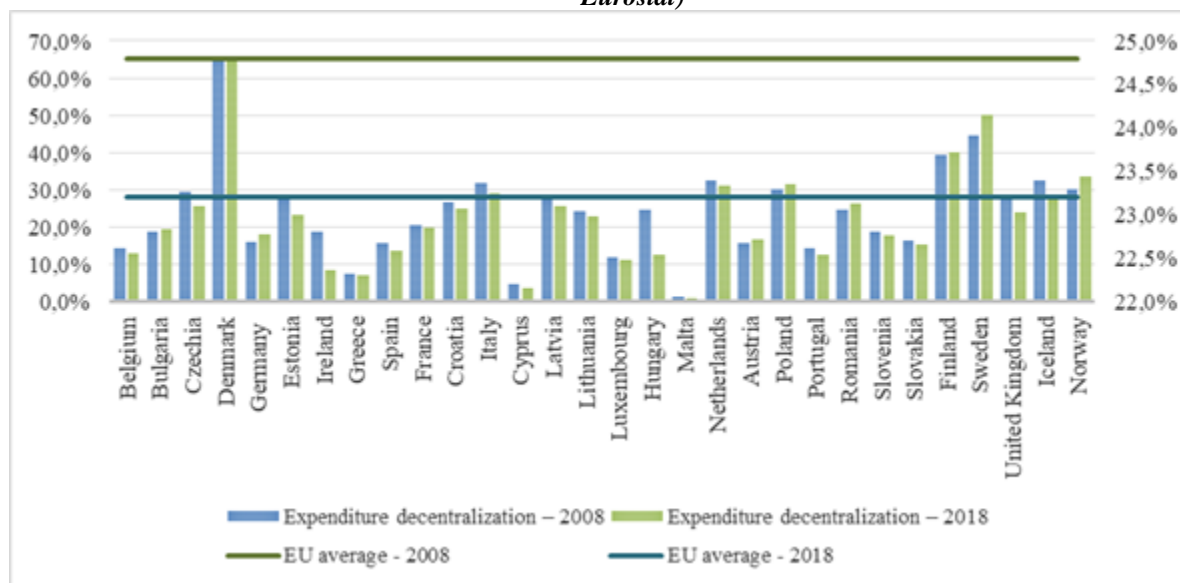
The coefficient of expenditure decentralization is defined as a key indicator for measuring the degree of fiscal decentralization according to a number of authors. This is due to the fact that local authorities implement the policy of providing public goods and services to the population on the basis of the expenditure side of their budgets. In this sense, the increase in expenditures in the ‘Local Government’ sector, ceteris paribus, implies more benefits for society. The high degree of expenditure decentralization also means that the authorities are able to solve existing problems ‘on the spot’, as close as possible to the citizens.

Figure 2 below illustrates the progress of the countries surveyed in this respect, and shows that only 9 of the 30 surveyed countries show an increase in local expenditures towards the total expenditures in the public sector, among which is Bulgaria (along with Germany, Poland, Portugal, Romania, Sweden and Norway). The fact that our country



maintains values below the EU average both at the beginning and at the end of the analyzed period is considered a negative aspect: 18.8% of public sector expenditures were made at the local level in 2008, and in 2018 there was a 0.8 percentage points increase to 19.7%. The results for 2018 are comparable to those of Germany and France. The wide range of coefficient variation (1% - 50.2%) requires studying the trends based on grouping towards the deviation from the EU averages. In 2008, in 14 of the analyzed countries the level of expenditure decentralization was lower than the European average. A significant deviation (over 10% below average) was observed in: Greece, Cyprus, Luxembourg and Malta, and a slighter deviation (up to 10% below average) – in Belgium, Bulgaria, Germany, Ireland, Spain, France, Austria, Portugal, Slovenia and Slovakia. For comparison, in 2018 the number of countries grew to 17, with Estonia, Lithuania and Hungary being added. Eight countries had significant deviations (more than 10% below the average), and in 2008 they were one less – Ireland deepened its lagging behind, reducing its expenditure decentralization from 19 to 8.5 percent. There were 16 ‘outstanding’ countries in 2008, with Lithuania, Hungary and Romania deviating slightly from the EU average (see Appendix 1). Given the fact that in 2018 the number of countries in which the level of expenditure decentralization exceeded the European average dropped to 13, it can be argued that the process of fiscal decentralization at the macro level is slowing down. In support of this, the empirical analysis shows that 22 countries reduced the coefficient of expenditure decentralization in 2018 compared to 2008. At the national level, the measure in question, for example, in Hungary decreased by 11.8% in 2018, lagging behind the European average by 10.5%. Although such trends should be viewed in the context of the country’s overall macroeconomic policy, they are an indication of limiting the redistributive processes through local budget expenditures (Bordás, 2016, pp. 89-96).

**Figure 2. Expenditure decentralization – territorial aspect – EU, time aspect – 2008 and 2018 (Data source – Eurostat)**

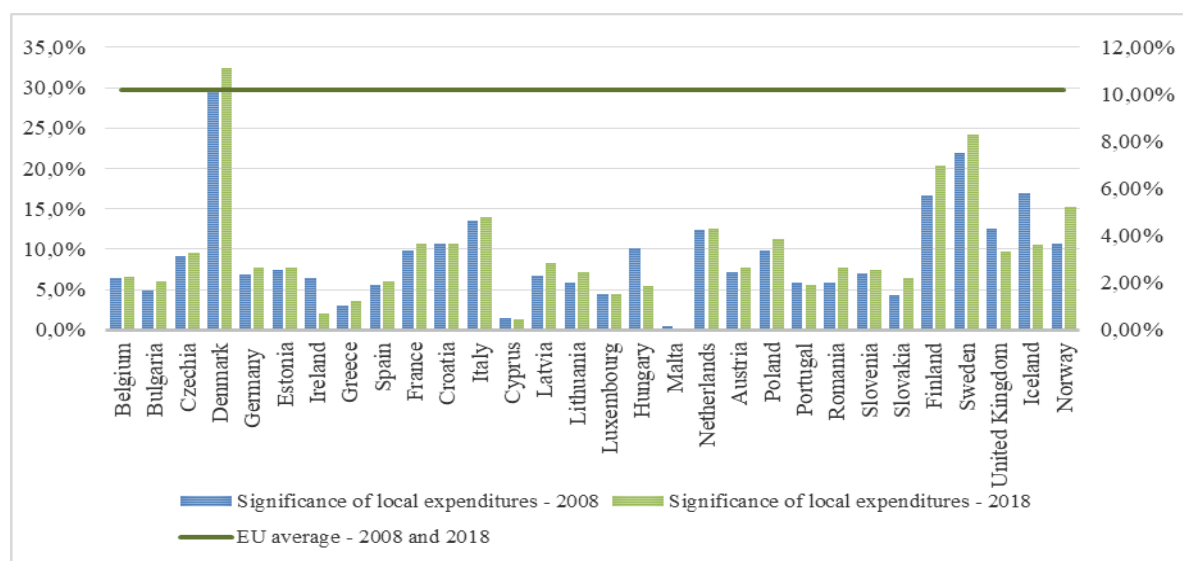


#### 4. 2. Significance of local expenditures and tax autonomy

The ‘Significance of local expenditures’ indicator reflects the above process: it is known that budget expenditures are a tool for redistributing national income between economic agents, and the ratio of local expenditures to gross domestic product for a given reporting period should reflect both the achieved degree of fiscal decentralization and its significance for the national economy. The average European value of the examined measure coincides for the two analyzed years and is positioned at a 10.2% level. By 2018, twenty countries, including Bulgaria, failed to reach this benchmark. In Bulgaria, only 6 percent of the GDP was redistributed through the local government budget according to data from 2018, with an upward trend compared to 2008. The highest degree of fiscal decentralization and the best developed process of redistribution through local expenditures unsurprisingly are reported again by the Scandinavian countries, where the examined indicator varies from 32.4% in Denmark to 15.3% in Norway. Of the Balkan countries, only the Republic of Croatia is in the ‘top ten’, with a value close to the European average. The opposite situation, at an extremely low ‘Significance of local expenditures’ coefficient, is measured in Malta and Cyprus – 0.3% and 1.3% of GDP, respectively. The wide margins of variation again require that a cluster analysis be made in order to reveal the similarities between the countries. In 2008, two thirds of the countries included in the

analysis deviated downwards from the EU benchmark (10.2%). In Bulgaria the discrepancy is 5.4%, while in neighbouring Greece it is 7.1%. Comparable to the Bulgarian results are those of Luxembourg and Slovakia, and ten years later: Spain, Hungary and Portugal. Our country made progress in the process of decentralization of the public sector, after the analyzed indicator increased by 1.2 percentage points and the deviation from the EU average decreased by 1.1%. The data show that half of the surveyed countries improved their position, bringing their values closer to the EU benchmark. Poland and France, which moved to a higher cluster group and exceeded the benchmark of 10.2% in 2018, marked great success. The above-mentioned countries, together with 6 others, report an increase in the ‘Significance of local expenditures’ coefficient, as well as getting closer to the EU benchmark. The Republic of Croatia does not change the value of the analyzed measure for the period, and in Iceland it falls dramatically – from 17 to 10.6 percent. On this basis, the authors express their conviction that the high degree of the ‘significance of local expenditures’ measure confirms the high degree of completion of the process of fiscal decentralization at the national level and the achievement of financial autonomy at the local level, including the provision of sufficient quantity and quality of local goods and services.

**Figure 3. Significance of local expenditures – territorial aspect – EU, time aspect – 2008 and 2018 (Data source – Eurostat)**



The ‘Significance of local revenues’ indicator should be considered in the same context given the fact that budget revenues are the basis for the implementation of the expenditure policy of each budgetary institution, including municipalities. Therefore, government revenue is also an instrument for redistributing GDP. The commented indicator is not subject to detailed analysis, as the results derived overlap largely with those of the ‘Significance of local expenditures’ indicator.

The national legislation of each country, in accordance with the principles of the ECLSG, imposes on local authorities the responsibility for providing a certain amount of public goods and services at the local level in accordance with public needs. In Bulgaria, local activities are subject to financing with local revenues and a total balancing subsidy (Public Finance Act, Articles 52-55). Therefore, the accumulation of a larger volume of revenues from own sources, incl. tax, opens to the local government more opportunities to increase economic efficiency and public welfare, and the independence of local government from the central government in financial terms can be measured by the amount of their own revenues to implement the expenditure programme of the respective municipality. In this case, the own revenues from tax revenue are important, which as a rule constitutes a significant part of the total own revenues. A joint study shows that local parliaments have limited powers in the organization of local taxes in Bulgaria (Naydenov & Pavlova-Banova, 2020, pp. 1-28), which creates difficulties in fulfilling local expenditure responsibilities. In this sense, the analysis of the ‘tax autonomy’ indicator is completely reasonable and reveals important features in terms of financial capabilities of Bulgarian municipalities. The latter measures the significance of local tax revenue for the total revenues of municipalities and has a high informational significance for measuring the degree of decentralization in the public sector.

Figure 4. Tax autonomy – territorial aspect – EU, time aspect – 2008 and 2018 (Data source – Eurostat)

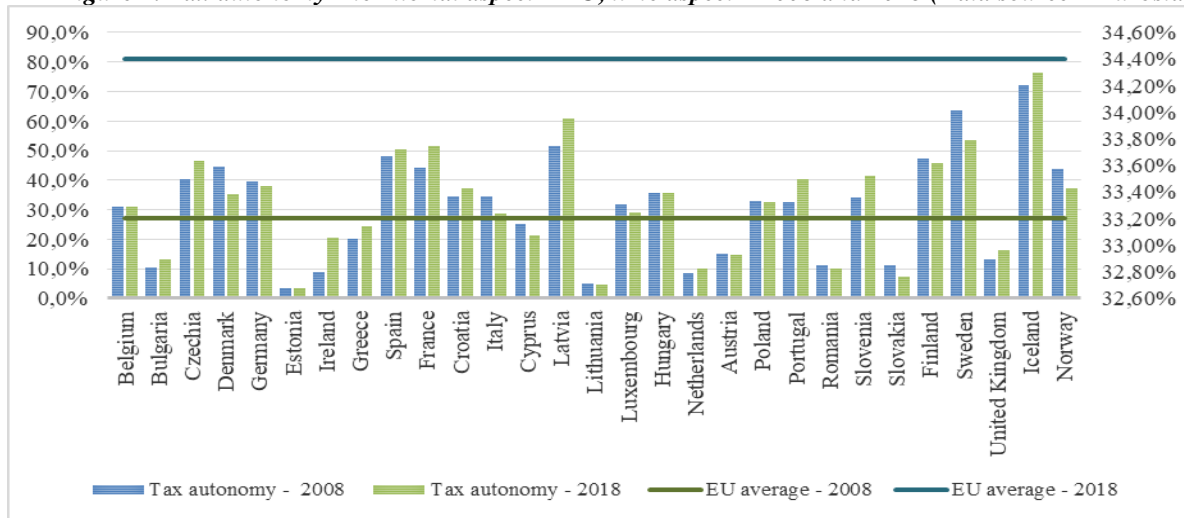


Figure 4 shows the summarized results of the countries subject to analysis, which shows that local tax revenue in Bulgaria in 2018 constituted 13.3% of the budget revenues, total for the sub-sector, and a decade earlier it was even lower – 10.7%. The value of the indicator in the two analyzed years is lower than the European average, which is positioned at 33.2% and 34.4% respectively for 2008 and 2018. At the macro level, the indicator varies widely – between 3.5 % for Estonia and 42% for Iceland according to the latest data. The identified differences suggest a re-examination of the countries based on cluster analysis. The countries are divided into 4 groups according to the deviation from the European average for the respective year (2008 and 2018), which allows us to track the extent to which the sub-sector in a particular country has succeeded in its efforts to break away from depending on the central government. Clusters 3 and 4 group the countries with a low degree of tax autonomy compared to the benchmark for the respective year. The findings are that in half (15) of the analyzed countries the coefficient of tax autonomy does not exceed 33.2% in 2008. In Bulgaria it deviates downwards by 22.5%, and in Romania and Slovakia the results are close in value, too. Cluster 4 includes the following countries: Estonia, Ireland, Greece, Lithuania, the Netherlands, Austria and the United Kingdom. The distribution is heterogeneous in Cluster 3 of the analysis, too, which includes economies whose tax autonomy coefficient is lower than the EU average by up to 10% and unites the following countries: Belgium, Cyprus, Luxembourg, Poland and Portugal. Compared to 2018, the tax autonomy of the ‘Local Government’ sub-sector in some countries registers progress. The measure determining this increases its value in five countries of Clusters 3 and 4 of the analysis. Portugal registers the highest result, whose coefficient increased from 32.7% to 42.4% to be repositioned in a higher cluster group in 2018. The place of the latter is taken by Italy, where the analyzed measure reports a decrease of 34.4% to 28.7%, deviating downwards, according to the latest data, from the European average by 5.7%. Bulgaria, Estonia, Greece and the United Kingdom, for their part, get closer to the 2018 benchmark, reporting an increase in the coefficient of tax autonomy, similar to Portugal, but retaining their place in Cluster 3 of the analysis. Therefore, the country’s affiliation to a particular region in Europe or the degree of socio-economic development (as they are often classified) is not determinative for the tax autonomy of the countries’ economies. This is confirmed by the distribution of countries whose tax autonomy is higher than the European average (Clusters 1 and 2 of the analysis). Iceland records the highest coefficient (76.3%) with 42% over the EU average in 2018. The other countries grouped downwards in the highest cluster group are: Latvia, Sweden, France, Spain, Belgium and Finland. Denmark, Germany, Republic of Croatia, Hungary, Norway and Slovenia are close in value to the EU average (exceeding by up to 10% the benchmark of 34.4% for 2018), retaining their position in Clusters 1 and 2 of the analysis for the last 10 years.

According to the authors, the analyzed measure most accurately reflects the achieved degree of autonomy of local government from the central government, as it is directly dependent on the size of the local taxes, which are allocated for local activities in accordance with the needs of the local citizens. In this sense, the financial capabilities of the separate unit of local government (municipality) are determined by:

- Its ability to increase the collectability of taxes, which it accumulates through specific ‘on-site’ measures;
- The ability to control the use of tax reliefs and preferences by taxpayers in order to achieve maximum revenue;

- The ability to independently determine the tax rates of local taxes in order to optimize revenues (the so-called Scandinavian model of taxation, which is not applicable in Bulgaria);
- Its right to dispose of tax revenues assigned in its favour, which are legally paid into the state treasury;
- Provision of other sources of own revenues, other than tax.

The idea of tax reform with a view to assigning a certain part of the personal income tax, for example, in favour of municipalities, is seen rather as vanguard for the Bulgarian reality, but the adoption of such good practices, in the authors' opinion, would contribute essentially to increasing the financial capabilities of municipalities and improving their fiscal position. Such a proposition is supported by the fact that countries like Germany, Portugal, Sweden, Spain have a high degree of tax autonomy, and at the same time assign taxes in different formats (Bahl & Cyan study, 2010, shows that Austria, Belgium, Portugal, Germany and the Scandinavian countries use personal income tax as a local source of revenue).

## 5. CONCLUSIONS

In conclusion, the present study generalizes that expanding autonomy and affirming its principles is crucial for local self-government and overcoming inefficiencies in the provision of public goods and services and the rationalization of the use of public resources, as well as for increasing the financial capacity of municipalities and improving their fiscal position. In this respect, our country (Republic of Bulgaria) has made some progress in the last ten analyzed years, and in the clustering of selected countries, it is positioned in the middle of the distribution. Comparable to the Bulgarian results are those of Austria, Ireland, France and Germany in terms of revenue and expenditure decentralization and the significance of local expenditures for the national economy, and in terms of tax autonomy – with Estonia, Greece, Lithuania, Austria and Romania. The deceleration of fiscal decentralization at the macro level, incl. in Bulgaria, requires a rethinking of the philosophy of operation of the tax system in our country in order to bring the results closer to the EU average and achieve maximum public satisfaction with the received local goods and services.

## ACKNOWLEDGEMENTS

This contribution was supported by The D. A. Tsenov Academy of Economics, Svishtov and Bulgarian Ministry of Science and Education, Research Project № 9 - 2020 "Fiscal position of municipalities in the conditions of public sector decentralization".

## REFERENCES

- Bordas, P. (2016). Fiscal decentralization in Hungary. CURENTUL JURIDIC, pp 88-96, Retrieved 18/08/2020 from [https://www.researchgate.net/publication/341173288\\_The\\_Fiscal\\_Decentralization\\_in\\_Hungary](https://www.researchgate.net/publication/341173288_The_Fiscal_Decentralization_in_Hungary).
- European Charter for Local Self-Government (1985). Retrieved 18/08/2020 from <https://www.mrrb.bg/bg/evropejska-harta-za-mestno-samoupravlenie/>.
- Lilova, R. Radulova A. & Aleksandrova, A. (2017). Fiscal Responsibility – Necessity vs. Obligation. The EU Case, *Espacios*, Vol. 38 (Nº 51), pp. 31-39.
- Milenkovski, A., Kozuharov, S., & Ristovska, N. (2016). Financing possibilities of the local government, *UTMS Journal of Economics* 7 (1), pp 1-11.
- Maličká, L. (2017). *The Role of Immovable Property Taxes in the EU Countries – Taxes on Land, Buildings and Other Structure in Sub-National Tax Revenues under the Conditions of Tax Decentralization*. *Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis*, 65(4): 1383-1392.
- Naydenov, L. (2019). Personal and Corporate Income Taxes as Sources of Local Revenues – Opportunities and Challenges, *Economics* 21, 2019, issue 2, pp. 18-36, Tsenov Academic Publishing House – Svishtov.
- Naydenov, L. & Pavlova-Banova, M. (2020). Occupancy of tourist accommodation establishments – Empirical and normative aspects. *e-Journal VFU*, 2020, issue13, pp.1-28, Retrieved 18/08/2020 from <https://ejournal.vfu.bg/bg/administrationandmanagement.html>
- Nenkova, P. & Angelov, A. (2019). Vertical Fiscal Imbalance in Bulgaria in the Period 2003-2017, *Dialog – E-Journal of Tsenov Academy*, issue 3, pp. 40-60.
- Nenkova, P. & Kalcheva, D. (2018). "Fiscal role and revenue importance of recurrent tax on immovable property in Bulgaria – a comparative analysis of 265 municipalities", *Business Research*, issue 2, Retrieved 09/09/2020 from <https://bjournal-bfu.bg/bg/2018/broy-2>.
- Prodanov, St. & Naydenov, L. (2020). Theoretical, Qualitative, and Quantitative Aspects of Municipal Fiscal Autonomy in Bulgaria, *Economic studies*, vol. 1, pp. 20-42.
- Public Finance Act (2014), Retrieved 18/08/2020 from <https://www.minfin.bg/bg/4>.

Sow, M., Razafimahefa, I. (2017). *Fiscal Decentralization and Fiscal Policy Performance*. IMF Working Paper WP/17/64.

Zahariev, A., Zveryakov, M., Prodanov, St., Zaharieva, G., Angelov, P., Zarkova, S & Petrova, M. (2020). Debt management evaluation through support vector machines: on the example of Italy and Greece, *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, Volume 7, Number 3 (March), pp. 2382-2392.

**Appendix 1. Measures of fiscal decentralization – territorial and time aspect**

Country	Revenue decentralization		Expenditure decentralization		Significance of local expenditures		Tax autonomy	
	2008	2018	2008	2018	2008	2018	2008	2018
Austria	C2	C1	C2	C2	C2	C2	C1	C1
Belgium	C1	C2	C1	C1	C2	C2	C2	C2
Bulgaria	C2	C1	C2	C2	C1	C2	C1	C1
Croatia	C3	C3	C3	C3	C3	C3	C3	C3
Cyprus	C1	C2	C1	C1	C1	C1	C2	C1
Czechia	C3	C3	C3	C3	C2	C2	C3	C4
Denmark	C4	C4	C4	C4	C4	C4	C4	C3
Estonia	C3	C3	C3	C2	C2	C2	C1	C1
Finland	C4	C4	C4	C4	C4	C4	C4	C4
France	C2	C1	C2	C2	C2	C3	C4	C4
Germany	C2	C1	C2	C2	C2	C2	C3	C3
Greece	C1	C2	C1	C1	C1	C1	C1	C2
Hungary	C3	C3	C3	C1	C2	C2	C3	C3
Iceland	C3	C3	C3	C3	C4	C3	C4	C4
Ireland	C2	C1	C2	C1	C2	C1	C1	C1
Italy	C3	C3	C3	C3	C3	C3	C3	C2
Latvia	C3	C3	C3	C3	C2	C2	C4	C4
Lithuania	C2	C1	C3	C2	C2	C2	C1	C1
Luxembourg	C1	C2	C1	C1	C1	C1	C2	C2
Malta	C1	C2	C1	C1	C1	C1	-	-
Netherlands	C3	C3	C3	C3	C3	C3	C1	C1
Norway	C2	C1	C3	C4	C3	C3	C4	C3
Poland	C3	C3	C3	C3	C2	C3	C2	C2
Portugal	C2	C1	C1	C1	C2	C2	C2	C3
Romania	C3	C3	C3	C3	C2	C2	C1	C1
Slovakia	C2	C1	C2	C2	C1	C2	C1	C1
Slovenia	C2	C1	C2	C2	C2	C2	C3	C3
Spain	C2	C1	C2	C2	C2	C2	C4	C4
Sweden	C4	C4	C4	C4	C4	C4	C4	C4
United Kingdom	C3	C3	C3	C3	C3	C2	C1	C1



---

**FOREIGN DIRECT INVESTMENTS – FACTOR FOR DEVELOPMENT OF THE  
REPUBLIC OF NORTH MACEDONIA**

**Pavle Trpeski**

Ministry of Interior, Gostivar, N. Macedonia, pavletrpeski1@gmail.com

**Vesna Korunovska**

Customs administration, Republic of N. Macedonia, [vesnakorunovska@yahoo.com](mailto:vesnakorunovska@yahoo.com)

**Eljesa Jonuzi**

Institute of Accreditation, Republic of N. Macedonia, [elyesay@gmail.com](mailto:elyesay@gmail.com)

**Samir Ajdini**

National Park Mavrovo, N. Macedonia, samir.ajdini1@gmail.com

**Almedina Mehmedi**

National Park Mavrovo, N. Macedonia, almedinamehmedi.npm@gmail.com

**Abstract:** The modern economy is characterized by the process of globalization, which removes the obstacles to international economic exchange, intensifies relations between the individuals, organizations and institutions globally.

Globalization characterizes the growing economic interdependence and interconnectedness of countries and contributes to the loss of geographical boundaries and physical distance. The state is changing its role, the governments of the countries are adjusting their policies in order to attract foreign direct investments. Countries must have a well-conceived macroeconomic policy to attract foreign direct investment, because the net benefits of foreign direct investment depend, in addition to the comparative advantages of the host country and its economic policy.

The continuous process of globalization has caused a change in the attitude towards foreign direct investments and their role for the development of the country. Foreign investors are no longer viewed with suspicion, but conditions are created for attracting foreign direct investment, which in a broader sense means all investments of foreign legal entities and individuals in the economic activities of a country.

For these reasons, in the Republic of North Macedonia since independence until today a policy for attracting foreign investment has been developed, offering special benefits for foreign investors, which should harmonized national interests with business interests and strategies of foreign investors. However, it is evident that the inflow of foreign direct investment is much lower than expected, which is why it is necessary to constantly upgrade macroeconomic policy that will create a general economic environment and institutional basis for attracting foreign direct investment. In particular, in order to create a favorable investment climate in the Republic of North Macedonia, it is necessary to take a number of measures from an economic and legal aspect, as well as to implement an appropriate fiscal, monetary, social and foreign trade policy.

The processes of globalization and international movement of capital, quantification of foreign direct investment at the global, regional level and in the Republic of North Macedonia, as well as the macroeconomic situation of the Republic of North Macedonia are the subject of elaboration in this paper.

**Keywords:** FDI, globalization, capital, incentives

**ДИРЕКТНИТЕ СТРАНСКИ ИНВЕСТИЦИИ-ФАКТОР ЗА РАЗВОЈ НА  
РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА**

**Павле Трпески**

Министерство за внатрешни работи, Гостивар, С. Македонија, pavletrpeski1@gmail.com

**Весна Коруновска**

Царинска управа, С. Македонија, [vesnakorunovska@yahoo.com](mailto:vesnakorunovska@yahoo.com)

**Ељеса Јонузи**

Институт за акредитација, С. Македонија, [elyesay@gmail.com](mailto:elyesay@gmail.com)

**Самир Ајдини**

Национален парк Маврово, С. Македонија, samir.ajdini1@gmail.com

**Алмедина Мехмеди**

Национален парк Маврово, С. Македонија, almedinamehmedi.npm@gmail.com

**Резиме:** Современото стопанство го карактеризира процесот на глобализација, со кој се укинуваат препреките во меѓународната економска размена, се интензивираат односите меѓу поединците, организациите и институциите на глобално ниво.

Глобализацијата ја карактеризира сè поголемата економска меѓузависност и поврзаност на земјите и придонесува географските граници и физичката оддалеченост да го изгубат своето значење. Државата ја менува својата улога, владите на државите ги приспособуваат своите политики со цел привлекување на странски директни инвестиции. Државите мора да имаат правилно конципирана макроекономска политика за привлекување на странските директни инвестиции, затоа што нето-бенефициите од странските директни инвестиции зависат, покрај од компаративните предности на земјата-домаќин и од нејзината економска политика.

Континуируваниот процес на глобализација предизвика да се смени ставот кон странските директни инвестиции и кон нивната улога за развојот на земјата. Повеќе не се гледа со сомнеж кон странските инвеститори, туку се создаваат услови за привлекување на странските директни инвестиции, кои во поширока смисла на зборот ги подразбираат сите вложувања на странски правни и физички лица во стопанските активности на една земја

Од овие причини во Република Северна Македонија од осамостојувањето до денес се развива политика за привлекување на странските директни инвестиции, нудејќи посебни повластици за странските инвеститори, со која треба да се ускладат националните интереси со деловните интереси и со стратегиите на странските инвеститори. Сепак, евидентен е фактот дека приливот на странските директни инвестиции е во далеку помал обем од очекуваниот, заради што е неопходно постојано надоградување на макроекономската политика со која ќе се создадат општ економски амбиент и институционални основи за привлекување на странски директни инвестиции. Особено, за да се создаде поволна инвестициска клима во Република Северна Македонија потребно е преземање на низа мерки од економски и правен аспект, како и спроведување на соодветна фискална, монетарна, социјална и надворешно-трговска политика.

Процесите на глобализацијата и меѓународното движење на капиталот, квантификацијата на странските директни инвестиции на светско, регионално ниво и во Република Северна Македонија, како и макроекономската состојба на Република Северна Македонија, се предмет на разработка во овој труд.

**Клучни зборови:** странски инвестиции, глобализација, капитал, стимулации

## 1. МЕЃУНАРОДНО ДВИЖЕЊЕ НА КАПИТАЛОТ ВО УСЛОВИ НА ГЛОБАЛИЗАЦИЈА

Движењето на капиталот надвор од националните граници е еден од најатрактивните облици на меѓународна соработка и влијае на меѓународната диверзификација на деловните активности, што придонесува за јакнење на конкурентската предност и за создавање на глобален конкурентски производ. Меѓународното движење на капиталот влијае на економскиот раст, на платниот биланс, вработеноста и на економската стабилност на поодделни земји.

- *Мотиви за меѓународно движење на капиталот*-Различни се мотивите на движењето на приватниот од јавниот капитал. Во принцип приватниот капитал се движи според економските мотиви, а јавниот врз основа на општествено-политичките интереси. Остварувањето на поголем профит или на некој друг приход од вложениот капитал (камата, дивиденда) е основниот мотив за извоз на приватниот капитал. Како останати мотиви можат да се наведат: искористување на побогати и поевтини ресурси од оние во земјата-извозник (евтина работна сила, ниски цени на суровини и енергија), освојување на нови пазари и др.
- *Форми и ефекти на меѓународното движење на капиталот*-Во економската теорија постојат главно три вида (форми) на меѓународно движење на капиталот:

**Меѓународното движење на зајмовниот капитал** е финансиско посредување во реализацијата на финансиските вишоци на еден сектор во финансиските кусоци на други сектори. Во овој случај корпоративниот сектор, преку емисија на разни финансиски инструменти врши реалокација на финансиските вишоци и кусоци директно или со минимално посредство на банкарскиот сектор.

**Портфолио-инвестициите** се облик на вложување на капитал кај кој вложувањето се врши во обврзници, бонови и воопшто во хартии од вредност издадени од страна на странските влади, нивните ограни и од други институции, странски банки или компании коишто се издадени заради собирање средства на некој меѓународен пазар на капитал<sup>34</sup>.



**Странските директни инвестиции** се облик на вложување на капитал кој на странскиот инвеститор му обезбедува право на сопственост, контрола и значително влијание во управувањето врз основа на вложениот капитал.

## 2. СТРАНСКИ ДИРЕКТНИ ИНВЕСТИЦИИ-РЕЛЕВАНТЕН ФАКТОР ВО РАЗВОЈОТ

Странските директни инвестиции според дефиницијата на ММФ “се категорија на меѓународни инвестиции која ја отсликува целта на резидентната фирма од една економија (странскиот директен инвеститор) да стекне долгорочен интерес во фирма која е резидент во друга економија”<sup>5</sup>.

Според Прирачникот на ММФ-5-то издание<sup>6</sup>, располагањето со 10% или повеќе од обичните акции или акции со право на глас овозможува остварување на таков однос, односно со сопственоста од 10-50% се обезбедува значително влијание во управувањето со фирмата, додека сопственоста над 50% обезбедува контрола. Воведувањето на прагот од 10% за дефинирање на странските директни инвестиции обезбедува статистичка конзистентност и меѓународна споредливост на платно-билансните статистики.

Со странските директни инвестиции не се врши само трансфер на капитал од една земја во друга, туку “преку странските директни инвестиции се врши трансфер на менаџерски или технички вештини во управувањето, а од друга страна и ширење на знаење или претприемништво во форма на истражување и развој, производна технологија, маркетиншки знаења, менаџерски вештини итн.”<sup>7</sup>

## 3. УЛОГАТА НА СТРАНСКИТЕ ДИРЕКТНИ ИНВЕСТИЦИИ ВО СОВРЕМЕНИТЕ ЕКОНОМИИ

Основната поделба на теориите за СДИ е на две категории:

- микрофинансиски теории (или пристапи во рамките на општата теорија за индустриската организација)
- макрофинансиски теории (уште познати и како теории на трошоците на капиталот).

### ВИДОВИ СТРАНСКИ ИНВЕСТИЦИИ

Поделбата на странските директни инвестиции може да се изврши според разни критериуми. Како основни облици на странски директни инвестиции се сметаат:

- Основање на ново претпријатие (**greenfield инвестиции**), кога странскиот инвеститор гради нови производни капацитети со 100% сопственост на странскиот инвеститор;
- Стекнување на мнозински удел во сопственоста на веќе постоечко претпријатие, со купување на претпријатие, купување на акции или со директно купување на сопственичкиот удел - спојување и аквизиција (**merger & aquisition**);.
- Заедничко вложување со домашните фирми од земјата-примател (**joint venture**).

Постојат три главни категории на странски директни инвестиции:

- *Equity капитал* кој претставува вредност на инвестицијата во акции на претпријатие во странство.
- *Реинвестирана добивка (профит)* се приходите на афилијациите кои не се распределени во дивиденда и не се вратени назад во матичната компанија и се претпоставува дека задржаниот профит се реинвестира во афилијациите
- *Останат капитал* е категорија која се однесува на краткорочни и долгорочни позајмици и заеми помеѓу матичната фирма и афилијациите. Останатиот капитал ги вклучува краткорочните и долгорочните заеми, трговските кредити, финансискиот лизинг и сл.

### ФАКТОРСКА УСЛОВЕНОСТ НА СТРАНСКИТЕ ДИРЕКТНИ

Водејќи се од основниот мотив - максимизирање на профитот, но и од дополнителните мотиви за сигурноста на вложувањето, освојување нови пазари, барањето на ресурси, зголемување на ефикасноста, странските инвеститори пред да ја донесат одлуката за локацијата на инвестирање вршат детални анализи и испитувања на окружувањето, а ја избираат земјата која ќе им овозможи остварување на најголем профит со најмал ризик.

*Фискалните стимулации се:* Намалена стапка на корпоративен данок, стимулации за капитални инвестиции, намалени трошоци во прекуграничните операции, други даночни стимулации;

*Финансиски стимулации се:* Политика на насочени стимулации во случаи кога земјата е перципирана како помалку конкурентна: инфраструктурни субвенции, обука за вработените, административна помош,

привремено субвенционирање на платите, кредити на инвеститорите, реален имот, партиципација во трошоците .

#### **ДВИЖЕЊЕ НА СТРАНСКИТЕ ДИРЕКТНИ ИНВЕСТИЦИИ**

Странските директни инвестиции на глобално ниво во текот на последната деценија се карактеризираат со циклични движења. Најголемиот обем на движење на странските директни инвестиции е меѓу развиените земји. При тоа, според голем број на истражувања во развиените земји доминираат хоризонталните странски директни инвестиции.

### **4. ДЕТЕРМИНАНТИ, КАРАКТЕРИСТИКИ И ИМПЛИКАЦИИ НА СТРАНСКИТЕ ДИРЕКТНИ ИНВЕСТИЦИИ ВРА ЕКОНОМСКИОТ РАСТ И РАЗВОЈ НА РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА**

4.1.МАКРОЕКОНОМСКА СТАБИЛНОСТ-Одржувањето на макроекономската стабилност и постепено зголемување на економскиот раст, се основниот макроекономски приоритет на Република Северна Македонија. Стабилна макроекономска состојба се остварува преку здрава макроекономска политика, разумна и внимателна фискална политика, преку високо ниво на јавните инвестиции, воведување на антикризни мерки и преку структурни реформи за подобрување на деловната клима.

4.2.ФИСКАЛНА ПОЛИТИКА- вклучува планирање на буџетскиот дефицит на среден рок и приспособување на структурата на јавната потрошувачка. Фискалната стратегија е стратешки документ за дефинирање на клучните среднорочни економски и социјални цели, со посебен фокус на фискалната политика како инструмент за остварување на приоритетните стратешки цели и за воспоставување на рамнотежа меѓу стратешките приоритети и средствата во буџетот.

4.3. МОНЕТАРНА ПОЛИТИКА- За разлика од фискалната политика која директно влијае врз економијата, монетарната политика влијае индиректно врз економијата, а со тоа и врз инвестициите, пред сè преку влијанието врз каматните стапки. „Зголемувањата на паричната маса ги намалуваат каматните стапки, со што се стимулира побарувачката на инвестиции. Со зголемувањето на квантитетот на парите во економијата, инвеститорите ќе утврдат дека нивните портфолија на актива вклучуваат премногу пари. Тие ќе ги ребалансираат своите портфолија преку купување хартии од вредност, како што се обврзниците, со што ќе ги зголемат цените на обврзниците, а ќе ги намалат цените на каматните стапки“<sup>8</sup>.

4.4.СОЦИЈАЛНА ПОЛИТИКА- неопходна е социјална политика која ќе овозможи подобрување на состојбата во вработеноста, преку подобрување на квалификационата структура на невработените, на здравствениот систем, пензискиот систем и на системот за социјална заштита. Од моделот на социјалната политика ќе зависи како владата се справува со менаџирањето на невработените работници на пазарот на трудот, со нивната мотивација за барање работа помагајќи им да останат во добра професионална форма преку обуки, вокациски тренинг и активни мерки кои директно ја вклучуваат владата во помагање на невработените, во овој свет на брзи промени.

4.5. НАДВОРЕШНО-ТРГОВСКА ПОЛИТИКА-Република Северна Македонија преку надворешната политика ги промовира своите национални вредности и интереси и е насочена кон исполнување на надворешно- политичките приоритети, како членство во НАТО, членство во Европската унија и засилување на економската и јавната дипломатија, а со тоа и приближување до странските инвеститори.

### **5. ЕФЕКТИ И ВЛИЈАНИЕ НА СТРАНСКИТЕ ДИРЕКТНИ ИНВЕСТИЦИИ ВРЗ ЕКОНОМИЈАТА НА РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА**

Преку странските директни инвестиции земјите ги обезбедуваат потребниот капитал, современата технологија, пристапот до меѓународните пазари за извозните производи, создаваат современ менаџмент, ја подобруваат конкурентноста.

5.1.ВЛИЈАНИЕ НА СТРАНСКИТЕ ДИРЕКТНИ ИНВЕСТИЦИИ ВРЗ ЕКОНОМСКИОТ РАСТ- Повеќето земји во транзиција во процесот на приватизација на претпријатијата и преминот кон пазарни економии, ги искористија странските директни инвестиции за постепено менување и модернизирање на технологијата, односно за воведување на корпоративното управување. Влезот на странските директни инвестиции во Република Северна Македонија треба да помогне во реструктурирањето на компаниите, во воведувањето на европски и светски стандарди на работење, во имплементирањето на корпоративното управување, во воведување на нови знаења и нова технологија.

5.2. ЕФЕКТИТЕ ВРЗ ТЕХНОЛОШКИОТ РАЗВОЈ И ПРОМЕНИТЕ НА СТОПАНСКАТА СТРУКТУРА- Технологијата претставува витален извор на економскиот раст, при што особено значајни се

нематеријалните фактори како науката, образованието, стручноста на кадрите, обемот на информациите, но секако најбитни се финансиските средства.

5.3.ВЛИЈАНИЕТО НА СТРАНСКИТЕ ДИРЕКТНИ ИНВЕСТИЦИИ ВРЗ ВРАБОТНОСТА- Странските директни инвестиции главно генерираат вработувања во земјите-приматели, односно позитивно влијаат врз вработувањето. Тоа ја оправдува интензивната и маркетиншки насочената политика за привлекување на странски инвестиции на Република Северна Македонија.

## 6. ЗАКЛУЧОК

Република Северна Македонија во изминатите години, спроведуваше ефективна политика за привлекување на странските директни инвестиции. Со цел привлекување на странските инвестиции се предвидува редовна евалуација на фискалните погодности кои им се нудат на странските инвеститори и подобрување на конкурентната положба во однос на земјите од регионот и пошироко, како и воведување на мерки за либерализација на постапките за издавање на работни дозволи на странци.

Врз основа на извршената пракса на состојбите во Република Северна Македонија, како резултат на случувањата од странските директни инвестиции може да се направи и следната SWOT анализа.

Табела 1: SWOT Анализа

Силни страни	Слабости
<ul style="list-style-type: none"> <li>▪ Поволна георграфска положба</li> <li>▪ Пристап до Европски пазари, преку склучените договори</li> <li>▪ Макроекономска стабилност</li> <li>▪ Висококвалификувана и релативно ефтина работна сила</li> <li>▪ Развиена телекомуникациска инфраструктура</li> <li>▪ Правна заштита на странските инвеститори</li> <li>▪ Најниски даноци (рамен корпоративен и персонален данок од 10% и 0% данок на реинвестирана добивка)</li> <li>▪ Десетгодишни даночни ослободувања</li> <li>▪ Ослободување од плаќање надомест за уредување на градежно земјиште во ТИРЗ дозволи во ТИРЗ</li> <li>▪ Брза регистрација на фирми преку едношалтерски систем</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>▪ Мал пазар</li> <li>▪ Релативно мала куповна моќ на населението</li> <li>▪ Нема излез на море</li> <li>▪ Недоволно развиена инфраструктура</li> <li>▪ Недоволно развиена секторска технолошка база</li> <li>▪ Лимитирани природни ресурси Недоволно ниво на менаџерски вештини</li> </ul>
Можности	Закани
<ul style="list-style-type: none"> <li>▪ Перспективно членство во ЕУ</li> <li>▪ Поголемо искористување на човечките ресурси (намалување на одливот на работна сила во странство)</li> <li>▪ Вклучување во меѓународните транспортни и енергетски коридори</li> <li>▪ Подобрo искористување на постојните слободни трговски зони и основање нови</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>▪ Неповолни демографски трендови и висок одлив на квалитетна, високообразована работна сила во странство</li> <li>▪ Сериозна конкуренција од земјите во регионот што бележат тенденција на зајакнување на политичката и економската стабилност (Србија, Албанија, Црна Гора)</li> <li>▪ Ниско ниво на реинвестиран капитал и потенцијален одлив на капитал од СДИ</li> <li>▪ Нефлексибилност на пазарот на трудот (бавна преквалификација и неусогласеност на образовните програми со потребите и барањата на странските инвеститори)</li> </ul>

## БИБЛИОГРАФИЈА

Agarwal, J., Gubitz, A., & Nunnenkamp, P. (1991). "Foreign Direct Investment in Developing Countries, The Case of Germany, Kiel

- Alfaro, A., & Charlton, A. (2007). „Intra-Industry Foreign Direct Investment“, NBER Working Paper 13447, National Bureau of Economic Research, Cambridge, MA
- Dunning, J., Narula, R. (n.d.). Foreign Direct Investment and Governments: Catalysts for economic restructuring (Routledge Studies in International Business and the World Economy Book 3)
- Hwy-chang, M. (2016). Foreign Direct Investment: A Global Perspective Kindle Edition
- Jensen, N., Biglaiser, G., Li, Q., Malesky, E. et.al (2012). Politics and Foreign Direct Investment (Michigan Studies In International Political Economy)
- Pandya, S.S. (2016). Trading Spaces: Foreign Direct Investment Regulation, 1970–2000 (Political Economy of Institutions and Decisions) Paperback
- Balance of Payments and International Investment Position Manual 6th edition BP M6 <http://www.imf.org/external/pubs/ft/bop/2007/pdf/bpm6.pdf>
- OECD, (2003). „Checklist for Foreign Direct Investment Incentive Policies“
- UNCTAD, WIR (1999). Foreign direct investment and challenge of development, op.cit, p.259
- UNCTAD, (1998). World Investment Report, Trends and Determinants, Geneva, United Nations, 1998
- United Nations Publications (2020). Foreign Direct Investment and Sustainable Development in International Investment Governance Paperback
- Боди, З., Кејн, А., Маркус, А. Ц. (2010). Инвестиции, Таберанкул, (преведена со проектот на Владата на РМ за преведување на стручни, научни книги и учебници)
- Груевски, Н. (2007). “Кон излезот: странските директни инвестиции, економскиот развој и вработеноста” Кочани
- Димитријевиќ, М. (2000). Стране директни инвестиции, СИЕПА, Београд
- Шуклев, Б., & Дракулевски, Љ. (2011). Стратегиски менаџмент, Скопје
- Државен завод за статистика на Република Северна Македонија, [www.stat.gov.mk](http://www.stat.gov.mk)
- Меѓународен монетарен фонд, Македонија (2011) консултации по членот 4 Изјава по завршувањето на мисијата
- ММФ, (2011). консултации по член 4
- НБРМ-Народна Банка на Република Северна Македонија, [www.nbrm.mk](http://www.nbrm.mk)
- Закон за девизно работење (Сл.весник на РМ 34/01, 49/01, 103/01, 51/03 и 81/08)
- Закон за буџетите, Службен весник на РМ 64/05, 04/08, 103/08, 156/09, 95/10 и 180/11
- <http://www.unctad-docs.org/files/UNCTAD-WIR2011-Full-en.pdf>

## THE ROLE AND IMPORTANCE OF ORGANIZATIONAL LEARNING

**Borislav Borisov**

D.A. Tsenov Academy of Economics, Svishtov, Bulgaria, [bborisovbg@gmail.com](mailto:bborisovbg@gmail.com)

**Liljana Pushova Stamenkova**

Faculty of Economics, MIT University, Skopje, N. Macedonia, [liljanapusova@yahoo.com](mailto:liljanapusova@yahoo.com)

**Abstract:** Organizational learning is one of the main prerequisites for establishment and development of the value of the modern organizations. The creation, retention and the transfer of knowledge within the organization is the basis of the organizational learning. The global constant changing environment undoubtedly creates new conditions for success of the companies worldwide. The availability and the fast spread of information creates new environment for the companies and organizations. The modern economy has set new imperatives for success – the flexibility, innovations and good knowledge transfer within the organizations are very important for development and productivity. Organizational knowledge and intellectual capital are considered as one of the vital and most crucial strategic assets for success and sustainability of organizations in the competitive business environment. Therefore, the knowledge of individuals has inevitably become as important as other financial and physical assets of the organizations. Effective knowledge management requires knowledge, contributing for the key processes development and organization's activities, to be available for the right people at immediate practical use in time. Thus, knowledge management represents a systematic approach towards searching and using the knowledge on behalf of creating values. In relation to this, it is more than clear that knowledge management and organizational learning are two very similar concepts that cannot exist one without other. Organizational learning supports knowledge management and vice versa.

**Keywords:** organizational learning, knowledge management, knowledge creation, knowledge transfer

### 1. INTRODUCTION

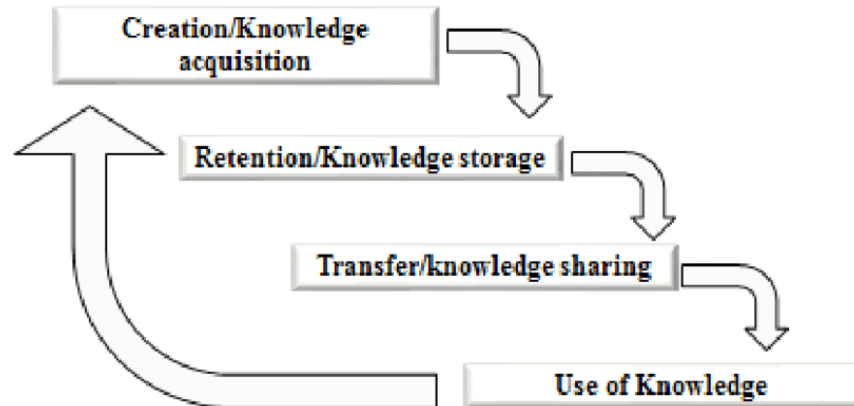
Organizational learning is the process by which an organization improves itself over time through gaining experience and using that experience to create knowledge. The knowledge created is then transferred within the organization. The creation, retention and the transfer of knowledge within the organization is the basis of the organizational learning. Organizational learning is important for all companies, as the creation, retention and transfer of knowledge within the organization will strengthen the organization as a whole.

Organizational learning is a relational concept and a social construct, intrinsically bound to the environment, involving interaction among individuals or between individuals and organizations. A learning culture can be represented as a range of complex relationships such as person-to-person relationships. Learning needs to be captured, realized, transformed and re-used in order to be productive within organizations,. This requires relationships within an organization that supports all types of learning across the organization. This paper argues that a learning culture is a set of relationships and behaviors within an organization that transform tacit into explicit knowledge.

Knowledge is not a homogenous resource. Although it is related to data and information, knowledge is different from these constructs. Data are a set of defined, objective facts concerning events, while information is a value-added form of data that adds meaning through contextualization, categorization, calculation, correction, or condensation (Davenport & Prusak, 2000). Knowledge is the applied version of information, a combination of information within experience, framing, value, contextualization, and insight. Experience is knowledge that is generated through exposure to and application of knowledge. Knowledge originates within and is applied by units of an organization to evaluate and utilize experience and information effectively. Knowledge can become embedded within repositories, routines, processes, practices, tools, and norms, depending on the relationship between information, experience, and knowledge (Argote, 2011). It is through this reflection of both process and outcome that learning will occur. In addition to those actions, there are three key processes that occur in organizational learning:

- Knowledge creation
- Knowledge retention
- Knowledge transfer

*Figure 1: Processes of Knowledge Management*



Source: Sequeira, Bernardete & Marques, João. (2011). Knowledge Management in Tourism Organizations: Proposal for an Analytical Model.

It is important that the organization ensures that the knowledge gained from this process is retained within the organization and that it is transferable. Knowledge retained by individuals cannot be properly retained, as individuals can leave, taking their knowledge with them. Embedded knowledge can be kept within the organization and shared with all individuals.

In order to define organizational learning it is important to understand the essence of creating a learning culture within an organization. This type of learning benefits both individuals, teams, and the organization as a whole. There are also positive intra-organizational benefits to this approach.

## **2. WHY IS ORGANIZATIONAL LEARNING IMPORTANT?**

According to Peter Senge, adapting to environmental changes is not enough to survive and flourish in the economic jungle. Organizations have to anticipate and learn from change. The essential idea is problem solving, as against the traditional organization designed for efficiency. In a learning organization all employees look for problems, such as understanding the unique requirements of customers. Employees also solve problems, by finding novel, innovative and creative ways to meet the demands of customers. The theory of organizational learning focuses on the creation of knowledge and the use of that knowledge within an organization. The key aspects of organizational learning theory are that learning happens when people interact while finding and solving problems.

Organizational learning theory stresses the importance of development of a learning culture within an organization. According to this theory, organizations should:

1. Develop a culture that prizes knowledge sharing
2. Take time to learn the lessons that failure can teach
3. Encourage employees of all levels to continue their education on a regular basis
4. Allow individuals and teams to challenge the status quo of the organization

The importance of organizational learning is shown by the various benefits that occur in organizations that develop a learning culture:

1. Increased employee job satisfaction
2. Lower turnover rates
3. Increased productivity, profits and efficiency
4. Developing leaders at all levels
5. Enhanced adaptability throughout the organization

When organizations dedicate time and resources to developing a learning culture and implementing organizational learning, they are more competitive. This increased ability to react quickly to fast-changing market conditions is just one of the reasons why organizational learning is important.

An organization that embraces the lessons that can be learned from failure and studies its own processes will be an organization that contains more knowledge about best practices, and will be much more able to adapt.

By creating an environment where all employees are teachers and students, there is an equal exchange of information that allows each person to contribute in a substantial manner.

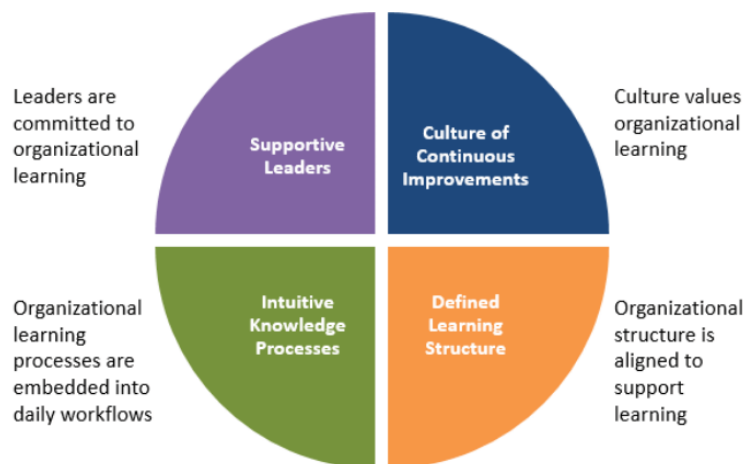
### 3. IMPORTANCE OF LEARNING ORGANIZATION IN THE 21ST CENTURY

Learning organization means “organizations where people continually expand their capacity to create the results they truly desire, where new and expansive patterns of thinking are nurtured, where collective aspiration is set free, and where people are continually learning how to learn together” (Senge, 1990, p. 3). From this definition we can understand that learning organization is a team and organizational process rather than individual and it is a continuous never ending process. It is essential for a learning organization to make creative and better ways of learning and improving its performance. It becomes a part of the continuous process of sharing information with people and the environment, and exchanging and disseminating information. A learning organization is entirely different from a traditional organization as it has the capacity to make changes continuously. The theory of organizational learning stresses the importance of policies and procedures inside the organization in response to the outside consequences even though they are positive or negative the firm learns from its experiences. Learning has only very little to do with getting information, rather it is merely a process for enhancing capacity. Learning is for making new kinds of developments that the organization could not achieve in the past (Lassey, 1998). The principle assumption of learning organization, therefore, is that if learning from the part of individuals is improved, organizational performance also will improve. Senge (1990) identified five disciplines which are essential to the development of learning organizations in his opinion. These disciplines are the distinguishing factors behind the learning organization and a traditional organization. Those disciplines are personal mastery, mental models, shared vision, team learning and system thinking. Personal mastery tries to acquire the academic expertise and efficiency that they got from their activities and experiences. Mental model focuses on an individual’s basic world view, which is reinforced by structures, experiences, cultures and belief systems. This model guides and directs people as they make decisions, and are used to filter ideas and possibilities. Shared vision is the collective perspectives of employees and evolves from their understanding of the organization’s mission. In traditional organizations, shared vision is not commonplace, because little or no effort is made to internalize or understand the firm’s mission. Shared vision is, however, a cornerstone of learning organizations because it requires a common view of learning by all types of members from top to bottom in an organization. This discipline also helps the organizations allocate its various kinds of resources towards its objectives (Beiske, 2007).

Team learning enables the members of an organization in expanding their perspectives, fostering their knowledge, deepening their comprehension power and will make a better sense of self. Team learning helps employees improve collaboration, communication and co-operation, as well as view other organizational members as learning resources (Pettingar, 2002). In the case of system thinking, the members of a learning organization have to think in a strategic way about every aspects of an organizational life, which include the organization’s role in achieving its business objectives, its mission and strategy, and its structure, culture and managerial practices. Thus, a learning organization as it continuously examines the external and internal pressures, influence every part of the organization it proves helpful. Moreover, system thinking requires reflectivity on the part of leaders, managers and employees for the purpose of improving understanding and action.

Figure 2 shows the elements of learning organizations, which are: supportive leaders, culture of continuous improvements, intuitive knowledge processes, and defined learning structure.

*Figure 2: Elements of a learning organization*



Source: Stanford Social Innovation Review

#### **4. IMPORTANCE OF LEARNING ORGANIZATION IN THE 21ST CENTURY**

As the world is changing day by day, each generation has to adapt and make changes in a very limited time. Thus continuous learning is essential for survival and success in today's world. Technological change is having a tremendous impact on all our lives. Today, society is far more sophisticated than the world in the earlier days. As technological changes are in a fast manner, it becomes more difficult to predict the future developments and plan for the future changes (Gilley, 2000). In order to cope with the changing world we have to change our activities and ideas according to the changing world. Successful people have the ability to and are prepared to change and adapt. All successful people are learners; likewise successful organizations too are learning organizations. Learning organizations alone can make improvements and they never become stagnant. Although organizations are learning and adapt to change they are so slow in making changes. Successful organizations consider change and development as the most important factor which determine their success (Gilley, 2000). Learning organizations have the capability to control the external pressures rather than be a slave to it. If an organization is a learning organization it will reduce the staff turnover and it will become more attractive to potential employees. Learning process will enable the organization to respond to the changes and new situations more quickly than its rivals. The ability of the organization to focus on organizational goals and secure staff commitment to their achievement will lead to far greater efficiency and a better quality of product or service. The popularity of learning organization is increasing day by day.

Learning organizations have some mutual characteristics. These organizations consider each and every employees with the same concern, respect and caring attitude within the organization through which their external behavior to the southwest customers. Learning organizations have better team spirit than their competitors and the company gives consideration for employees than customers. The companies are also engaged in providing its employees plenty of information that will help them to understand their company, mission, customers and its competition. Furthermore, through continuous learning, company's employees productivity increases and it is able to maintain a proper number of staffs. The companies are making creative and innovative changes in improving the effectiveness for the highest quality of customer service delivered with very friendly and warmth manner.

#### **5. ROLE OF HRM IN A LEARNING ORGANIZATION**

HRM is a term generally used to describe all those activities in an organization related to recruitment, selection, designing work, training and development, appraisal and remuneration, direction, motivation and controlling of workers. HRM includes the framework of philosophies, policies, procedures and practices for the management of the relationship that exists between an employer and worker (Wilton, 2010). From the overall activities of HRM, we can see learning and development is also important activity of HRM in an organization. It helps in identifying the team and organizational development requirements of an individual for designing, implementing proper training and development methods and evaluating the training and development interventions. HRM is not only the job of HR specialists but it also requires the involvement of both senior and line managers in the process of successfully developing and implementing policies and practices. To make the learning process very effective the outcomes should be evaluated frequently and make necessary changes and improvements wherever it require (Robbins, 2009). A good culture is one in which the members of the organization are aware of their needs and requirements in the organization and will perform well in order to achieve the objectives of it. Such a culture lead an organization to make high performance in the areas like productivity, quality, levels of customer service, growth, profits and in the case of a profit making organization it will also increase the shareholder value. There should be a unique culture for every member in an organization which develops a good organizational culture. It is the duty of HRM to develop a good culture in an organization empowered with good policies and practices by learning the external and internal changes (Price, 2000). As HRM plays a vital role in the major functions of an organization, such as planning, organizing, directing and controlling, it should make continuous learning for the overall development of the organization.

##### **5.1. Challenges to HRM in enhancing learning organization**

The learning organization is actually a concept based on the human asset philosophy or the Harvard model of HRM. It makes the main challenge to HRM in learning organizations. There are many factors such as external and internal factors which will influence the environment of an organization. The main challenges that are faced by HRM are:

- Technological developments - as there is an increase in the technological developments the HRM department has to retrain and upgrade its employees.
- Globalization - as the industries are expanding its business to foreign countries the HR managers should have the knowledge about the employees and company's needs in the foreign market. They are also needed to learn the local language of the foreign country.



- Socio-cultural factors - organizations are working in a society and it is for the society. So it should take utmost care in taking any business action upon the society. It should not hurt the beliefs, morals, ethics, customs and values.
- Workforce diversity - there are diverse kind of employees like young and highly educated people, female employees, married female workers etc. and there should not be any discrimination among them.
- Management of human relations - the new young workforce is more intelligent and conscious than their predecessors. So it becomes more tough while motivating and creating employee commitment.

Even if these challenges exist in the learning organization, they will not have a much deeper effect in those organizations because the learning organizations are ready to make changes and improvements. But to make changes and improvements, the managers should have to make greater effort and have to improve themselves at various levels.

## 6. CONCLUSION

Organizational learning is the process by which an organization improves itself over time through gaining experience and using that experience to create knowledge. The knowledge created is then transferred within the organization. The creation, retention and the transfer of knowledge within the organization is the basis of the organizational learning. Organizational learning is important for all companies, as the creation, retention and transfer of knowledge within the organization will strengthen the organization as a whole.

With this report it can be concluded that the concept of learning organization is becoming popular in the 21st century. As the world today is changing continuously the importance of continuous changes and improvements in the organizations are becoming essential. HRM has to make necessary changes by learning culture and it has to ensure the development of the organization. The HRM models used by different organizations are different. HRM in a learning organization has to face many challenges mainly in controlling and directing the new young employees as they possess more potentialities than their predecessors.

## REFERENCES

- Abualoush, S., Masa'deh, R., Bataineh, K., & Alrowwad, A. (2018). The role of knowledge management process and intellectual capital as intermediary variables between knowledge management infrastructure and organization performance. *Interdisciplinary Journal of Information, Knowledge, and Management*, 13, 279-309.
- Argote, L. (2011). Organizational learning research: Past, present and future. *Management Learning*. 42 (4): 439–446. doi:10.1177/1350507611408217. ISSN 1350-5076. S2CID 145490839.
- Bhaskar, A. U., & Mishra, B. (2017). Exploring relationship between learning organizations dimensions and organizational performance. *International Journal of Emerging Markets*.
- Cerchione, R., & Esposito, E. (2017). Using knowledge management systems: A taxonomy of SME strategies. *International Journal of Information Management*, 37(1), 1551-1562.
- Davenport, T. H., & Prusak, L. (2000). *Working knowledge*. Boston: Harvard Business School Press (Chapter 1)
- Ege, T., Esen, A., & Aşık Dizdar, Ö. (2017). Organizational learning and learning organizations: An integrative framework. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13(2), 439-460.
- Intezari, A., Taskin, N., & Pauleen, D. J. (2017). Looking beyond knowledge sharing: An integrative approach to knowledge management culture. *J. Knowledge Management*, 21(2), 492-515.
- Obeidat, B. Y., Hashem, L., Alansari, I., Tarhini, A., & Al-Salti, Z. (2016). The effect of knowledge management uses on total quality management practices: a theoretical perspective. *Journal of Management and Strategy*, 7(4), 18-29.
- Reese, S. (2020). Learning organizations and value creation. *The Learning Organization*.
- Santoro, G., Vrontis, D., Thrassou, A., & Dezi, L. (2018). The Internet of Things: Building a knowledge management system for open innovation and knowledge management capacity. *Technological Forecasting and Social Change*, 136, 347-354.
- Senge, P. (1995). On schools as learning organizations: A conversation with Peter Senge. *Educational Leadership*, 52(7), 20-23.
- Sequeira, B., & Marques, J. (2011). Knowledge Management in Tourism Organizations: Proposal for an Analytical Model.



## THE ROLE OF CASE STUDY IN MIDWIFERY EDUCATION IN A VIRTUAL LEARNING ENVIRONMENT

Tsveta Hristova

“Angel Kanchev” University of Ruse, Bulgaria, [tshristova@uni-ruse.bg](mailto:tshristova@uni-ruse.bg)

**Abstract:** This report aims to introduce distinctive characteristics of didactic work facing midwifery students during a state of emergency as a result of the COVID-19 pandemic. Options for online learning in the Midwifery Educational Program at Angel Kanchev University of Ruse have been presented. The method of the individual clinical case (case study) holds an important role and it serves as a link between the trainees, the educators and the use of technological means for transmitting information in social distancing measures. An understanding of the role and need of the aforementioned didactic method has been shown. A model for the implementation of individual clinical cases focused on a virtual learning environment for future professionals in healthcare educational programs in synchronous and asynchronous learning is suggested. It includes the training’s organization and implementation plan in the “Midwifery and Nursing Care for Women with Cancer” online course. The survey has been conducted among midwifery students in their third year of under-graduate studies in the Healthcare Department at Angel Kanchev University of Ruse. It has been concluded that this type of training is only suitable for the theoretical aspect of the course. The use of the individual clinical cases helps trainees to develop skills for coordinating adequate health care – designing an algorithm for midwifery health care. On the basis of their theoretical knowledge instruction, the students analyze clinical cases and offer solutions. When meeting trainers and other midwifery students in the virtual classroom, the trainees discuss and evaluate the clinical cases as well as self-assess their theoretical knowledge. One of the basic principles of the education of future healthcare specialists is gaining practical experience in a clinical environment. The specifics and learning prerequisites of midwifery determine the goals and objectives of their education. The goals pursue the desired outcome and they determine the prior requirement on the training of midwifery students along with the instrumental in their adoption of practical skills. The practical clinical training of midwifery students ensures competencies which must be developed by their actual presence in clinical departments, by their face-to-face interaction with trainers, mentors, hospital staff and patients.. Many of the necessary professional competencies, such as social skills, ethics, humanism, empathy and manipulative skills, cannot be built in an online learning environment. Medical education is an emotional and continuous process which is not just a straightforward transfer of information. The medical training forms the professional identification of the future healthcare professionals.

**Keywords:** online learning, midwifery students, case study, professional competences

## ПОЗИЦИЯТА НА CASE STUDY В ДИСТАНЦИОННОТО ОБУЧЕНИЕ НА СТУДЕНТИТЕ АКУШЕРКИ

Цветана Христова

Русенски университет „Ангел Кънчев“, България, [tshristova@uni-ruse.bg](mailto:tshristova@uni-ruse.bg)

**Резюме:** В доклада се представят специфични дидактически особености в обучението на студентите акушерки във време на извънредно положение наложено от пандемията от COVID-19. Представят се възможностите за електронно обучение в Русенски университет „Ангел Кънчев“ за професионално направление Акушерка. В пространствената дистанция между обучаваните и преподавателите и използване на технологични средства за предаване на информация, значимо място заема методът на индивидуалния клиничен случай (case study). Споделен е опита на ролята и нуждата от цитирания дидактически метод. Предлага се модел за използване на индивидуални клинични случаи в дистанционното обучение на бъдещите специалисти по здравни грижи, в синхронно и асинхронно дистанционно обучение. Той включва организацията и провеждането на обучението по дисциплината „Акушерски и сестрински грижи при онкологично болни жени“ он-лайн. Проучването е извършено при студенти акушерки, трети курс на обучение в степен бакалавър, катедра „Здравни грижи“, Русенски университет „Ангел Кънчев“, град Русе. Направен е извода, че този вид обучение е подходящ само за представяне на теоретичната част от материала. Използването на индивидуални клинични случаи формира в студентите качества за организиране на нужните грижи – съставяне на алгоритми за акушерски здравни грижи. На база на теоретичната подготовка, те анализират клинични случаи и предлагат решения. При среща във виртуалната стая с преподавателя и

колегите дебатира и правят оценка на заключенията, самооценка на наличните знания. Един от основните принципи в обучението на бъдещите специалисти по здравни грижи е практическото прилагане на знанията в клинична среда. Спецификата на акушерската професия определя целите и задачите на обучението. Целите следват желани краен резултат и визират предварително зададеното изискване към образователната подготовка на студента, те служат за формулиране на компонентите на бъдещите професионалните компетенции.

Практическото клинично обучение на студентите акушерки изгражда компетенции, които трябва да се формират с реално присъствие в клинични звена, във реално взаимодействие с преподаватели, наставници, медицински персонал, пациенти. Много от нужните професионални компетенции не могат да бъдат изградени с дистанционната форма на обучение – комуникация, етика, хуманизъм, емпатия, манипулативни умения и навици и други. Медицинското образование е емоционален развиващ се процес, а не просто процес на информационен трансфер. Чрез него се формира професионалната идентификация на бъдещите специалисти по здравни грижи.

**Ключови думи:** дистанционно обучение, студенти акушерки, case study, професионални компетенции

## 1. ВЪВЕДЕНИЕ

В началото на 2020 година, светът се изправи пред предизвикателството да се справи с пандемията от COVID-19. Въведеното извънредно положение наложи мерки насочени към ограничаване на опасността от разпространението на вируса.

Дидактическият процес при професионално направление Акушерка премина на дистанционно обучение.

Първата платформа за електронно обучение в Русенския университет „Ангел Кънчев“ е създадена през 2001 година (e-Learning Shell). На нея „стъпват“ над 10 български университета, модификации са закупени от университети в Русия, Унгария, Белгия, Германия и други европейски държави.

Уеббазираното обучение, или онлайн обучение (on-line learning), отразява използването на интернет и други компютърни средства за преподаване. В контекста на електронното обучение нов смисъл придобива и дистанционното обучение, което възниква в 1840 година.

Акцент се поставя върху използване на метода на индивидуалния клиничен случай в дистанционното обучение при студентите акушерки, върху решаване на проблеми в моделирани професионални ситуации и развитие на клиничното мислене.

## 2. ИЗЛОЖЕНИЕ

Дистанционното обучение функционира в реалността като избор на необходимост в обстановка на световната пандемия от COVID - 19. Специфичните характеристики на процеса на обучение при професионално направление Акушерка и на педагогическата дейност предстои да бъде анализирана.

Дистанционното обучение разполага с богат набор от възможности за реализация, което го прави привлекателен педагогически феномен за обучавани и преподаватели.

Дефиниции за дистанционно обучение дават много от водещите изследователи в областта на дидактическата концепция. Те отразяват специфичните му признаци, тенденции и приложения. Разглежда се като метод, прийом, форма на обучение.

В настоящата статия ще го дискутираме като форма на обучение. В този аспект, то е дидактическо взаимодействие между обучаващите и обучаваните субекти с пространствена дистанция и използване на технологични средства за предаване на информация – мултимедийни системи, компютърни мрежи, информационни платформи и др. Безспорна е и функцията на медията, но не може да се твърди, че един вид медия е по-ефективен от друг. В нашия небогат опит правим извод, че не е вярно становището, че колкото по-съвременни технологии са включени в обучението, толкова резултатите са по-добри.

Медията има отношение към мотивацията, към общата положителна оценка на една или друга програма за дистанционно обучение, но също трябва да се отчетат и редица други фактори като: теоретични основи на програмата, педагогическа компетентност на обучаващият екип, актуалност и значимост на набора от знания и умения и т. н. (Райчева, 2011).

Ключовите понятия, според теорията на М. Мур в дистанционното обучение са диалог, структура, дистанция. Между дистанцията и останалите две понятия съществува обратнопропорционална зависимост. Колкото повече и по-добър е диалогът и по-добре организирана структурата, толкова повече се скъсява дистанцията учител – учаш. Диалогът изразява най-пряко педагогическото взаимодействие. Той осигурява възможност за протичане на процес на обучение. Традиционно диалогът протича между учаш и обучаващ в съответствие с принципите на обучението и избраната теория за учене. Водеща в него е позицията на обучаващия (Райчева, 2011).

Иницирането, подготовката, въвеждането и поддръжката на електронни форми на обучение в рамките на дадено висше училище е сложна дейност. Изисква разработването на концепция, създаването на адекватна инфраструктура – материална и техническа, ангажирането на подходящ персонал, технологично осигуряване, обучение на преподавателския състав.

В Русенския университет „Ангел Кънчев“ е предоставен лицензиран софтуер, който се използва за обучение, разработка и ползване на учебни материали. Разработена е среда за дистанционно обучение (ДО), e-Learning Shell.

Дистанционното обучение се провежда синхронно и асинхронно. Асинхронното ДО използва платформата e-Learning Shell. Електронните учебни ресурси са в текстов и графичен формат, видео формат, интерактивен мултимедиен формат.

**Фиг. 1. Платформа за дистанционно обучение в Русенски университет „Ангел Кънчев“**



Синхронното ДО се осъществява във виртуална учебна зала. Тя е уеб базирана софтуерна платформа за дистанционно обучение в реално време, т. е. това е симулатор на реална учебна среда, който позволява на студентите да взаимодействат с преподавателя, предлага аудио/видео връзка, списък на участниците, чат, интерактивна бяла дъска за презентации и др. (Иванова, А., В. Атанасов, В. Стойкова, 2017).

Синхронното дистанционно обучение на студентите акушерки в Русенски университет „Ангел Кънчев“ се провежда в реално време с използване на виртуалната учебна зала BigBlueButton.

Един от основните принципи в обучението на бъдещите специалисти по здравни грижи е практическото прилагане на знанията в клинична среда. Спецификата на акушерската професия определя целите и задачите на обучението. Целите следват желанието за краен резултат и визират предварително зададеното изискване към образователната подготовка на студента, те служат за формулиране на компонентите на бъдещите професионални компетенции.

Съгласно Наредбата за единните държавни изисквания за придобиване на висше образование по специалност „Акушерка“ за образователно-квалификационна степен „бакалавър“, 50% от обучението е клинично и е изнесено в клиничните учебни бази (Наредба, 2010).

Професионалните компетенции на акушерката представляват комплекс от знания, умения, отношения и личностни качества, които трябва да бъдат формирани в процеса на обучение. В ежедневната работа на акушерката възникват различни проблемни ситуации, изискващи точни, бързи реакции и адекватно професионално поведение. Уменията за тяхното разрешаване и организирането на акушерската здравна грижа се свързват с клинично мислене. Медицинското образование е един емоционален развиващ процес, а не просто процес на информационен трансфер. По-скоро става дума за професионална идентификация, чиито главни аспекти се формират в медицинските висши училища (Христова, 2018).

За дистанционното обучение са необходими да се създадат такива учебни материали и организация на учебния процес, които да формират в обучаваните трайни знания. Методите, активизиращи педагогическия процес все по-широко навлизат в обучението на специалистите по здравни грижи, а всички педагози се обединяват около мнението, че те развиват творческия потенциал, индивидуалното креативно мислене, стимулират търсене на нови нетрадиционни решения.

Case study е метод, широко застъпен в клиничното и практическо обучение на студентите по медицински специалности в САЩ, Канада, Австралия и Великобритания. Метод на проблемно-ситуационния анализ, който е основан на анализ и решение на индивидуални клинични случаи от сферата на бъдещата професия. Той е интерактивен метод за решаване на клинични проблеми на основата на теоретичните знания. Интерактивността осигурява на студента статут на пълноправно действащо лице в учебния процес. Той не получава готови знания – неговият опит служи за основен източник на учебно познание и функционира като

стимул за самостоятелно търсене на отговори и решения на проблеми и задачи от спектъра на теорията и практиката на конкретното професионално направление (Сербезова, И., Ц. Христова, 2016).

Комуникирането във виртуална среда представлява интересен обект за изследване от различни науки. Все още формализирането на термина виртуална комуникация не е финализирано. Университетските преподаватели активно използват електронната поща за осъществяване на комуникация със студентите. Обучаваните от отделните курсове на специалността използват електронни адреси. Изпращането на учебни материали от преподавателя до студентите по мейл е своеобразна неперсонализирана виртуална комуникация. Същевременно изпращането на материалите от студента към преподавателя е специфична персонализирана виртуална комуникация. Настъпва трансформация по отношение на ролята на преподавателя. Преподаването при използване на интернет и в частност на електронни платформи налага редица промени. Въздействието на преподавателя по време на дистанционното обучение не може да бъде уловено и усетено по начин, по който това става при директното общуване. Също така остава отворен въпросът за усещане за съобщност, невъзможността да се представят и покажат модели на поведение.

Направи се проучване при дистанционно преподаване на дисциплината „Акушерски и сестрински грижи при онкологично болни жени“. Тя е застъпена в учебния план на студентите акушерки в шести семестър на образователна степен бакалавър.

Цел: роля на метода на индивидуалния клиничен случай в процеса на он-лайн обучение.

Обект на проучване са 22 студентки акушерки.

Използвана е доброволна пряка анкета с отворени въпроси.

Анализ на данните:

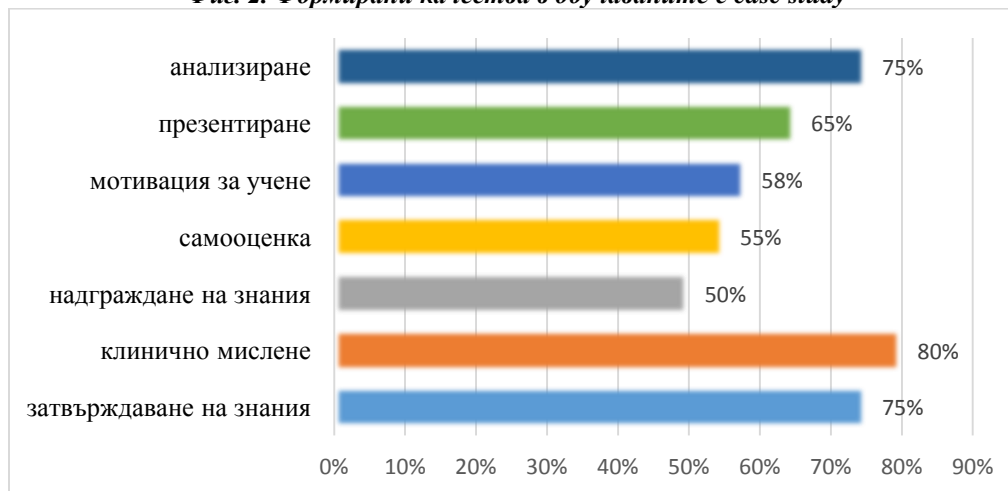
На студентите се предоставиха индивидуални клинични случаи по електронната поща. Моделираните ситуации са свързани с тематичните единици в дисциплината: преканцерози и карцином на вулва, влагалище, маточни тръби, маточна шийка, млечна жлеза; диагностични методи в онкогинекологичната практика. Представи се необходимата литература по темите. Задачата на студентите включва анализ на клиничния случай, откриване на проблеми, предлагане на необходимите акушерски здравни грижи. Обучаваните самостоятелно работят по различни ситуации (Христова, 2018). Следващият етап е съвместно обсъждане във виртуална класна стая. Всеки студент представя предложенията си за необходимите акушерски грижи и аргументира тезата си с налични теоретични знания. По някои от случаите възникват дебати, изказват се различни мнения на участниците в курса.

Възможно е студентите да направят коментар като изпратят въпроси чрез електронната поща. Те имат възможностите нееднократно да проучат теоретичната постановка от предоставените източници, да се концентрират върху проблемите на представения индивидуален клиничен случай, да потърсят и допълнителна информация. Това са възможности и право на избор и самоорганизация, които правят успешен метода в дистанционната форма на обучение.

В тази дидактическа форма, преподавателят насочва студентите сами да разкриват знания и ги трансформират в практическо приложение. Резултатът е и формиране на клинично мислене, оценка и самооценка на знанията.

Данните от анкетата са онагледени в следващата графика:

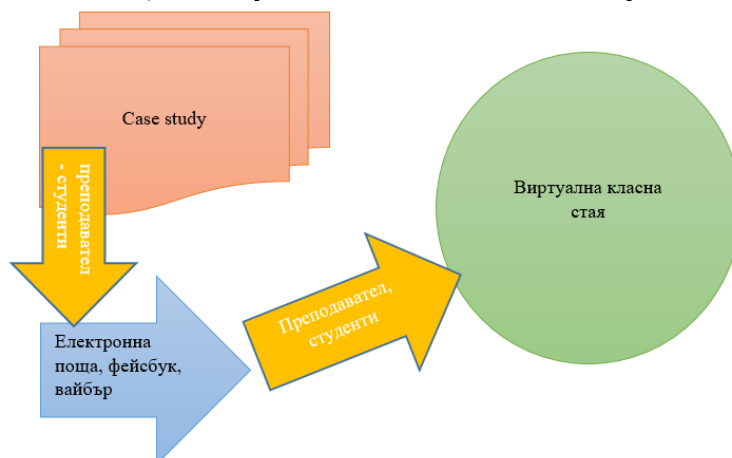
**Фиг. 2. Формирани качества в обучаваните с case study**



Респондентите съобщават, че с case study в дистанционна форма на обучение формират клинично мислене (80%), анализират и затвърждават придобитите знания (75%), умения за презентирание (65%), мотивация за учене (58%), самооценка (55%), надграждат знания (50%).

Предлага се модел за позициониране на метода на индивидуалния клиничен случай в дистанционното обучение:

**Фиг. 3. Модел на дистанционно обучение с използване на индивидуални клинични случаи**



Моделът е подходящ за дисциплините по акушерски грижи на студентите акушерки.

Електронното обучение изисква внимателно и подробно планиране на учебния процес и неговата организация, ясно становище за целите и задачите на обучение, подготовка на необходимите материали и възможност да се гарантира интерактивност на учащите и обратна връзка преподавател – обучаеми (Сербезова, И., Ц. Христова, Й. Луканова, 2019). В рамките на индивидуалното обучение материалите трябва да се конструират така, че да водят до формиране у студентите на възможности за самостоятелна творческа работа. Организирането на груповата работа трябва да се осъществява така, че да води до активен познавателен процес, да насочва към намиране и анализиране на различни източници на информация (Сербезова, 2018).

Специалистите по здравни грижи често са отговорни за повече пациенти и трябва да направят преценка за изпълнение на приоритетни здравни грижи и нужди. Те трябва да управляват процеси на конфликти, конфиденциалност на информация, колаборативност с други институции, управление на здравната грижа до подходящи нива на грижи. Обстоятелството, че акушерката се намира до леглото на пациента (болна, бременна, родилка, новородено) е в една повече или помалко проблемна ситуация, която изисква бързо и правилно решение (Христова, 2019). За успешното справяне със задачите на ежедневната клинична практика са необходими знания, умения и компетенции, изграждащи професионалния профил на бъдещите специалисти по здравни грижи.

Образователният процес при регулирана специалност Акушерка, протича в две еднакво значими сфери, среда на които се явява университетът – теоретично обучение и практическо клинично обучение. Клиничното обучение на студентите акушерки и медицински сестри притежава специфични особености и преимущества, използването на които води до формирането на професионални умения и компетенции.

С метода на индивидуалния клиничен случай в дистанционна форма на обучение не могат да бъдат цялостно формирани специфични професионални компетенции като: доброта, емпатия, съчувствие, хуманност. Възможна е виртуална връзка с пациенти, техни близки и членове на медицински екипи от различни клинични бази. Известно е, че професията на акушерката е комуникационна. Чрез правилната професионална комуникация се изгражда доверието във връзката на специалистите по здравни грижи с пациента, необходимо в процеса на профилактика и лечение (Тодорова, 2016).

Във виртуален контакт не може да бъдат формирани морално-етичните принципи на медицинската наука, нужен е личен контакт и комуникация с тях. Целта е да се формират интелектуални умения и въз основа на теоретичната подготовка да се получи информация, да се планира, да се извършва контрол, да се развиват умения за наблюдение и обработка на данните за ориентиране, за бърза реакция

Обучението на акушерките се осъществява чрез непрекъснато взаимодействие между теория и практика.

Основно преимущество на използвания метод е изграждане на клиничното мислене, което е необходимо за вземане на правилно решение при организиране на акушерските здравни грижи. В случай на грешка от

страна на бъдещия специалист, здравето на пациента е застрашено. В центъра на цялата професионална дейност на бъдещата акушерка е пациентът, който се нуждае от качествени здравни грижи и трябва правилно да бъде обгрижван. Но съществуват две предпоставки за неговото формиране: съчетаване на клиничната теория с клиничната практика.

Дидактическият процес при студентите акушерки е насочен към формиране на професионални компетенции, умения и навици. Той е изграден от няколко стъпки:

Първата стъпка е познавателната област, която обхваща теоретичните знания, като предмет на учебната дейност. Това ниво е свързано със способността на студентите да се ориентират, точно да дефинират и характеризират определен клас предмети и явления. Тази стъпка се осъществява чрез теоретичната подготовка на студентите, за да бъдат въведени в клиничната практика.

Втората стъпка е изграждането на психомоторно ниво – формиране на манипулативни умения и навици по образец в забавен темп, през предрутинно извършване под засилен контрол на съзнанието, водещо до автоматизъм, за да се стигне до следващата стъпка – ефективност на действието.

Последната стъпка (Преддипломен стаж) е формирането на професионални умения на студента, при която той, със своите знания, психомоторни умения, възприема необходимите етични принципи, правила и норми на професионално поведение и може да бъде допуснат до реалния пациент, и да се приеме, че по този начин е изградена възможността „Да направя” качествена здравна грижа (Сербезова, И., Ц. Христова, 2016).

### 3. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Дидактическото взаимодействие организирано на базата на интерактивността практически въвлича всички участници в дейността по усвояване на познанието – те имат възможност да възприемат, да анализират и свободно да проявяват рефлексивно отношение спрямо предоставяната учебна информация.

Необходим е баланс и комбинативност между традиционната присъствена образователна парадигма и иновативните концепции и технологии в сферата на дистанционното обучение.

### ЛИТЕРАТУРА

- Иванова, А., Атанасов, В., & Стойкова, В. (2017). *Ролята на иновационните образователни технологии и дидактически модели за адаптиране на образователната система към дигиталното поколение*. (А. Смрикаров, Ред.) Русе: Русенски университет. doi:ISBN 978 - 954 - 712 - 709 - 8
- Наредба. (ноември 2010 г.). Наредба за единните държавни изисквания за придобиване на висше образование по специалностите медицинска сестра и акушерка за образователно-квалификационна степен „бакалавър”, *изменение и допълнение с Постановление №257(95/2005)*. ДВ.
- Райчева, Н. (2011). Дистанционното обучение като педагогически факт: същност, структура, функциониране. *Списание на Софийски университет за електронно обучение*(2), стр. 1 - 19. ISBN 134 - 0086
- Сербезова, И. (2018). *Оптимизиране на обучението по здравни грижи чрез видеометоди*. Русе: МЕДИАТЕХ - Плевен. ISBN 978 - 619 - 142 - 4
- Сербезова, И., & Христова, Ц. (2016). Методът case study в обучението по клинична практика на студентите акушерки. *Известия, 6. СУ*, стр. 105 - 109
- Сербезова, И., Христова, Ц., & Луканова, Й. (2019). Електронното обучение във висшето образование по здравни грижи. *XXII International Scientific Conference THE POWER OF KNOWLEDGE. Vol. 34.2*, стр. 475 - 482. International Journal KNOWLEDGE, ISSN 2545 - 4439
- Тодорова, Т. (2016). Роля на комуникацията в управлението на конфликтните ситуации на работното място. *Здравни грижи (4)*, стр. 31 - 35, ISSN 1312 - 2592.
- Христова, Ц. (2018). *Индивидуални клинични случаи case study*. МЕДИАТЕХ - Плевен. ISBN 978 - 619 - 207 - 132 - 5
- Христова, Ц. (2018). Модел на дидактически процес в обучението на студентите акушерки с използване на индивидуални клинични случаи case study. *Известия, Съюз на учените - Русе, 4*, стр. 90 - 96. ISSN 1311 - 1078
- Христова, Ц. (2019). Преддипломният стаж на студентите акушерки за формиране на професионални компетенции. *Известия, Съюз на учените - Русе, 4*. ISSN 1311 - 1078



---

## WINE TOURISM CLUSTERS AS MEANS TO BUILD LOCAL IDENTITY

**Gergana Dimitrova**

University of Plovdiv Paisii Hilendarski, Bulgaria, gergana\_dim@uni-plovdiv.bg

**Abstract:** The world wine market operates in conditions of fierce competition, which is a challenge for the Bulgarian wine production is to differentiate strategically and to position itself competitively on the world markets. In the Bulgarian wine industry, where SMEs predominantly function, the formation of new methods of competitive behavior becomes an almost axiomatic condition for adapting to changes in the environment and positioning in the competitive market. This is a prerequisite for redirecting the individual efforts of the winemakers to cooperate in order to create sustainable associations, to achieve a synergetic effect from their joint activities and to increase their competitiveness. This draws attention to the integration processes in the Bulgarian wine sector and the opportunities for creating wine clusters.

In the article are considered the possibilities for the realization of alternative tourism (with the focus on wine tourism), by using the cluster method, as a way to increase the competitiveness of the business and the to build the wine regions. It is based on the idea for the determinative role of the local environment when forming the competitive advantages and increasing of the competitive ability of the local business and the region at all, in relation to the specifications of the terroir. Considered is also the realization of joint and related activities between the concerned parties and the existing sound practices towards development of the region and its imposition as a local wine, culinary, cultural, historical, tourist, and etc. destination.

The main focus is to the build the identity of the regions and promotional activities (implemented as joint activities between stakeholders) for the implementation of wine tourism and its imposition them as a local wine destinations.

The presence collaboration and cooperation in the researched industry is an indicator for the offset of the focus away from the separate wine producers towards the producers of given wine area and the popularization of the wines of given region. The specified must be considered a step towards the creation of an aggregate product of given region, without and analogue, because of the specifications of the terroir. Based on the results from the conducted study, an overall conclusion can be made, that for Bulgaria exists a potential in the creation and functioning of wine clusters, based on the example of the wine tourism (and from there also for clusters in the tourism). The combined efforts of all interested parties are needed for the stable development of the above mentioned, in accordance with the existing possibilities, good practices, and potential.

**Keywords:** alternative tourism, wine tourism, wine cluster, terroir, local identity, competitiveness

### 1. INTRODUCTION

The clusters topic to have a growing research interest in looking for opportunities to increase the competitiveness in the conditions of globalization and growing competition even till present days (Rocha, Sternberg, 2005; Feldman et al., 2005; Velev, 2007, Delgado et al., 2014 etc.). In a number of countries, cluster initiatives are among the top priorities and clusters are created in different sectors of their economies. The processes of clustering also aren't excluding Bulgaria. As a result of policies and programs (with their financial mechanisms), in that direction, 230 clusters are built in our country (Slavkova, Bankova, Ivanov, 2019:14-28).

In its development of the cluster method as a concept, even more stands out its main significance regarding the regional development (Stimson et al., 2006, Velev, 2007 and others.) and the local business, as is based on the understanding that trough the local environment is formed the regional, and from there also the national competitiveness. The cluster approach corresponds with the belief that the bounded organizations function as one whole system and “the competitive advantage is becoming even more a function of the degree at which the company can manage the whole system” (Porter, 2004:68). In its development as a concept even more stands out its main significance regarding the regional development (Stimson et al., 2006, Velev, 2007 and others.) and the local business. Porter suggest the first graphical conceptual project for a wine cluster (Porter, 1998:77) – The California wine cluster (bound in a whole with three more clusters: Agrarian cluster, Tourist cluster and the Cluster “Foods and restaurants”). Based on the concept for a wine cluster are created and function similar structures, located in different wine regions around the world (ex: Bordeaux, France; Baden, Germany; Mendoza, Argentina; Casablanca, Chile and others), as their research and development is the subject of research by a number of authors (Morrison, Rabellotti, 2009; Felzensztein, 2011; Alderete, Bacic, 2012 etc. ).

For the prevalent functioning SMEs in the wine industry in our country, the processes of clustering manifest themselves as an opportunity to highlight the competitive potential of the sector, established trough the cooperation of the related organizations and in connection to the promotion and realization of the wine field and its products.

On the other hand, a growing interest and increase in the offering of different types of tourism, under the common term “alternative tourism”, incl. cultural, wine, rural, congressional, culinary (gastronomic), eco-, spa-, hunting, sport, etc. tourism, are seen in the recent years in our country and around the world (Ribov, 2005; Aleksova, 2009; Isaak, 2010; Christou, 2012; etc.). Exactly in these forms (directions) of diversification it is looked for possibilities and the potential for development of our tourist destinations and do imposition of the local identity on international scale. Among the diversity of definitions for alternative tourism can also be accepted it’s generalized presentation as tourism with narrow specialized purpose to satisfy specific user needs and interests. In it are intertwined in an infrangible symbiosis, the typical for the given region product/services (related to the local livelihood, traditional foods, wines of the local sorts etc.), on one hand and all historical, cultural and natural sights, “tourist attractions, typical for the given destination” (Dimitrova, Angelova, 2020:172-185) and a touch to the atmosphere of the place, which the tourists visit, on the other.

The specified is included also in „Innovative Strategy for Intelligent Specialization of the Republic of Bulgaria 2014-2020“ from Ministry of Economy, 2014 in which namely the “creative industries” incl. cultural, creative industries and the development of alternative (rural, eco, cultural, festival and etc.) tourism are identified as a priority and with a capacity for intelligent specialization. With great current significance is the binding of the activities of the related industries incl. also the wine industry, with the purpose of achieving synergy between them. This is considered a prerequisite for the affirmation of the alternative forms of tourism as a serious factor for the development of the tourism at the relevant destinations, and from there and in relation to the formation of their image also the improvement of the welfare of the local business and population in the region.

The wine tourism, which in the years is affirmed as one of the most preferred forms of alternative tourism, can be highlighted among the existing qualified diversity (see: Vasileva, 2007). The same is most generally considered as a totality of the activities for “*tourism and free time, dedicated to get acquainted with everything in connection to the vine and the wine – regions, terroir, activities in the vineyard and the winery, the culture of wine consumption, accompanying activities and art*” (Neshkov, 2009). The fact that the practice of wine tourism is defined also as a typical part of other alternative tourism forms: rural, urban, cultural, culinary (gastronomic) etc., cannot be overlooked, as it can be considered also as a hobby-tourism (Dimitrov, 2014). In relation to that, the wine tourism binds in an inseparable whole the wine (as a product) with the nature, the culture, the history, the gastronomy ie. a complex (aggregate) product, created through the relations which set the local sort and the quality wines made from them on one hand and the nature, history, traditions, manners, culture, local foods, tourism on the other, is offered to clients. *Subject of this publication* is to consider the opportunities for the realization of wine tourism, based on the concept of “terroir” and the understanding of the main role of the place of origin for the production certain items. The created networks of units, built on a territorial indication, are viewed as a prerequisite for the creation of wine clusters, and from there also the tourism clusters. *Object of the study* is SMEs in wine industry in Bulgaria.

## 2. MATERIALS AND METHODS

In the current study are presented part from the results from research is conducted (Dimitrova, 2019) on micro- and small enterprises from the wine industry in Plovdiv region (February-March 2018) and subsequently realized also a following research (December 2019 – February 2020), directed towards the SMEs of the wine industry on the territory of the country.

**The author's thesis** is that for the competitive positioning of SMEs from the wine industry a possible direction is the integration of their competitive advantages and activities in wine cluster. This would increase their competitiveness and contribute to a global image of the wine region.

**The aim** is to present the opportunities for development of Bulgarian wine production through the construction of clusters based on wine tourism. The emphasis is on joint activities, as a serious request for the imposition of local wine, culinary, cultural and historical, etc. destinations (due to the connection between them), according to the specifications of their terroir.

**The used methods are:** processing of quantitative and quality data, content analysis and comparative, situational and sectoral analyses. The approaches used are: integration, system and cluster approaches.

**The sources of data are:** Information from empirical studies. The empirical studies are based on online structured interviews and in-depth interviews. An evaluation by an expert opinion is executed, as the respondents are the owners, managers or marketing managers of the researched enterprises. The processing of the quantity data from conducted research is done with a specialized software for statistical analysis IBM SPSS Statistics and Microsoft Excel.

## 3. RESULTS

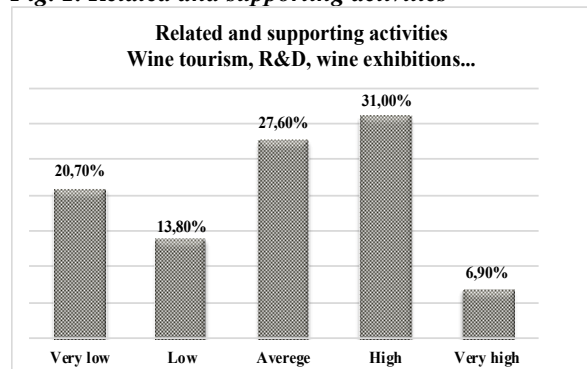
According to data from a study (Dimitrova, 2019) among micro and small enterprises in the Plovdiv region, a wine cluster with the following parameters has been identified: The wine cluster is a geographically localized and

includes bound organizations, which function in different industries (suppliers of raw materials, wine producers, tourist companies, wine communicators, mediators, consultants and other stakeholders); The wine cluster is built on a regional concept and it is formed on the basis of the terroir and the conditions of local environment. Regarding its stage of growth the cluster is latent (undeveloped) and functions quite under its potential; It is developing on meso-stage of management of the competitiveness, based on horizontally and vertically built marketing systems (VMS and HMS), but it is still short and narrow; According the activity of the relationships of the cluster, the same can be defined as a cluster with undeveloped relationships for collaboration; Because of the participation of a still small amount of companies in it the cluster is unsaturated; Because of the fragmentation in the studied sector, its target is building and imposing of a common identity of the region.

According to the following study (in 2020), conducted among the SMEs wineries the following tendencies are verified as imposed in our country:

1. Around 74% of the surveyed have the opinion, that the *partnership* with other interested countries contribute to the formation of the competitiveness.
2. A high (31%) and a very high (6,9%) evaluation (Fig. 1) is *given to the joint activities* regarding the competitive status and competitive position of small and middle sized enterprises of the wine industry. The advantages originated from them are observed but there is also a strong mistrust towards the cooperation between competitors. Because of that reason to this moment the mutual and connected activities are realized much less than the possible potential. Taking in account the suggested global practices however, and also in relation to the formed tendencies in this direction these processes can't bypass the Bulgarian wine producers.
3. Around 80% of the surveyed point out that *the practice of wine tourism* contributes at a large rate to the competitiveness of their enterprises.
4. The results show that the direction of the processes of *clustering in the wine industry is towards the development of wine tourism*, as large percent of the related activities are exactly intended to organize and develop wine tourism and to actualize the product. In regards to wine tourism, related to visitations of the wineries 35 % of the researched enterprises are cooperating. 30 % of them rely on joint/related activities towards its realization by the means of organizing of festivals and joint participations in expositions, wine forums, degustations etc. (Fig. 2)

Fig. 1. Related and supporting activities



Source: Based on data from author's research work

Fig. 2. Competitive Position, Related, supporting activities



Source: Based on data from author's research work

5. Data from the conducted in depth interviews verify the significance, which the wine enterprises give to the *wine tourism*. Apart from the above mentioned to the moment of the research, barely 5% of the production of the wineries is realized by direct sells in the wineries. For comparison the percentage in the countries with developed wine tourism reaches 70-85 %. The above specified verifies, that the wine tourism is developing at the lower border of its potential and is at the beginning stage of its development, as large part of the wineries just started to "open" themselves to that idea. But direction is clear and recognised, while the perspectives in its development are obvious. The following can be established in relation to the analysis of the conditions of the environment and the significance of the terroir (see Dimitrova, 2019):

- High evaluation is given to the *terroir* and the conditions of the local environment of around 85% of the respondents, which defines the wine sector as attractive in relation to the provision of relative advantages based on the definitive conditions of the environment;

- 55 % of the respondents define that industry as attractive in regards to the *raw material supply* incl. vineyards, crops(production), sort structure, quality of the raw material etc.

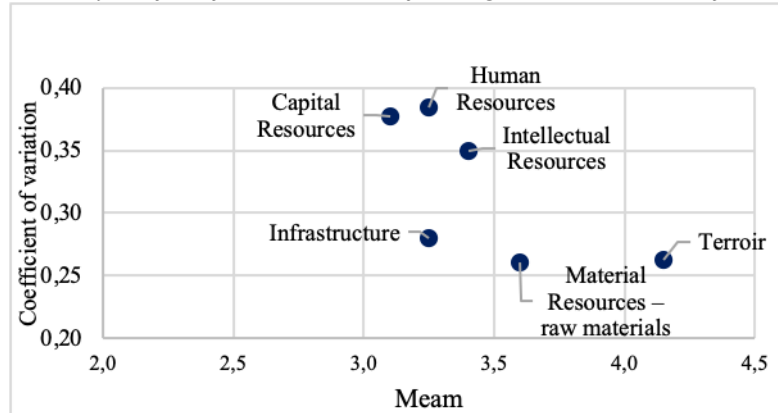
The highest assessment is given to the "terroir" - 4.15, followed by "material resources (raw material provision)" -

3,6, which is not accidental:

*First:* With regard to confirming the leading role of the terroir and the way in which the local environment affects wine production.

*Second:* Regarding the fact that wine production depends entirely on the production of grapes (raw material) - vineyards, harvests (yield), varieties, quality, etc., and in turn from natural conditions, geographical location, climate, soils, etc., i.e. of the terroir, which justifies the relationship between the two elements of the factor.

**Fig. 3. Descriptive analysis of the factors (resources), forming the attractiveness of the industry**



Source: Based on data from author's research work

These two indicators direct the attention towards the production and promotion of wines, manufactured from regional sorts (with protected geographical indication- PGI and with protected designation of origin- PDO) on one hand, and in relation to the building and imposing of the local identity of the region on the other. The focus is set on promotion of the wine region and it is identified as an opportunity of a creation of combined image of the Bulgarian wine on the international market, where “*everything else is well known*”( according the opinion of interviewed experts in the field). In connection to this, the formation of a wine cluster is considered a main factor for creation of stable combined competitive advantages, offering of a combined product and an imposing of common identity of the region. The above specified is considered a competitive potential of the wine sector in our country.

6. *Promotional activities* are joint and related activities, aimed at different forms of wine tourism and are the basis for the formation of a wine cluster. Through a descriptive analysis, their assessment and significance for increasing the competitiveness of the surveyed SMEs from the wine industry in the country are derived.

KMO and Bartlett's Test

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		,643
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	61,626
	df	15
	Sig.	,000

Total Variance Explained

Component	Initial Eigenvalues			Extraction Sums of Squared Loadings			Rotation Sums of Squared Loadings		
	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
1	2,943	49,055	49,055	2,943	49,055	49,055	2,128	35,470	35,470
2	1,103	18,382	67,437	1,103	18,382	67,437	1,918	31,968	67,437
3	,782	13,040	80,477						
4	,627	10,455	90,932						
5	,392	6,538	97,470						
6	,152	2,530	100,000						

Extraction Method: Principal Component Analysis.

**Rotated Component Matrix<sup>a</sup>:**

	Components	1	2
Tasting arrangements		,823	,441
Participation in wine forums and exhibitions		,803	
Offering wine tourism		,701	

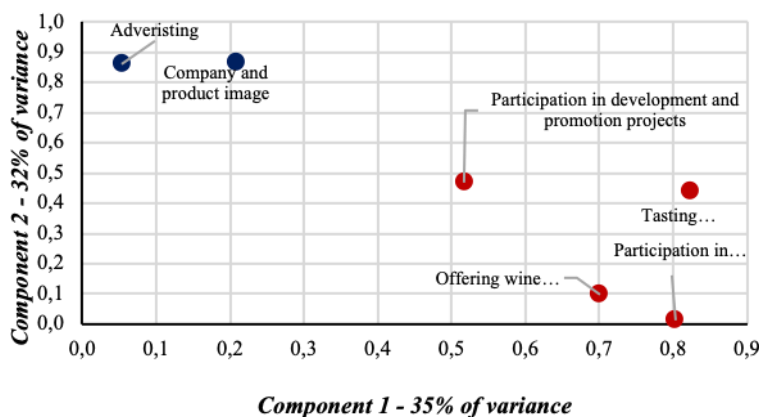
Participation in development and promotion projects	,518	,469
Company and product image		,867
Adveristing		,861

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

a. Rotation converged in 3 iterations.

**Fig. 4. Promotion activities (related activities) as a factor for competitive advantages and competitiveness**



Source: Based on data from author's research work

The presented results clearly outline the importance of promotional activities (on the possibilities of promotional activities, see: Stanev, 2016) for the implementation of wine tourism, and hence - the formation of wine clusters and focus on imposing the identity of wine areas. Among them, those aimed at 'Tasting arrangements', 'Participation in wine forums' and 'Company and product image' stand out as activities with the highest importance for creating competitive advantages, increasing competitiveness and competitive positioning. In essence, the first two are part of wine tourism, which in its kind, associated with visiting the wineries (Offering wine tourism), receives the lowest degree of unanimity on the part of respondents, as a significance for competitive positioning. This is explained by the fact that most of the wine cellars in the country are still "open" to receive visitors and offering wine tourism. The results of the study verify and affirm the direction recognized by the wine producers towards offering of wine tourism in our country. That form of differentiation is connected to the offering of a that "package of different taste", which the tourists seek when they come here - "the different taste, the different climate, the different architecture and archeological sites – the different!" (in a executed interview - the specified corresponds to the idea of terroir and the vibe of a given place).

#### 4. DISCUSSIONS

The results of the conducted studies indicate the existence of a formed wine clusters. As a result of the first study (Dimitrova, 2019) the same is determined for the considered territory (on the territory of Plovdiv region) and according to the following study it is affirmed that the goal to affirm each of the studied regions is indeed directed towards the mutual activities and collaboration of the related organizations (which is the basis of the clustering).

The presence collaboration and cooperation in the researched industry is an indicator for the offset of the focus away from the separate wine producers towards the producers of given wine area and the popularization of the wines of given region. The specified must be considered a step towards the creation of an aggregate product of given region, without and analogue, because of the specifications of the terroir and it also can be viewed as a prerequisite for the creation and the stable functioning of a cluster on a larger scale, which would be built through the cooperation and collaboration of interested parties inside and outside the framework of the industry. The same is intended to build and impose the identity of the regions.

#### 5. CONCLUSIONS

The results from the study affirm, that an alternative tourism, related to the wines of traditional sorts and the imposing of local traditions is developing in our country area, as "an experience" and "touch" to the general atmosphere of the "place" (the region) also is offered to the tourists, and that includes nature, culture, population, way of living, landmarks, history and also preserved traditions, which form the general "local identity". The

aforementioned possible by the means of actualization of joint and connected activities of all interested parties (stakeholders) and through creation of networks for cooperation and collaboration. That fits in the idea for the creation of a cluster, which is based upon development of wine tourism and the imposing of the area as a wine and tourist destination. Based on the conducted research, an overall conclusion can be made, that for Bulgaria exists a potential in the creation and functioning of wine clusters, based on the example of the wine tourism (and from there also for clusters in the tourism). The combined efforts of all interested parties are needed for the stable development of the above mentioned, in accordance with the existing possibilities, good practices, and potential. The part that the country takes in these processes is essential and decisive. Certain actions and policies towards the creation and preservations of the identity of different regions in the country (according to the local conditions and the specifications of their terroir) and imposing of their image as wine, cultural-historical and tourist destinations, are needed.

#### ACKNOWLEDGEMENTS

This article is a part of a project № KP-06-M25/5/17.12.18, financed by National Science Fund, Ministry of Education and Science, Bulgaria.

#### REFERENCES

- Alderete, M., & Bacic, M. (2012). El cluster vitivinicola Mendocino: El rol de las instituciones para su desempe.o productivo”, 17th Annual Meeting of PyMEs Mercosur Network, September 26-28, San Pablo, Brazil.
- Aleksova, D. (2009). Opportunities for the Development of Alternative Tourism in Syria. *Tendencii v razvitiето na turizma*, Smolian, 190-194. (in bg)
- Christou, L. (2012). Is it possible to combine mass tourism with alternative forms of tourism: the case of Spain, Greece, Slovenia and Croatia. *Journal of Business Administration*.
- Delgado, M., Porter, M., & Stern, S. (2014). Clusters, convergence and economic performance, *Research Policy*, Volume 43, Issue 10, 1785–1799.
- Dimitrov, V. (2014). Increasing the competitive advantage of the wine tourism product through diversification. PhD Thesys. S. UNWE, Department of Tourism Economics. (in bg)
- Dimitrova, G. (2019). *Competitiveness of micro- and small enterprises from wine industry (The example of Plovdiv Region)*, UI ‘P. Hilendarski’, 260 pages, ISBN 978-619-202-512-5 (online). (in bg).
- Dimitrova, G., & Angelova, M. (2020). Development of Villages Through Their Application as Wine Destination. *Balkanistic Forum*, 1/2020. *Village Between Modernity and Museum*, Year XXIX, 172-185. (in bg).
- Feldman, M., Francis, J., & Bercovitz, J. (2005). Creating a cluster while building a firm: Entrepreneurs and the formation of industrial clusters. *Regional Studies*, 39, 129-141.
- Felzensztein, C. (2011). "The Chilean wine industry: new international strategies for 2020." *Emerald Emerging Markets Case Studies Collection* 1(1): 1-12
- Isaak, R. K. (2010). Alternative tourism: new forms of tourism in Bethlehem for the Palestinian tourism industry. (Routledge, Ed.) *Current Issues in Tourism*, 13(1), pp. 21-36.
- Morrison, A., & Rabellotti, R. (2009). Knowledge and Information Networks in an Italian Wine Cluster. *European Planning Studies* Vol. 17, No. 7, ISSN 1469-5944 Online / 09/070983-24, DOI: 10.1080/09654310902949265.
- Neshkov, M. (2009). *Wine Tourism*. Varna, Publishing House ‘Science and economics’. (in bg)
- Porter, M. (1998). *On Competition*, Boston, Harvard Business Review `books.
- Porter, M. (2004). *The Competitive Advantage of Nations*, S. ‘Classiks and Style’, ISBN: 9789543270934, (in bg).
- Ribov, M. (2005). *Cross-border tourism. A competitive advantage in tourism*. S. Nova zvezda (in bg).
- Rocha, H., & Sternberg, R. (2005) Entrepreneurship: The Role of Clusters Theoretical Perspectives and Empirical Evidence from Germany. *Small Business Economics*. 24, 267-292. Online: <http://dx.doi.org/10.1007/s11187-005-1993-9>. (02.2020).
- Slavkova, I., Bankova, Y., & Ivanov, H. (2018). Clusters and cluster initiatives in Bulgaria: development and presentation. *Economic and Social Alternatives*, 4/2018, ISSN 2534-8965 (on line), 14-28 (in bg).
- Stanev, V. (2016). Five contentious areas in advertisement, UI „Paisiy Hilendarski“, pp. 15. (Bg)
- Vasileva, V. (2007). Types of alternative tourism. *Geography Issues*, 1-2, S., BAS. (in bg)
- Velev, M. (2007). Cluster approach to increase competitiveness. Publishing House ‘Softreid’ (in bg)
- Stimson, R., Stough, R., & Roberts, B. (2006). *Industry clusters and industry cluster analysis*. New York: Springer Berlin Heidelberg.

## WOMEN'S FOLK COSTUME, PART OF THE PROMOTION OF CULTURAL TOURISM IN THE GEVGELIA REGION

**Tanja Angelkova Petkova**

Faculty of tourism and business logistics, Goce Delchev University of Stip, N. Macedonia,

[tanja.angelkova@ugd.edu.mk](mailto:tanja.angelkova@ugd.edu.mk)

**Vladimir Kitanov**

Faculty of tourism and business logistics, Goce Delchev University of Stip, N. Macedonia,

[vladimir.kitanov@ugd.edu.mk](mailto:vladimir.kitanov@ugd.edu.mk)

**Abstract:** The cultural tourism in the country has the biggest growth potential in terms of the large number of cultural and historical heritage and archaeological sites, as well as the growing interest in cultural tourism on the market. The fortune of the Macedonian spiritual and material culture is paramount, and certainly it is impossible to be framed in one book, one issue or one track. The red color and the color of the wine are colors of the earth and fertility, while gold is the color of the gods (the sky), that is why our national costume is red with golden embroidery/sterling silver. The emergence of ethnological thought precedes the occurrence of specific terminology. If traced the history of human knowledge, from the view in which we are interested, we can observe that the initial interests were the exotic, archaic (or as then called primitive) societies. So based on the relationship of cultural life, tradition is also a processed material in which there are implemented elements and landmarks of Gevgelija and sustainability and tourism development in the region through tourist valorization of women's clothing with elements of Gevgelija. As for the anthropogenic motives significant for the development of the tourism, in the region of Gevgelija, they alone can present a motive for smaller massive touristic movements. But their valorization and highlights in this region are supposed to be enlarged so that every touristic offer is to be enriched. Every town is best promoted through presentation of his cultural heritage, because the cultural heritage expresses the identity of the people, his territory, his history, tradition and civilization. One type of the cultural destination is represented with the areas in which the indigenous population which was isolated from the rest of the world and for which this type of tourism at the same time represents an advantage and a problem, is still present. Municipality of Gevgelija is ethnologically rich area with rich cultural heritage. Today the area of Gevgelija through the village Negorci is mostly represented in the ethnology. The village Negorci which is in the immediate proximity of Negorski banji(spa), is familiar with its folk costumes, especially the women's folk dress which features colourful ornaments and the sterling silver (there's a book for it) and its folk dances, songs, stories, myths and legends.

**Keywords:** women's folk costume, Gevgelija, tourist destination, cultural tourism

## ЖЕНСКА НАРОДНА НОСИЈА, ДЕЛ ОД ПРОМОЦИЈАТА НА КУЛТУРНИОТ ТУРИЗАМ ВО ГЕВГЕЛИСКИОТ РЕГИОН

**Тања Ангелкова Петкова**

Факултет за Туризам и Бизнес логистика, Гевгелија, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип

[tanja.angelkova@ugd.edu.mk](mailto:tanja.angelkova@ugd.edu.mk)

**Владимир Китанов**

Факултет за Туризам и Бизнес логистика, Гевгелија, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип

[vladimir.kitanov@ugd.edu.mk](mailto:vladimir.kitanov@ugd.edu.mk)

**Резиме:** Културниот туризам во земјата има најголем развоен потенцијал во однос на големиот број на културни и историски богатства и археолошки места, како и зголемениот интерес во културниот туризам на пазарот. Богатството на Македонската духовна и материјална култура е огромно, и секако не е возможно да се врами во една книшка, едно издание или еден музички запис. Црвената боја и бојата на виното се бои на земјата и плодноста, додека златната боја е бојата на боговите (небото), затоа нашата народна носија е црвена со златен вез/срма. На појавата на етнолошката мисла и претходи настанувањето на специфичните терминологији. Доколку се проследи историјата на сознанието за човекот, од гледиштето кое нè интересира, може да се забележи дека првичните интересирања биле кон егзотичните, архаични (или како што тогаш ги нарекувале, примитивни) општества. Така врз база на поврзаноста на културниот живот и традицијата е обработен материјал во кој се имплементирани елементи и знаменитости на општина Гевгелија, како и

одржливоста и развојот на туризмот во овој регион преку туристичка валоризација на женската народна носија со елементи од општина Гевгелија. Што се однесува до антропогените мотиви значајни за развој на туризмот, во гевгелискиот регион, тие самостојно можат да претставуваат мотив за помалку масовни туристички движења. Но, нивната валоризација и истакнување во овој регион треба да се зголеми и со тоа да се збогати секоја туристичка понуда. Секој град најдобро се промовира преку презентација на неговото културно наследство, бидејќи културното наследство го изразува идентитетот на народот, територијата, неговата историја, традиција и цивилизација. Еден тип на културна дестинација претставуваат подрачјата во кои сеуште живее автохтоно население кое било изолирано од остатокот на светот и за кое ваквиот туризам истовремено претставува предност и проблем. Општина Гевгелија е етнолошки многу богата област, со големо културно наследство. Денес областа на Гевгелиско преку селото Негорци, најповеќе фигурира во етнологијата. Селото Негорци во непосредна близина на Негорските бањи, е позната по своите народни носии особено по женската носија која се одликува со разнобојна и разиграна орнаментика и на која е застапен срмениот вез (за кои постои книга) и по своите народни ора, игри, песни, приказни, преданија и легенди.

**Клучни зборови:** женска народна носија, Гевгелиско, туристичка дестинација, културен туризам

### 1. ВОВЕД

Секоја држава најдобро се промовира преку презентација на нејзиното културно наследство, бидејќи културното наследство го изразува идентитетот на народот, територијата, неговата историја, традиција и цивилизација. Еден тип на културна дестинација претставуваат подрачјата во кои сеуште живее автохтоно население кое било изолирано од остатокот на светот и за кое ваквиот туризам истовремено претставува предност и проблем. Гевгелискиот туристички регион не е многу проучуван од аспект на туризмот, и во тој мал број трудови се опфатени само некои сегменти, како поради комплексноста на проучувањата од областа на туризмот, така и поради тоа што секогаш парцијално е проучуван, зависно од намената, ставајќи акцент на поедини негови сегменти. Според сето ова, уверени сме дека постои изразита научна, а уште повеќе општествена потреба за истражување на овој туристички регион се со цел за реална туристичка валоризација на сите негови природни и антропогени елементи. На тој начин сакаме аргументирано и со факти да го претставиме големиот потенцијал за поинтензивен економски развој на овој дел од Република Македонија. Духот на фолклорното богатство на Македонскиот народ низ вековите растел и на подрачјето во Гевгелиско, оставајќи го на носиите што го надживеале времето, белегот на народното создавање.

### 2. ВЛИЈАНИЕТО НА ГЕВГЕЛИСКАТА НАРОДНА НОСИЈА ВРЗ КУЛТУРИНИОТ ТУРИЗАМ

Валоризацијата на антропогените културни ефекти е многу поедноставна, бидејќи нивните атрибути се врзани за времето на настанување, стилската изразеност и другите елементи кој можат прецизно да се утврдат. Валоризацијата претставува една од најважните фази во процесот на просторното планирање на туризмот, но истовремено се работи и за најкомплексна и најтешка фаза, особено кога е во прашање проценката на самите ресурси чија туристичка вредност е многу тешко да се процени.

Народниот фолклор и традиционалните ракотворби и занаетчиство се високо ценети во Македонија и претставуваат важна димензија на националната култура, во која може да уживаат посетителите на бројни фестивали, концерти и изложби во текот на целата година. Развојот на туризмот на овие простори, секој ден го гради начинот на живеење, со поврзување со нови форми на туризам. Сето ова се прави од зголеменото ниво на индустријализацијата со нови форми на туризмот и светскиот урбанизам, кој е поврзан со намалување на работното време во текот на неделата и зголемување на потребите за искористување на слободното време. Имајќи ја во предвид перспективата и важноста на зголемување на слободното време и слободните средства, културниот туризам ќе има висок степен на перспективност.

Гевгелиските народни носии се дел од материјалната култура на Гевгеличани и претставуваат репрезентативен дел од народното уметничко творештво. Во оформувањето на народните носии од Гевгелиско, освен културно-историските прилики и творечкиот дух на народот, големо значење имале и географско-природните карактеристики на регионот, кои ги определувале условите на стопанисување и културата на населението. Народната носија, освен што го заштитува човекот во различни временски услови, таа го украсува човекот, ја определува неговата територијална припадност и семејниот статус. Гевгелиската женска носија припаѓа на средновардарскиот вариетет на народни носии кој е во состав на источно-македонскиот тип носии. Народните носии се женски домашни ракотворби.





Слика 1. Гевгелиска народна носија (Бојмија, фолклорно друштво)  
Извор: Ѓорги Вацев

Анализата на одделните облеку од составот на празничната женска и обредната машка носија укажува на зачувани далечни траги од старобалканската и старословенската културна традиција, со примеси на елементи од византискиот и ориенталниот начин на украсување.

### 3. ЖЕНСКАТА НАРОДНА НОСИЈА ВО ГЕВГЕЛИСКО

Женската празнична или невестинска носија од пределот Бојмија, што ги опфаќа селата по течението на реката Вардар, околу градот Гевгелија, се состои од: антерија од пругасто шарена домашна ткаенина, ткаен појас, кошула, елек, марами и еднодиплена декоративно орнаментирана скутина наречена дипла. Додатните украсни крпи, кои ги има речиси кај сите, како и специјалната капа украсена со природни и вештачки цвеќиња, многу накит, монистрен и метален, како и други украси, на оваа носија и придаваат посебен специфичен белег. Се носела до втората половина на 19 век, но со зачувани елементи на украсување дури и од старобалканскиот и византискиот период. Горниот дел, видлив, се викал антерија или некаде и интерија изработена од волнена, во пруги, алаца, ткаенина. Таа се разликува во боите кои се соодветни на возраста и намената на оној кој ја носи. Најчести бои во кои се среќава оваа горна облека се црвената или аловата, сината-црна, зелена, портокалово или турунџија односно боите на свечаната облека-невестинската. Само со црвено и сино носеле постарите жени, а белата антерија, прошарена со малку црвено, ја носеле младите моми за мажење и младите невести.

Празничната женска носија е најбогата како во деталите и додатоците, така во накитот, деловите облека, во футата која е од една дипла за разлика од непразничната фута која е од две дипли, и во бројот на боите употребен при ткаењето на ткаенината во риги – алаца. Носеле и накит, сличен речиси на сите други краеве, а на главата капа на која покрај накит и тепелак, носеле свежо и суво цвеќе. Косата ја чешлале на средина патец и ја плетеле во две плетенки кои ги завршувале со разнобојни ленти и волнени конци, изразито колоритни.

Слика2. Гевгелиска женска народна носија (Бојмија)



Извор: Милчо Јовановски

Народната носија во сите села од Гевгелиската Котлина била еднаква и како таква комплетно се носела до втората половина на XIX век. Нејзиното напуштање започнало во последните децении на XIX век, со појавата на фабрички материјали кој нашле голема примена во женската носија. Први кој ја напуштиле старата традиционална носија биле жените од селата јужно и југоисточно од Гевгелија. За разлика од женската, машката носија подолго ја задржила својата традиционална форма.

### 4. ОДРЖЛИВОСТ НА ФОЛКОЛОРОТ ВО ГЕВГЕЛИСКИОТ РЕГИОН

Гевгелискиот регион е извор од кој народот отсекогаш знаел да ја црпи инспирацијата на своето творештво. Богатството од обичаи, умотворби и народни ора се дел од секојдневието на жителите кои живеат во

населените места. Така се создава фолклорот на еден народ, но така се создаваат и фолклорните групи кои ја имаат единствената цел – да го сочуваат она што со векови се измислувало и творело. Еден од многуте, со свој оригинален пристап во презентирањето на народниот фолклор е ансамблот за традиционална музика и игри „Бојмија“ од Гевгелија. Формиран во 2004 година од група млади ентузијастички и вљубеници во фолклорот. Името на ансамблот е според етничкиот предел Бојмија, предел во кој спаѓа и Гевгелиската котлина, односно таа се наоѓа во пределот Горна „Бојмија“. Во 2005 година ансамблот „Бојмија“ официјално е регистриран како здружение на граѓани. Во ансамблот „Бојмија“ членуваат членови од најразлични возрасти, кој брои околу 140 активни членови кои работат во четири групи кои се поделени според нивната возраст.

Репертоарот во Ансамблот „Бојмија“ е разновиден тој негува игри и песни од сите краеве на Македонија. Игрите и песните се изведуваат со автентични носии од регионот од кој потекнува играта. Поседува сопствена колекција и збирка на народни носии преку 1000 парчиња, поголемиот дел се собрани од теренот на областа Бојмија. Исто така поседува традиционални инструменти и свој оркестар кој е дел од сите настапи на ансамблот во земјата и во странство. Секоја година Ансамблот учествува на три меѓународни турнеи и на две турнеи по земјите од бившите југословенски простори. Идни планови на Ансамблот за традиционална музика и игра „Бојмија“ се збогатување на ансамблот со уште повеќе народни носии и формирање на вокална група и оркестар на народни инструменти.

## 5. ЗАКЛУЧОК

Секоја држава, но и секој регион најдобро се промовира преку презентација на неговото културно наследство, бидејќи тоа е заеднички содржател на битот на еден народ, на неговиот идентитет, духовен и уметнички дострел во своето цивилизациско опстојување. Општина Гевгелија благодарение на својата географска положба, природни убавини и своето историско и културно минато, има огромен потенцијал за развој на туризмот, а со тоа и на бањскиот и културниот туризам. Така и културата на Гевгеличани е богата, испреплетена со различни влијанија, што ја прави уникатна како целина. Гевгелискиот регион претставува музеј со бројните археолошки локалитети и материјалните артефакти кои сведочат за минатите цивилизации. Благодарение на Ансамблот „Бојмија“ регионот е многу побогат со народни песни, игри, ора и носии, а женската народна носија добива до големо значање и има големо влијание за развој на културниот туризам во Гевгелискиот регион.

Примероците на народните носии што се собрани во музеите во Македонија, и оние што секоја година се прикажуваат на ревијата во Струга, се драгоцените документи за нивното извонредно богатство и необична разновидност. Тие ќе останат сведоци за високите креативни способности на македонскиот народ, кој во текот на многуте векови успеал да создаде сопствена, самостојна народна облека, во чии типски и декоративни одлики нашле одраз изминатите епохи, како и времето во кое се создавани и носени.

## КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

- Angelkova, T., Dimitrov, N., & Josheski, D. (2014). *City of Bitola – destination for cultural tourism*. Researches review of the Department of Geography, Tourism and Hotel Management, 43 (1). pp. 53-59. ISSN 1452-0133 (print) 2334-7074 (online)
- Korunovski, S., & Marinovski, N. (2012). *Cultural tourism in Ohrid as a selective form of tourism development*, Procedia - Social and Behavioral Sciences Volume 44, 2012, Pages 104-113
- Koteski, C., Jakovlev, Z., Mitreva, E., Angelkova, T., Bardarova, S. & Kitanov, V. (2014). *Zastita i prezentacija na kulturnoto nasledstvo na op. Prilep za turisticki celi*. 2nd International Conference on Cultural Heritage, Media and Tourism, 18-19 Jan 2014, Ohrid, Macedonia.
- Report from research and analysis of priceless natural and cultural heritage cross-border region Gevgelija-Bansko, Interreg – Ipa cbc. 2018
- Ristova, C. & Angelkova, T. (2018). *Hotel Development of Cultural Tourism Elements - The case of Vevcani*. Forth International Scientific Conference SITCON 2018, 12 Oct 2018, Belgrade, Serbia.
- Здравев, Ѓ. (2005). *Македонски народни носии*, (ткаеници, везови, плетила, китење и накит) Скопје
- Кличкова, В. (1963). *Македонски народни носии*, Скопје
- Македонија – земја на туризмот, (18/06/1999), монографија бр.07-3343/2
- Стратегија за оржлив развој на општина Гевгелија, (2006-2011). УНДП Локално управување за одржлив човечки и економски развој, Гевгелија, септември (2006)
- ТАНЕЦ 50 години амблем на македонската култура и уметност, Скопје 1999 год.
- Тодевски, К., & Палчевски, Б. (2013). *Танец, Промотор на фолклорно-кореографската школа со национален предзнак*, Скопје

<http://www.panacomp.net/traditional-costumes-of-macedonia/>

[https://mk.wikipedia.org/wiki/Македонски\\_народни\\_носии](https://mk.wikipedia.org/wiki/Македонски_народни_носии)

<https://macedonia-timeless.com/mac/aktivnosti/setila/zvuktradicijanastani/tradicionalnanosija/>



## IMPACT OF COVID 19 VIRUS ON INTERNATIONAL SECURITY

**Sasho Mitevski**

Ministry of Interior, Republic of North Macedonia, [Saso\\_Mitevski@moi.gov.mk](mailto:Saso_Mitevski@moi.gov.mk)

**Blagojcho Spasov**

Ministry of Interior, Republic of North Macedonia, [blagojcospasov@yahoo.com](mailto:blagojcospasov@yahoo.com)

**Abstract:** The modern world we live in cannot be stated to be safe and secure. The positive effects of the technical-technological achievements of humanity offer open horizons in every segment of modern life, they are an effective tool for high achievements of the individual, but at the same time modern societies are becoming highly vulnerable, too sensitive and powerless to cope with modern risks and threats.

If the first half of the last century was characterized by casualties on both sides of the front and the threats and dangers peering between the East and the West, the first twenty years of this century are characterized by malicious forms of warfare, risks and security threats, which are virtually invisible to security systems, both in national and international frames.

In line with this, as a focus of the research problem, the emphasis is positioned on the consequences and negative effects of a threat of biological origin (unknown virus) that appeared without prior indicators at the end of last year and a few months after its detection, the World Health Organization declared pandemic that turned on the red light.

At the moment, the consequences for world security are catastrophic. Security systems within countries are confusing, inefficient, and unable to meet the KOVID 19 challenge, which has been present worldwide for several months, the number of casualties and the negative trend in the economies of countries is far greater than any other threat in the period after the end of the Second World War until today.

These characteristics and specifics of modern risks and threats within the international frames, deserve special attention and a serious approach in the research aimed at their early detection, prevention and building effective protection systems.

**Keywords:** pandemic, security, international security, risks and threats.

## ВЛИЈАНИЕТО НА ВИРУСОТ „КОВИД 19“ ВРЗ МЕЃУНАРОДНАТА БЕЗБЕДНОСТ

**Сашо Митевски**

Министерство за внатрешни работи, Република Северна Македонија, [Saso\\_Mitevski@moi.gov.mk](mailto:Saso_Mitevski@moi.gov.mk)

**Благојчо Спасов**

Министерство за внатрешни работи, Република Северна Македонија, [blagojcospasov@yahoo.com](mailto:blagojcospasov@yahoo.com)

**Апстракт:** Модерниот свет во кој живееме не може да се каже дека е безбеден и сигурен. Позитивните ефекти од техничко-технолошките достигнувања на човештвото нудат отворени хоризонти во секој сегмент од современото живеење, истите се ефикасна алатка за високи дострели на поединецот, но паралелно со тоа современите општества се високо ранливи, премногу сензитивни и немоќни да се справат со современите ризици и закани.

Ако првата половина на минатиот век беше карактеристична по жртвите кои се броеја од двете страни на фронтот и закани и ризиците кои се насираа помеѓу истокот и западот, првите двасетина години од овој век се карактеризираат со малициозни форми на војување, ризици и закани по безбедноста, кои се практично невидливи за безбедносните системи, како во национални така и во меѓународни рамки.

Во таа насока како фокус на истражувачкиот проблем, акцент е ставен на последиците и негативните ефекти од закана со биолошко потекло (непознат вирус) кој се појави без претходни индикатори на крајот на минатата година и неколку месеци од моментот на неговата детекција, светската здравствена организација прогласи пандемија и го вклучи црвеното светло.

Во моментот, последиците врз светската безбедност се катастрофални, безбедносните системи во рамките на државите се конфузни, неефикасни и не се во состојба да се справат со предизвикот КОВИД 19, кој во светски рамки е присутен неколку месеци а бројот на жртви и негативниот тренд во економијата на државите е далеку поголем од било која друга закана во периодот по завршувањето на втората светска војна па се до денес.

Токму овие карактеристики и специфики на модерните ризици и закани во меѓународни рамки, заслужуваат посебно внимание и сериозен пристап во истражувањата кои се насочени кон нивна рана детекција, превенција и градење ефикасни системи за заштита.

**Клучни зборови:** пандемија, безбедност, меѓународна безбедност, ризици и закани.

## 1. ВОВЕД

Безбедноста е комплексна и сложена наука која е предмет на истражување на многубројни реномирани домашни и светски истражувачи но истата и понатаму нуди широк спектар за истражување. Кога се говори за безбедноста не се мисли само на отсуството на закани и ризици кои се физички видливи, постојат разни форми на загрозувања со хемиско, биолошко, радијационо потекло. Токму заканата од биолошко потекло или пандемијата предизвикана од вирусот наречен COVID 19 во моментот остава силни последици и сериозно ја загрозува домашната, регионалната и меѓународната безбедност.

Појавата на сериозни здравствени импликации кај лица заболени со досега непознат респираторен вирус како вест набрзина го контаминираше целиот свет. Националните системи за безбедност на голем број држави во светот несериозно или неподготвено ја прифатија веста за прогласување на пандемија од страна на Светската здравствена организација а со тоа овозможија брзо ширење на заразата односно силно влијание врз безбедноста на граѓаните.

Како носител на улогата „First responder“ секаде во светот се јавуваат институциите одговорни за здравствената политика на земјата но поголемиот дел од справувањето со пандемијата им припадна на безбедносните служби кои вклучуваат армија, полиција и приватни агенции за обезбедување.

Фактот дека ситуацијата сеуште е надвор од контрола, фактот за бројот на заразени, починати и вкупната штета по економијата на локално, регионално и меѓународно ниво, се силен предизвик за истражувањето на овој вид биолошка закана по меѓународната безбедност и истиот ќе биде елабориран низ содржината на предметното истражување, каде со примена на соодветни методолошки пристапи ќе се утврди влијанието на пандемијата врз меѓународната безбедност.

Истражувањето ќе даде јасна слика за подготвеноста и ефикасноста на националните и меѓународниот систем за безбедност за превенција, прв одговор, справување и закрепнување на државите погодени од овој вид закана.

## 2. СОВРЕМЕНИ БЕЗБЕДНОСНИ ПРЕДИЗВИЦИ

Светот во моментот е исправен пред најголемиот предизвик досега по завршувањето на студената војна. Ризиците и закани се насочени кон меѓународната заедница во моментот се од невоен карактер.

Ризикот станува составен дел на современиот живот, а како парадигматски ризици се набројуваат нуклеарните, хемиските, генетските, еколошките и слично. Според ова сфаќање, ризикот започнува таму каде што завршува природата. Човекот секојдневно се соочува со ризици, кои можат да бидат и од најбанален вид (возење автомобил, конзумирање нездрава храна, употреба на мобилни телефони и слично). Современото општество не е обременето само со ризици, туку и со дебата на институционално и лично ниво, како истите да се избегнат или ублажат. На прашањето зошто токму модерното западно општество се квалификува како ризично, ако се има предвид дека сите општества и во минатото се соочувале со ризици, Бек го дава следното објаснување: во предмодерното општество ризиците биле поврзани со „светото“ на природата (чума, глад, елементарни непогоди, и.т.н.) или се толкувале дека потекнуваат од натприродни сили. Тоа бил свет на неизвесност и небезбедност, а не свет на ризици. Разликата во современиот свет е во тоа што ризиците се јавуваат како последица на човековата активност (на пример, хиперпродукција, конsumerизам, злоупотреба на природните ресурси и сл.) (Ванковска, 2011).

Ризикот ја замени неизвесноста, а светот се движи кон состојба во која ризиците се произведени (конструирани) или се продукт на човековите обиди да доминираат над природата. Современите ризици ги имаат следните карактеристики: не се ограничени во простор и време, можат да имаат катастрофални размери, механизмите за општествено обезбедување и осигурување се несоодветни (Ванковска, 2011).

Државите ширум светот во услови на пандемија погодени од ваков вид на ризици или закани се ризични општества бидејќи не се во состојба да се справат со предизвикот, а со тоа и да го гарантираат потребното ниво на безбедност на граѓаните.

## 3. ПОЈАВА И ШИРЕЊЕ НА COVID 19 ВО МЕЃУНАРОДНИ РАМКИ

Првиот кластер на случаи на непозната зараза која предизвикува тешки форми на пневмонија се појавува кон крајот на 2019 година во Вухан, провинцијата Хубеи во Кина на пазарот за морска храна и животни. Сериозноста на вирусот станува загрижувачка бидејќи до тој момент неможе да се спореди со ниту еден

досега познат вирус. На почетокот на детекцијата на вирусот, Светската здравствена организација побара дополнителни информации од националните власти на Кина за да се процени ризикот, во однос на медицинските аспекти, но кинеските национални власти не споделуваат витални информации и известуваат дека сите пациенти се изолирани во медицински установи каде примаат терапија. Светската здравствена организација затекната од новонастанатата состојба и врз основа на информациите дадени од националните власти, излегува со мерки на јавно здравје и надзор на инфлуенца и други тешки акутни респираторни инфекции, кои се однесуваат на преземање мерки во случај на појава на одредени симптоми кои укажуваат на респираторни заболувања а доколку се појават за време на патувањето или по патувањето, патниците се советуваат да побараат лекарска помош и да ја споделат историјата на патувања со нивниот давател на здравствени услуги (World Health Organization, 2020. преземено од: <https://www.who.int/csr/don/05-january-2020-pneumonia-of-unknown-cause-china/en/>, 20/06/2020).

Вирусот почнува да се шири во првата половина на Јануари со први пријавени случаи од министерствата за здравство во Јапонија и Тајланд а до крајот на месецот веќе вирусот е регистриран во 18 земји меѓу кои Германија, Италија, Франција, Шпанија и Иран каде во Февруари се регистрирани и првите смртни случани. Веќе во половината на Февруари вирусот се шири и ги зафаќа балканските држави (<https://www.who.int/news-room/detail/29-06-2020-covidtimeline>, преземено на: 20/06/2020).

Во Република Северна Македонија Македонија вирусот за прв пат е потврден на 27 Февруари кај двајца патници македонски државјани кои во државата допатувале од Италија. Веќе во март е бројката рапидно се зголемува и преминува во фаза на ширење по пат на т.н. кластери, додека во Мај веќе се јавува локална трансмисија и заразата почнува локално да се шири (<http://zdravstvo.gov.mk/korona-virus/>, преземено на: 01/07/20.).

Причините за појава на вирусот во пандемиски рамки се многубројни, но акцент се става врз политичката елита во Кина, која не дозволи да излезат навремени информации дека постои трансмисија на вирусот од човек на човек и кој е степенот на вирулентност на вирусот, туку сите обиди се правени во контекст да се создаде лажна слика пред експертските тимови кои биле испратени од Светската здравствена организација со цел да ја дознаат вистината за вирусот. За жал безбедносниот систем на Кина не ги пласира вистинските информации, а со тоа останува енигмата за многу прашања околу почетната зараза и мутирањето на вирусот, воедно и прашањето дали пандемијата можела да биде спречена или забавена или барем истата да не е во пандемиски рамки, меѓутоа сето тоа е под знак прашалник на кој одговорот го знаат исклучиво кинеските власти (<https://www.washingtonpost.com/politics/2020/03/10/wuhan-officials-tried-cover-up-covid-19-sent-it-careening-outward/>, преземено на: 01/07/2020).

#### 4. ПРВ ОДГОВОР НА ДРЖАВИТЕ ЗА СПРЕЧУВАЊЕ НА ШИРЕЊЕ НА ЗАРАЗАТА

Затекнати од новонастанатата состојба, државите ширум светот преземаат мерки и активности за спречување на ширење на заразата, кои пред сè се однесуваат на суспендирање на одредени човекови права и слободи во делот на ограничување на слободата на движење на позитивните лица односно забрана за движење на цели градови, региони па дури и држави.

Брзото ширење на вирусот предизвика паника и шок во Италија земјата во која за кратко време енорно растеше бројот на заразени и починати. Се потврди трансмисијата од човек на човек и се потврдија загрижувачки начини на ширење на болеста. Владиниот декрет ги забрани сите движења на луѓето на целата територија и ги затвори сите неопходни бизниси. Меѓутоа несериозниот однос на политичарите по однос на безбедноста на луѓето и првичните изјави за вонредни состојби исполнети со скептицизам во политичките кругови се врати како бумеранг со голема брзина. Иронијата кој струеше меѓу врвот на политичката елита чија цел беше да не запре економијата и да не се крева паника, резултираше со дијагностицирање на Ковид-19 кај нив. Италија издаде серија на декрети за безбедноста на населението, прогласување на црвени зони, менаџмент на капацитетите, строги мерки за безбедност во цела Италија но, таму се и најпоразителните резултати поради несоодветно реагирање на политичарите и безбедносниот систем (Pisano, P.G. Sadun. R. Zanini. M. 2020, преземено од: <https://hbr.org/2020/03/lessons-from-italys-response-to-coronavirus>, 10/07/2020).

Механизмите кои произлегуваат од Заедничката надворешна и безбедносна политика на Европската унија, ги мобилизираат сите расположиви ресурси, со цел да им помогне на земјите-членки да ги координираат своите национални капацитети, а тоа вклучува и давање објективни информации за ширењето на вирусот, ефективните напори за негово содржина и преземените мерки за санирање на економската и социјалната штета, предизвикана од пандемијата ([https://europa.eu/european-union/coronavirus-response\\_en](https://europa.eu/european-union/coronavirus-response_en), 10/07/2020).

Европски центар за превенција и контрола на болести преку извршена проценка на ризик на почетокот на месец Јануари 2020, излезе со ставот за поддршка на глобалната стратегија за спречување на ширење на COVID 19 со брза идентификација и следење на случаи поврзани со засегнатите земји со цел да се

минимизира преносот понатаму. Целите на надзорот опфаќаат: опис на клучните епидемиолошки и клинички карактеристики на случаи на COVID 19 откриени во Европа; информирање на подготвеноста на земјата и подобрување на понатамошно откривање и управување со случаи. Собраните податоци вклучуваат демографија, историја на неодамнешно патување во погодените области, близок контакт со веројатен или потврден случај на COVID 19, основни услови, знаци и симптоми на заболување при почетокот, вид на примероци од кои е откриен вирусот и клинички исход. Со текот на времето преку информации на податоци, во светот се јавува потенцијалната закана иако се уште без конкретни насоки дека овој вирус наскоро ќе стане светска национална закана со глобално влијание (<https://www.ecdc.europa.eu/en/publications-data/risk-assessment-outbreak-acute-respiratory-syndrome-associated-novel-coronavirus>, 10/07/2020.).

#### 4.1. Моделот на САД

Федералната влада на Соединетите Американски Држави иницијално издаде различни декларации за итност, некои од нив беа рестриктивни мерки за патување во и надвор од САД, а исто така беше формирана и единица за корона вирус од страна на Белата куќа. Како што се шири пандемијата во владата на САД издаваше препораки за своите граѓани за социјална дистанца контрола на опасност за COVID 19 на работните места. По затворањето на повеќето бизниси низ голем број американски држави, претседателот Доналд Трамп најави мобилизација на Националната гарда во најпогодените области. Во Март и Април 2020 година, американскиот Конгрес донесе неколку стимулативни пакети како дел од агресивните напори за борба против пандемијата. Другите предложени акти на законодавството за обезбедување на економско олеснување се донесени и во Претставничкиот дом и во Сенатот. Покрај тоа, направени се и други промени во федералната политика од страна на голем број оддели и агенции по насока на претседателот Трамп (<https://www.usa.gov/coronavirus>, 10/07/2020).

#### 4.2. Моделот на ЕУ

Уште на почетокот на Јануари 2020 Генералниот директорат за здравство и безбедност го активираше системот за рано предупредување и одговор (EWRS) каде повеќето земји-членки облигаторно споделуваат информации за мерки, одговор и меѓусебна комуникација. Европската Комисија обезбеди 10 милиони евра за зајакнување на глобалната подготвеност, превенција и зачувување од вирусот, вториот пакет кој комисијата го објави кон средината на февруари беше во вредност од 232 милиони евра. Комисијата, исто така, ја засили својата поддршка за земјите-членки во контекст на работата за подготвеност, вонредни состојби и планирање на одговор. Веќе во Март се направи стратегија за залихи на медицинска опрема. Европската унија во истиот период веќе донира во Кина медицинска опрема и средства. Европа создава безбедносен систем за непречен тек и дотур на стоки низ цела Европа. На 26 Март се одржува вонредна видео конференција на лидерите на Г20, каде Претседателката на Европската Комисија, Фон дер Лајен и претседателот на Европскиот совет, Чарлс Мишел, истакна дека ЕУ е посветена на меѓународната соработка во справувањето со пандемијата и ќе продолжи да им помага на ранливите земји и заедници ширум светот. Европската комисија кон крајот на март распределува 140 милиони евра за најитни потреби во земјите од источното соседство и помош за земјите од Западен Балкан ([https://ec.europa.eu/info/live-work-travel-eu/health/coronavirus-response/timeline-eu-action\\_en](https://ec.europa.eu/info/live-work-travel-eu/health/coronavirus-response/timeline-eu-action_en), 12/07/2020).

Со цел санирање на економската и социјалната штета што ја носи пандемијата на корона вирус, и започнување на европското закрепнување, заштита и отварање на работни места, Европската комисија предложи план за наплата за Европа, базиран на искористување на целосниот потенцијал на буџетот на Европската унија. Европските лидери се согласни за планот за закрепнување на економијата во финансиска рамка 2021 – 2027 водејќи се со планот кон излез од кризата и поставување темели на модерна и поодржлива Европа ([https://ec.europa.eu/info/live-work-travel-eu/health/coronavirus-response/timeline-eu-action\\_en](https://ec.europa.eu/info/live-work-travel-eu/health/coronavirus-response/timeline-eu-action_en), 12/07/2020).

Од сите земји членки на Европската унија, најекспонирана земја членка во насока на превенција, рано предупредување и прв одговор за спречување на ширење на COVID 19 е Германија која отскокнува на многу полиња во однос на останатите.

Со оглед на egzистенцијалната закана и големите неизвесности кои произлегуваат од кризата со корона вирусот како и тензиите кои доаѓаат со сето тоа, прашање на време е само кога фокусот ќе се префрли врз безбедносната политика. Земајќи ги во предвид германските вооружени сили, тие веќе вложуваат многу напори во справувањето со Ковид 19. За решавање на кризата со корона вирусот Будндесверот мобилизира 15000 војници и за многу кратко време, формира регионални команди за олеснување со координација, поддржува меѓуакциско дејство при процеси на набавка и координација на активностите. Егзистенцијалната закана од пандемија секогаш била прашање на јавна безбедност, безбедност и политика за безбедност во Германија ([https://gids-hamburg.de/wp-content/uploads/2020/04/GIDSstatement2020\\_1\\_Rogg\\_COVID19.pdf](https://gids-hamburg.de/wp-content/uploads/2020/04/GIDSstatement2020_1_Rogg_COVID19.pdf), 12/07/2020).



Последната верзија на Белата книга за германската безбедносна политика и иднината на Бундесверот објавена во 2016 година, има краток дел под наслов „Епидемија и пандемии“ каде се поврзуваат ризиците од регионална дестабилизација со системските ризици и за интересот и одговорноста на Германија за превенција и управување со кризи во соработка со меѓународните партнери и организации (Rogg, 2020).

Во март 2020 година, владите ширум земјите членки на Европската унија но и останатите земји во светот воведоа полициски час и правила за намалување на физичкото социјално дистанцирање во општествата со цел да се запре ширењето на вирусот.

#### **4.3. Моделот на Шведска**

Шведскиот пристап кон пандемијата на COVID 19 го заинтересира светот откако во земјата не беа преземени ригорозни мерки како во остатокот од светот со идеја да се изгради колективен имунитет и отпорност на граѓаните кон вирусот.

Шведска не наметна блокада, за разлика од многу други земји, и ги задржа големите делови од своето општество отворено. Уставот на Шведска законски ја штити слободата на движење на луѓето, со што се спречува затварање во мирновремени услови. Следејќи ги советите на надлежните министерства, Владата донесе законодавство со кое се ограничува слободата на собирање со привремено забранување собири на над 50 лица, забранувајќи ги луѓето да посетуваат старечки домови и физички да ги затвораат средните училишта и универзитетите. Министерството за јавно здравје издаде препораки за: незадолжително работење од дома; избегнување непотребно патување во земјата; социјално дистанцирање; луѓето над 70 години да останат дома, што е можно повеќе. Лицата со лесни симптоми што можат да бидат предизвикани од COVID 19, се препорачуваше да останат дома. На сите жители на Шведска им е препорачано да следат препораки согласно надлежните здравствени власти кои се целосно одговорни за спречување на ширење на COVID 19. Фактите велат дека Шведска е единствената земја која има уникатен модел за справување со пандемијата во однос на остатокот од светот (<https://www.folkhalsomyndigheten.se/the-public-health-agency-of-sweden/communicable-disease-control/protect-yourself-and-others-from-spread-of-infection/>, 12/07/2020).

### **5. НЕГАТИВНА РЕФЛЕКСИЈА ОД ПАНДЕМИЈАТА ВРЗ БЕЗБЕДНОСТА ВО ГЛОБАЛНИ РАМКИ**

Заканата што во моментот ги загрозува нашите индивидуални животи и лична безбедност, предизвикана од страна на вирусот станува сè појасна секој ден, а веќе и евидентно е влијанието што таа го има врз нашата колективна безбедност, истакнувајќи ја негативната рефлексивност врз ресурсите, трговските текови, воената подготвеност а индиректно го загрозува и режимот на стабилност во некои делови на светот.

Групи на хакери за кои се верува дека се спонзорирани од Русија, Кина и Северна Кореја користат персонализирана е-пошта која содржи референци за пандемијата со цел да ги зарази информатичките капацитети на државите со малициозен софтвер со цел обезбедување лозинки. Во пандемијата COVID 19 повторно се илустрира националната безбедност не само од аспект што треба да се справи со традиционалните воени закани? Собирањето на информации преку интернет од страна на разузнавачките служби, и сигнали за разузнавање (СИГНИТ), го менува својот фокус на нови цели. Класичните цели се политички и воени институции кои би можеле, на пример, да обезбедуваат информации за политичките процеси на донесување одлуки или воените способности на една земја. Освен контраразузнавање, т.е. заштита од активности на други разузнавачките служби, индустриската шпионажа е уште едно важно поле на работа на разузнавачки служби на Интернет кои се посебно активни за време на пандемијата (Wiggen, 2020).

Од причина што не постои јасна слика за крајот на пандемијата, на удар е и светската економија која практично претставува унија на националните економии на државите во светот, имајќи ја предвид нивната корелација и домино поврзаност.

Вирусот го загрозува индустриското производство и другите бизниси ширум светот, а тоа го предизвика првиот голем шок на цената на нафтата од меѓународната финансиска криза во 2008 година - со пад на цената на суровата нафта од 20 проценти, бидејќи испораките се намалија во однос на побарувачката. Ова предизвикува тензии меѓу Саудиска Арабија и Русија, двете најголеми светски производители на нафта, за тоа како да се одговори, со тоа што Саудиска Арабија се залага за намалувања на производството и поддршка на побарувачката, на која Русија се спротивстави - во голема мерка затоа што се плаши дека зголемувањето на цените ќе им помогне на нејзините американски конкуренти (<https://www.ozy.com/news-and-politics/covid-19-impacts-national-security-in-novel-ways/290075/>, 20/07/2020).

Појавата на пандемијата веќе генерира нервоза помеѓу земјите членки во рамките на Европската унија. Наведеното произлегува од фактот дека во Европска унија, чии 27 земји најчесто се обединуваат и си помагаат во кризи, во случајот изостана таа пракса. Најтешко погодената Италија не ја доби очекуваната „Римска

помош“ од останатите членови на европското семејство или дури и кога добиваше помош тоа беше незначително и слабо. Кина се истакна со испраѓање на медицински експерти, лекови и опрема за интензивна нега за Италија – можна рефлексивна на учеството на Италија во кинеската иницијатива за појаси и патишта (амбициозна програма на Пекинг за логистичка, правна и транспортна иницијатива за поблиска врска на Кина Европа и Блискиот исток). Со својата иницијатива, Кина стигнува до голем број други земји - до одреден степен што ја презема лидерската улога во услови на кризи, што нормално до сега им припаѓаше на САД (<https://www.ozy.com/news-and-politics/covid-19-impacts-national-security-in-novel-ways/290075/>, 20/07/2020).

Пандемиите имаат долга историја, и во човечката историја има неколку пандемии вклучително и Шпански грип, Грип од Хонг Конг, САРС, Х7Н9, Ебола, Зика, кои го обележале светот и создале енормно големи негативни влијанија на здравјето, економиите, дури и на националната безбедност глобално земено. Кризата поврзана со пандемијата е поврзана со огромни негативни влијанија врз здравјето, економијата, општеството и безбедноста на националните и глобалните заедници.

Според on line статистиката на Обединетите нации заклучно со 28 Септември 2020 година може да се утврди дека 33034598 луѓе во светот се заразени од корона вирусот, а починале 996342 (<https://covid19.who.int/>, 23/08/2020).

Податоците се јасен показател за сериозноста на заканата од пандемијата COVID 19 по животот и здравјето на луѓето во глобални рамки а воедно и негативната рефлексивна на COVID 19 пандемијата врз меѓународната безбедност.

Со цел илустративен приказ на сериозните последици од COVID-19 по животот на луѓето во светот ќе наведеме дека во неколку годишната војна во Авганистан животот го загубија 3597 сојузнички војници, бројка која е далеку помала во однос на починатите од COVID во првата половина од 2020 година (<https://www.statista.com/statistics/262894/western-coalition-soldiers-killed-in-afghanistan/>, 23/09/2020).

## 6. ЗАКЛУЧНИ СОГЛЕДУВАЊА

Пандемијата предизвикана од вирусот COVID 19 влијае и ја загрозува меѓународната безбедност. Влијанието на пандемијата врз меѓународната безбедност може да се анализира од два аспекти. Прво пандемијата директно ги загрозува животите на луѓето и второ пандемијата го ослабнува безбедносниот сектор на начин што тој не може доследно да ја извршува примарната функција од причина што се става во функција на спроведување на мерките кои ги донесува здравствениот сектор.

Превенцијата и првиот одговор во услови на пандемија треба да се третираат како суштински принцип на националната и глобалната безбедност - не само како прашање на здравјето.

Непознавањето на вирусот COVID 19 од страна на меѓународните здравствени капацитети го отежнува справувањето со неговото ширење и го загрозува меѓународното здравје и безбедност.

Меѓународниот здравствен систем не е во можност да се справи со предизвикот наречен COVID-19 а следствено на тоа и националните здравствени системи во рамките на државите.

Политизацијата на системите за безбедност во светот, негативно влијае во процесите за справување пандемијат апредизвикана од вирусот COVID 19.

Пандемијата предизвикана од вирусот COVID 19 има домино ефект и негативно влијае врз светската економија и безбедност.

## РАБОТНА БИБЛИОГРАФИЈА

Ванковска, Б. (2011). Меѓународна безбедност, Филозофски Факултет. Скопје.

Котовчевски, М. (2016). Национална безбедност. Филозофски Факултет. Скопје.

Handbook on CSDP. The common security and defence policy of the European Union. (2017). Volume I. 3<sup>rd</sup> edition. Jochen Rehl.

Handbook on Cybersecurity. The Common Security and Defence Policy of the European Union. (2018). Volume V. 1<sup>st</sup> edition. Jochen Rehl.

Rogg, M. (2020). COVID-19. Die Pandemie und Ihre Auswirkungen auf die Sicherheitspolitik. GIDSstatement.1/2020.Hamburg

United Nations. (2020). Global Humanitarian response plan COVID-19. United Nations coordinated Appeal. April-December 2020. OCHA. Geneva..

Wiggen, J. (2020). Die Auswirkungen von COVID 19 auf Cyber Kriminalität und Staatliche Cyberaktivitäten. nr.391/06. Konrad Adenauer Stiftung. Berlin.

<https://hbr.org/2020/03/lessons-from-italys-response-to-coronavirus>,

[https://europa.eu/european-union/coronavirus-response\\_en](https://europa.eu/european-union/coronavirus-response_en),

<https://www.ecdc.europa.eu/en/publications-data/risk-assessment-outbreak-acute-respiratory-syndrome-associated-novel-coronavirus>,  
<https://www.usa.gov/coronavirus>,  
[https://ec.europa.eu/info/live-work-travel-eu/health/coronavirus-response/timeline-eu-action\\_en](https://ec.europa.eu/info/live-work-travel-eu/health/coronavirus-response/timeline-eu-action_en),  
[https://gids-hamburg.de/wp-content/uploads/2020/04/GIDSstatement2020\\_1\\_Rogg\\_COVID19.pdf](https://gids-hamburg.de/wp-content/uploads/2020/04/GIDSstatement2020_1_Rogg_COVID19.pdf),  
<https://www.kas.de/documents/252038/7995358/Die+Auswirkungen+von+COVID-19+auf+Cyberkriminalit%C3%A4t+und+staatliche+Cyberaktivit%C3%A4ten.pdf/8ecf7084-704b-6810-4374-5840a6954b9f?version=1.0&t=1591354253482>,  
<https://www.folkhalsomyndigheten.se/the-public-health-agency-of-sweden/communicable-disease-control/protect-yourself-and-others-from-spread-of-infection/>,  
<https://www.ozy.com/news-and-politics/covid-19-impacts-national-security-in-novel-ways/290075/>,  
<https://www.unocha.org/sites/unocha/files/Global-Humanitarian-Response-Plan-COVID-19.pdf>,  
<https://economictimes.indiatimes.com/news/international/world-news/who-chief-decries-vast-global-gap-in-funds-needed-to-fight-coronavirus-pandemic/articleshow/77464085.cms>,  
<https://www.nap.edu/catalog/21891/the-neglected-dimension-of-global-security-a-framework-to-counter>,  
[https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736\(15\)60644-4/fulltext](https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736(15)60644-4/fulltext),  
<https://www.nap.edu/catalog/21891/the-neglected-dimension-of-global-security-a-framework-to-counter>,  
<https://www.aspistrategist.org.au/lies-opportunity-and-the-coronavirus-beijing-engages-in-damage-control/>,



---

**RIGHT TO DISASTER PROTECTION THROUGH THE PRISM OF CRISIS  
MANAGEMENT SYSTEMS IN SELECTED COUNTRIES (N.MACEDONIA, SPAIN,  
AND BULGARIA)**

**Biljana Karovska-Andonovska**

Military Academy "General Mihailo Apostolski" – Skopje, N. Macedonia, [biljana.karovska@ugd.edu.mk](mailto:biljana.karovska@ugd.edu.mk)

**Nikola Kletnikov**

Military Academy "General Mihailo Apostolski" – Skopje, N. Macedonia, [nikola.kletnikov@ugd.edu.mk](mailto:nikola.kletnikov@ugd.edu.mk)

**Abstract:** In this paper we elaborate the preconditions of realisation of the right to protection in situations of disasters in three European countries - N. Macedonia, Spain, and Bulgaria, through overview of crisis management systems in those countries. Thus, regarding prevention, the risk assessment, the planning and the risk awareness raising, were analyzed, separately in each of these countries. Within emergency preparedness, the early warning systems were also analyzed. In addition, one of the research questions was the current emergency response, which was also analyzed in each of these countries.

The aim of this paper is to identify the basic indicators of the current situation regarding disaster management, as well as to find out whether there is a need for improvement in some parts, in order to achieve full realization of the right to protection in situation of disaster. The research is based on analysis of the legal frameworks, official reports, and semi-structured interviews with representatives of the relevant state institutions in each of the countries.<sup>9</sup>

**Keywords:** Right to protection, crisis management system, prevention, preparedness, response.

## 1. INTRODUCTION

Although natural disasters have been seen primarily as situations that create challenges mainly of a humanitarian nature, nowadays increasingly, it is recognized that human rights protection also needs to be provided in the context of disaster management. Having in mind that in the forthcoming decades climate change is expected to cause increase of the frequency of disasters, it is necessary for countries to consolidate the efforts of all responsible institutions and their activities, in order to full realization of the right to protection in situation of disaster. The human rights violations in situations of disasters are not intended or planned, but often they result from insufficient resources, capacities and inappropriate policies to adequately respond to the consequences of the disasters. Although disasters take a great toll on people, their impact is not outside of humanity's control. While scientists increasingly link severe weather events to human-made climate change, experts also recognize the importance that proper planning can have in mitigating the impact of a disaster.<sup>10</sup> Hence, violations of human rights could be avoided if both national and international actors took the relevant human rights guarantees into account from the beginning.<sup>11</sup> Since disasters rob human beings of their rights to life, security of person, healthy living and well-being, and the right to own property, therefore follows that to adequately safeguard these rights, all humans must work together to prevent disasters from happening, or at least reduce the risks they pose to vulnerable human populations and their livelihoods.<sup>12</sup> Disaster prevention, risk reduction and emergency response are an expression of moral and social responsibility of all management levels. Because of these reasons, within prevention, the first step is risk assessment as a systematic approach in identifying the potential risks. The next step is risk management planning, which means developing organizational and procedural measures that support and assist public administrations in civil protection emergencies. On the other hand, preparedness according to the UN International Strategy for Disaster Reduction, is knowledge, capabilities, and actions of governments, organizations, community groups, and individuals to effectively anticipate, respond to, and recover from, the impacts of likely, imminent or current hazard events or

---

<sup>9</sup> Some parts of the content in this paper are created in the framework of the ERASMUS+ Project: Prevention of Disaster ICT (Informatics and Computer Technology) regarding the final document for Intellectual output 1, available at: <http://www.projectpredict.eu/framework.php>

<sup>10</sup> Casabat, C. (2017) Human security and natural disasters, United Nations Development Programme, Human Development Reports

<sup>11</sup> Human rights and natural disasters (2008) Operational Guidelines and Field Manual on Human Rights Protection in Situations of Natural Disaster, Brookings-Bern Project on Internal Displacement, p.1

<sup>12</sup> Rawinji, F., Claiming the human Right to protection from Disasters - The case for Human Rights - based Disaster Risk reduction

conditions.<sup>13</sup> In other words, preparedness is the process of turning awareness of risks and natural hazards into actions that improve its capability to respond to disasters.

## **2. OVERVIEW OF THE NATIONAL DISASTER SYSTEM IN N. MACEDONIA**

The existing Crisis management system in N. Macedonia is highly influenced by the concept of civil defence approach with emphasized Government's role during execution.<sup>14</sup> The two main authorities in the Crisis management system are the Crisis Management Centre (CMC) and the Protection and Rescue Directorate (PRD) as independent governmental agencies. The risks management approach from local to national level is regulated by the Law on Crisis Management enacted in 2004. The first circle in the crisis management concept constitutes a Steering Committee and Assessment Group. The second circle starts with the CMC which has operational functions and a strategic position within the coordination of activities upon a declared crisis situation. Protection and rescue are organized as a single system for tracking, preventing, and mitigating consequences caused by natural disasters or other emergencies. Protection and rescue are organized and implemented by state bodies, municipalities, public enterprises, institutions and services, trade companies, citizens' associations, protection and rescue forces, and citizens. There are three levels of protection. The first one is secured and provided by the local municipalities. The second is organized and performed by the Government with the PRD as the responsible authority. The third level is the international assistance in the cases of major natural disasters. In general, according to the interviewed representatives of the mentioned relevant national institutions, the budget for disaster protection in N. Macedonia is not satisfactory, there is always a need for more funds, and the funds that the relevant entities have mostly comes from donations.

### **2.1. Prevention**

Disaster prevention expresses the concept and intention to avoid potential adverse impacts through action taken in advance. The legislation in N. Macedonia provides both the PRD and the CMC with roles in assessing risk, without clearly establishing which organization is responsible for publishing a national assessment. The CMC risk assessment identifies the presence and expected dangers to which the territory of the country is exposed, their description, analysis, assessment of the likelihood of their occurrence, expected intensity, and impact strength, possible consequences, as well as the exposure, vulnerability, and resilience of the population in the face of disasters. It has made a concrete link of the causative circle between the danger and the damages expressed in regard to the population, the environment, infrastructure, or other valuables on state territory. The PRD assesses the risks through established measures for all natural disasters and other accidents. The risk assessment is one of the segments of the Protection and rescue plan and it is based on the knowledge of previous hazards and potential new hazards.

Disaster risk management plans set out the specific objectives for reducing disaster risks along with related actions to accomplish these objectives. As a result of the complex economic, social and political situation in N. Macedonia, risk management planning is mostly organized as an ad hoc activity. Most of the activities in this area are carried out within the different relevant institutions and in accordance with the competencies defined by law. There are elements of cooperation in management planning between public institutions, but this issue is not legally regulated by a single regulation. The PRD's Emergency response plan is firstly developed locally, and after that the plans are united on a national level. The plan sets out the forces, means, and resources that will be used in the process of evacuation. The measures set out in the plan are at three levels: Preparedness; Mobilization of forces, means, and equipment; and Plan for protection and rescue.

Regarding public awareness, the existing documents that are operatively accepted as risk assessments at different levels are available to broader user groups through printed material or through websites of the competent institutions. Each institution within their own jurisdiction, have certain programs of a mostly temporary nature that are used to raise public awareness. Thus, the PRD mainly informs the population through the electronic and social media. The CMC communicates through the media and informs the public and the media on the Standard Operating Procedures for communication, coordination, and cooperation between the entities in the event that a state of emergency is declared.

### **2.2. Preparedness**

Preparedness is actually the implementation of the measures that ensure the organized mobilization of personnel, funds, equipment, and supplies within a safe environment for an effective relief. Within the regular activities, with

---

<sup>13</sup> United Nations International Strategy for Disaster Reduction, 1999, Geneva

<sup>14</sup> See: Hadji-Janev, M. and Jovanovski, V., 2012, Disaster Risk Management Concept in the Republic of Macedonia, Challenges and Recommendations for the future, Crisis Management Days, University of Applied Science, VelikaGorica, Croatia

extremely modest capacities and financial resources, planned and executed trainings and exercises are also modest.<sup>15</sup> International trainings are carried out under the Union Civil Protection Mechanism, bilateral cooperation with the countries in the region and through cooperation with the international actors in the country (NATO, US, International Trust Fund).

The early warning and alert system is part of the State operations centre, within the CMC, which functions at the national level 24 hours a day, 7 days in the week. The national alerting arrangements include sirens and national broadcasters (TV and radio), but these arrangements had lacked investment and there is a need to develop a means to alert all mobile users in the country or a specific geographic area. In order to appropriately deliver the necessary alert, the CMC established a cooperation network with a number of institutions, as national institutions responsible for monitoring hydro-meteorological, seismic, and radiological hazards. However, the most common way of informing the public is through the media which provide the first information about such events.

### **2.3. Response**

After a crisis situation is declared, the CMC provides inter-departmental and international cooperation. The operational role of CMC fully comes to light when it delegates crisis management responsibility by establishing additional regional crisis management centres, through which CMC monitors the situation, exchanges information, and makes assessments. On the other side, the PRD performs activities of protection and rescue in case of natural disasters and other accidents. The Directorate uses its state units for protection and rescue, which have an active and a reserve component. At the state level, there is a national head quarters (with the relevant institutions). At the local level, there are 35 regional headquarters. The evacuation of the population is under the responsibility of the PRD.

## **3. OVERVIEW OF THE NATIONAL DISASTER MANAGEMENT SYSTEM IN SPAIN**

The Civil Protection system in Spain is based on four key pillars: a comprehensive and actionable legal framework; the coordinating bodies; civil protection planning; and training activities. The Directorate General of Civil Protection and Emergencies plays an essential role at a national level. The Law on the National Civil Protection System (NCPS) ensures the coordination, cohesion, and efficiency of civil protection public policies. The NCPS integrates all public or private organizations, and citizens, participating in civil protection activities. Autonomous communities are responsible for the direction and coordination of the emergencies on their territory, unless declared as a national emergency. There are also many other laws and regulations in this regard. However, the main regulation is Royal Decree 393/2007 which constitutes the legal framework that guarantees adequate levels of safety, efficiency and administrative coordination, in terms of prevention and control of risks. The Basic self-protection standard establishes the obligation to draw up, materially implement and keep the self-protection plans operational, and determines the minimum content that these plans must incorporate. It affects not only the actions to be taken in such situations, but also the analysis and assessment of risks, the adoption of preventive measures and risk control, and the integration of emergency actions in the corresponding Civil protection emergency plans. However, in general, according to the interviewed representatives of the relevant institutions, the needs are not sufficiently covered in terms of self-protection and prevention, and there is need for updating of existing resources.

### **3.1. Prevention**

There is no horizontal organization in Spain responsible for all prevention plans, but the prevention policy is organized following a sectorial approach, under the authority of the Ministry (central level) or the Regional Government Counsellor (water management, dam safety, meteorology, environment, climate change, chemical industry, nuclear energy). According to Decision 1313/2013/EU of the European Parliament and of the Council, EU Member States need to provide the Commission with studies on national risk analysis. This risk assessment is reviewed periodically. Cross-border agreements on civil protection that Spain has with Portugal, France, and Morocco, also include risk assessment. According to the classifications, the most commonly established risk profiles are the natural risks; technological risks; and anthropic risks.

Territorial plans deal with emergencies that affect the territory of an autonomous community or a municipality. Each of the natural disasters requires special plan which include the coordinated participation of civil protection, police, fire, and health services. Additional public services may be incorporated on an educational level, fire brigade, the Red Cross and the local police. The legislation in Spain also requires the elaboration of a self-protection plan for schools.

Regarding population awareness, it is raised through dissemination of explanatory videos about how to behave in case of emergency, posters, brochures, and guides adapted to children, teenagers, and adults. Numerous prevention and awareness initiatives are carried out throughout Spain, organized by autonomous communities. Civil protection is also carried out in schools, with the collaboration of the Red Cross, local police, and firemen. Different public

---

<sup>15</sup> Peer review report North Macedonia, 2018

administrations promote in a coordinated way the self-protection, establishing the necessary means and resources. In addition, social media is used to disseminate information on risks and emergency information in real time.

### **3.2. Preparedness**

The National civil protection school (NCPS) in Spain is a major center for strategic management that provides specialized training for national and international staff, first responders of civil protection agencies, and volunteers. Each year NCPS approves a training plan with an average of 160 courses, 6000 students, and 4000 teaching hours.<sup>16</sup> National exercises test the plans to cope with the different risks at local, regional, and state levels and to practice emergency management and intervention tasks. Emergency drills shall be performed at least once a year with purpose to verify and check the effectiveness of the emergency response organization.

For the purpose of early warning, The National meteorological agency issues warning bulletins related with meteorological hazards. The National water office and the river basins offices provide hydrological information and submit it to the civil protection authorities. The National seismic network is responsible for detection, monitoring, and alert triggering to all civil protection and government authorities in order to allow response plans activation against seismic and volcanic risk.

### **3.3. Response**

There are three levels regarding emergency situations in Spain. The first one is an emergency situation at a local level, when the local territorial plan is activated, and local resources are used. The second level is activated when the local level is unable to tackle the situation and the emergency management responsibility is taken over by the community's civil protection authority, which provides its own resources. The third level is activated in a situation of nuclear emergency or war, when the Minister of Interior may declare a national emergency and take over the overall coordination of the activities. The emergency response procedures include: detection and alert; alarm mechanisms; emergency response mechanisms; provision of First Aid, etc. In all emergency situations, the international assistance could be requested through the EU Civil protection mechanism or in accordance with the bilateral agreements.

## **4. OVERVIEW OF THE NATIONAL DISASTER MANAGEMENT SYSTEM IN BULGARIA**

The policy for disaster protection in Bulgaria at a national level is determined by the Council of Ministers which acts as a national platform for disaster risk reduction (DRR). The Council is assisted by the Disaster Risk Reduction Council (DRRC), which acts as the national DRR platform. The Council includes relevant ministries, Academy of sciences, universities, the municipalities association, the Bulgarian Red Cross, and other organizations working on DRR. At a regional level, the regional governors organize and manage the disaster management in the region, assisted by Regional DRRC. At a municipal level, the mayors organize and manage the disaster protection within the municipalities, assisted by the Municipal DRRC. An integral part of the unified rescue system is also 233 voluntary formations and 3138 registered volunteers who are under the direct authority of the mayor.<sup>17</sup> In general, according to the interviewed representatives of the institutions, the budget for these activities is not satisfactory.

### **4.1. Prevention**

The legal framework of the disaster management in Bulgaria contains acts that cover the question regarding disaster protection, spatial planning; protection of water, forest and environment, use of nuclear energy, as well as the regional development. Risk assessments are a mandatory part of the regional and municipal disaster protection plans. The risk assessments are developed by the methodology in preparedness for the implementation of disaster protection plans and guidelines. Competent authorities that carry out disaster risk analysis and assessment are: the Ministry of Regional development and public works for seismic and geological risk; the Chairman of the Nuclear regulatory agency for nuclear and radiation accident risks; the Ministry of Environment and water for flood risk; Ministry of agriculture, food and forestry for the forest fires risk. The DRR planning includes development of a national DRR strategy, national DRR programs, sectoral, regional, and municipal DRR programs. The vision, expected results, strategic goals, and priority areas for DRR are defined in the national DRR Strategy 2018-2030. The national disaster protection plan is developed by the DRR Council. The bodies of the central executive power and the constituent parts of the unified rescue system develop disaster protection plans for the implementation of the tasks raising from the national plan for the disaster protection and plans at the regional and municipal level.

---

<sup>16</sup> Spain - Overview of the National Disaster System, 2019

<sup>17</sup> Bulgaria - Overview of the National Disaster Management System, 2019



A big challenge in Bulgaria is that the society is not informed enough on the principles, purposes, and activities for disaster risk reduction, as well as on response activities before, during, and after disasters.<sup>18</sup> At a national level, the dissemination of information is mainly conducted through electronic media and social networks, via the press centre of the Ministry of Interior, the web page of the Directorate-General Fire Safety and Civil Protection (FSCP), and the online FSCP magazine SOS 112. The regional and municipal FSCP directorates also use regional and local mass media and interact with regional and municipal administrations. Civilians are informed on disaster risks through information campaigns such as leaflets, banners, handbooks, videos, and TV and radio spots. Children and students receive five school hours per year dedicated to disaster risk awareness training.

#### **4.2. Preparedness**

The current Disaster risk reduction strategy in Bulgaria identifies strategic goals for disaster risk reduction and priority areas of action to achieve those goals. Implementing all actions laid down in the Strategy shall ensure sustainable management for disaster protection.<sup>19</sup>

The training of FSCP staff is carried out in the Centre for specialization and professional training in fire safety and rescue in Varna, and the Centre for professional qualification in Montana. The training includes initial training for fire-fighters, specialized rescue training, and training for team commanders and head of operational teams. The Centre in Montana is also involved in international training and exercises within the EU framework, but also in NATO, IAEA and regional initiatives.

Early warning systems in Bulgaria are developed to inform the population, governmental agencies, and different units of the unified rescue system. The early warning and population alert system (siren system) is designed to simultaneously alert a large group of people throughout the country and to provide instructions on necessary measures and actions through acoustic signals and "live" voice information for citizens for acting in emergencies. The sirens can be operated locally by the local FSCP operational center or centrally by the National operational centre.

#### **4.3. Response**

The response to disasters in Bulgaria is organized through the unified rescue system, which includes structures of ministries, municipalities, companies, and the organizations of volunteers, and the armed forces. The national operational centre of the FSCP operates as a point of coordination and information for the unified rescue system and is in constant connection with the 28 regional operational centres in the country. The NCP carries out a round-the-clock duty for forces and resources of the Directorate-General Fire Safety and Civil Protection.<sup>20</sup>

### **5. CONCLUSION**

Undoubtedly, human rights have to be the legal underpinning of all humanitarian work pertaining to natural disasters. The overview of the national disaster management systems identify the basic indicators of the current situation in N. Macedonia, Spain, and Bulgaria, regarding disaster management as an important precondition for protection of basic human rights in case of disaster. Each of these three European countries has its legal framework that regulates the disaster management system, defines authorities in that system, as well as their responsibilities and the measures that can be used in crisis situations. The disaster management concept in these countries follows the basic idea promoted by the UN and the Hyogo Framework for Action: Building the Resilience of Nations and Communities to Disasters. Generally, executive power has a central role in disaster management in each of these countries. The legal competencies, governments perform through the special agencies and institutions which are directly responsible for dealing with different kinds of crisis situations.

However, our explanations above show that there is a need for improvement in some parts of the crisis management systems. Limited financial resources are challenge in each of the countries. Sometimes risk management is mostly organized as an ad hoc activity. One of the reasons could be a lack of coordination at a higher level. In addition, building public awareness for disaster prevention and protection should be stronger and permanent.

Having all of this in mind, we can suggest consolidation of the efforts of all responsible institutions in order to provide long-term risk management planning, particularly in peacetime, which will result with preparedness in a time of natural disasters. One of the most important tasks is long-term risk management planning where relevant and responsible institutions should ensure the use of good practices. Consequently, consistent systematic approach to public awareness building should be developed with different campaigns, and other appropriate forms of raising awareness. In addition, the means to deliver alerts for the whole country or a specific geographic area should be updated, and in the same time adapted for vulnerably categories of citizens.

---

<sup>18</sup> Republic of Bulgaria Disaster Risk Reduction Strategy

<sup>19</sup> See: Republic of Bulgaria Disaster Risk Reduction Strategy

<sup>20</sup> Bulgaria - Overview of the National Disaster Management System, 2019

**REFERENCES**

- Bulgaria - Overview of the National Disaster Management System, [https://ec.europa.eu/echo/what/civil-protection/disaster-management/bulgaria\\_en](https://ec.europa.eu/echo/what/civil-protection/disaster-management/bulgaria_en)
- Casabat, C. (2017). Human security and natural disasters, United Nations Development Programme, Human Development Reports, <http://hdr.undp.org/en/content/human-security-and-natural-disasters>
- Hadji-Janev, M., & Jovanovski, V. (2012). Disaster Risk Management Concept in the Republic of Macedonia, Challenges and Recommendations for the future, Crisis Management Days, University of Applied Science, Velika Gorica, Croatia
- Human rights and natural disasters (2008). Operational Guidelines and Field Manual on Human Rights Protection in Situations of Natural Disaster, Brookings-Bern Project on Internal Displacement, <https://www.refworld.org/pdfid/49a2b8f72.pdf>
- North Macedonia - Overview of the National Disaster Management System [https://ec.europa.eu/echo/what/civil-protection/disaster-management/north-macedonia\\_en](https://ec.europa.eu/echo/what/civil-protection/disaster-management/north-macedonia_en)
- Peer review-report North Macedonia 2018 [https://ec.europa.eu/echo/sites/echo-site/files/peer\\_review\\_-\\_report\\_north\\_macedonia\\_v3\\_290419.pdf](https://ec.europa.eu/echo/sites/echo-site/files/peer_review_-_report_north_macedonia_v3_290419.pdf)
- Prevention Web - The knowledge platform for disaster risk reduction <https://www.preventionweb.net/terminology/view/476>
- Rawinji, F. (n.d.). Claiming the human Right to protection from Disasters - The case for Human Rights - based Disaster Risk reduction, [https://www.preventionweb.net/files/submissions/31225\\_righttodisasterprotection.pdf](https://www.preventionweb.net/files/submissions/31225_righttodisasterprotection.pdf)
- Republic of Bulgaria Disaster Risk Reduction Strategy [https://www.preventionweb.net/files/38902\\_drrstrategybulgariaen.pdf](https://www.preventionweb.net/files/38902_drrstrategybulgariaen.pdf)
- Spain - Overview of the National Disaster System, [https://ec.europa.eu/echo/what/civil-protection/disaster-management/spain\\_en](https://ec.europa.eu/echo/what/civil-protection/disaster-management/spain_en)
- United Nations International Strategy for Disaster Reduction, Geneva, 1999, <https://www.unsceb.org/content/unisdr>

## LEGAL NORMS AND LEGAL ACTS IN THE POSITIVE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF NORTH MACEDONIA

**Zoran Jovanovski**

Military Academy “Gen. Mihailo Apostolski”, Skopje, N. Macedonia, zoranjovanovski43@gmail.com

**Abstract:** The Republic of North Macedonia is a rule of law. According to the Constitution, laws govern all primary relationships, prescribe legal norms for the conduct of individuals, their rights and obligations. The rights and obligations of legal entities have also been standardized. The rights and obligations of state institutions in the administrative and judicial spheres are regulated. In addition to the rights and obligations stipulated in the Constitution, the competences of the Assembly, the President of the Republic and the Constitutional Court are regulated by laws.

The legal order is an organized order of social relations governed by legal norms. As noted earlier, legal norms often make the content of laws.

There are several criteria for separation of legal acts, ie according to the legal norm in the act, the legal acts are divided into: General legal acts - contain general legal norms and appear in the form of a constitution, law and by-laws.

The separation of positive and negative concrete administrative acts into administrative theory is done by the criterion of whether or not any change in existing administrative-legal relations is produced by the administrative act.

**Keywords:** law, legal acts, legal norms, types of acts, administrative acts, constitution.

## ПРАВНИ НОРМИ И ПРАВНИ АКТИ ВО ПОЗИТИВНОТО ЗАКОНОДАВСТВО НА РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

**Зоран Јовановски**

Воена академија „Генерал Михаило Апостолски“, Скопје, Република Северна Македонија,  
zoranjovanovski43@gmail.com

**Апстракт:** Република Северна Македонија е правна држава. Во согласност со Уставот, со закони се регулирани сите правни односи, пропишани се правни норми за поведење на физички лица, нивните права и обврски. Исто така нормирани се правата и обврските на правните лица. Регулирани се правата и обврските на државните институции во управната и судската сфера. Покрај правата и обврските што ги предвидува Уставот, со закони се уредени надлежностите на Собранието, претседателот на Републиката и Уставниот суд.

Правниот поредок претставува организиран ред на општествени односи регулирани со правни норми. Како што истакнавме претходно, правните норми најчесто ја прават содржината на законите.

Постојат повеќе критериуми за поделба на правните акти, односно според тоа каква е правната норма во актот, правните акти се делат на: Општи правни акти - содржат општи правни норми и се јавуваат во форма на устав, закон и подзаконски општи правни акти.

Поделбата на позитивни и негативни конкретни административни акти во административната теорија е извршена тргнувајќи од критериумот дали со административниот акт се произведува или не се произведува каква и да било промена во постоечките административно-правни односи.

**Клучни зборови:** право, правни акти, правни норми, видови акти, управни акти, устав

### 1. ПОИМ ЗА ПРАВО

Правото е збир на правни норми донесени и санкционирани од страна на државата. Државата не само што ги создава правните норми туку и стои зад нивното остварување.

#### 1.1. Поим за правна норма

**Правната норма** е пишано правило за поведење што го донесува државата и стои зад неговото остварување, односно го санкционира неговото прекршување. Правната норма настанува заедно со настанокот на државата. Таа како правило за поведење има општо задолжителен карактер. Таа е хетерономна и се однесува на сите луѓе во државата. Извршувањето на правната норма го обезбедува државата со примена на монополот на физичка принуда со кој располага таа. Кога државата ја создава

правната норма, истовремено ја предвидува и санкцијата што ќе се примени во случај на нејзино прекршување.

Примери за правна норма: родителското право престанува со полнолетство на детето, полнолетството се стекнува со исполнување 18 години, задолжително средно образование, секој што има имот е должен да плаќа данок, забрането е поминување на црвено, забрането е точење алкохол на малолетник.

Повеќето од нормите се дадени во законите и во правилниците. Ова е така бидејќи се многу важни и луѓето треба да ги знаат и да ги почитуваат. За нивната примена се грижи државата, која не само што ги донесува туку и мора да овозможи услови за да се почитуваат.

### 1.2. Поим за правен поредок

Правниот поредок претставува организиран ред на општествени односи регулирани со правни норми. Значи правен поредок е оној дел од општествениот поредок што е регулиран со правото. Имено, општеството како множество од општествени односи регулирани со општествени норми, во себе го опфаќа и правниот поредок. Тоа ни укажува на фактот дека правниот поредок е дел од општествениот поредок, кој пак, ги опфаќа сите општествени односи меѓу луѓето вклучувајќи ги и моралните, обичајните и личните. Правниот поредок не се совпаѓа со општествениот туку е само негов дел бидејќи ги опфаќа само општествените односи регулирани со правна норма.



#### Примери за правна норма:

- „Секој граѓанин на Република Македонија има право слободно да се движи на територијата на Републиката и слободно да го избира местото на своето живеалиште”, (член 27 став 1 од Уставот на РМ)
- „Тој што во угостителски или друг дуќан или место каде што се точат и продаваат алкохолни пијалоци ќе послужи малолетник, ќе се казни со парична казна или со затвор од три месеци до три години”, (член 204 став 1 од Кривичниот законик на РМ)
- *Пример на закон:*

#### Дел од законот за матичен број на граѓанинот

Сл. весник на Р.С. Македонија бр. 36/92 од 08.06.1992 год.

Член 1 Матичен број на граѓанинот (во натамошниот текст: матичен број) претставува единствена ознака на идентификационите податоци на граѓанинот.

Член 2 Матичниот број се состои од тринаесет бројки распоредени во шест групи и тоа:

I група: ден на раѓањето (две бројки),

II група: месец на раѓањето (две бројки),

III група: година на раѓањето (три бројки),

IV група: број на регистарот (две бројки),

V група: комбинација на полот и на редниот број за лицата родени на ист датум (три бројки). Мажи од 000 до 499, жени од 500 до 999 и VI група: контролен број (еднаш бројка).

Член 3 Делот на матичниот број што го означува денот на раѓањето (I група), месецот на раѓањето (II група), годината на раѓањето (III група) и полот (V група) се определува врз основа на податоците од матичната книга на родените. Контролниот број (VI група) се определува со електронски сметач. Ако податоците од став 1 на овој член се изменат во постапка предвидена со закон, новиот матичен број ќе се определи врз основа на решението со кое е извршена измена или исправка на податоците во матичната книга на родените.

Член 4 Во Република Македонија се утврдуваат девет регистрациски подрачја со следниве броеви на регистрите: Битола - за општините Битола, Ресен и Демир Хисар - 41; Куманово - за општините Куманово, Кратово и Крива Паланка - 42; Охрид - за општините Охрид, Дебар, Кичево и Струга - 43; Прилеп - за општините Прилеп, Крушево и Брод - 44; Скопје - 45; Струмица - за општините Струмица, Валандово и Радовиш - 46; Тетово – за општините Тетово и Гостивар - 47; Велес - за општините Велес, Гевгелија, Кавадарци и Неготино - 48 и Штип за општините Штип, Берово, Веница, Делчево, Кочани, Пробиштип и Свети Николе - 49.

Член 5 Министерството за внатрешни работи го определува матичниот број на граѓанинот..

Член 6 Матичниот број се определува според местото на запишување на новороденото дете во матичната книга на родените што се води на територијата на Република Македонија. На дете родено во странство матичниот број се определува според живеалиштето на родителите во Република Македонија.

Член 7 На странците, кои во согласност со законот престојуваат во Република Македонија и за кои врз основа на законот се водат евиденции и се издаваат јавни исправи, Министерството за внатрешни работи им определува матичен број за странци.

Член 8 Матичниот број не се менува при примени на живеалиштето на граѓанинот.

Член 9 Ако на граѓанинот му е определен погрешен матичен број или повеќе матични броеви, со решение се поништуваат и се определува нов, односно се задржува точниот матичен број. Решението за поништување на матичниот број се доставува до матичарот, кој ја води матичната книга на родените во која е запишано раѓањето на детето. Член 10

Матичниот број се запишува во јавните исправи и во евиденциите што се водат за граѓаните, кога тоа е определено со законот.

Член 11 Министерот за внатрешни работи ќе донесе под законски прописи за: - обрасците и начинот на водење на евиденцијата на единствениот матичен број; - начинот на определување на контролниот број (ВИ група) и - начинот на определување на матичниот број на странците за кои врз основа на закон се водат евиденции и се издаваат јавни исправи, за водењето евиденција за матичните броеви што им се дадени на странците, како и за запишување на издадените матични броеви настранците.

Член 12 На граѓанинот на кој не му е определен матичен број до влегувањето во сила на овој закон, ќе му се определи според живеалиштето во Република Македонија.

Член 13 За државјаните на Република Македонија што имаат живеалиште во Република Македонија на кои според досегашните прописи матичен број им е определен во републиките на поранешна СФРЈ, во рок од 2 години од влегувањето во сила на овој закон им се определува нов матичен број според одредбите на овој закон.

Член 14 Подзаконските прописи врз основа на овој закон ќе се донесат во рок од 6 месеци од влегувањето во сила на законот. До донесувањето на прописите од став 1 на овој член ќе се применуваат досегашните прописи.

Член 17 Овој закон влегува во сила осмиот ден од денот на објавувањето.<sup>21</sup>

### **1.3.Елементи на правната норма**

Правната норма е составена од три елемента: Хипотеза, Диспозиција и Санкција.

#### **1.3.1.Хипотеза (претпоставка)**

Хипотеза е дел од правната норма во кој се предвидена услови и околностите што треба да се исполнат за да може да се примени диспозицијата или санкцијата на правната норма. Според тоа, хипотезата ги содржи услови за остварување на еднаш правна норма. Со оглед на нивниот карактер, хипотезите можат да бидат:

а) хипотеза на диспозиција

б) хипотеза на санкција

Примери за хипотеза (претпоставка) на диспозиција „Секој што има имот должен е да плати данок”

„Секој што има 18 години должен е да извади лична карта”

Во првиот случај, доколку некој нема имот нема да плаќа данок и во тој случај нема да се примени правната норма. Но, доколку има имот и не ја исполни својата обврска да плати данок, државата ќе го казни.

Во вториот случај ако немаш 18 години, немаш законска обврска да извадиш лична карта.

#### **1.3.2.Диспозиција**

Диспозицијата е оној дел од правната норма во кој е дадено самото правило за однесување. Таа е централниот и најважниот дел на правната норма за кој всушност постојат другите делови, т.е. хипотезата и санкцијата. Со диспозицијата може да се нареди одредено поведење, да се забрани или некој за нешто да се овласти.

<sup>21</sup> Основи на право, 2013 год.

Според карактерот на поведението што се формулира со нив, диспозициите може да бидат наредувачки, забранувачки и овластувачки. Наредувачка диспозиција е онаа со која на субјектот му се наредува да стори нешто.

**Пример :**

„Секој е должен да ги почитува Уставот и законите”. (член 51 став 2 од Уставот на Р.М.) „Родителите се должни да ги воспитуваат и да ги издржуваат своите деца”. (член 8 став 2 од Закон за семејството).

**Забранувачка диспозиција** е онаа со која на субјектот му се забранува да стори нешто, на субјектот му се забранува одредено поведение

**Овластувачка е онаа диспозиција** со која субјектот се овластува на одредено поведение. На субјектите им даваат одредени овластувања со кои можат, но не мора да се служат. - Дали ќе го сторат тоа зависи од нивната оценка за конкретната ситуација.

**1.3.3 Постојат и други поделби на правните норми.**

Според опфатот на правната норма, правните норми се делат на општи и поединечни. **Општи правни норми** се оние норми што се упатени на неограничен број субјекти, т.е. оние правни норми што е должен да ги почитува секој субјект кога ќе се најде во услови утврдени во хипотезата на правната норма. Не се определени ни по име ни по случај.

**Поединечни правни норми** се оние норми што се упатени на точно определени субјекти, т.е. оние чија диспозиција се однесува на еден субјект или на точно определена група субјекти.

**1.3.4 .Санкција**

Санкцијата е делот од правната норма со кој се настојува да се обезбеди извршување на диспозицијата. Тој е дел од правната норма во кој се определени последиците (санкциите) што би настанале за субјектот поради повреда на правната норма. (Пример, казна затвор, парична казна, да се врати предмет, опомена итн). Санкцијата сама по себе претставува секундарна диспозиција бидејќи содржи правило за поведение што ќе се примени тогаш кога првостепената диспозиција нема да биде остварена.

**2. ПОИМ ЗА ПРАВНИ АКТИ**

Како што истакнавме претходно, правните норми најчесто ја прават содржината на законите. Законите, од друга страна, претставуваат дел од нормативниот дел на правниот поредок и спаѓаат во групата правни акти. Тоа значи дека ако имаме закон за здравствена заштита како правен акт, тогаш правните норми содржани во него ќе бидат од областа на здравствената заштита. Оттаму, правниот акт е средство за создавање и примена на правото. Без правен акт не може да постои правна норма бидејќи содржината на правната норма ја одредува самиот правен акт.

**2.1.Видови правни акти**

Постојат повеќе критериуми за поделба на правните акти:

а) Според тоа каква е правната норма во актот, правните акти се делат на:

Општи правни акти - содржат општи правни норми и се јавуваат во форма на устав, закон и под законски општи правни акти. Овие правни акти како општи се однесуваат на сите граѓани на еднаш држава и претставуваат основа за настанок на поединечните правни акти. Тие се формални извори на правото. Поединечни (конкретни) правни акти - содржат поединечни правни норми. Тие не можат да се донесат ако не се засновани врз претходно донесен општ правен акт. Поединечните правни акти решаваат конкретна животна ситуација и секогаш се однесуваат на конкретно лице или група лица.

б) Според тоа кој субјект ги донесува правните акти, се делат на: Акти што ги донесуваат државните органи и најчесто се јавуваат во форма на устав, закон, пресуда и други. Акти што ги донесуваат општествените организации како што се статут и одлука. Акти што ги донесуваат приватните лица кои по својот облик најчесто се јавуваат како договор, тестамент и сл.

в) Според видот на општествениот однос што го регулираат, (економски, социјални, културни итн.).

**3. Поим за административни акти(Управни акти)**

Во овој труд ќе се изложи само стандардната поделба на видовите на конкретните административни акти(управни акти). Видови конкретни административни акти: Позитивни и негативни, конститутивни и декларативни,врзани и дискрециони,единствени и збирни.

**2.2..Позитивни и негативни административни акти**

Поделбата на позитивни и негативни конкретни административни акти во административната теорија е извршена тргнувајќи од критериумот дали со административниот акт се произведува (предизвикува) или не се произведува каква и да било промена во постоечките административно-правни односи. Доколку настанува одредена промена на тие односи, тогаш се работи за позитивни административни акти. Во

спротивно, доколку со нив не се врши никаква промена - таквите акти го имаат атрибутот на негативни административни акти.

### **2.2.1. Позитивни административни акти**

Позитивни административни акти се оние конкретни правни акти со кои се создава, менува или укинува одредена правна ситуација или однос.<sup>22</sup>

- *Пример 1:* Со решавањето за доделување на правото за детски додаток - се создава одредено право, доколку тоа исто решение се измени во смисла да се зголеми износот на детскиот додаток или, пак, да се намали тој износ, во тие ситуации станува збор за позитивен административен акт. И во случај решението за детски додаток подоцна да биде укинато - повторно се работи за позитивен административен акт, без оглед на тоа што во конкретната административно-правна ситуација тој акт не произведува позитивни правни последици за странката.

Зборот „позитивен“ е употребен во смисла на акција (дејство) со која се предизвикува промена во постоечките односи без оглед на фактот дали со таа акција се создава, менува или укинува постоечка правна ситуација, односно правото. Според тоа, логичкото и јазичното значење на зборот „позитивен“ не е рашавачко при суштинското определување на позитивните административни акти, туку преземената позитивна акција во смисла на промената на односите, кои понекогаш за странката можат да бидат и со негативно дејство ( на пример, со решавањето е укинато правото за детски додаток), а, пак, се работи за позитивен административен акт во согласност со сфаќањата и толкувањата на административно-правната теорија.

### **2.2.2. Негативните административни акти**

Негативни административни акти се такви акти на администрацијата со кои не се вршат никакви промени во постоечките административно-правни односи. Со нив, ниту се создаваат нови правни ситуации, ниту пак создадените правни ситуации или односи се менуваат или укинуваат. Со актот изрично или молчејќи (без да се донесе решение) си останува постоечката правна ситуација или однос. Негативните административни акти се донесуваат најчесто по барање на странката, а сосема ретко по службена должност од самиот орган. Со негативните административни акти, по правило, се одбива барањето на странката за каква и да било промена на правната ситуација во смисла да се создадат, изменат или укинат права или обврски.

*Пример 2:* Во практиката има чест случај со негативен акт да се одбие барањето на странката за признавање на некое право. На пример: да и се издаде некое одобрение, дозвола и слично, но има и случаи кога се бара одредена примени, на пример, да се зголеми висината на паричниот износ на детскиот додаток, пензијата, надоместот за степенот на инвалидноста - па доколку не се исполнети законските услови - органите ги одбиваат таквите промени.

## **3. ЗАКЛУЧОК**

Врз основа на горенаведеното можеме да заклучиме дека правото е збир на правни норми донесени и санкционирани од страна на државата. Државата не само што ги создава правните норми туку и стои зад нивното остварување.

Постојат повеќе критериуми за поделба на правните акти, според тоа каква е правната норма во актот, правните акти се делат на: општи правни акти - содржат општи правни норми и се јавуваат во форма на устав, закон и под законски општи правни акти.

Во овој семинарски труд беа истакнати и дел од примерите на различните видови акти во РСМ.

Според тоа кој субјект ги донесува правните акти, се делат на: Акти што ги донесуваат државните органи и најчесто се јавуваат во форма на устав, закон, пресуда и други. Акти што ги донесуваат општествените организации како што се статут и одлука. Акти што ги донесуваат приватните лица кои по својот облик најчесто се јавуваат како договор, тестамент и сл.

Во врска со поделба во управното право или административното право може да се согледаат и примери врз основа на поделбата на актите на позитивни и негативни во РСМ. Позитивни административни акти се оние конкретни правни акти со кои се создава, менува или укинува одредена правна ситуација или однос, односно негативни административни акти(управни) се такви акти на администрацијата со кои не се вршат никакви промени во постоечките административно-правни односи. Доколку настанува одредена промена на тие односи, тогаш се работи за позитивни административни акти. Во спротивно, доколку со нив не се врши никаква промена - таквите акти го имаат атрибутот на негативни административни акти.

<sup>22</sup> Административно право, Уредник на публикацијата: Проф. д-р Борче Давитковски, Правен факултет, Скопје

**КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА**

Гелевски, С. (2019). Управен спор и Управно судство, Скопје

Давитковски, Б., & Павловска-Данева, А. (2018). Административно право, Правен факултет „Јустинијан Први“ во Скопје

Јовановски, З. (2020). Управно административно право, Воена академија, Скопје

Основи на правото,(е-учебник), Скопје

Основни правни поими и организација на власта во Република Северна Македонија

[www.pravdiko.com](http://www.pravdiko.com)

[www.e-ucebnici.mon.gov.mk](http://www.e-ucebnici.mon.gov.mk)

[www.wikipedia.org](http://www.wikipedia.org)

[www.pravo.org](http://www.pravo.org)

[www.findlaw.com](http://www.findlaw.com)

<http://www.pf.uni-lj.si/>

[www.britanica.com](http://www.britanica.com)



---

## CRIMINAL OFFENSES WITH ELEMENTS OF VIOLENCE - PSYCHOLOGY OF CRIME AND ABUSE OF POWER

**Miodrag Simović**

Constitutional Court of Bosnia and Herzegovina, Faculty of Law, University of Banja Luka, Academy of  
Sciences and Arts of Bosnia and Herzegovina, vlado\_s@blic.net

**Jelena Kuprešanin**

Social Work, specialist criminologist, jelenakupresanin@yahoo.com

**Abstract:** Violence as a phenomenon has always existed, and the development of society changes the way in which it affects people and their mutual functioning, as well as the very survival of society. By introducing punishments for actions that violate social norms, the integrity of individuals, their physical and mental health and endanger people's lives, society has developed moral values that develop in an individual in the most important and most sensitive cell of society - the family. The direction of his life, his actions and the "personal imprint" he will leave in society will depend on the way in which an individual understands and accepts the difference between what is good in the value system and what is bad.

The escalation of crime in the region and the world requires urgent efforts of all factors of society to act on this phenomenon preventively, in a timely manner and effectively. Crime as a social phenomenon, with the development of society, evolves, changes and adapts to such an extent that its detection and suppression is significantly more difficult. The phenomenon of crime, its causes and implications have always been the focus of research by numerous theorists and practitioners around the world. In order to reduce the consequences of socially unacceptable behavior, numerous strategies and programs have been designed whose implementation could contribute to the prevention of deviant behaviors of individuals and groups. There are numerous studies that deal with the study of crime in general, and it is certain that crimes with elements of violence are one of the most challenging. In this type of crime, the psychology of crime is especially important given the fact that the human psyche is still a great unknown. What is certain is that a large number of internal and external factors contribute to the development of criminal personalities, and numerous risk factors of today contribute to its expansion.

**Keywords:** crime, violence, crimes with elements of violence, perpetrators.

## KRIVIČNA DJELA SA ELEMENTIMA NASILJA - PSIHOLOGIJA KRIMINALA I ZLOUPOTREBA MOĆI

**Miodrag Simović**

Sudija Ustavnog suda Bosne i Hercegovine, redovni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Banjoj  
Luci i redovni član Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, vlado\_s@blic.net

**Jelena Kuprešanin**

Magistar socijalnog rada, specijalista kriminalista, jelenakupresanin@yahoo.com

**Apstrakt:** Nasilje kao fenomen postoji oduvijek, a razvojem društva se mijenja i način na koji ono utiče na ljude i njihovo međusobno funkcionisanje, kao i na sam opstanak društva. Uvođenjem kazni za djela koja narušavaju društvene norme, integritet lica, njihovo fizičko i mentalno zdravlje i dovode u opasnost živote ljudi, društvo je razvijalo moralne vrijednosti koje se u pojedincu razvijaju u najvažnijoj i najosjetljivijoj ćeliji društva - porodici. Od načina na koji pojedinac shvati i prihvati razliku između onoga što je u sistemu vrijednosti dobro i onoga što je loše, zavisice i usmjerenje njegovog života, njegovo djelovanje i „lični otisak“ koji će ostaviti u društvu.

Eskalacija kriminaliteta u regionu i svijetu zahtijeva urgentne napore svih činilaca društva da na ovu pojavu djeluju preventivno, pravovremeno i efikasno. Kriminalitet kao društvena pojava, razvojem društva evoluirala, mijenja se i adaptira u tolikoj mjeri da je značajno otežano njegovo otkrivanje i suzbijanje. Fenomen kriminala, njegovi uzroci i implikacije su oduvijek bili u fokusu istraživanja brojnih teoretičara i praktičara širom svijeta. U cilju smanjenja posljedica društveno neprihvatljivog ponašanja, osmišljavane su brojne strategije i programi čija realizacija bi mogla doprinjeti prevenciji devijantnih ponašanja pojedinaca i grupa. Postoje brojna istraživanja koja se bave proučavanjem kriminala uopšteno, a sigurno je da krivična djela sa elementima nasilja predstavljaju jedna od najizazovnijih. Kod ove vrste krivičnih djela psihologija kriminala naročito dolazi do izražaja, imajući u vidu činjenicu da je ljudska psiha i dalje velika nepoznanica. Ono što je sigurno je da veliki broj internih i eksternih faktora doprinose razvoju kriminalnih ličnosti, a brojni faktori rizika današnjice doprinose njihovoj ekspanziji.

**ključne riječi:** kriminalitet, nasilje, krivična djela sa elementima nasilja, počinioci.

## 1. UVOD

Implikacije kriminaliteta su dalekosežne, te ne utiču samo na pojedinca, već na ukupno društvo. U teorijskim raspravama širom svijeta, ovo pitanje je jedno aktuelnijih jer utiče na sveukupnost društvenih odnosa. Istraživanja iz oblasti kriminaliteta doprinose boljem razumijevanju uzroka i posljedica vršenja krivičnih djela, te povezivanju profesionalaca i razmjerni iskustava. Identifikovanje i međusobna korelacija spoljnih i unutrašnjih faktora koji utiču na činjenje krivičnih djela - naročito krivičnih djela sa elementima nasilja, implicira adekvatnije mogućnosti preveniranja društveno neprihvatljivih ponašanja.

Krivična djela sa elementima nasilja i njihova prevencija i dalje ostaju jedna od najkompleksnijih oblasti za izučavanje, a adekvatno i pravovremeno profilisanje učinilaca krivičnih djela će doprinijeti unapređenju kriminološke prakse i smanjenju posljedica vršenja krivičnih djela.

## 2. KRIMINALITET I NJEGOVA OBILJEŽJA

Kada je riječ o ozbiljnosti zločina koji se vrše i generalno o eskalaciji zločina, često se govori o teškoćama i kompleksnosti prilikom mjerenja stepena njihove ozbiljnosti. Liu, Francis i Sothill (2010) su zaključili da postoje dva tipa eskalacije zločina: eskalacije povezane s iskustvima u procesima krivičnog pravosuđa i eskalacije povezane sa godinama i zrelošću.<sup>23</sup> Kaznena reakcija je najstariji i najduže primjenjivani oblik reagovanja društva ili društvenih institucija prema prekršiocima društvenih normi. Nijedna etapa društvenog razvoja nije bila imuna na pojavu kriminaliteta i bez obzira na to koje mjere su preduzimane, imale su jedan zajednički cilj koji je sadržan u težnji za eliminacijom prestupa.<sup>24</sup> S obzirom na razvoj društva, razvijaju se i usložnjavaju različiti oblici društveno neprihvatljivih ponašanja, te će postati nužno da i sistem sankcionisanja u budućnosti doživi brojne promjene.

Kriminalitet, čije proučavanje predstavlja predmet kriminologije, heterogena je društvena pojava s obzirom na to da obuhvata sva kriminalna ponašanja koja se vrše u određenom vremenu i prostoru. Kriminalna ponašanja se u većoj ili manjoj mjeri međusobno razlikuju, kako po svojim pojavnim oblicima, tako i po svojim neposrednim uzrocima, odnosno neposrednom uslovljenošću i raznim drugim pojavama.<sup>25</sup> Saradnja, povezanost svih subjekata koji učestvuju u suprotstavljanju kriminalu je nužnost i svako ko pripada sistemu bezbjednosti mora dati svoj doprinos da se ona unaprijedi.<sup>26</sup>

## 3. POJAM, OBLICI I VRSTE NASILJA

Nasilje označava odnos između dvije strane u kojem jedna strana upotrebom ili samom prijatnjom upotrebe sile utiče na drugu stranu. Nasilje je svjesna okrutnost usmjerena prema drugima sa ciljem sticanja moći pomoću nanošenja psihičke i/ili fizičke boli.<sup>27</sup>

Pojam nasilja se definiše na različite načine i ono prisutno je u svim oblastima društvenog života. Nasilje se definiše kao upotreba fizičke snage (sile, prinude) koja za posledicu ima povrede, zlostavljanje i štetu. U nasilnički kriminalitet spadaju krivična djela koja karakteriše prekomjerna upotreba snage (sile) kao što su ubistva, teške tjelesne povrede i silovanje. Krivična djela nasilja obuhvataju samo krivična djela ekstremne upotrebe fizičke snage. Nasilje se definiše kao brza i snažna upotreba sile, kao grubo ponašanje ili nanošenje povreda fizičkom silom: smrt nasiljem, kao nepravedna i neopravdana upotreba sile i moći protivno pravu i zakonima, kao surovo ili neumjereno žestoko ponašanje: nasilje usljed mržnje, te povreda i povređivanje. Takođe, u literaturi se mogu pronaći i izrazi „zločin iz strasti“ i „zločin iz mržnje“.

Nasilje je globalni problem, predmet je međunarodnog i unutrašnjeg prava, njime su ugroženi pojedinci, grupe, čitave zajednice, narodi i države. Problemi vezani za pojedine vrste nasilja su prešli okvire nacionalnih granica, kako po mjestu izvršenja, tako i po mjestu porijekla i boravka žrtava, kretanju i povezanosti učinilaca. Postoje opšte

<sup>23</sup> Liu, J., Francis, B. & Sothill, K. (2010). A Longitudinal Study of Escalation in Crime Seriousness. Lancaster University, UK, 175. Na ovaj način se eskalacija zločina posmatra sa aspekta sistema, analize zločina koji se vrše i legalnih procesa koji se odvijaju u krivičnom pravosuđu i sa aspekta ličnosti u smislu njihove jedinstvenosti i korelacije sa godinama i zrelošću.

<sup>24</sup> Ilijić, Lj. (2014). Osuđeni i deprivacije - uticaj karakteristika ličnosti na intenzitet doživljavanja zatvorskih deprivacija, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja. Beograd, 19.

<sup>25</sup> Nikolić- Ristanović, V., Konstatinović- Vilić, S. (2018). Kriminologija, Izdavačko-grafičko preduzeće Prometej“, Beograd, 51.

<sup>26</sup> Đurđević, Z., Radović, N. (2015). Strateški pravci razvoja Evropske unije za suprotstavljanje kriminalitetu i njihov značaj za Republiku Srbiju. Srpska politička misao, broj 4, god. 22, vol 50, 288.

<sup>27</sup> <https://hr.wikipedia.org/wiki/Nasilje>, pristup 05.03.2020. godine

definicije nasilja i definicije posebnih vrsta nasilja u zavisnosti od konkretnih objekata prema kojima je usmjereno (nasilje u porodici, nasilje nad ženama, nasilje nad starijim osobama i sl.).<sup>28</sup>

Osim zlostrebe moći, kao mogući uzroci nasilja uopšte, kao i nasilja u porodici, često se navode teški uslovi života, bolesti zavisnosti, mentalni poremećaji nasilnika, način odrastanja i socijalizacija, česti konfliktni odnosi u porodici, temperament, karakter i frustracije nasilnika, posljedice rata ili preživljenih opasnosti. Ovi uzroci često djeluju u kombinaciji, a rijetko pojedinačno.

Nasilje se može prepoznati u brojnim aspektima života, a njegovi uzroci i posljedice su često vezani za postojanje više međusobno uslovljenih faktora. Moderno društvo teži ka iznalaženju kvalitetnih i održivih strategija kako se bi se nasilje preveniralo i društvo u cjelini osnažilo jačanjem svijesti o posljedicama nasilja. Pojam nasilja je višeznačan i multidimenzionalan, a predstavlja svaki uticaj na drugu osobu kojim se izaziva osjećaj straha, nesigurnosti i zavisnosti. Pojam nasilja se može razlikovati sa krivičnog i kriminološkog aspekta. U krivičnom aspektu ono predstavlja upotrebu apsolutne ili psihičke sile prema drugoj osobi. Kod nasilja u kriminološkom smislu, kod određene osobe ili osoba se namjerno izaziva osjećaj straha i nesigurnosti, tzv. potencijalno nasilje. Pojavni oblici nasilja mogu biti instrumentalno i neinstrumentalno nasilje, motivisano i nemotivisano nasilje, fizičko i verbalno nasilje. Instrumentalno nasilje je sredstvo za postizanje nekog cilja (npr. teroristički napad), neinstrumentalno nasilje je samo sebi svrha, motivisano nasilje je odgovor na neki događaj ili provokaciju (npr. ubistvo druge osobe zbog pretrpljene prijetnje), a nemotivisano nasilje nije izazvano (različiti oblici nasilničkog ponašanja radi izživljavanja nad drugom osobom). Poseban oblik predstavlja prividno nemotivisano nasilje kod kojeg na prvu nije vidljiv razlog, iako on postoji. Fizičko i verbalno nasilje razlikuju se prema načinu na koji se nasilje iskazuje. Kod fizičkog nasilja koristi se apsolutna sila, a kod verbalnog psihička sila ili neposredna prijetnja.<sup>29</sup> Instrumentalno nasilje se u literaturi naziva i nasilje sa svrhom i predstavlja predviđen i sračunat način ponašanja pojedinaca. Krivična djela nasilja čine krivična djela čiji je objekt radnje čovjek i krivična djela čiji su objekti radnje, osim čovjeka, i stvari (predmeti).<sup>30</sup>

#### 4. KRIVIČNA DJELA SA ELEMENTIMA NASILJA

Nasilje u kriminološkom smislu znači upotrebu sile, prijetnje ili zlostrebu moći prema drugom licu ili se nasilje određuje kao „upotreba prinudnih sredstava i metoda prema nekome, a protiv njegove volje i prava ili primena fizičke sile prema objektima i materijalnim sredstvima“. Kriminalitet nasilja se definiše kao ekstremni oblik ispoljavanja agresije. Ovaj oblik kriminaliteta obuhvata one kriminalne aktivnosti kojima se, sredstvima fizičke ili psihičke prinude, odnosno, primjenom sile ili prijetnje da će se sila primijeniti povređuje ili ugrožava integritet ličnosti. Postoji mnogo delikata nasilja i oblici takvog ponašanja su različiti, a sve oblike ispoljavanja nasilja povezuje agresivnost izvršioca prema žrtvi u različitim varijantama i različitim intenzitetima.<sup>31</sup>

Kada je riječ o nasilju, kriminalisti, sociolozi, psiholozi i mnogi drugi su kroz istoriju pokušavali da otkriju zašto se neki ljudi ponašaju nasilno i zašto u nekim društvima i zajednicama ima više kriminala nego u nekim drugim društvima. Više nego bilo koji drugi oblik kriminala, kriminal sa elementima nasilja ima najveći uticaj na percepciju javnosti o kriminalu uopšteno.<sup>32</sup> Istraživanja su pokazala da je potrebno detaljnije ispitivanje mjerljivih podataka o prestupnicima, žrtvama i situacijama korištenjem određenih standardizovanih alata, te da je potrebno povećati znanja o posljedicama krivičnih djela sa elementima nasilja i istražiti razvoj podtipova kao što su ubistva u okviru porodice, čedomorstva ili ubistva vezana za krađe i pljačke.<sup>33</sup>

Indikator za ocjenu demokratije i stepena bezbjednosti jednog društva je broj krivičnih djela sa elementima nasilja.<sup>34</sup> U istraživanjima o uzrocima kriminalnog ponašanja, otkrivena je povezanost između vršenja krivičnih djela i mentalnih poremećaja, a povezanost je veća kada su u pitanju krivična djela sa elementima nasilja.<sup>35</sup> Kada su u pitanju krivična djela nasilja, istraživanja su pokazala da određene razlike predstavljaju veliku teškoću za poređenje trendova kretanja na osnovu kojih bi se mogle planirati i preduzimati zajedničke mjere za njihovo smanjenje.

<sup>28</sup>Durđević, Z. (2014). Krivična dela ubistva- etiološke i fenomenološke karakteristike. Službeni glasnik, Beograd, 41-46.

<sup>29</sup>Derenčinović, D., Getoš, M. (2008). Uvod u kriminologiju s osnovama kaznenog prava. Impresum, Zagreb, 40-41.

<sup>30</sup>Durđević, Z. (2014). Krivična dela ubistva - etiološke i fenomenološke karakteristike. Službeni glasnik, Beograd, 50.

<sup>31</sup>Nikolić- Ristanović, V., Konstatinović- Vilić, S. (2018). Kriminologija. Izdavačko-grafičko preduzeće „Prometej“, Beograd, 111-112.

<sup>32</sup>Gennaro, V. & Jeffrey, R.H. (2012). Criminology: Theory, research, and policy, Jones&Bartlett learning, LLC, 258.

<sup>33</sup>Eisner, M. (2003). Long - Term Historical Trends in Violent Crime, Sage Publications, Thousand Oaks-London- New Delhi, 132-133.

<sup>34</sup>Durđević, Z., Radović, N. & Sovtić, S. (2014). Ubistva izvršena od strane organizovanih kriminalnih grupa. Tematski zbornik „Nasilje u Srbiji - uzroci, oblici, posledice i društvena reakcija, Kriminalističko - policijska akademija, Fondacija „Hans Zajdel“, Beograd, 278.

<sup>35</sup>Stephens, H. (2013). Crime and Mental Disorders. Aarhus University, Denmark, 17.

Problemi se odnose na izvođenje zajedničke definicije viktimizacije i određenje pojedinih vrsta krivičnih djela i metoda koje se koriste za njihovo praćenje, što ukazuje na prisutne limitirane mogućnosti za komparativnu analizu svih vrsta kriminaliteta, pa i kriminaliteta nasilja na globalnom nivou.<sup>36</sup>

Krivična djela sa elementima nasilja mogu da dovedu do nastupanja jako teških posljedica, u vidu prouzrokovanja teških tjelesnih povreda, ozbiljnih posljedica u sferi duševnog zdravlja oštećenog, pa čak i smrti. Prvi korak za uspješno suprotstavljanje nasilju je jačanje svijesti o potrebi za organizovanom akcijom države, koja mora biti zasnovana na multiagencijskoj saradnji. Prevencija nasilja zahtijeva kontinuiranu i sinhronizovanu akciju države na analizi i prevenciji faktora koji dovode do nasilja, naročito među adolescentima.<sup>37</sup>

## 5. UČINIOCI KRIVIČNIH DJELA SA ELEMENTIMA NASILJA

Jedna od najširih definicija pod nasiljem podrazumijeva različite akte, postupke i ponašanja pojedinaca, grupa, društvenih institucija, organizacija ili društva u odnosima prema ljudima, koji uključuju primjenu fizičke, psihičke, političke ili neke druge sile kojom se ugrožava fizički, psihički ili socijalni integritet čovjeka i izazivaju različita fizička i psihička oštećenja i druge nepovoljne posljedice. U istraživanju Šimunca (1979) o demografskim obilježjima nasilnika utvrđeno je da su djela nasilja dominantna karakteristika osoba muškog pola, mlađeg uzrasta i srednjih godina, odnosno do 45 godina. Krivična djela koja najčešće vrše mlađa lica su ubistva (30-35 godina), tjelesne povrede (35-40 godina) i razbojništva (18-25 godina). Najveći broj izvršilaca živi u braku, zatim u vanbračnoj zajednici ili su razvedeni i imaju veći broj dece. Prema ovom istraživanju, osobe ženskog pola takođe učestvuju u kriminalitetu nasilja vršeći najviše krivična djela tjelesne povrede i zlostavljanje djece.<sup>38</sup>

Kada je riječ o nasilju u porodici, prema zakonskim odredbama, osnovni oblik krivičnog djela nasilje u porodici postoji kada se primjenom nasilja, prijetnjom da će se napasti na život i tijelo, drskim ili bezobzirnim ponašanjem, ugrožavaju spokojstvo, tjelesni integritet ili duševno stanje člana porodice. Kao vrstu kriminaliteta nasilja javljaju se i nasilje motivisano mržnjom i nasilje u ratu. Kada je reč o krivičnim djelima ubistva i učiniocima, Kron (1993) definiše pet tipova učinilaca krivičnog djela ubistva: neurotični tip (depresivna životna pozicija, bazična napetost, hipohondrija, nizak prag osjetljivosti na stres), paranoidni tip (socijalna preosjetljivost, sklonost ka odbacivanju bliskih osoba, latentna agresivnost), simulativni tip (negativan doživljaj sopstvenog djetinjstva, gubitnički životni scenario), depresivni tip (negativan doživljaj sopstvenog života, pesimizam, pad vitalnih dinamizama) i normalan ili disimulativan tip (falsifikovanje vlastite prošlosti, prikrivanje psihopatologije, težnja za afirmacijom na socijalnom planu). Kod krivičnih djela ubistava je najvažniji motivacioni spektar jer trasira put ka učiniocu.<sup>39</sup>

Iako muškarci imaju veću vjerovatnoću od žena da budu žrtve ubistava, još je veća vjerovatnoća da će oni biti i počinioци. Više od 90% osumnjičenih za slučajeve ubistava u 2014., 2015. i 2016. godini bili su muškarci. Nešto više od 133.500 ljudi je dovedeno u formalni kontakt sa krivičnopravnim sistemom zbog ubistva u 49 zemalja u 2016. godini, a samo 10 procenata čine žene. Žene su bile žrtve u 82 odsto ubistava koja su izvršili intimni partneri tokom 2017. godine, što potvrđuje kako žene i dalje nose najveći teret viktimizacije u kontekstu nasilja između partnera. Prema studijama iz nekoliko evropskih zemalja, muškarci koji ubijaju svoje intimne partnere imaju značajno drugačiji profil od muškaraca koji ubijaju izvan odnosa. Istraživači su često kao uzroke takvih ubistava identifikovali ljubomoru, posesivnost, strah od napuštanja i mentalne bolesti.<sup>40</sup>

Neki autori smatraju da, kada je riječ o kazni zatvora za učinioce krivičnih djela, ona je trenutno neophodna i ne postoji bolje rješenje za borbu protiv kriminala u ovom trenutku. Novija istraživanja su pokazala da izolacija u zatvorima može uzrokovati psihozu, depresiju, inhibiciju i druga psihološka stanja, što dalje utiče na negativan uticaj zatvora na mentalno zdravlje osuđenih lica. Posmatrano u socijalnom aspektu, negativan uticaj zatvora može da se reflektuje i na članove porodica osuđenih.<sup>41</sup> Studije rađene na temu učestalosti vršenja krivičnih djela seksualnih prestupnika su pokazale da će većina seksualnih prestupnika počiniti jedno krivično djelo protiv jedne

<sup>36</sup>Durđević, Z. (2014). Krivična dela ubistva - etiološke i fenomenološke karakteristike. Službeni glasnik, Beograd, 49.

<sup>37</sup>Durđević, Z., Vuković, S., Radović, N. (2013). Nasilje uličnih kriminalnih grupa, Žurnal za kriminalistiku i pravo – NBP, Kriminalističko- policijska akademija, Beograd, 35-36.

<sup>38</sup>Nikolić-Ristanović, V., Konstatinović - Vilić, S. (2018). Kriminologija. Izdavačko-grafičko preduzeće „Prometej“, Beograd, 113.

<sup>39</sup>Durđević, Z. (2014). Krivična dela ubistva - etiološke i fenomenološke karakteristike. Službeni glasnik, Beograd, 114-118.

<sup>40</sup>Global Study on Homicide (2019). United Nations Office on Drugs and Crime, Vienna, 23-24.

<sup>41</sup>Igrački, J., Stepanović, I. (2017). Jačanje penalnog sistema u funkciji prevencije kriminala. Tematski zbornik radova, Međunarodni naučni skup „Dani Arčibalda Rajsa“. Kriminalističko- policijska akademija, Beograd, 172-173.

žrtve. U odnosu na one koji istraju, studije otkrivaju dvije glavne strategije - činjenje krivičnih djela zasnovano na maksimiziranju broja žrtava (orijentisani na žrtve) i zasnovano na maksimiziranju broja seksualnih zločina (orijentisani na događaje).<sup>42</sup>

Događaji u toku djetinjstva/adolescencije su vrlo važna grupa determinanti koje utiču na ponašanje. Traumatični događaji u toku djetinjstva u memoriji djeteta ostaju duboko ukorijenjeni i utiču na izgradnju obrazaca njegovog ponašanja. Neuspješno rješavanje takvih traumatičnih događaja dovodi do pojačavanja osjećaja beznačajnosti i bespomoćnosti. Problemi u razvoju nastaju kada interpersonalni odnosi između djeteta i lica koja se o njemu brinu postanu negativni i disfunkcionalni. Situacije u kojima dijete ne uspijeva da uspostavi vezu sa roditeljima za posljedicu mogu imati negativnu društvenu privrženost u kojoj se dijete osjeća zapostavljeno i emotivno siromašno. Traumatični događaji u djetinjstvu dovode do stvaranja neadekvatnih stavova prema sebi, sumnje u samog sebe, niskog samopoštovanja i osjećanja bezvrijednosti. Učinioci se često u toku traumatičnih događaja, usljed nedostatka rješenja i sposobnosti da se suoče sa nastalom situacijom - povlače u sebe, odaju alkoholu, narkoticima, pornografiji.<sup>43</sup>

Postojeća literatura o kriminalnoj karijeri podržava tvrdnju da su faktori rizika za krivična djela sa elementima nasilja isti kao i za ona djela koja se vrše bez elemenata nasilja. Međutim, ovakve studije nisu ispitivale ulogu psihopatskog poremećaja ličnosti u razvoju konstantnog nasilja tokom života. Suprotno ranijim istraživanjima kriminalne karijere, prestupnici koji vrše krivična djela sa elementima nasilja, nisu pripadali grupaciji onih koji najčešće čine krivična djela. Neophodno je istražiti i objasniti zašto pojedinci konstantno iskazuju nasilje, imajući u vidu i psihopatske poremećaje ličnosti.<sup>44</sup>

Neka istraživanja su pokazala da se muški i ženski kriminalitet bitno razlikuju kada je riječ o vrsti/težini kaznenih djela, da su na prvom mjestu ženskog kriminaliteta krivična djela protiv imovine, da su nasilnička ponašanja slabo zastupljena kod žena i da su najčešće usmjerena prema intimnom partneru. Razvijanje instrumenata koji bi bili isti za oba pola, ali sa varijablama koje neutralizuju kulturološko-polne uloge, pomoglo bi u utvrđivanju stvarnih razlika u kriminalitetu žena i muškaraca.<sup>45</sup> Kada je riječ o vršenju krivičnih djela, neki autori koriste pojam krivične svestranosti, u težnji da istraže i opišu način na koji neki prestupnici počine raznoliki spektar krivičnih djela, dok se drugi specijalizuju u vršenju određenog krivičnog djela.<sup>46</sup>

Ozbiljnost krivičnih djela koja se vrše je pitanje koje je u korelaciji sa istraživanjem razvoja kriminalnih karijera. Postoji opšte uvjerenje da će pojedinci koji se u ranom dobu bave teškim kriminalom - verovatno nastaviti i u kasnijem periodu, čak i eskalirati.<sup>47</sup> Velika dilema u analizi kriminala se odnosi na recidivizam, jer se pokazalo da samo mali broj osoba počini krivično djelo, odsluži kaznu i vrati se u društvo kao produktivan građanin i nikada više ne prekrši zakon. Umjesto toga, pretežno, osoba razvije kriminalnu karijeru.<sup>48</sup>

## 6. ZAKLJUČAK

U regionu, ali i širom Evrope i svijeta, kriminalitet dobija nove dimenzije i specifičnosti. Uzroci i posljedice vršenja krivičnih djela, učinioci krivičnih djela sa elementima nasilja i njihovo sankcionisanje, tema su brojnih istraživanja i zalaganja praktičara i teoretičara. Društveni izazovi i dalji razvoj ljudske svijesti i shvatanja društvenih vrijednosti će pokazati uolikoj mjeri smo sposobni da se odupremo svemu što ugrožava integritet ličnosti i dovodi u pitanje koncept porodice kao osnovne ćelije društva. Psihologija ličnosti učinilaca krivičnih djela sa elementima nasilja podrazumijeva detaljniju analizu svih faktora koji su mogli uticati na razvoj kriminalnih ličnosti, sa fokusom na

<sup>42</sup>Lussier, P. & Cale, J. (2013). Beyond sexual recidivism: A review of the sexual criminal career parameters of adult sex offenders. *Aggression and Violent Behaviour*. Volume 18, Issue 5, 455.

<sup>43</sup>Đurđević, Z., Radović, N., Kolarević, D. (2012), Motivacioni modeli serijskih seksualno motivisanih ubistava, *Žurnal za kriminalistiku i pravo - NBP, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd*, 69, 73.

<sup>44</sup>McCuish, C. E., Corrado, R.R., Hart, D.S. & DeLisi, M. (2015). The role of symptoms of psychopathy in persistent violence over the criminal career into full adulthood. *Journal of Criminal Justice*. vol. 43(4), 345.

<sup>45</sup>Doležal, D., Mikšaj-Todorović, Lj., Butorac, K. (2015). Kriminalna karijera i kriminalni životni stil žena, *Zbornik radova IV međunarodne znanstveno - stručne konferencije „Istraživački dani Visoke policijske škole u Zagrebu“*, 327.

<sup>46</sup>Gavin, H. (2010). *Criminal Careers and Cognitive Scripts: An Investigation into Criminal Versatility*. Qualitative Report 15(2), 408.

<sup>47</sup>Kempf, K. (1988). Crime Severity and Criminal Career Progression, *Journal of Criminal Law and Criminology*, Volume 79, Issue 2, 524.

<sup>48</sup>Clark, J.R. & Davis, L.W. (2011). A Human Capital Perspective On Criminal Careers. *Journal of Applied Business Research*, Volume 11, Number 3, 60.

djetinjstvo koje je često osnova i polazna tačka budućih neprihvatljivih ponašanja. Ličnosti izvršilaca krivičnih djela će uvijek intrigirati istraživače i naučnu zajednicu, naročito imajući u vidu činjenicu da je eksploracija ličnosti konstantan proces i da uvijek postoji nešto „nedokučivo“ čega ni same osobe koje vrše ova djela često nisu svjesne. Neophodna je bolja saradnja različitih sistema društva i adekvatniji preventivni programi u suzbijanju kriminaliteta. Takođe, uređenje oblasti sankcionisanja počinitelja krivičnih djela direktno utiče na razvoj, odnosno prestanak kriminalnih karijera, a od kvaliteta programa tretmana učinilaca zavisi i njihovo buduće ponašanje, ali i cjelokupnost i frekventnost društvenih devijacija.

#### LITERATURA

- Clark, J.R. & Davis, L.W. (2011). A Human Capital Perspective On Criminal Careers. *Journal of Applied Business Research*, Volume 11, Number 3, 58-64.
- Derenčinović, D., Getoš, M. (2008) Uvod u kriminologiju s osnovama kaznenog prava. Impresum, Zagreb.
- Doležal, D., Mikšaj-Todorović, Lj., Butorac, K., (2015). Kriminalna karijera i kriminalni životni stil žena, Zbornik radova IV međunarodne znanstveno - stručne konferencije "Istraživački dani Visoke policijske škole u Zagrebu".
- Đurđević, Z. (2014). Krivična dela ubistva - etiološke i fenomenološke karakteristike. *Službeni glasnik*.
- Đurđević, Z., Radović, N. & Sovtić, S. (2014). Ubistva izvršena od strane organizovanih kriminalnih grupa. Tematski zbornik „Nasilje u Srbiji - uzorci, oblici, posledice i društvena reakcija, Kriminalističko – policijska akademija, Fondacija „Hans Zajdel“, 277 – 287.
- Đurđević, Z., Radović, N. (2015). Strateški pravci razvoja Evropske unije za suprotstavljanje kriminalitetu i njihov značaj za Republiku Srbiju. *Srpska politička misao*, Beograd, broj 4, god. 22, vol 50, 275- 291.
- Đurđević, Z., Radović, N., Kolarević, D. (2012), Motivacioni modeli serijskih seksualno motivisanih ubistava, *Žurnal za kriminalistiku i pravo - NBP, Kriminalističko policijska akademija*, Beograd.
- Đurđević, Z., Vuković, S., Radović, N. (2013), Nasilje uličnih kriminalnih grupa, *Žurnal za kriminalistiku i pravo - NBP, Kriminalističko policijska akademija*, Beograd.
- Eisner, M. (2003). *Long - Term Historical Trends in Violent Crime*, Sage Publications, Thousand Oaks-London - New Delhi.
- Gavin, H. (2010). *Criminal Careers and Cognitive Scripts: An Investigation into Criminal Versatility*. *Qualitative Report*, 15(2), 389-410.
- Igrački, J., Stepanović, I. (2017). Jačanje penalnog sistema u funkciji prevencije kriminala. Tematski zbornik radova, Međunarodni naučni skup „Dani Arčobalda Rajsa“. *Kriminalističko - policijska akademija*, Beograd.
- Ilijić, Lj. (2014). Osuđeni i deprivacije - uticaj karakteristika ličnosti na intenzitet doživljavanja zatvorskih deprivacija, *Institut za kriminološka i sociološka istraživanja*. Beograd.
- Kempf, K. (1988). *Crime Severity and Criminal Career Progression*, *Journal of Criminal Law and Criminology*, Volume 79, Issue 2, 524.
- Liu, J., Francis, B. & Soothill, K. (2010). *A Longitudinal Study of Escalation in Crime Seriousness*. Lancaster University, UK.
- Lussier, P. & Cale, J. (2013). Beyond sexual recidivism: A review of the sexual criminal career parameters of adult sex offenders. *Aggression and Violent behaviour*. Volume 18, Issue 5, p. 445-457.
- McCuish, C. E., Corrado, R.R., Hart, D.S. & DeLisi, M. (2015). The role of symptoms of psychopathy in persistent violence over the criminal career into full adulthood. *Journal of Criminal Justice*, vol. 43(4), 345-356.
- Nikolić - Ristanović, V., Konstatinović- Vilić, S. (2018). *Kriminologija*. Izdavačko-grafičko preduzeće „Prometej“, Beograd.
- Stephens, H. (2013). *Crime and Mental Disorders*. Aarhus University, Denmark.

---

## DOMESTIC VIOLENCE DURING THE PANDEMIC COVID-19 COMPARATIVE REVIEW IN OUR COUNTRY AND OTHER COUNTRIES

**Sibeldzan Maksud Shabedin**

Faculty of Law, Kicevo, University “St.Clement Ohridski” Bitola, Republic of North Macedonia  
[sibelcanmaksud@hotmail.com](mailto:sibelcanmaksud@hotmail.com)

**Nikola Tuntevski**

Faculty of Law, Kicevo, University “St.Clement Ohridski” Bitola, Republic of North Macedonia  
[niktun@t.mk](mailto:niktun@t.mk)

**Abstract.** The modern globalization of the 21st century undoubtedly has positive benefits for co-operation between states and greater prosperity. But 2020 will be remembered in the global memory of humanity after Covid 19. This virus affects a number of areas such as economics, politics, health, education, law, social and family life etc. This study includes general information about Covid-19, mainly domestic violence during the pandemic around the world. Domestic violence is violence or other abuse in a domestic setting, such as in marriage or cohabitation. Domestic violence also involves violence against children, parents, or the elderly. Partly on forced isolation, and much more on already broken family relationships and values, there is a risk that the pandemic will have lasting consequences for many families. This is exactly the central theme of this paper.

**Keywords:** COVID-19, Pandemic, Family Life, Domestic Violence.

### 1. INTRODUCTION

It is known from historical examples that large epidemics - pandemics have an impact on the social structure and cycle of society. The diversity and severity of these social changes are affected by many factors such as society's perspective on the epidemic, measures taken, economic power, and the prevalence of restrictive measures (McGrew RE 1960 p.61–73).

Criminal tendencies are the main social changes observed. For example, while plundering crimes increased during the medieval plague epidemic, crime rates showed an overall decline in the 20th century influenza epidemic. A similar change seems to be valid in the current period; Data showing that restrictions due to the COVID-19 outbreak reduce crime rates have started to be published. Media reports point to a decline in crime rates in many different continents and countries: Murder rates have dropped sharply in Peru, El Salvador, and the Republic of South Africa (Lederer EM 2020). Likewise, in the United States of America (USA), overall crimes have been reported to decrease by 15% for Los Angeles and close to 40% for San Francisco (Campedelli GM, Aziani A, Favarin S 2020). This periodic decrease in the number of crimes has been attributed to factors such as the restriction in the home environment and the frequent police patrols.

Despite the fact that there is a significant decrease in the total number of crimes, the frequency of some crime types is increasing. The decrease in simple house theft may lead potential criminals to areas such as auto theft and extortion, given the economic factors, and an increase in these crimes is expected. It has been suggested that with the increase in internet use, there may be an increase in fraudulent cybercrime. Again, an increasing trend is expected in online fake news, information production and digital sabotage (Sandell R. 2006).

Factors of concern, unemployment, economic constraints and limited access to the health system increase in catastrophic conditions. Considering the difficulty of getting away from the abuser due to the social isolation policy and the scarcity of social support systems, all these are among the risk factors of domestic violence. After similar natural disasters in terms of their effects on social life although it is not affected by other violent crimes, it is observed that there is an increase in domestic violence cases.

The number of domestic violence cases during the COVID-19 outbreak also increased. The number of domestic violence incidents is increasing, or at least not decreasing, in reports from many countries. Based on media coverage, the United Nations reported an increase in reports of domestic violence in Germany, USA, Argentina, UK, France, Canada, Cyprus and Singapore. In Wuhan, China, where the epidemic first started, the reporting of domestic violence cases has increased three times compared to the previous year (Usher K, Bhullar N, Durkin J, Gyamfi N, Jackson D. 2020).



During the COVID-19 epidemic process, the increase in domestic violence against women, children and the elderly, the reasons for this increase, the situation in the world and in our country, and the recommendations made by international and national organizations in solving this problem will be discussed in this paper.

## 2. VIOLENCE AGAINST WOMEN

The victims of violence against spouses, which constitute the subgroup of domestic violence, are women in general, although spousal violence is also observed against men, especially in same-sex marriages. Violence against women is a violation of human rights that is widespread all over the world, continues to be a significant threat to public health and women's health, especially when partner violence is the most common form, one in three women in the world has experienced physical and / or sexual intercourse during their lifetime (Jewkes R. 2002, p.1423-1429). Domestic violence against women causes sexually transmitted diseases, various injuries, including HIV and unplanned pregnancies, and adverse effects on physical, mental, sexual and reproductive health.

In the World Health Organization's publication on 7 April 2020, titled COVID-19 and Violence Against Women, it was emphasized that the risk of violence against women increased in epidemics. There are additional risks, especially for vulnerable groups such as elderly, disabled, migrant and refugee women (WHO/SRH/20.04, 2020.). Causes of increased violence against women during the COVID-19 days; extended stay at home, unemployment, economic problems, stress, reduced communication with family and friends, limited access to helplines, restriction of access to legal aid and protection services.

Domestic violence against women is a special type of violence in which victims hesitate to come to healthcare facilities even outside of the epidemic, unless there are very serious injuries. It has a recurring cycle of violence due to its nature. In this cycle, women who are subjected to violence experience more and more serious health problems and are exposed to injuries and / or killed. In addition to physical violence, women who are frequently subjected to psychological, economic and sexual violence remain at risk throughout their lives, and their years of healthy life are reduced. It should be kept in mind that there may be an underlying domestic violence especially in patients presenting with non-specific complaints such as chronic headache and abdominal pain, sleep problems, and depressive mood (No.WHO/FRH/WHD/97.8, 1997).

Health workers, the majority of whom are women in many locations, may also be at risk of violence in their home and / or workplace. Health managers should have plans to ensure the safety of health workers. Psychosocial support, non-performance-based incentives, additional transportation allowance and childcare support should be provided. It is stated that healthcare workers dealing with COVID-19 may face stigmatization, isolation and social exclusion.

Decision-makers should identify ways to make physical distancing measures accessible, taking into account domestic violence against women in their plans to combat the COVID-19 outbreak. Local services (hotlines, shelters, sexual assault crisis centers, counseling, etc.) should be identified with appropriate healthcare institutions,



opening hours, contact information; should be made accessible. Coordination mechanisms between institutions should be maintained in the development and implementation of policies to reduce violence against women during the epidemic. The needs of victims should be evaluated through multi-stakeholder processes, including non-governmental organizations and women's rights organizations. The capacities of service providers should be strengthened and measures should be taken to meet the needs of women infected with COVID-19 for shelters. Non-governmental organizations should provide services for women who are subjected to violence and their children, collect data on reported cases of violence against women, record data and ensure that they can be used by interested parties.

It is important for women who are subjected to violence to create a security plan that can be implemented in case the violence increases. For both herself and her children, the woman can determine in advance a neighbor, friend, relative or shelter to go when they need to leave home immediately. It should keep requirements such as identity card, money, personal clothing, medicines in a specific place. She must plan how she can leave the house and get help.

States are taking some precautions against the increased domestic violence in the COVID-19 epidemic. The French government has announced that it will accommodate domestic violence victims in hotel rooms and fund pop-up counseling centers in grocery stores. In addition to accommodating victims and their children in hotels, the Spanish government has launched a new campaign encouraging women to seek helpline. In addition, it keeps all services open to assist victims of domestic violence during quarantine. In addition to providing access to shelters and social services, the South African government keeps courts open for emergency protection orders. Also, there have an active messaging line where victims can get help (Jang B, Farise K. 2020).

### 3. CHILD NEGLECT AND ABUSE

Although there are not enough systematic studies yet, the increase in domestic violence cases draws the attention of the society. Child abuse is often associated with violence between partners. Visual or auditory witnessing of this violence by children may cause post traumatic stress disorder and some behavioral disorders in children. Because researches have shown that children living in homes where domestic violence is seen are at 60 times more risk of abuse and neglect than the normal population (Vu NL., Jouriles EN., McDonald R., Rosenfield D. 2016, p. 25-33). During this period, children spend more time at home than normal, because schools and libraries are closed. Children are forced to stay at home under the curfew. There is a risk of neglect in the children of working parents and of physical, verbal and psychological abuse in the children of non-working people (or home-office style workers). This is mainly for children under 12 months the process may end in death. In this period, it is possible that the intruder inside the house, who wants to increase his/her control over the household, target the children in the house (Humphreys KL, Myint MT, Zeanah CH, 2020). The danger is serious given the fact that one in eight children in the United States suffered child abuse even before the pandemic, a significant portion of which was recurrent. During this period, it is stated that between 1 and 2.3 million children in England are open to similar risks (Cluver L, Lachman JM, Sherr L, Wessels I, Krug E, Rakotomalala S, 2020).

Low-income, crowded families are particularly at risk in this process. In addition to the prolongation of the time spent at home due to restrictions, other factors such as stress, fear, aggravation of the economic problems of the crisis reduce tolerance and long-term thinking ability in family members and increase the possibility of child abuse and neglect. It has been reported that the measures taken to protect against the pandemic may cause a secondary hidden pandemic in the form of increased frequency of child abuse and neglect (Herrenkohl TI, Sousa C, Tajima EA, Herrenkohl RC, Moylan CA. 2008, p.84-99).

In Ireland, it has been reported that calls to some child support lines have increased just a week after school closures. On the other hand, although reports of domestic violence have increased in the United States, some organizations dealing with children's rights have been informed that reports of child abuse and neglect are decreasing (Campbell AM., 2020). Inability to monitor children by healthcare professionals due to postponement of routine health screenings. The fact that schools are closed and they cannot reach teachers and social workers due to curfews reduce our chances of detecting child neglect and abuse. For this reason, it becomes difficult to fully reveal the extent of the damage caused by child neglect and abuse until the beginning of the school season.

National / international organizations and non-governmental organizations should support the dissemination of good parenting practices, conduct research and inform the society in different ways. During the COVID-19 pandemic, the World Health Organization, UNICEF, Global Partnership to End Violence Against Children, the United States Agency for International Development, the Centers for Disease Control and Prevention, the UK Global Problems Research Fund, etc. Some official organizations such as these are under the leadership of associations. Controlled studies of these groups in low-middle-income countries target good parenting practices such as coping with stress

and building positive relationships with children during the crisis period, and are shared free of charge in 55 different languages (Peterman A, Potts A, O'Donnell M, Thompson K, Shah N, Oertelt-Prigione S. 2020). During the COVID-19 epidemic, it is important to establish emergency help lines and reference centers where children and women can apply in cases of possible abuse and neglect. Spreading the use of online methods as widely as possible will increase the effect. It is possible that these approaches will make it possible to reach the groups at risk and to have the chance of early diagnosis and intervention. In clinical follow-ups made by phone or video calls and in children brought to clinics for any reason, signs of possible abuse or neglect should be sought, and the frequency of follow-up of cases considered to be at risk of domestic violence should be increased, and their parents should be advised on good parenting practices (Boserup B, McKenney M, Elkbuli A., 2020).

#### **4. ELDER ABUSE**

Elderly abuse is accepted as a growing public health problem all over the world. The elderly can be abused or neglected by healthcare professionals, caregivers and household members. While the proportion of the elderly population in the total population has been increasing in recent years, the number of the elderly victims of abuse applying to emergency services has also increased. Elder abuse is defined as any kind of harmful behavior done consciously or unconsciously by household members who care for the elderly and those who have a relationship of trust among them. Elder abuse can manifest itself in physical, psychological, economic and neglect (Lachs MS, Pillemer K. 2004, p.1263-1272).

In addition to the COVID-19 threat, the risks of the elderly are increasing in terms of abuse and neglect due to reasons such as social isolation, fear of death and increased dependence on caregivers. While other types of elderly abuse have not yet been investigated due to pandemic restrictions, the United States Federal Trade Commission and the American Bar Association report a massive increase in the economic abuse of the elderly group (Kleinschmidt KC. 1997, p.463-472).

In this period when the calls to stay at home are increasing worldwide, the abusers are generally the relatives of the elderly. Older patients and those with diseases such as dementia are at risk of neglect. Elderly people living in nursing homes become more isolated due to the decrease in family visits and this increases the risk of abuse and negligence of caregivers. In addition, the risk of abuse increases in the elderly living at home with their children due to the increase in the time they spend with other members of the family. One of the factors leading to the abuse of elderly people in this period is the display of discrimination and aggression against a certain age group due to their age, which is defined as ageism by the World Health Organization. All of these factors are elderly abuse and harm the elderly:

- Showing COVID-19 as an elderly disease since the beginning of the epidemic,
- Persistently targeting the elderly on curfew,
- Selectively emphasizing the elderly rate in official statements made about the deceased,
- Verbal and physical attacks against the elderly population in the society, reflected in the language and media used.

In order to reduce the addiction of the elderly population, it is recommended that governments make arrangements such as hourly grocery shopping permits for the elderly, provide clinical follow-up by phone, and spread the discourses against aging through social and mainstream media (Han SD, Mosqueda L. 2020).

Due to the restrictions made, the importance of shelters, where the elderly can not reach the homes of their families and friends, where the victims can feel safer and where they can receive legal and medical support, has increased. During this period, it is important to develop shelters due to possible urgent needs, to establish them if they do not exist, to create safe shelter options for all individuals who have been subjected to ill-treatment, abuse and violence (Kleinschmidt KC, 1997).

#### **5. CONCLUSION**

Social change created by a pandemic of this size it shows itself in all examples of violence. Death, as the foremost form of violence, may increase not only due to illness but also through personal destruction. According to the first calculations, it has been suggested that there will be an increase of fifty thousand people in the number of suicides. It is pointed out that the approach that focuses on COVID-19 in health services may have already increased the loss of life due to other diseases. Apart from mortality, morbidity is expected to show a rising streak. This will have a more pronounced effect on vulnerable groups. It has been argued that the stress caused by isolation increases the risk of alcohol and substance abuse, especially the possibility of relapse. Depending on the psychosocial consequences caused by COVID-19, an average of 0.2 years of total life-year loss per person is predicted. Moreover, it has been estimated that this loss will be 9.8 years for 2% of the population (Moser DA, Glaus J, Frangou S, Schechter DS. 2020).

Domestic violence has increased visibly. The dominant patriarchal order and gender inequality are pointed out as the main reasons for this increase. Apart from this, the increase in alcohol use with the restriction, the increased time spent together, etc. There are many risk-increasing factors. As a result of restrictions, potential aggressors and victims exist in a certain socio-geographic area for a long time. This situation makes the restriction of staying at home compatible with many known theories of criminology in terms of domestic violence. In this context, the environment in question sets the ground for violence, as well as creates situational forms of violence such as the threat of COVID-19 transmission (Dean T. 2015, p. 367–393).

Social impacts such as domestic violence continue long after natural disasters. Moreover, with a possible COVID-19 peak that may occur following social isolation, the risk can spread over a longer period of time. Considering the factors that delay the diagnosis of domestic violence, the measures to be taken should be long-termed, highly inclusive and capable. The number of qualified personnel should be increased, especially psychological support units, and the necessary budget should be planned now.

In this process; The workload of working women may increase even more: After women finish their work at the workplace, they start and care housework. All kinds of care, education and training of children, meeting their emotional needs, planning games and activities are expected from women because of the children staying at home and online education. Since no help can be obtained for services, more food, cleaning, housework, and even quarantine management of families and parents are mostly carried out by women.

Although death rates due to COVID-19 are reported to be higher in men, the risk of domestic violence is also known to be higher in women. With the measures taken to cope with this challenging COVID-19 epidemic, while staying at home for safety, the safety of the home for women and children should also be considered and necessary measures should be taken (Shayegh S, Malpede M. 2020).

It is very valuable for all segments of the society to be in unity, solidarity and harmony when fighting a serious health problem such as the COVID-19 epidemic. While fighting this war, equality should be ensured in the distribution of household chores among individuals. Necessary measures should be taken in order to reduce the negative effects of being restricted for a long time at home, and each individual of the society should be aware of its role in the protection of individual and public health and fulfill its responsibility .

## REFERENCES

- Boserup, B., McKenney, M., & Elkbuli, A. (2020). Alarming trends in US domestic violence during the COVID-19 pandemic. *Am J Emergency Med*. Available from: <https://doi.org/10.1016/j.ajem.2020.04.077>.
- Campbell, A.M. (2020). An increasing risk of family violence during the COVID-19 pandemic: strengthening community collaborations to save lives. *Forensic Sci Inter: Reports*.
- Campedelli, G.M., Aziani, A., & Favarin, S. (2020). Exploring the effect of 2019-nCoV containment policies on crime: The case of Los Angeles. *arXiv [Internet]*. (2003.11021):1–49. [Cited 2020 May 9]. Available from: <http://arxiv.org/abs/2003.11021>.
- Cluver, L., Lachman, J.M., Sherr, L., Wessels, I., Rakotomalala, S. et al. (2020). Parenting in a time of COVID-19. *Lancet*. 395:e64. Available from: doi:10.1016/S0140-6736(20)30736-4.
- COVID-19 and violence against women: What the health sector/system can do. World Health Organization. [Internet]. (WHO/SRH/20.04). 2020. [Cited 2020 May 9]. Available from: <https://www.who.int/reproductivehealth/publications/vaw-covid-19/en/>.
- Han, S.D., & Mosqueda, L. (2020). Elder abuse in the COVID-19 era. *Journal of the American Geriatrics Society*. Available from: <https://doi.org/10.1111/jgs.16496>.
- Herrenkohl, T.I., Sousa, C., Tajima, E.A., Herrenkohl, R.C., & Moylan, C.A. (2008). Intersection of child abuse and children's exposure to domestic violence. *Trauma, Violence, Abuse*.
- Humphreys, K.L., Myint, M.T., Zeanah, C.H. (2020). Increased risk for family violence during the COVID-19 pandemic. *Pediatrics*.
- Jang, B., & Farise, K. (2020). Gender Based Violence during the COVID-19 Pandemic and economic, social and cultural rights. *OpinioJuris*. [Internet]. 2020. [Cited 2020 May 9]. Available from: <http://opiniojuris.org/2020/04/23/genderbased-violence-during-the-covid-19-pandemicandeconomic-social-and-cultural-rights/>.
- Lachs, M.S., & Pillemer, K. (2004). Elder abuse. *Lancet*.
- Lederer, E.M. (2020). Crime Drops Around the World as COVID-19 Keeps People Inside \_ Time [Internet]. Time. [Cited 2020 May 9] Available from: <https://time.com/5819507/crime-drop-coronavirus/>.
- McGrew, RE. (1960). The First Cholera Epidemic and Social History. *Bull Hist Med*.

- Moser, D.A., Glaus, J., Frangou, S., Schechter, D.S. (2020). Years of life lost due to the psychosocial consequences of COVID19 mitigation strategies based on Swiss data. medRxiv. 2020.04.17.20069716. Available from: <https://doi.org/10.1101/2020.04.17.20069716>.
- Peterman, A., Potts, A., O'Donnell, M., Thompson, K., Shah, N., Oertelt-Prigione, S. et al. (2020). Pandemics and violence against women and children. Center for Global Development Working Paper. (in press).
- Sandell, R. (2006). Pandemics: A Security Risk? (February):1–9. Research Gate. Available from: [https://www.researchgate.net/profile/Rickard\\_Sandell/publication/265183868\\_Pandemics\\_A\\_Security\\_Risk/links/546dfb4f0cf29806ec2e6504.pdf](https://www.researchgate.net/profile/Rickard_Sandell/publication/265183868_Pandemics_A_Security_Risk/links/546dfb4f0cf29806ec2e6504.pdf).
- Shayegh, S., & Malpede, M. (2020). Staying Home Saves Lives, Really! SSRN Electron J. 4. Available from: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3567394>.
- Usher, K., Bhullar, N., Durkin, J., Gyamfi, N., & Jackson, D. (2020). Family violence and COVID-19: Increased vulnerability and reduced options for support. *Int J Mental Health Nursing*.
- Vu, N.L., Jouriles, E.N., McDonald, R., & Rosenfield, D. (2016). Children's exposure to intimate partner violence: A meta-analysis of longitudinal associations with child adjustment problems. *Clinical Psychology Review*.

---

## HOMICIDE - SUICIDE AT ALBANIANS IN THE REPUBLIC OF NORTH MACEDONIA IN THE PERIOD 2009-2019

**Ardita Abduli**

University of Tetova, Republic of North Macedonia, [ardita.abduli@unite.edu.mk](mailto:ardita.abduli@unite.edu.mk)

**Nazmije Shaqiri**

University of Tetova, Republic of North Macedonia, [nazmije.shaqiri@unite.edu.mk](mailto:nazmije.shaqiri@unite.edu.mk)

**Hiriet Ziberi**

University of Tetova, Republic of North Macedonia, [hiriet.ziberi@unite.edu.mk](mailto:hiriet.ziberi@unite.edu.mk)

**Abstract:** This study will present the treatment of domestic crime, respectively homicides and suicides in the Albanian society of the Republic of North Macedonia. The study will be processed based on the sociological approach by researching cases of murder and suicide caused by conflicts and domestic violence, especially cases of homicide-suicide related to the Albanian population in Republic of North Macedonia. The goal of this research is to analyze the scale, trends and motives of homicides- suicides in the period 2009-2019. The study focuses on relevant empirical research and will include a combination of quantitative and qualitative data in terms of crime research with consequent homicide and suicide. The homicide-suicide cases are not a customary or due to a religious law that incites them as it happens in some other Albanian provinces of Albania, but occur mostly for social reasons, moral abuse, family honor, economic problems, impediment to marital decisions and other social sources that include family turmoil, violence between members especially against women and conflicts about the property inheritance. The empirical data we have collected for this study represent statistics about the presence of this phenomenon that has claimed hundreds of life's, categorized as homicide or suicide and discuss the reasoning behind this phenomenon. Our research data show crime levels, especially homicides and suicides registered at the Albanian population living in North Macedonia over a ten-year period (2009-2019). The illustrations of the crime over the years speak of a curved arc of the level of homicides and suicides showing large number of cases in some years, whereas there are yearly periods with no cases recorded. It seems that the highest suicide rate happens because of family conflicts and depression, while the homicides due to property conflicts and family honor are also higher than other causes of crime. Our research of the phenomenon in question, elaborated with a narrative methodology, precede the verification of the hypotheses: According to the data, homicides and suicides are more often in men; suicides have a higher rate compared to homicides and violence of honor and adultery are the main promoting act of murder. In the deductive level, generalizing the research problem, we come to concluding the general hypothesis that: "Persistent family quarrels and emotional problems of the individuals are the main cause of murders and suicides in the Albanian society of North Macedonia." The study also shows that homicide and suicide crime cases can be intensified and reach higher rates in the future, compared to the data of the past years if no action is taken to prevent the causes leading to this type of phenomenon.

**Keyword:** domestic crime, homicide - suicide, victim, family honor, society

### 1.INTRODUCTION

Suicides are avoidable, but they require intervention. The World Health Organization defines "suicide as an act of which a person is fully aware and awaiting the fatal outcome, plans and executes it himself" (OECD, 2016). Suicide is a serious and major public health problem, both worldwide and in our country. Every day in the world one person every 40 seconds dies from his own hand (WHO). Suicide is a serious social problem that requires to be researched and treated intensively with the best and fastest measures to prevent it. In our society suicide is kind of forbidden topic, to which not much attention and importance is paid and nobody wants to accept it as such. Hence, there are no professionals that can detect and treat potential persons with suicide symptoms.

The aims of this study are to analyze the scale, trends and motives of homicides- suicides in the period 2009-2019 at the Albanian community in North Macedonia. The homicide-suicide cases occur mostly for social reasons, moral abuse, family honor, economic problems, impediment to marital decisions and other social sources that include family turmoil, violence between members especially against women and conflicts about the property inheritance.

If we try to analyze the details of all the cases that have occurred in the Albanian community in North Macedonia in the last ten years, then the phenomenon takes on the dimensions of generalization, finding that all cases of crime resulting in homicide and suicide have occurred in the context of family conflicts. The inability to solve problems with compromise distorts the personality of the individual and reinforces hatred as the act revenge incites the pressure of this action. According to researchers, actors of crime that perform homicides or suicides often have

problems with power and control over their intimate partners, along with their addictive tendencies and personality traits (Liem & Roberts, 2009).

## 2. METHODOLOGY OF THE STUDY

The study focuses on relevant empirical research and will include a combination of quantitative and qualitative data in terms of crime research with consequent homicide and suicide. The quantitative approach is going to display the statistical data of murders and suicides registered in the relevant institutions for the ten-year period, while the qualitative approach will focus on exploring cases to understand the motives and causes of this phenomenon. While the research methods will be based on series of crime cases, respectively homicides and suicides that occurred in the period 2009-2019. The methods used are: deduction, case study, content analysis, comparison and statistical methods.

### 2.1 HYPOTHESIS

**General hypothesis:** *"Frequent quarrels in family and emotional problems of individual are the main cause of homicides and suicides among the Albanian population in the Republic of North Macedonia"*

**H1** = *"Jealousy and adultery incite murder of women"*

**H2** = *"Family property still remains the cause of crime in Albanian society"*

**H3** = *"Involvement of men in homicide-suicide crimes is in a higher percentage than women"*

**H4** = *"Suicides remain higher than homicides"*

## 3. FREQUENT FAMILY QUARRELS, SENSITIVE FACTORS OF DEPRESSION AND CRIME IN SOCIETY

### 3.1 THEORETICAL APPROACH

Given that the family is a small group of only a few members, sometimes it happens that the problems are not resolved by agreement but by a quarrel until the use of weapons that extinguish each other's life. Usually these fatal quarrels occur between spouses, parents and their children, between brothers or other family members. This generalization of the problem that family conflicts are the main tendencies of homicides and suicides also refers to the sociological reflections of this phenomenon, as phrases by the most famous researcher of crime in society Durkheim who in addition to explaining the forms of crime and suicide states that crime is an integral part of any society (Durkheim, 1892)... crimes strike feelings, which in a given system, are found in all healthy consciences (Durkheim, 1983). While according to him suicide is a phenomenon that implies all cases of death that result directly or indirectly from the positive or negative act of the victim, who understands what the outcome of such an act will produce (Durkheim, 1897). According to Palmer, there are groups in society that are structurally closed and members have reciprocal rights, but when their activities are not implemented by rules the highest form of incident is homicide and the lowest is suicide (Palmer, 1995). In the Albanian society of North Macedonia, family incidents usually occur in both forms.

### 3.2 DATES/META ANALYSIS

During 2009-2019, in total there are 237 homicide cases and 1,282 suicides that were registered in the whole territory of North Macedonia. According to EUROSTAT statistical analysis in North Macedonia published in the annual report in 2018 the statistical data of the last ten years show a homicide rate in averages 1.8% per 100,000 inhabitants and ranks after neighboring countries such as Albania, Greece and Bulgaria. While, regarding the global data show that North Macedonia ranks after Serbia and Albania with about 0.15% per 10,000 inhabitants.

Based on the annual data on homicides and suicides in the country according to the State Statistical Office, we present the annual figures of the victims in the tables 1. for the number of homicide and table 2. for suicides:

**Table 1: Number of homicide recorded by year in across the country**

Year	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Total
Homicide at Albanian people	8	6	4	9	3	2	7	6	8	5	8	58
Homicide of another nationality	15	16	25	19	17	23	14	11	19	20	16	179
Totally	23	22	29	28	20	25	21	17	27	25	24	237

According to the data in the table, the phenomenon of homicides varies slightly from year to year, although there has been a decrease in the number of victims in recent years.

The highest number of homicides is on 2012, with a total of 28 registered victims, of which 26 cases are intentional homicides and 2 accidental homicides while, the lowest data are recorded on 2016 with a total of 17 cases throughout the territory. So the average homicide at the state level stands at 2.37%. At the level of the Albanian population, the highest rate of homicides was recorded in 2012 with a total of 9 victims, while the lowest in 2014 with only 2 recorded cases, so the average percentage of homicides of the Albanian population in North Macedonia is 0, 58%. According to documents of the Ministry of Internal Affairs, a total of 168 cases are domestic violence, honor violations and marital obstruction that have been reported in the last ten years, 38 murders have occurred as a result of family disputes, property disputes, depression and 31 cases consequence of momentary homicides, accidental homicides or other motives.

*Table 2: Number of suicide recorded by year in across the country*

Year	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Total
Suicide at Albanian people	6	5	3	8	6	9	4	7	3	4	9	55
Suicide at other nationality	171	145	137	164	148	133	112	129	118	112	97	1,369
Totally	177	150	140	172	154	142	116	136	121	116	106	1,282

The phenomenon of suicide varies with slight difference between years. The highest number is recorded in 2012 with 172 registered victims, while the lowest is recorded in 2015 and 2018 with 116 victims each year. The annual average of this phenomenon varies around 0.12% at the state level. Meanwhile, among the Albanian population, the phenomenon of suicide is seen to be lower compared to other nationalities. The highest suicide rate was recorded in 2014 with a total of 9 victims, while the lowest in 2010 and 2017 with 3 victims each year. Viewed from the number of victims presented above it is important to investigate in detail the causes that have incited crime in North Macedonia. According to the documents of the Sector for Internal Affairs, in the last ten years, 31 cases of suicide among the Albanian population have been recorded as a result of depressive suffering and mental problems, 4 cases have been marked by violation of family honor accompanied by double murder, respectively homicide and suicide at the same time. Other registered cases are 3 cases for barriers in marital decisions, 12 cases for property reasons and inheritance and 8 cases for other motives (debts, family abandonment ...) (MIA,11.10.2019).

### **3.4.HOMICIDES-SUICIDES STIMULATED BY MARRIAGE DECISIONS AND VIOLATION OF FAMILY HONOR**

Murder of women for moral reasons even today in the 21st century continues to be alarming on a global scale. Despite international human rights conventions, women are still murdered for the sake of the so-called "Honor". This phenomenon is very pronounced in Asian and African countries, mainly: Afghanistan, Pakistan, Jordan, Egypt, Palestine, Iraq, Turkey, Morocco, etc. However, this phenomenon is not ruled out neither in the United States nor in Europe. In Europe, this phenomenon is present mainly in the areas where the Muslim population lives as they still today treat Honor as part of their belief. UN statistics show that about 50,000 women worldwide were killed by intimate partners or family member because of honor, (U.N Report, 2018). The largest number (20,000) of all women killed worldwide by intimate partners or family members in 2017 was in Asia, followed by Africa (19,000), the Americas (8,000) Europe (3,000) and Oceania (300) (UNDOC, 2018). "Honor" is a deep-rooted traditional concept that evolved through ancient culture of desert tribes in pre-Islamic era. The practice was prevalent in traditional structures that incorporated personal interests of patriarchy and feudalism. They argued that the existing patriarchal structure defined women as men's commodity including the control over women's sexuality (Hussain, 2006).

Some other researchers argue that honor killings are antitheses of Islamic morality and considered it as a cultural and traditional product of their provinces (Ullah, 2010). Also at the Albanian population in North Macedonia, in most cases is dominating the belief that women must and are forced to honor their families. In this society, parents decide about the marriage of their child, especially the father, and in marriage the wife is obliged to her husband. Although in many Albanian settlements this custom has been mandatory in the past, today in modern times, the man acting as a despot over women is a phenomenon to be inspected. According to statistics, about 25% of homicides in the country are caused by adultery or family shame. There are also such acts when homicides occur for the robbery of girls (the girl is forced to escape or escapes without parents permission), especially in cases when a marriage

agreement between the two families cannot be reached. Let us consider the cases of murders and suicides that have been recorded in the country as a result of the honor of women:

Case 1: The event that rocked the country on September 30, 2011 in the Tetovo district (a town in the western part of the Republic of North Macedonia) was the case where forbidden love was the main motive for the murder of the father and uncle of a boy who robbed a girl whose parents were against her marriage decision, injuring two other people inside the family, the mother and wife of one of the victims (the attempt was to kill the boy and the girl, but the bullet passes to the two aforementioned victims). According to sociological analysis, the cause of these homicides comes as a result to maintain the prestige of the family in front of the social neighborhood and to get out from the blows of relatives with slander and gossip.

Case 2: The double homicide also in the district of Tetovo where the father first kills his daughter and then himself with a pistol on March 13, 2013 results as consequences of violating the honor of the family. According to the descriptive documents of the regional police, the event is explained as follows: "The father, who lived for long time in Switzerland, influenced by gossip that his daughter has many extramarital affairs, returns furiously from exile with intention of killing his daughter. When he got home, he took the revolver he was keeping it at home and fired bullets at the daughter's head in the presence of his wife and son. Confused by the action after few minutes, he shot himself with two bullets" (MIA Tetovo, 2013). This action was extremely shocking for the whole opinion in the Republic of North Macedonia. According to patriarchal morality, the honor of family is depending by the purity of the girl (virginity). If "shame" becomes apparent to others then the girl's honor can only be saved by death (Wesemann, 2015).

Case 3: On October 18, 2018, the man killed his wife at her father's house and injured the taxi driver, while he himself escapes. According to the testimonies of the district (neighbors), it is reported that the murder happened due to the betrayal of the woman. This typical case brings another significant aspect of honor killing where perpetrators often don't face negative stigma within the communities because their behavior is seen as justified (Lawmantra 2015).

Conditionally, this phenomenon is really worrying, because even today, at the time of social transformations, modernization and the rise of civilized values we still encounter such acts and justifications in the society. However, in most countries of the world, honor is considered a social "code of behavior" imposed on women with the only goal to strengthen their inferiority and saving the "superiority of men" (Smartt, 2006).

### **3.5 INHERITANCE AND PROPERTY DIVISIONS, TRAGIC GATEWAY FOR ALBANIAN SOCIETY**

Homicides for property reasons are very frequent in Albanian society. Social conflicts, the cause of which is fanatic defense of personal land and property are also frequent events of many tragic acts in our society. Having at the focus of this study the Albanian community in North Macedonia, our empirical research over the last ten years marks only 6 cases, so 3 in 2015, 1 in 2017 and 2 in 2019.

Case 1: The murder of two brothers by their uncle on May 7, 2015 in the district of Skopje (the capital of the Republic of North Macedonia) according to data from the Ministry of Internal Affairs it occurred because of sheep grazing at the property land of uncle.

Case 2: The brother stabbed his brother on August 11, 2015 in the Tetovo district because of conflicts over the inheritance of the house, one day after the death of their mother.

Case 3: The worker kills the boss of a business company (nursery garden) because of personal conflicts, also in Tetovo district in 2019.

Case 4: The murder of a 22-year-old man in Struga (a town in RMV) and the wounding of his father in January 2019 occurred after a quarrel over a plot of land planted with trees.

Sociological analyzes for property homicides mostly refer to economic factors as an attempt to increase capital or defense what they have. According to Meithe, traditional criminological theories have long recognized economic inequality, cultural conflict, and unemployment as social factors that promote property crime (Miethe & McDowall & Hughes, 1990). Another factor is considered to be the explanations of social disorganization theories and by this point of view focused on geographical areas sourced from institutional control over property and community so the risk of victimization is based on community attributes that lead crime. As an argument this disorganization varies from socio-economic status, family disruption, community heterogeneity, etc. (Tseloni, 2002). So, when the social relation is impaired, the individual's sociability is obsessed by the economic crisis, existential troubles, extreme jealousies for enrichment. Weak emotional ties and kinship are some of the motives that lead to spiritual distortions such as the act of murder. Meanwhile, the other side of the sociological explanations for the murders lies in the phenomenon of possession of weapons at home.

Weapons ownership is considered the norm for individuals who use it as a tool of violence and crime is also for self-defense (Yamane, 2017). In fact, when a person knows that he has a weapon, many ideas come to him and he thinks of many options for action. While the individual is conscious that he owns a weapon, it is much easier to justify his



intention. Land, houses and other property historically have been sacred to Albanians, especially when it comes to their heritage, so sometimes divisions between brothers and other clan members have led to violent and fatal conflicts.

#### 4.CONCLUSION

Our research data establish crime levels, especially homicides and suicides registered in a relatively small community such as the Albanian population living in North Macedonia over a ten-year period (2009-2019). The illustrations of the crime over the years speak of a curved arc of the level of homicides and suicides where it results from the highest scale, maximum cases of both phenomena in approach, with a pretext that there are years where no cases of homicides or suicide have been recorded. The data used for this study are evidence based and correspond to the circumstances in which the crime took place. Therefore, our research of the phenomenon in question, elaborated with a narrative methodology, precede the verification of the hypotheses: According to the data, homicides and suicides are more often in men; Suicides vary with the higher rate than homicides and Violation of honor and adultery are promoting the act of murder.

In the deductive level, generalizing the research problem, we come to the confirmation of the general hypothesis that: "Persistent family quarrels and emotional problems of the individuals are the main cause of murders and suicides in the Albanian society of North Macedonia."

Finally, this study shows that the causes of this crime can be intensified and increase the rate of homicides and suicides in this region if preventive measures and social services are not taken into consideration.

#### REFERENCES

- Anderson, E. (1999) *Code of the street: decency, violence, and the moral life of the inner city*. New York, W. W. Norton Company.
- Boardman, A. P., Grimbaldston, A. H., Handley, C., Jones, P. W., & Willmont, S. (1999). *The North Staffordshire Suicide Study: A case-control study of sui-cide in one health district*. *Psychological Medicine*, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/10077291>
- Costanza, E. & Helms, R.(2012) – *Street Gangs and Aggregate Homicides: An Analysis of Effects During 1990s Violent Crime Peak*, *Sage Journals*,<https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1088767912449623>
- Durkheim, E. S. (1951). *Suicide: A study in sociology* (J. A. Spaulding & G. Simpson, Trans.). Glencoe, IL: Free Press. (Original work published 1897)
- Durkheim, E. (1982). *The rules of sociological method*, (chapter II, p.60-107), *The Free Press, New York, First edition*.
- Die OECD (2016) „Suizid“ in Zahlen und Fakten 2015-2016, *Wirtschaft, Umwelt, Gesellschaft*, Paris, [www.http.read.oecd-ilibrary.org/economics/die-oecd-in-zahlen-und-fakten-2015-2016\\_factbook-2015-de](http://www.oecd-ilibrary.org/economics/die-oecd-in-zahlen-und-fakten-2015-2016_factbook-2015-de)
- “Introduction –Preliminary Examination of so-called Honour Killings in Canada “.Justice.gc.ca.Retrieved 2015-02-15.,<https://journal.lawmantra.co.in/wp-content/uploads/2016/11/11.pdf>
- Hussain, M. (2006). “Take my Riches, Give me Justice: A Contextual Analysis of Pakistan’s Honor Crimes Legislation” *Harvard Journal of Law & Gender*. Vol, 29.
- Larson, D. (2006). *Exposure to property crime as a qonsequence of poverty*, *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, June 2006, 7(1):45-60 DOI:10.1080/14043850500342009
- Liem, M. & Roberts, D.W. (2009),“Intimate partner homicide by presence or absences of a self-destructiveact”, *Homicide Studies*, Vol. 13 No. 4, pp. 339-354.
- Miethe TD, Huges M, & McDowall D. (1991). *Social Change and Criminal Rates: An Evaluation of Alternative Theoretical Approaches*. *Social Forces* 70:165–85.
- Palmer, S. (1995). *Murder and suicide in forty-nine in literate societies*, *Journal of Criminal Law and Criminology*, vol.56, nr.3, 1995,<https://pdfs.semanticscholar.org/0203/0f4edd9bba9c7e7c8fe10782221a80e5fb50.pdf>
- Pamela, L.(1996). *Violence in U.S Cities: Homicide Trends in eight U.S cities, The nature of homicide, Trends, and changes, Proccedings of the 1996 Meeting of the homicide research working group,California*,<https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/nij/166149.pdf>.
- Stack, S. (1997). ‘Homicide followed by suicide: An analysis of Chicago data’ *Criminology*, 35, 435-454
- Smarrt, U. (2006). “Honour killings”, *Juistice of Peace Journal*, Vol.170,
- Stack, S. (1997). Homicide followed by suicide: An analysis of Chicago data. *Criminology*, 35, 435-453.
- Tseloni A (2000). *Personal Criminal Victimization in the United States: Fixed and Random Effects of Individual and Household Characteristics*. *Journal of Quantitative Criminology* 16:415–42.
- Ullah, M. (2010). “Honour killings in Pakistan under theoretical, legal and religious perspectives”*Malmö University, Department of Political studies, Master thesis, Sweden*.

- Wesemann, D. (18.09.2015). *Violation of women's rights - honor killing, Article in www.dadalos.org*, [http://www.dadalos.org/rom/menschenrechte/grundkurs\\_3/frauenrechte/warum/ehrenmorde.htm](http://www.dadalos.org/rom/menschenrechte/grundkurs_3/frauenrechte/warum/ehrenmorde.htm)
- Yamane, D. (2016). *The sociology of guns, Social Topics Seminar, soc.384, pdf article.*
- Yamane, D. (2017). *The sociology of U.S. gun culture, Sociology Compass, DOI:10.1111/soc4.12497*, [https://www.researchgate.net/publication/318176136\\_The\\_sociology\\_of\\_US\\_gun\\_culture](https://www.researchgate.net/publication/318176136_The_sociology_of_US_gun_culture)
- Yip, P.S.F., Yang, K.C.T., Ip, B.Y.T., Law, Y.W., & Watson, R. (2007). *Financial debt and suicide in Hong Kong SAR. Journal of Applied Social Psychology 37, 2788–2799, APA PsycNet*, <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1559-1816.2007.00281.x>
- State statistical ent, all publication report 2009-2019, <http://www.stat.gov.mk/Publikacii/>
- Ministry of internal Affairs, <https://mvr.gov.mk/statistiki/kriminal>
- UNDOC Report, Global study on homicide, [https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/GSH2018/GSH18\\_Gender-related\\_killing\\_of\\_women\\_and\\_girls.pdf](https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/GSH2018/GSH18_Gender-related_killing_of_women_and_girls.pdf)
- Eurostat: International report for homicide., [www.eurostat.ce.europa.eu](http://www.eurostat.ce.europa.eu)
- World Health Organization, [www.euro.who.int](http://www.euro.who.int)
- National Institute of Justice - [https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/ondcp/homicide\\_trends.pdf](https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/ondcp/homicide_trends.pdf)

## LAWFULNESS OF THE DETENTION OF PERSONS BY POLICE BODIES IN THE REPUBLIC OF BULGARIA

**Kristian Angelov**

University of National and World Economy, Sofia, Bulgaria, [kriso.4114.ka@gmail.com](mailto:kriso.4114.ka@gmail.com)

**Abstract:** In the paper analyses the power to deprive an individual of his/her liberty and the practical operation of the rights of people detained by the police. The last few years different procedural safeguards have been developed in Bulgaria to reduce the risk of unlawful detention. These safeguards include detainees right to be immediately informed about the reasons for detention and the right to adequate legal assistance and timely judicial review of the detention.

The Ministry of the Interior has responsibilities for the protection of human rights through the day-to-day exercise of police powers. They derive directly from the functions and activities regulated in the LMI. The police is a state institution whose activity is largely related to the protection of human rights in the exercise of police powers. In the performance of their duties, police officers shall not in any way exceed the powers conferred on them by law.

The requirement of lawfulness in the detention of persons is enshrined in the Universal Declaration of Human Rights. In Art. Article 9 states that „no one shall be subjected to arbitrary arrest, detention or exile“. Norms relating to the right to liberty and security are also contained in other international instruments. For example, in the International Covenant on Civil and Political Rights, in Art. 9, stipulates that „every person has the right to personal liberty and security.“ In this connection, it is noted that „no one may be subjected to arbitrary arrest or detention“. Substantive law is supplemented by the provision that „no one shall be deprived of his liberty save on the grounds and in accordance with procedures established by law.“ The Covenant also contains some procedural rules. In item 2, art. Article 9 states that „any detainee shall be informed at the time of his arrest of the reasons for his arrest and shall be informed as soon as possible of all charges against him.“

**Keywords:** detention, lawfulness, human rights, police bodies.

## ЗАКОНОСЪОБРАЗНОСТ ПРИ ЗАДЪРЖАНЕТО НА ЛИЦА ОТ ПОЛИЦЕЙСКИТЕ ОРГАНИ В РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ

**Кристиан Ангелов**

Университет за национално и световно стопанство, София, България, [kriso.4114.ka@gmail.com](mailto:kriso.4114.ka@gmail.com)

**Резюме:** В статията се анализира правомощието за лишаване от свобода на индивида и практическото действие на правата на хората, задържани от полицията. През последните няколко години в България бяха разработени различни процесуални гаранции, за да се намали рискът от незаконно задържане. Тези предпазни мерки включват подробно право да бъдат незабавно информирани за причините за задържането и правото на адекватна правна помощ и своевременно съдебно преразглеждане на задържането.

Министерството на вътрешните работи има отговорности по защита на правата на човека чрез ежедневно прилагане на полицейски правомощия. Те произтичат пряко от функциите и дейностите, регламентирани в ЗМВР. Полицията е държавна институция, чиято дейност в значителна степен има отношение към защитата на правата на човека при прилагане на полицейските правомощия. При изпълнение на своите служебни задължения полицейските служители не бива да превишават по никакъв начин правомощията, предоставени им по закон.

Изискването за законосъобразност при задържането на лица е прогласено във „Всеобщата декларация за правата на човека“. В чл. 9 от нея се посочва, че „никой не трябва да бъде подлаган на произволен арест, задържане или изгнание“. Норми, отнасящи се до правото на свобода и сигурност, се съдържат и в други международни актове. Така например в Международния пакт за граждански и политически права, в чл. 9, е регламентирано, че „всяко лице има право на лична свобода и сигурност“. Във връзка с това се отбелязва, че „никой не може да бъде обект на произволен арест или задържане“. Материално-правните норми се допълват с разпоредбата, че „никой не може да бъде лишаван от свобода, освен на основания и съгласно процедури, установени от закона“. В Пакта се съдържат и някои процедурни правила. В т. 2, чл. 9 се отбелязва, че „всяко задържано лице ще бъде уведомявано в момента на арестуването му за причините на ареста и ще му бъдат съобщени в най-кратък срок всички предявени срещу него обвинения“.

**Ключови думи:** задържане, законност, човешки права, полицейски органи.

## 1. УВОДНИ ДУМИ

Изискването за законосъобразност при задържането на лица е прогласено във „Всеобщата декларация за правата на човека“. В чл. 9 от нея се посочва, че „никой не трябва да бъде подлаган на произволен арест, задържане или изгнание“. Норми, отнасящи се до правото на свобода и сигурност, се съдържат и в други международни актове. Така например в Международния пакт за граждански и политически права, в чл. 9, е регламентирано, че „всяко лице има право на лична свобода и сигурност“. Във връзка с това се отбелязва, че „никой не може да бъде обект на произволен арест или задържане“. Материално-правните норми се допълват с разпоредбата, че „никой не може да бъде лишаван от свобода, освен на основания и съгласно процедури, установени от закона“. В Пакта се съдържат и някои процедурни правила. В т. 2, чл. 9 се отбелязва, че „всяко задържано лице ще бъде уведомявано в момента на арестуването му за причините на ареста и ще му бъдат съобщени в най-кратък срок всички предявени срещу него обвинения“. Освен това всяко лице, лишено от свобода чрез арест или задържане, има право на жалба пред съд, който да се произнесе незабавно върху законността на задържането му и да се разпорежи за освобождаването му, ако задържането е незаконно [Тимчев, Л., 2013].

На ниво ООН е приет „Кодекс за поведението на длъжностните лица по поддържането на правовия ред“ [Права на човека, 1992], в който зачитането на човешкото достойнство и правата на човека са вменени в задължение на длъжностните лица по поддържането на правовия ред при изпълнение на задълженията им. Като задължение е регламентирано и осигуряването на пълна охрана на здравето на задържаните от тях лица. Нещо повече, в случай на необходимост тези лица следва да вземат незабавни мерки за оказване на медицинска помощ.

Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи също отделя място на въпроса за неприкосновеността на личността – чл. 8, и правото на свобода и сигурност – чл. 5.

- Република България Конституцията създава правни предпоставки за демократично развитие на обществото [Стойчев, Ст., 1993]. Значително място в нея се отделя и на правото на лична свобода и неприкосновеност, които са сред основните права на личността. Съгласно чл. 30 от Конституцията никой не може да бъде задържан, подлаган на оглед, обиск или друго посегателство върху личната му неприкосновеност. Нарушаването на неприкосновеността на личността е възможно само в изрично посочени от закона, нетърпящи отлагане случаи. Съществува и едно ограничение – задържането на лица не може да превишава срок, по-голям от 24 часа. Също така задържаният има право на адвокатска защита. Тези конституционни права са надеждна защита срещу посегателства за ограничаване на свободата и нарушаване на неприкосновеността на лицата, намиращи се под юрисдикцията на Република България.

- чл. 72, ал. 1 от ЗМВР законодателят е посочил хипотезите, при които полицейските органи могат да задържат лице, а именно:

- за което има данни, че е извършило престъпление;
- което след надлежно предупреждение съзнателно пречи на полицейски орган да изпълни задължението си по служба;
- което показва тежки психични отклонения и с поведението си нарушава обществения ред или излага живота си или живота на други лица на явна опасност;
- при невъзможност да се установи самоличността му в случаите и по начините, посочени в ЗМВР;
- което се е отклонило от изгърпяване на наказанието „лишаване от свобода“ или от местата, където е било задържано като обвиняем в изпълнение на разпореждане на орган на съдебната власт;
- обявено за издирване с цел задържане, както и по искане на друга държава във връзка с неговата екстрадиция или в изпълнение на европейска заповед за арест;
- както и в други случаи, определени със закон [Закон за МВР, 2014].

## 2. ОРГАНИЗАЦИЯ НА ДЕЙНОСТТА НА ПОЛИЦЕЙСКИТЕ ОРГАНИ ПРИ ЗАДЪРЖАНЕТО НА ЛИЦА

Дейността на полицейските органи при задържане на лица е организирана в определен ред и включва няколко основни момента, а именно: фактическо ограничаване на правото на свободно придвижване, обиск на задържания, отвеждане до съответното структурно звено на МВР, запознаване на лицето с правата и задълженията му, оформяне на необходимата документация, настаняване в съответното помещение за срок, не по-дълъг от 24 часа, както и последващото му освобождаване. Тази дейност е подробно регламентирана в Инструкция № 8121з-78 от 24.01.2015 г. за реда на осъществяване на задържане, оборудването на

помещенията за настаняване на задържани лица в структурите на Министерството на вътрешните работи и реда в тях [Инструкция № 81213-78, 2015].

В ЗМВР е регламентирано, че задържането започва от момента на ограничаване на правото на свободно придвижване на задържания. В практически план това може да бъде залавянето на лицето на улицата, в дома му, на работното място и т.н. Следователно срокът за задържане започва да тече от момента, в който на лицето бъде ограничено правото на свободно придвижване. Точният час се вписва в заповедта за задържане независимо от времето на нейното фактическо издаване. От своя страна заповедта за задържане следва да играе основна и определяща роля както по отношение на правата на задържаните лица, така и по отношение на спазването на определения в закона срок.

Като изключение на случаите на задържане на лица, които са се отклонили от изтърпяване на наказанието „лишаване от свобода“ или от местата, където са били задържани като обвиняеми, или по разпореждане на орган на съдебната власт, при който срокът на задържане се определя от срока на присъдата и някои допълнителни обстоятелства, във всички останали хипотези, визирани в чл. 72, ал. 1 от ЗМВР, срокът на задържане на лица не може да бъде по-дълъг от 24 часа.

Едни от основните изисквания към полицейските органи да не допускат използването на физическа сила, помощни средства или оръжие спрямо задържаните лица, освен в изрично предвидените от ЗМВР случаи, са визирани и в чл. 85, ал. 1 и се отнасят за случаите на:

- противодействие или отказ да се изпълни законно разпореждане;
- задържане на правонарушител, който не се подчинява или оказва съпротива на полицейски орган;
- конвоиране на лице при опит да избяга или да посегне на своя живот или на живота на други лица;
- оказване на съдействие на други държавни органи или длъжностни лица, включително на контролните на Европейската комисия, на които противозаконно се пречи да изпълняват задълженията си;
- нападения срещу граждани и полицейски органи;
- освобождаване на заложници;
- групови нарушения на обществения ред;
- нападения на сгради, помещения, съоръжения и транспортни средства;
- освобождаване на незаконно заети обекти, ако им е разпоредено от компетентен орган.

Физическа сила, помощни средства и оръжие се използват само в случаите на абсолютна необходимост. Използването на помощни средства е допустимо в различни ситуации, тъй като тяхното основно предназначение е да се осуети свободното движение на задържаните лица и по този начин да не се допусне оказването на съпротива от тяхна страна, както и да се препятства евентуален опит за бягство.

Отделно от това, при изпълнение на предоставените им правомощия полицейските органи не трябва да осъществяват, провокират или толерират нечовешко или унизително отношение към задържаните, както и прояви на дискриминация спрямо тях. Също така законодателят е въвел задължение и за полицейски служител, станал свидетел на неправомерна употреба на физическа сила, извършване, провокиране или толериране на какъвто и да било акт на изтезание, нечовешко или унизително отношение спрямо задържаното лице, който, от своя страна, е длъжен да се намеси, за да го предотврати или спре, както и незабавно да уведоми прекия си ръководител.

### **3. ИЗГОТВЯНЕ НА НЕОБХОДИМАТА ДОКУМЕНТАЦИЯ ПРИ ЗАДЪРЖАНЕ НА ЛИЦЕ**

След като на едно лице бъде ограничено правото на свободно придвижване, то незабавно следва да бъде отведено в съответното структурно звено на МВР, където да бъде настанено и да се изготви необходимата документация, съпровождаща задържането. За всяко задържано лице се издава заповед за задържане. Необходимата документация, която съпровожда задържането на лице, съдържа няколко основни документа: екземпляр от заповедта, протокол за извършен обиск на задържания, декларация, попълнена от лицето, че е запознато с правата, които има в това си качество. Ако има данни, че задържаният с действие или бездействие е осъществил състав на престъпление от общ характер, то изготвените документи се присъединяват към образувано досъдебно производство, а в останалите случаи материалите се архивират. Заповедта за задържане следва да бъде изготвена от полицейския служител, реално ограничил правото на свободно придвижване на задържания. В нея се посочват името, длъжността и местоработата на служителя, издал заповедта, основанията за задържането, данни, индивидуализиращи задържаното лице, дата и час на

задържането, както и правата, които произтичат от задържането му. Заповедта за задържане се подписва от полицейския орган, който я е съставил, и от задържаното лице.

При невъзможност да се установи самоличността на задържаното лице в заповедта за задържане на мястото, определено за вписване на данните, индивидуализиращи задържаното лице, се отразяват полът, видимата възраст, телосложението и характерните белези, като до изтичане на 24 часа от задържането му се уведомява компетентната прокуратура и се изпълняват нейните указания.

Нормативно уреден в ЗМВР е и отказът на задържаното лице да подпише заповедта за задържане. Отказът или невъзможността да се подпише заповедта се удостоверява с подписа на един свидетел. С нормативните документи не е въведено изискване към този свидетел, като това може да бъде както полицейски служител, така и друго лице. Данните за свидетеля следва да се отразят в заповедта за задържане. Нормативно изискване е заповедта за задържане да се архивира. По този начин на всички задържани структурите на МВР лица се предоставя възможност за проверка и евентуално оспорване на законността на задържането и след освобождаването. Във връзка със защитата на правата и свободите на гражданите книгата за задържаните лица се съхранява в оперативната дежурна част (ОДЧ) на структурното звено на МВР, където е задържано лицето.

Важен елемент от организацията на работа на полицейските органи по задържането на лица е регламентирането на специален ред при задържане на държавни служители на Министерството на отбраната, МВР и Държавна агенция „Национална сигурност“. В тези случаи незабавно се уведомява ОДЧ на структурата на МВР, чийто служител е, или съответните служби на МО и ДАНС.

Законът за МВР изисква преди настаняването в помещението за задържане на задържаното лице да се извършва личен обиск от служител с полицейски правомощия, който е от същия пол като задържания. Обиск следва абсолютно задължително да се извърши на лицето още в момента на фактическото му задържане. Това е продиктувано от необходимостта от предприемане на всички необходими мерки за недопускане на бягство или опит от страна на задържания да нарани себе си или полицейски служител, както и да изхвърли предмети или вещи от значение за наказателното производство. Всички вещи, намерени при обиска на задържания, се изземват и съхраняват. Изключение се допуска единствено за религиозна и художествена литература, медицински документи, снимки на близки или членове на семейството, бележници с телефони за контакти за правна помощ и близки, законови текстове, документи, издадени по повод на задържането, и лични записки, когато те не представляват веществени доказателства за извършено престъпление, които задържаният може да повреди или унищожи. Иззетите с протокол документи и вещи при освобождаване се връщат на задържаното лице срещу разписка.

Ръководителите на съответните структури утвърждават правилник за вътрешния ред в помещенията, определени за задържане на лица. Този правилник се поставя на видно място в местата за настаняване на задържани лица. Задържаното лице не може да бъде ограничавано от възможностите за ползване на тоалетна, получаване на лични вещи за хигиенни нужди, лична храна, закупена от него или получена от негови близки, като времето, честотата и целесъобразността на тези действия се определят и контролират от охраняващия го служител.

#### **4. ПРАВА НА ЗАДЪРЖАНИТЕ ЛИЦА**

Съгласно ЗМВР незабавно след задържането си лицето се запознава с основанията за прилагането на това правомощие, като се разясняват правата му и се създава необходимата организация, за да може задържаният да ги упражни в пълен обем. Задържаното лице попълва декларация в два екземпляра, от която е видно, че последното е запознато с правата си. Екземпляр от декларацията се връчва на задържания, а вторият се прилага към заповедта за задържане. Когато задържаният е неграмотен или не е в състояние сам да попълни декларацията, тя се попълва от полицейски служител, като волеизявленията се диктуват от самото лице в присъствието на свидетел, който с подписа си удостоверява тяхната истинност.

Задържано лице, което не разбира български език или е глухонямо, или незрящо, се запознава с основанията за задържането му и предвидената в закона отговорност му се разясняват правата, които има съгласно ЗМВР, и последващите действия, произтичащи от задържането му, на разбираем за него език с помощта на преводач или тълковник. Последните се осигуряват на лицето от полицейския орган, който го е задържал, или от оперативния дежурен. В дежурната част на всяка полицейска структура са налични списъци с дежурни преводачи и тълковници, които при нужда след работно време или в почивни и празнични дни могат да бъдат извикани. Когато задържан е лице, което е чужденец, или българин, който има и чуждо гражданство, оперативният дежурен на структурното звено на МВР, чийто служител е издал заповедта за задържане, незабавно уведомява ОДЧ на съответната главна дирекция или ОДМВР/Регионална дирекция „Гранична полиция“ за задържането му, който от своя страна незабавно уведомява оперативния дежурен на

МВР. Оперативният дежурен в ОДЦ на МВР уведомява дежурния на Министерството на външните работи за задържането на чужденец или българин, който има и чуждо гражданство. Целта е съобщението да се предаде в дипломатическата мисия на съответната държава или на тази, която я представя в Република България [Тимчев, Л., 2018].

Когато задържаното лице се ползва със статут на бежанец или лице, за което е открито процедура за предоставяне на статут на бежанец, вместо консулството на държавата, чийто гражданин е, дежурният при ОДЦ следва да уведоми Държавната агенция за бежанците. Така създадената организация за обезпечаване на правото на задържания да бъде запознат с правата, които има, на разбираем за него език се явява гаранция, че законните му интереси ще бъдат защитени.

Правото на адвокатска защита е неразривно свързано със задържането на лица. Всяко лице, задържано от полицейските органи, има право да защити правата си както лично, така и чрез защитник – адвокат. Това право е надеждна защита срещу посегателствата върху свободата и неприкосновеността на личността от страна на държавните органи. Правото на адвокатска защита възниква от момента на задържането. Адвокатът може да бъде допуснат по всяко време на денонощието в структурата на МВР, където е задържан неговият подзащитен, като срещата се осъществява в специално обособено помещение.

Съгласно установеното в ЗМВР „задържаното лице има право да обжалва пред съда законността на задържането...“. Пред съда всяко задържано лице може да оспорва само законността на задържането. Предмет на обжалване в случая са законно установените основания за задържане. От своя страна съдът е длъжен да се произнесе по жалбата незабавно. Като се има предвид установеният срок за задържане, законодателят е установил такъв и по отношение на произнасянето на съда по жалбата, а именно – незабавно. Обжалването става на базата на изготвените документи (заповедта за задържане, декларацията, протокола за извършен обиск). Съдът се произнася след запознаване с предоставените му документи, без възможност да формира вътрешно убеждение за начина и причините, довели до задържането на лицето, без възможност пряко да възприеме позицията на задържания, когато същият не е освободен, и без да е запознат в подробности с причините, довели до задържането.

Всеки задържан има право на свиждане по всяко време с адвокат и представител на дипломатическата мисия, гражданин на която държава е лицето. Това право на лицето се осъществява по определен ред. Така например свиждане се разрешава своевременно след уведомяване от оперативния дежурен на структурата на МВР и служителя, пряко работещ с лицето. Основната отговорност по отношение на защитата на правата на задържаното лице се носи от полицейския служител, който го е задържал, и от дежурния в структурното поделение.

На задържаното лице се извършва медицински преглед по негово искане или когато здравословното му състояние налага това. Във всички районни управления осигуряването на медицинска помощ става чрез централите за спешна медицинска помощ. Освен от лицето, искането за извършване на медицински преглед може да бъде отправено от страна на родител, настойник, попечител, адвокат или представител на дипломатическа мисия на държавата, чийто гражданин е лицето. За всеки медицински преглед се издава документ от лекаря, извършил прегледа, като резултатите и евентуалните медицински предписания се вписват в книгата за медицински прегледи и предписания и се подписват от лекаря. При наличие на декларирано желание на задържаното лице се предоставя възможност за медицински преглед от лекар по негов избор и за негова сметка. Присъствие на служител по време на медицински преглед се допуска само по настояване на медицинското лице, като този факт се отбелязва в медицинския документ и в книгата за медицински прегледи. При извършване на преглед или медицински процедури полицейският служител, придружаващ задържаното лице, е длъжен да вземе необходимите мерки за охрана с цел предотвратяване на бягство, нападение или придобиване на предмети, които впоследствие да послужат за това.

На задържано лице, на което е извършен медицински преглед и е изписано вземането на медикаменти, свързани с негов здравословен проблем, лекарствените средства се раздават под контрола на длъжностните лица, отговарящи за неговата охрана. В случай на отказ от страна на задържаното лице да му се извърши медицински преглед то декларира писмено пред лекар своя отказ, като го удостоверява с подпис върху медицинския документ.

На всяко задържано лице се осигурява храна в общоприетото време за закуска, обяд и вечеря. При осигуряване на храна се следи да не се увреди здравето на задържаното лице поради нарушаване на диета и други медицински предписания. Освен това осигурената храна не бива да е в противоречие с личните предпочитания на лицето, свързани със спазването на определени религиозни норми. Задържаното лице не може да бъде ограничавано от възможностите за ползване на тоалетна, получаване на лични вещи за хигиенни нужди, лична храна, закупена от него или получена от негови близки.

Относно правото на задържаното лице да бъде незабавно освободено, ако основанийето на задържането е отпаднало или е изтекъл определеният в закона срок, всъщност това се явява и задължение на компетентния орган, задържал лицето. Задържаното лице се освобождава след отпадане на основанийето за задържане или след изтичане на определения в закона срок.

### 5. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В заключение можем да кажем, че задържането от страна на полицията е строга мярка и е необходимо да бъдат предоставени силни гаранции и да бъде упражняван строг контрол върху законосъобразността на това действие. Задържаният е в уязвимо положение, тъй като полицията има правомощията законно да използва физическа сила помощни средства при абсолютна необходимост. Този дисбаланс на правомощия понякога създава ситуация на риск, в която може да възникне нарушение на правата на човека. Във всички ситуации, свързани със задържане на лица, полицейските служители трябва да вземат предвид обстоятелства, като възрастта на задържания, неговото здравословно състояние, евентуални увреждания и други лични обстоятелства, имащи значение при задържането.

### ЛИТЕРАТУРА

- Йорданов, М. (2018). Полицейско разпореждане. София: Академия на МВР.
- Стойчев, Ст. (1993). Конституционно право на Република България. София.
- Тимчев, Л. (2013). Правомощия на полицейските органи и защита на основните права и свободи на гражданите. София.
- Тимчев, Л., Марков, М., Йорданов, М., Тодоров, П., Желев, А., Колчева, Е., & Борисова, В. (2018). Полицейско право. Учебник. София: Академия на МВР.
- Тодоров, П. (2018). Патрулно-постова дейност на Охранителна полиция. София: Академия на МВР
- Закон за МВР. – Обн. ДВ, бр. 53 от 27.06.2014 г.; с посл. изм. и доп.
- Закон за омбудсмана. – Обн. ДВ, бр. 48 от 23.05.2003 г., с посл. изм. и доп.
- Инструкция № 8121з-78 от 24.01.2015 г. за реда за осъществяване на задържане, оборудването на помещенията за настаняване на задържани лица в структурите на Министерството на вътрешните работи и реда в тях.
- Права на човека. (1992). Сборник от международни документи. Ню Йорк: Обединени нации.



---

## LEGAL - POLITICAL ASPECTS AND CONSEQUENCES OF PERFORMANCE OF SEARCH OF OFFICIAL PREMISES OF POLITICAL PARTIES

**Toni Georgiev**

Military academy “General Mihailo Apostolski”, Skopje, N. Macedonia, tonigeorgiev@yahoo.co.uk

**Oliver Andonov**

Military academy “General Mihailo Apostolski”, Skopje, N. Macedonia, andonov.oliver@yahoo.com

**Abstract:** The purpose of this paper is to make a comparative analysis of the legal-political aspects of the search as a police-investigative action within the criminal procedure conducted on a political legal entity in the Republic of Macedonia, as well as an analysis of the political and legal consequences on the political entity. from the search of the official premises.

The paper applies a comparative analysis of the legal regulations of the search procedure, as well as an analysis of the political aspects and consequences from the point of view of the current situation in Macedonia.

It is noticeable that the legal-police procedure "Search of home and other premises", which includes the search of the official premises of political parties as political legal entities in Macedonia, leaves the possibility for its political abuse. Namely, despite the legal regulations related to the exact provisions on who, in what situation, for what purpose and in what way can issue a search warrant, the motives and the explanation for the request for approval of the search are debatable, and in the absence of specific indications or evidence of a crime. The political aspect seen through the prism of the current situation in Macedonia gives us a sufficiently objective sense of the open possibility of abuse of the criminal investigation procedure "search". This feeling refers precisely to the goals, motives and future tendencies that need to be achieved from a political point of view, in order to publicly compromise the political entity or its members, to obtain sensitive political information about the work of the political entity, as well as documents that would affect of the future political activities and strategies of the entity. Exactly this approach opens the possibility for legal abuse of the search instrument, which in addition to the legal consequences and the definition of legal provisions is discussed in this paper.

It is necessary to make legal changes regarding the search of official premises of political entities and to precisely regulate the reasons for conducting the search, the exact premises, as well as the precisely defined evidence required, their seizure and avoidance of misuse of the information obtained are not subject to a crime for which the search is being conducted.

**Keywords:** search, offices-official premises, political parties

## ПРАВНО – ПОЛИТИЧКИ АСПЕКТИ И ПОСЛЕДИЦИ ПРИ ВРШЕЊЕ НА ПРЕТРЕС НА СЛУЖБЕНИ ПРОСТОРИИ НА ПОЛИТИЧКИ ПАРТИИ

**Тони Георгиев**

Воена академија „Генерал Михаило Апостолски“ Скопје, Република С. Македонија  
tonigeorgiev@yahoo.co.uk

**Оливер Андонов**

Воена академија „Генерал Михаило Апостолски“ Скопје, Република С. Македонија,  
andonov.oliver@yahoo.com

**Абстракт:** Целта на трудот е да се направи компаративна анализа на правно-политичките аспекти при извршувањето на претресот како полициско-истражно дејствије во рамките на кривично-процесната постапка спроведена врз политички правен субјект во Република Македонија, како и анализа на политичките и правните последици врз политичкиот субјект од извршување на претресот на службените простории.

Во трудот е применета компаративна анализа на законските правни регулативи на постапката претрес, како и анализа на политичките аспекти и последици од гледиште на актуелните состојби во Македонија.

Забележливо е дека правно-полициската постапка „Претрес на дом и други простории“ во чии рамки е и претресот на службените протории на политичките партии како политички правни субјекти во Македонија, остава можност за негова политичка злоупотреба. Имено, и покрај законските регулативи поврзани со точните одредби кој, во која ситуација, со која цел и на кој начин може да издаде налог за извршување на претрес, дискутабилни се пред се мотивите и образложението за барање за одобрување претрес, а во

недостиг на конкретни индикации или докази за сторено кривично дело. Политичкиот аспект гледан низ призмата на денешната состојба во Македонија ни дава доволно објективно чувство за отворената можност за злоупотреба на кривично-истражната постапка „претрес“. Тоа чувство се однесува токму на целите, мотивите и идните тенденции кои од политички аспект треба да се постигнат, а со цел јавна компромитација на политичкиот субјект или негови членови, доаѓање до чувствителни политички информации за работата на политичкиот субјект, како и документи кои би влијаеле на идните политички активности и стратегии на субјектот. Токму овој пристап отвора можност за законска злоупотреба на инструментот претрес, а за што покрај правните последици и дефинирањето на законските одредби станува збор во овој труд.

Неопходно е да се направат законски измени во однос на претресот на службени простории на политичките субјекти и прецизно да се регулираат причините за извршување на претрес, точните простории, како и точно определените докази кои се бараат, нивно одземање и избегнување на злоупотреба на добиените информации кои не се предмет на сторено кривично дело поради кое се извршува претресот.

**Клучни зборови:** претрес, службени простории, политички партии

### 1. ЦЕЛ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Трудот кој имате можност да го видите, претставува анализа на теориските и законските основи на поимите претрес, политичка партија и службени простории со тенденција на приказ на можните злоупотреби на обвинителско-полициската активност „претрес на службени простории“ кои се сопственост или во владение на политичките партии во Република Македонија. Оваа анализа на можните злоупотреби при вршењето на претрес на службените простории на политичка партија претставува обид за теориски вовед во понатамошно социолошко и емпириско истражување на практичните појави во оваа област. Со оглед на актуелната политичка состојба во Македонија и неизграденоста на институциите на системот што го ставаме во воведот како општо прифатен и емпириски докажан заклучок, може да констатираме дека можноста за злоупотреба на претресот како обвинителско-полициска активност насочена првенствено и единствено кон прибирање на докази за конкретно или друго сторено кривично дело во рамките на кривично-процесната постапка, е изразито голема.

Улогата на политичките партии, особено оние доминантните во Република Македонија, а пред се нивната цел е да се позиционираат на власт, односно да раководат со институциите во државата. Оваа јасна и видлива цел се остварува низ сложен процес на креирање политики и донесување одлуки, наметнување на авторитет и практикување на власта. Токму во овој контекст, можната злоупотреба на претресот како правно-обвинителска и оперативно-криминалистичка постапка може да доведе до последици како врз конкретниот политички субјект, така и врз правниот систем во државата и секако политичките тенденции и правци на движење на државата во прагматичната политика.

### 2. МЕТОДОЛОГИЈА НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Методолошката основа на истражувањето во овој труд претставува квалитативен пристап преку анализа на содржина на документи при што методот во научното истражување се дефинира како „начин на кој науката доаѓа до создавање на предметот што го проучува, а методологијата е наука за методот“<sup>49</sup>

Квалитативниот пристап, пред се значи насоченост кон наративниот опис на општествените појави или трагање по смислата и значењето на случувањата, процесите што ги имаме за општествените актери, а посебно за оние кои ги создаваат и учествуваат во нив<sup>50</sup>, што е случај во оваа истражување на претресот на службени простории на политички субјект, како исклучително сензитивен општествено-кривичен настан подложен на перцепција и суд на широката јавност. Несомнено дека во овој контекст, како дел од општествената стварност кој неможе да се истражи со квалитативен пристап, но наспроти некои тврдења сметаме дека постои релевантен научен пристап и со тоа и општествена оправданост за ваков пристап кон истражувањето.

Една од основните постапки кои треба да ги примениме во овој труд претставува дефинирањето на поимите кои се однесуваат на претресот и политичките партии.

<sup>49</sup> Цане Мојаноски, „Методологија на безбедносните науки – основи“, Книга прва, Факултет за безбедност, Скопје, 2015, стр.135

<sup>50</sup> Исто, стр.219

Дефинирањето на поимот политичка партија е дадено во Законот за политички партии на Република Македонија<sup>51</sup>, каде што се вели: „Политичката партија е доброволна организација на граѓани, формирана за остварување и заштита на политички, економски, социјални, културни и други права и уверувања и заради учество во процесот на донесување на политички одлуки при учество во власта.“ Основната цел на политичката партија е да учествува во политиката. Во Блекселовата Политичка енциклопедија, поимот политика е дефиниран како: „Процес со кој една група на луѓе, чии мислења или интереси се почетно различни, доаѓаат до колективни одлуки кои обично се сметаат како обврзувачки за групата и се применуваат како заедничка политика“<sup>52</sup>. Политиката претставува комплексна идеја која во себе вклучува неколку елементи, а дел од неа е политичкото организирање во политичка партија, која пак дејствува на јавна сцена. Еден од клучните елементи на политиката, а со тоа и на политичката партија како правен субјект е донесувањето на одлуките, а вториот е клучен елемент е авторитетот и во практика тоа се изразува низ власта и наметнување на одлуките врз општеството и членовите во партијата. Токму затоа, кога станува збор за извршување на правно-криминалистичкото дејствие претрес на службени простории на политички субјект, станува неминовно да се размислува за последиците, а во контекст на допир со партиски одлуки и стратегии кои не се предмет на кривично дело, како и за психолошкиот миг на нарушување на авторитетот и со тоа силата на власт во политичката партија.

Со поимот правно лице се означуваат одредени организации на лица и имот кои правниот поредок ги признава за субјекти во правото.<sup>53</sup> Правното лице претставува збир од повеќе физички лица кои се здружиле, врз основа на правните прописи, да остварат некаква заедничка цел. Правното лице со самото настанување истовремено стекнува и правна, деликатна и процесно правна способност.<sup>54</sup> Кривичното законодавство на европските држави до пред десетина години тргнуваше од субјективната одговорност како основа на кривичната одговорност, како еден од основните услови за казнување и при коруптивно однесување на полициските службеници.<sup>55</sup> Денес, Франција,<sup>56</sup> Англија, САД, а и други европски држави<sup>57</sup> прифаќаат кривична одговорност на правните лица и со тоа и политичките субјекти. Така, во современото кривично право постои тенденција за општо прифаќање на казнување на правните лица. За сторените кривични дела на правните лица како главна казна се изрекува парична казна.<sup>58</sup> Сепак, се поставува прашање, дали во секој случај на поединци кои во рамките или за потребите на политичкиот субјект ќе им се изрече друг вид на казна или на одговорното лице на политичкиот субјект (претседател на политичка партија) може да му се изрече друг вид на ефективна казна за сторено кривично дело?

Правното лице има своја автономна волја, што ја формираат неговите органи и претставници, која е различна од волјата на одделни негови членови. Од овие причини правното лице има и деликвентна способност, а системот на казна треба да се прилагоди на неговата природа, во насока на пропишување на казни со кои ќе се посега по имотот и репутацијата на правното лице.<sup>59</sup> Казнената одговорност на правните лица претставува значајна новина која е воведена во казненото право на Република Македонија со стапување во сила на Новелата на Кривичниот законик од 2004 година. Со тоа, македонското казнено право се приклучи кон групата на современи држави кои, освен физичките лица, како субјекти на казненото право ги предвидува и правните лица. Овде сакаме да одговориме на прашањето дали кај правните лица е можен претресот, и ако е, под кои услови и во кое својство се наоѓа правното лице ако кај нив се врши претрес. Зависно од видот на кривичното дело може да се јави потребата, покрај претресот кај осумничениот-одговорното лице во правното лице, претрес да се изврши и во правното лице и кај неосумничените физички лица надвор од правното лице. Во таквите случаи исто така нема проблем за вршење на претрес доколку

<sup>51</sup> КОНСОЛИДИРАН ТЕКСТ НА ЗАКОН ЗА ПОЛИТИЧКИТЕ ПАРТИИ („Службен весник на Република Македонија“ бр. 76/04, 5/07, 8/07, 5/08 и 23/13 ) (Одлука на Уставен суд бр.57/07 и 60/07), Глава 1-Општи одредби, член 2 став 1

<sup>52</sup> Давид Милер, „Блексвелова енциклопедија на политичката мисла“, Ми-Ан, Скопје, 2002, стр.323

<sup>53</sup> Годор Витларов, Одговорност на правните лица, во: Збирка на трудови на Правниот факултет-Скопје, 2005

<sup>54</sup> Владо Камбовски, *Казнено право, општ дел*, Култура, Скопје, 2004, стр. 357.

<sup>55</sup> Alexander Stoyanov, “Corruption, state capture and anti-corruption initiatives in post-communist countries”, New Packaging, EISA, Johannesburg, 2018, pp168

<sup>56</sup> Dražen Horvatic, Nenad Novoselac, „Općenito o kažnjavanju pravnih lica“, Opći dio kaznenog prava, Zagreb, 2004, str.161

<sup>57</sup> Посебно внимание предизвика препораката на Советот на Европа број R (88). Холандија ја има предвидено одговорноста на правните лица за сите казниви дела од 1976. Словенија во 1999 донела посебен закон за одговорноста на правните лица.

<sup>58</sup> За постапка спрема правните лица Гл. XXVII-а ЗКП, СВ.17/97-773, 74/04-2, 15/05-1(Пречистен текст) Види повеќе Кривичен законик –Интегрален текст-Предговор, кратки објаснувања и Регистар на поими Скопје., 2009

<sup>59</sup> Владо Камбовски, Учество на повеќе лица во казненото дело, стр. 245, Скопје 2001.

постојат законски причини и услови за претрес, затоа што сите освен осумничениот влегуваат во кругот „други лица“.

Под поимот списи се подразбираат разни писмени состави, без оглед на тоа од каков вид и карактер се тие, со каква содржина, големина, намена издавач, составувач, сопственик и сл. Во казнената постапка списите се одземаат секогаш кога е веројатно дека содржат податоци кои се од значење за постапката и кои може да послужат како доказ, независно од тоа дали му припаѓаат и дали се наоѓаат кај обвинетиот или кај трети лица. Од општата обврска на сите лица да ги покажат и да ги предадат своите списи и други исправи постои исклучок, според кој, државните органи може да не го дозволат ова ако сметаат дека објавувањето на нивната содржина би било штетно за државните интереси. Под поимот свои списи се подразбираат оние што потекуваат од самиот државен орган и списите издадени од друг, коишто се наоѓаат кај тој орган.

Само државен орган во чија сопственост се списите определува кои државни интереси ќе претрпат штета од покажувањето или од издавањето на списите, со должност да го образложи таквото свое мислење и оценка. Доколку по тоа прашање дојде до судир, несогласност меѓу државниот орган и органот на постапката, конечната одлука ја донесува судот. Доколку во постапката за извршувањето на ваквата одлука постои отпор од страна на државниот орган, препорачливо е да се бара интервенција од повисокиот државен орган. Меѓутоа, правните лица може да бараат да не се објават податоците што се однесуваат на нивното работење, без оглед на тоа дали тие со нивни општи акти се огласени за податоци од доверлив карактер или не. Доколку се врши привремено одземање на списи што може да послужат како доказ ќе се изврши нивен попис. Но, земајќи предвид дека списите обично се одземаат при претресување и ако нивниот број е толку голем што нивното попишување на лице место не е можно, законот предвидува списите да се стават во обвивка и да се запечатат, со тоа што кон нивниот преглед и попис се пристапува дополнително.

### 3. РЕЗУЛТАТИ ОД ИСТРАЖУВАЊЕТО

Кога станува збор за политичките аспекти на претресот како правно-обвинителска и оперативно-криминалистичка постапка во службените простории на политички субјект, потребно е да се осврнеме кон филозофското определување на поимот правда. Пред се, затоа што претресот е дел од постапките за спроведување на правдата, а основната улога и општествена цел на политичкото делување е правдата (спроведување на законот) или тоа е основната должност на политичките претставници и организираниите политички субјекти кон сопствениот државен и политички систем. Оваа правда во политичка смисла, не во смисла на „социјална правда“, подразбира и еднаквост пред законот и одговорност за сторените кривични дела, без разлика дали се работи за политички функционер или политички субјект.

Во политичката филозофија, правдата се доведува во врска со должноста – со она што го бара моралното однесување да го правиме едни кон други или едни кон други, заеднички со посредство на политичките институции<sup>60</sup>. Во овие политички институции припаѓаат и тоа на прво место политичките партии. Токму тука се појавува една дилема, а тоа е обврската да се прави тоа што е морално или она што е обврзувачко и од морален аспект.

Доколку навлеземе во подлабоко објаснување на поимот „правда“ и неговото политичко и практично толкување ќе треба да се оддалечиме од темата на трудот, така што ќе застанеме на она што правдата и моралноста, а во однос на владеењето на правото и почитувањето на законските одредби без навлегување во толкувањето на правдата како неопходност за давање на другите на она што им припаѓа како правичност или хуманистичка праведност. Одтука и моралниот аспект на лична или колективна проценка на исправноста на законските одредби не доведува до едно многу важно прашање: „правото на државната власт и дали и во кои околности поединците (политичките субјекти) се обврзани да се покоруваат на законите со кои не се согласуваат“?

Токму од тука започнува нашата политичко-правна дилема на секојдневната пракса во Македонија и основата на злоупотребата или употребата на оперативно-криминалистичката постапка претрес во политички цели. Овие политички цели може да бидат разгледувани од два аспекти:

1. Како политички цели на владеачката политичка структура за спроведување на правдата
2. Како политички цели на владеачката структура за политичко девалвирање на друг политички субјект.

На прво место ја ставаме владеачката политичка структура, бидејќи таа е таа која во прв план треба и е задолжена за спроведување на законот и правдата во врска со сторени кривични дела. Втор аспект е опозициониот политички субјект кој има амбиции да биде владеачка политичка структура и при тоа:

1. Може да биде жртва на постапката на власта за негова општествено-политичка девалвација
2. Да се обидува да дојде на власт со помош на кршење на законите.

<sup>60</sup> Адам Смит, „Политичка филозофија“ – Водич за студенте и политичаре, Клио, Белград, 2018, стр.21-22

Во секој случај, претресот на просториите на политички субјект, поради барање докази за сторено кривично дело од поединец во политичкиот субјект или за против законито делување на политичкиот субјект како организација, претставува општествено-политички настан кој покрај правно-криминалистичките аспекти на прво место за јавноста и во нејзините очи остава слика на политичко дејствување. Таквото за јавноста политичко дејствување не внесува во дилемата: „дали во државата владее правната држава или се врши политички прогон на неистомисленици“?

Соочени со оваа дилема, надвор од правно-криминалистичката постапка која мора да биде потполно законски поткрепена и спроведена во вака специфични облици на истраги и споредување на законот, политичките консеквенци за сите страни, а пред се државните органи и утврдувањето и докажувањето на кредибилитетот и капацитетот на институциите на системот е на прво место.

Прашањата со кои при спроведување на претресот може во пракса да се соочиме, а кои се поврзани со конкретни политички последици се:

1. Пронаоѓање и одземање (секако со записник за привремено одземени предмети) на стратешки планови и документи за политичка активност на политичкиот субјект.
2. Документи и конкретни информации кои се однесуваат на сознанија за сторени кривични дела кои ги сторила власта, особено докази за сторени финансиски кривични дела и одземање на овој доказен материјал.
3. Информации за лица и групации (Невладини организации или друг вид на организации) кои соработуваат со политичкиот субјект, а против владеачката политичка елита или партија.
4. Пронаоѓање и одземање на сензитивни информации кои се однесуваат на лични работи поврзани со раководството на политичкиот субјект во чии простории се врши претрес.
5. Пронаоѓање на финансиска документација, а особено онаа која се однесува на финансиско плаќање на поединци и организации, медиуми и портали или ПР агенции кои вршеле услуги, обуки и слични за потребите на политичкиот субјект.
6. Информации за донатори, преговори со потенцијални донатори и извори на финансирање на политичкиот субјект.
7. Потполн увид во архивските податоци на политичкиот субјект.

Ова се само дел од материјалите до кои би можело да се дојде при претрес на просториите на политички субјект, а кои во најголем дел не мора да бидат доказ за сторено кривично дело, но во пракса може да се одземат под образложение за основ на сомнение и истите да бидат употребени во политичката борба против политичкиот субјект. Исто така, многу интересно е тоа што дел од добиените податоци, особено оние кои се однесуваат на финансиските текови, донации, донатори, разни исплати и уплати или текот на парите, во определен момент може секвенчно селектирано и надвор од контекст да бидат објавувани во јавноста или пак донаторите да бидат ставени под политички, финансиски и друг вид притисок.

Можноста од злоупотреба надвор од конкретните докази за сторено кривично дело поради кое би се вршел претрес на службените простории на политички субјект е многу голема, и секако отвора простор за политичка дисквалификација во контекст на наводно криминално работење на политичкиот субјект. Исто така отвора простор за уништување на доверливоста при работата со своето членство и симпатизери.

Искусствено гледано во Македонија оваа не е невозможно и имаме конкретни примери за повикување на партиско членство на сослушување врз основ на вака или слично стекнати доказни материјали, Реперкусии врз професионалниот ангажман и кариера на поединци или последици во бизнисот на донаторите, па се до блокирање на партиски имот, а кој е јавно запишан во имотни листови.

Секако, може да кажеме дека претресот на службени простории на политички субјект како обвинителско-криминалистичка активност претставува исклучително чувствителна операција исполнета со безброј ризици за нејзина злоупотреба и излегување надвор од рамките на неопходните постапки во потрага по докази за сторено конкретно кривично дело. Токму оваа постапка на прибирање докази за сторено кривично дело ја детерминира улогата на полициските службеници при одземање на предмети кои се доказ за сторено кривично дело

Полицискиот службеник кој врши претрес со судски налог е овластен да заплени/одземе се што е наведено во налогот или било што за што постои основано сомнение и се претпоставува дека може да послужи како доказ за кривичното дело или е обезбедено при извршување на кривичното дело. Кривичниот законик содржи општа одредба според која предметите што треба да се одземат или што може да послужат како доказ во кривичната постапка привремено ќе се одземат и ќе му се предадат на судот или на друг начин ќе се обезбеди нивното чување.

Се работи за привремено одземање, затоа што дури по завршувањето на кривичната постапка дефинитивно се одлучува за судбината на предметите: дали конечно ќе се одземат; дали ќе се уништат; дали ќе се вратат на оној од кого се одземени итн. Одземањето на ваквите предмети кои можат да послужат како докази во

кривичната постапка е со цел да се спречи нивното криење, промена, губиток, оштетување или уништување. При одземањето на предмети чија содржина е доверлива, полицијата мора да го одземе предметот на таков начин што содржината на тие податоци нема да биде достапна за другите луѓе. Во согласност со правилата на полициската легислатива, полицајците се обврзани се што е од доверлива природа да се чува во тајност.<sup>61</sup> Освен оваа општа одредба, ЗКП содржи посебни одредби кои, освен на одземањето на предметите, се однесуваат и на одземањето на списи и поштенски пратки.<sup>62</sup> Во случаи кога полициски службеник смета дека во компјутер постојат имформации што би можеле да се употребат како доказ, тој може да побара имформациите да му се дадат во форма која е видлива и читлива, поради задржување на истите. Секој предмет одземен во согласност со горниве одредби, може да се задржи само толку колку што е потребно во околностите. Може да биде задржан, меѓу другите причини, и :

- како доказ во судска постапка за прекршок;
- за судски преглед или за друга истрага во врска со прекршокот; или
- кај што има разумни основи за верување дека предметот бил украден или добиен со извршување на прекршок, за да се утврди законскиот сопственик.

Наведените предмети може да се одземат во случај кога се сопственост на обвинетиот, а исто така кога им припаѓаат и на трети лица, а тоа се предметите за кои постои опасност повторно да се употребат за извршување на кривично дело или ако тоа го бараат интересите на општата безбедност, здравјето или причината на моралот. Со примената на оваа мерка не се завлегува во правото на трети лица на надоместок на штета од извршителот на кривичното дело. Доколку некој предмет се задржува, по барање кое имало старателство или контрола врз него пред одземањето, мора веднаш, односно во разумен рок, да му се издаде потврда или опис на предметот. Од стилизацијата на одредбата од ЗКП произлегува дека предметите може да се одземат без оглед на тоа во чија сопственост се. Имено, законот пропишува должност на секое лице што држи вакви предмети да ги предаде на судот. Лицето кое ќе одбие да ги предаде предметите може да се казни со парична казна, а инсистирањето на законодавецот за предавање на овие предмети оди дотаму што, во случај на натамошно одбивање, лицето може да се притвори. Инаку, доколку лицето кај кое се наоѓаат вакви предмети не ги предаде доброволно, органот ќе нареди претресување на дом или на лице и предвидена е можност од вложување жалба против решението со кое е изречена парична казна или е определен притвор, за која одлучува судот, а жалбата против решението за притвор нема суспензивно дејство и не го задржува извршувањето на решението. Законодавецот му наметнува должност на органот кој ги одзема предметите да го назначи местото каде што се пронајдени, да ги опише, а по потреба, на друг начин да го обезбеди утврдувањето на нивната идентичност а воедно тој е должен да издаде потврда за одземените предмети. Независно од резултатот на постапката, овие предмети се уништуваат во случај кога тоа го бараат интересите на општата безбедност. Доколку одземените предмети не можат да се вратат затоа што се уништени или во голем степен оштетени, нивниот сопственик има право да бара надомест на штета. При почеток на дејствија како преглед, претрес на лица или домови или препознавања лица или предмети, податоците важни за природата на таквото дејствие или за потврдување на идентитетот на одделни предмети ќе бидат запишани во записник.

Записникот треба да ги содржи суштествените податоци за текот на содржината на преземеното дејствие:

- назив на државниот орган пред кој се врши дејствието
- место каде што се врши дејствието
- денот и часот кога дејствието е започнато и завршено
- имињата и презимињата на присутните лица и во кое својство присуствуваат
- како и назначување на кривичниот предмет според кој се презема дејствието.

Во записникот се забележува во форма на раскажување само суштествената содржина на дадените искази. Во случаите кога обвинетиот е прогласен за виновен привремено одземените предмети, по правило се одземаат, а дури може и да му се вратат на сопственикот, што зависи од наодот на судот.

За да се задоволи правото, се овозможува право на присуство на лице место на странката (во овој случај политичкиот субјект) или нејзин претставник на лице место<sup>63</sup>. Сопственикот на списите може да стави на

<sup>61</sup> Vladimir Jakovlević, *Krivično delo neovlašćenog otkrivanja tajne*, Anali, Beograd, 1967/2-2-3 стр. 305.

<sup>62</sup> Привремено се одземаат предметите што се употребени или биле наменети за извршување на кривично дело или што настанале од извршувањето на кривичното дело, ако се сопственост на извршителот.

<sup>63</sup> Damir Kos, "Primjena postojećih normativnih rešenja, kako bi se osujetile zloupotrebe procesnih prava stranaka", *Novine u kaznenom zakonodavstvu, Zbornik radova*, Zagreb, 2019, str.3

обвивката и свој печат. Од страна на органот, лицето од кое се одземени списите, ќе се повика да присуствува при отварањето на обвивката, но неговото присуство не е услов за нејзиното отварање. Имено доколку тоа не се јави на поканата или е отсутно, обвивката ќе се отвори и списите ќе се прегледаат и ќе се напишат во негово отсуство.<sup>64</sup> Оваа според нас непрецизност во постапката, овозможува дополнително одземање на поедини делови од документи или нивна злоупотреба.

Со содржината на списите може да се запознаат само органот на постапката и лицата кои имаат право да присуствуваат при спроведувањето на овие истражни дејтва, а сите други лица се неовластени и не може да се запознаат со нивната содржина. Општа обврска е да се чува тајноста на содржината на списите од страна на сите лица што се запознале со неа, како и од органот на постапката и во таа смисла, при прегледувањето на списите мора да се води сметка нивната содржина да не ја дознаат неовластени лица, затоа што повредата на оваа обврска претставува кривично дело-повреда на тајноста на постапката.

#### 4. ЗАКЛУЧОК

Темата која ја истражувавме во рамките на овој труд, воглавно можеше да биде анализирана врз законските одредби за претрес на дом и други простории, како и во рамките на теорискиот пристап во однос на политиката и политичките партии како квалитативен метод на истражување при анализа на содржината.

Во Република Македонија не постои емпирија во врска со претресот на службени простории на политички субјект, така што претпоставките за можни злоупотреби во однос на политичкиот аспект на криминалистичко-оперативната постапка претрес на службени простории на политички субјект, се во рамките на возможното како резултат на непрецизираните законски одредби и евентуални политички девијации и тенденции.

Сепак, трудот и истражувањето не наведоа на заклучок дека постојат бројни недефинираниости во однос на претресот на службените простории на политичките субјекти. Дополнително „проблематично“ е можноста при извршување на претрес, полициските службеници да можат да одземат и други документи или предмети за кои сметаат дека потекнуваат од сторено кривично дело и тоа не од конкретното кривично дело поради кое се врши претресот, односно кое е наведено во наредбата за претрес. Оваа слобода на „одлучување“ кај полициските службеници остава простор за сомнеж дека претресот може да биде злоупотребен. Злоупотребата би била токму во тој контекст на одземање на документи за кои може само полицискиот службеник по насока или самостојно да одлучи. Токму оваа можност, остава простор за коруптивна или политичка мотивираност за злоупотреба на претресот како обвинителско-криминалистичка постапка.

#### 5. ПРЕПОРАКИ

Завршувајќи го трудот може да кажеме дека анализата на документите – законските одредби, емпириските сознанија и политичката анализа на обвинителско-криминалистичката оперативна постапка „претрес на службени простории на политички субјект“, не насочи кон согледување на неколку перспективи од кои ги извлековме следните заклучоци:

1. Во Република Македонија постои потреба од посебно законско регулирање на претресот на службени простории на политички субјекти;
2. Учеството на обвинителот при спроведување на самиот претрес во службените простории е неопходен, а со цел да се засили контролата врз работата на полициските службеници;
3. Одземањето на предмети и документи поврзани со стореното конкретно кривично дело треба да се ограничат исклучиво на тоа дело поради кое се врши претресот;
4. Утврдување на посебен протокол за чување на службена тајна од страна на полициските службеници, јавниот обвинител и судијата на претходна постапка, а во врска со информациите добиени како за конкретното дело, така и за други добиени сознанија во текот на претресот.
5. Законско регулирање на правото на политичкиот субјект за непосреден увид во текот на претресот, а особено на одземените документи и предмети и право на приговор на лице место во врска со поедини одземени документи кои се од политичко значење за политичкиот субјект.
6. Утврдување на законска можност за правно-процесна интервенција на лице место доколку политичкиот субјект смета дека му се одземаат документи кои не се поврзани со стореното кривично дело и истите би имале политички и општествени последици, особено поврзани со степенувани тајни на државно ниво.

<sup>64</sup> Пописот на списите треба да биде така спроведен што ќе овозможи нивна идентификација како услов да послужат како доказ во натамошниот тек на постапката, а при отварањето на обвивката и при пописот имаат право да присуствуваат тужителот и бранителот.

**ЛИТЕРАТУРА**

- Витларов, Т. (2005). Одговорност на правните лица, во: Збирка на трудови на Правниот факултет-Скопје
- Камбовски, В. (2001). Учество на повеќе лица во казненото дело, стр. 245, Скопје
- КОНСОЛИДИРАН ТЕКСТ НА ЗАКОН ЗА ПОЛИТИЧКИТЕ ПАРТИИ („Службен весник на Република Македонија“ бр. 76/04, 5/07, 8/07, 5/08 и 23/13 ) (Одлука на Уставен суд бр.57/07 и 60/07), Глава 1-Општи одредби, член 2 став 1
- Кривичен законик –Интегрален текст-Предговор, кратки објаснувања и Регистар на поими Скопје., Службен Весник на Република Македонија .17/97-773, 74/04-2, 15/05-1
- Милер, Д. (2002). „Блеквелова енциклопедија на политичката мисла“, Ми-Ан, Скопје
- Мојаноски, Ц. (2015). „Методологија на безбедносните науки – основи“, Книга прва, Факултет за безбедност, Скопје
- Смит, А. (2018). „Политичка филозофија“ – Водич за студенте и политичаре, Клио, Белград
- Horvatic, D., & Novoselac, N. (2004). „Орѓенито о казнјаванју правних лица“, Опći dio kaznenog prava, Zagreb,
- Jakovlević, V. (1967). Krivično delo neovlašćenog otkrivanja tajne, Anali, Beograd
- Jakovlevic, V. (2015). “Prirodne katastrofe i obrazovanje”, Fakultet bezbednosti, Beograd
- Kos, D. (2019). “Primjena postojećih normativnih rešenja, kako bi se osujetile zloupotrebe procesnih prava stranaka“, Novine u kaznenom zakonodavstvu, Zbornik radova, Zagreb
- Stoyanov, A. (2018). “Corruption, state capture and anti-corruption initiatives in post-communist countries”, New Packaging, EISA, Johannesburg



---

## STRENGTHENING NATIONAL SECURITY THROUGH BORDER MANAGEMENT

**Yonko Dimitrov**

University of National and World Economy, Sofia, Bulgaria, [online@dir.bg](mailto:online@dir.bg)

**Abstract:** In article outlines the crucial importance of protecting the European Union's external borders, the role of the Schengen Borders Code in removing the internal borders of the Union, and the established agencies and security systems. The role of the Republic of Bulgaria in the co-ordination of national security processes is also analyzed.

The EU's external borders are outlined as follows: the eastern border is by land and crosses the borders of nine Member States - Finland, Estonia, Lithuania, Latvia, Poland, Slovakia, Hungary, Bulgaria and Romania; the land borders to the south and in particular on the Balkan Peninsula are Bulgaria, Greece and Croatia. Of particular importance for the protection of external borders is Turkey's direct accession to the European Union, from where the main route of migrants to Western Europe; to the south, the European Union borders the Mediterranean, and the land parts of these external borders are in Italy, Malta and Spain. For the purpose of our exhibition we will emphasize the location of Bulgaria, providing a direct link between the European Union and Republic of Turkey. Bulgaria is facing an extremely important responsibility - achieving proper management and protection of its own borders and good border control when crossing them. Achieving these goals is essential not only for preserving the sovereignty of our country, but also for all member states of the Union that have abolished internal border controls.

In one form or another, free movement between European countries has existed since the Middle Ages. The Agreement of 14 June 1985, signed in the Luxembourg city of Schengen, is the first act aimed at the gradual abolition of internal borders between member states and the establishment of controls at their external borders. The individual 27 EU Member States apply the Schengen acquis to varying degrees. With the adoption of the Treaty of Lisbon, the question of the importance and need to strengthen controls at the external borders finds an essential legislative solution.

**Keywords:** external borders, security, migration, visas, criminalization of illegal crossing of the border.

## УКРЕПВАНЕ НА НАЦИОНАЛНАТА СИГУРНОСТ ЧРЕЗ УПРАВЛЕНИЕ НА ГРАНИЦИТЕ

**Йонко Димитров**

Университет за национално и световно стопанство, София, България, [online@dir.bg](mailto:online@dir.bg)

**Резюме:** В статията се очертава решаващото значение на защитата на външните граници на Европейския съюз, ролята на Кодекса на шенгенските граници при премахването на вътрешните граници на Съюза и установените агенции и системи за сигурност. Анализира се и ролята на Република България в координацията на процесите на национална сигурност.

Външните граници на ЕС се очертават по следния начин: източната граница е сухопътна и преминава по границите на девет държави членки – Финландия, Естония, Литва, Латвия, Полша, Словакия, Унгария, България и Румъния; сухоземните граници на юг и в частност на Балканския полуостров са България, Гърция и Хърватия. Особено значение за охрана на външните граници има прекият подстъп на Турция към Европейския съюз, от където е основният маршрут на мигранти към Западна Европа; на юг Европейският съюз граничи със Средиземно море, а сухопътните части на тези външни граници са в Италия, Малта и Испания. За целта на нашето изложение ще акцентираме на разположението на България, осъществяваща пряка връзка между Европейския съюз и Република Турция. Пред България стои отговорност от изключително значение – постигане на правилно управление и защита на собствените граници и добър граничен контрол при преминаване им. Постигането на тези цели е съществено не само за запазването на суверенитета на страната ни, но и за всички държави – членки на Съюза, които са премахнали вътрешния граничен контрол.

Под една или друга форма свободното движение между европейските държави съществува от Средновековието. Споразумението от 14.06.1985 г., подписано в Люксембургския град Шенген, е първият акт, чиято цел е постепенното премахване на вътрешните граници между членуващите държави и установяването на контрол по външните им граници. Отделните 27 държави – членки на ЕС, прилагат постиженията на правото от Шенген в различна степен. С приемането на Договора от Лисабон въпросът за

важността и необходимостта от засилване на контрола по външните граници намира съществено законодателно решение.

**Ключови думи:** визи, външни граници, криминализиране на незаконното преминаване на границата, миграция, сигурност

### 1.УВОДНИ ДУМИ

На 01.01.2007 г. Република България стана член на Европейския съюз. От този момент на територията ѝ започна да действа правото на Съюза като самостоятелен правен ред, надграждащ вътрешното право. Една от задачите, поставени пред обединението, е създаването на пространство без вътрешни граници между държавите-членки с цел осъществяване на свободно движение на хора, стоки, услуги и капитали. Гаранция за тези свободи и тяхното ненакърняване е премахването на вътрешните граници между държавите-членки и създаването на обща външна политика по отношение на управлението на външните им граници.

Външните граници на ЕС се очертават по следния начин: източната граница е сухопътна и преминава по границите на девет държави-членки – Финландия, Естония, Литва, Латвия, Полша, Словакия, Унгария, България и Румъния; сухоземните граници на юг и в частност на Балканския полуостров са България, Гърция и Хърватия. Особено значение за охрана на външните граници има прекият подстъп на Турция към Европейския съюз, от където е основният маршрут на мигранти към Западна Европа; на юг Европейският съюз граничи със Средиземно море, а сухопътните части на тези външни граници са в Италия, Малта и Испания. За целта на нашето изложение ще акцентираме на разположението на България, осъществяваща пряка връзка между Европейския съюз Република Турция. Пред България стои отговорност от изключително значение – постигане на правилно управление и защита на собствените граници и добър граничен контрол при преминаване им. Постигането на тези цели е съществено не само за запазването на суверенитета на страната ни, но и за всички държави-членки на Съюза, които са премахнали вътрешния граничен контрол.

Под една или друга форма свободното движение между европейските държави съществува от Средновековието [Директива 2002/90/ЕО]. Споразумението от 14.06.1985 г., подписано в люксембургския град Шенген [Инструкция № из-1455, 2013], е първият акт, чиято цел е постепенното премахване на вътрешните граници между членуващите държави и установяването на контрол по външните им граници. Отделните 28 държави – членки на ЕС, прилагат постиженията на правото от Шенген в различна степен. С приемането на Договора от Лисабон въпросът за важността и необходимостта от засилване на контрола по външните граници намира съществено законодателно решение. То е изразено по-специално в чл. 67 от Договора за функциониране на Европейския съюз (ДФЕС): „Той осигурява отсъствието на контрол на лицата на вътрешните граници и развива единна политика по въпросите на убежището, имиграцията и контрола на външните граници, която се основава на солидарността между държавите членки и е справедлива спрямо гражданите на трети страни“ [Рамково решение на Съвета, 2002].

Управлението на външните граници на Европейския съюз стана особено актуално в светлината на миграционната криза, засегнала Европейския съюз още през 2014 г. и задълбочила се през последните години. Наличието на значителен по обем приток на мигранти от трети страни, като Сирийската арабска република, Ислямска република Афганистан, Република Ирак и др., търсещи убежище на територията на държавите-членки на Европейския съюз, поставя на преден план въпроса за адекватната защита на външните граници на Съюза. Проблемът не е само от политическо естество, напротив – той значително и пряко под различни форми засяга правата на гражданите на Съюза. По данни на проучване на Евробарометър на Европейския парламент относно „възприетията и очакванията“ от месец април 2016 г. средно 71% от запитаните граждани на Европейския съюз са на мнение, че трябва да се засили намесата на Съюза по защитата на външните граници [Регламент (ЕО) № 562/2006]. За България този процент е по-висок – 79%. Следва да се има предвид, че преди началото на миграционните процеси към Европа само три държави са използвали като способ за охрана издигането на огради по външните граници, за да попречат на мигранти и бежанци да достигнат до тяхната територия, – Испания, Гърция и България. След 2015 г. тази тенденция се промени и все по-голям брой държави-членки на ЕС, започват изграждането на огради, за да попречат на нелегалните мигранти да навлязат на територията им. Хърватия поставя ограда на границата си със Сърбия, ограда има и между Австрия и Словения и т.н. резултат на новосъздадените условия на континента, породени от бежански потоци и миграционни процеси, първоначалните актове и насоки за охрана на външните граници на Европейския съюз стават недостатъчни за гарантиране на сигурността и спокойствието на европейските граждани. Това налага Европейският съюз да работи върху конкретни мерки за гарантиране на сигурността на Европа – промяна в законодателството и създаване на нови агенции, които да подпомагат държавите-членки при охраната на външните граници. Мерките включват: създаване на нова

европейска агенция за гранична и брегова охрана, актуализирана Шенгенска информационна система, системни проверки в съответните бази данни на всички лица, които преминават през външните граници, нова система за влизане/излизане за гражданите на трети държави, система на ЕС за информация за пътуванията и разрешаването им (ETIAS), нови правила за постигане на по-висока оперативна съвместимост на базите данни на ЕС и т.н.

Още на 19 юни 1990 г. е подписана Конвенцията за прилагане на Споразумението от Шенген [Регламент (ЕС) 2016/399], определяща насоките и мерките, които следва да предприемат държавите членки, за да подсигурят и защитят границите. Конвенцията обхваща въпроси, като организацията и управлението на външната граница и премахването на вътрешния граничен контрол, процедурите за издаване на визи и използването на единна база данни за преминаващите границата лица и навлизащи във вътрешните територии на подписалите Конвенцията държави, както и установяването на механизъм за сътрудничество между имиграционните служби на тези държави. Конвенцията е действаща и сега, въпреки че отчасти е заменена от Кодекса на шенгенските граници. Последният има двузначна цел: от една страна, предвижда премахването на граничния контрол за лица, които преминават през вътрешните граници между участващите държави-членки на Европейския съюз; от друга страна, установява правила за граничния контрол на лица, които пресичат външните граници на държавите-членки на Европейския съюз.

Кодексът на шенгенските граници от 2006 г. [Регламент (ЕС) № 604/2013] търпи множество промени през годините, което води до създаването на изцяло нов Кодекс на шенгенските граници през 2016 г. [Регламент (ЕО) № 539/2001]. В мотивите за приемането на новия Кодекс е посочено, че граничният контрол е от интерес не само за държавата-членка, през чиято външна граница той се извършва, но и за всички държави членки, които са премахнали вътрешния граничен контрол. Контролът по границите трябва да помогне в борбата с незаконната имиграция и трафика на хора и да предотврати всяка заплаха за вътрешната сигурност на държавите-членки, техния обществен ред, здравеопазване и международни отношения. Тази аргументация е залегнала в т. 6 на мотивите, което обосновава и важноста за Съюза от добра защита на външните му граници. Действително към настоящия момент България все още не е станала част от Шенгенското споразумение, но като се има предвид членството ни в Европейския съюз и географското разположение на страната ни, голяма част от разпоредбите, предвидени за защита и сигурност, касаят и Република България, в т.ч. приложение намира и Кодексът за шенгенските граници, с изключение на няколко изрично посочени разпоредби. [Регламент (ЕС) № 509/2014] Съгласно Кодекса държавите-членки имат задължението да поддържат ненарушимостта на външната граница на ЕС, като същата следва да се пресича единствено на определените за тази цел места, където това е разрешено, и след извършване на цялостна и задълбочена проверка на преминаващите лица. Последните изменения на Кодекса на шенгенските граници от 2016 г. се утвърждават легални дефиниции на понятията „външна граница“ и „вътрешна граница“. „Вътрешни граници“: а) общите сухопътни граници, вкл. реки и езера, на държавите членки; б) летищата на държавите членки за вътрешни полети; в) морски, речни и езерни пристанища на държавите-членки за редовни вътрешни фериботни превози. „Външни граници“: сухопътните граници на държавите-членки, вкл. границите по реки и езера, морски граници и техните летища, речни пристанища, морски пристанища и езерни пристанища, доколкото те не представляват вътрешни граници. В Кодекса изрично е посочено, че всички лица могат да преминават през външните граници след минимална проверка за установяване на самоличността въз основа на представяне или показване на пътните си документи. Граничните проверки следва да се извършват по начин, който напълно зачита човешкото достойнство. За гражданите на трети страни обаче са предвидени цялостни проверки, които включват обстойна проверка при влизане. Това обхваща следните аспекти: проверка дали гражданинът на трета страна притежава валиден документ за преминаване на границата, а когато е необходимо и дали има виза или разрешение за пребиваване; задълбочена проверка на пътните документи за признаци за фалшификация или подправяне; проверка на печатите за влизане и излизане върху пътните документи на съответния гражданин на трета страна с цел проверка чрез сравняване на датите на влизане и излизане на максималния срок на разрешен престой на територията на държавите-членки; проверка по отношение на мястото на заминаване и дестинацията на съответния гражданин на трета страна и целта на планирания престой, проверка дали съответният гражданин на трета страна разполага с достатъчно средства за издръжка за срока и целта на планирания престой (за Франция например минималният размер на сумата за престой на ден е в размер на 30 евро), за завръщането си в държавата на произход. Граничният контрол включва не само проверки на лица на граничните пунктове и наблюдение на зоната между тези пунктове, но също и анализ на рисковете за вътрешната сигурност и анализ на заплахите, които могат да засегнат сигурността на външните граници. Вменено е задължение на граничните служби при установяване на гражданин на трета страна, който незаконно е преминал границата и който няма право на престой на територията на съответната държава-

членка, да се задържи и за него да се прилагат процедурите за връщане. Това се отнася за граждани, които не притежават необходимата виза за пребиваване или друг документ, позволяващ им престой на територията на държава-членка, когато такива се изискват съгласно европейското законодателство. Необходимо е да се отбележи, че правото на ЕС, съдържащо се в текстовете на Регламент „Дъблин III“ [Регламент (ЕС) 2018/1240], дава и конкретно определение на понятието „виза“ (чл. 2, бел. авт.): разрешение или решение на държава членка, което се изисква за транзитно преминаване или влизане с намерение за пребиваване в тази държава-членка или в няколко държави-членки.

По въпроса за необходимостта от виза за преминаване на границата следва да се има предвид, че идеята на визовата политика не е ненужно ограничаване на преминаването и престоя на териториите на държавите-членки. Целта е улесняване на възможностите за пребиваване на пътници на законно основание и превръщането на Шенген в привлекателна дестинация за граждани на трети държави, в пространство, в което се поддържа високо равнище на сигурност. На територията на Съюза първоначално са действали правила, очертаващи широк кръг трети държави [Регламент (ЕС) 2016/1624], чиито граждани са се нуждаели от виза, за да преминават външните граници на ЕС. Впоследствие, с приемането на двустранни споразумения между Съюза и третите държави, този списък значително е променен. С последното изменение на Регламента, уреждащ необходимостта от притежаване на виза от граждани на трети страни, от 2014 г. [Регламент (ЕС) № 1052/2013] е ограничен кръгът от трети страни, чиито граждани се нуждаят от виза, когато преминават външните граници на държавите-членки. В същото време е увеличен броят на трети държави, за чиито граждани не се изисква виза при преминаване на външна граница на Съюза, когато престоят им е до 90 дни. Сред първите са Афганистан, Армения, Азербайджан, Китай, Египет, Кувейт, Мароко, Пакистан, Русия, Турция и др. В същия този Регламент са изброени изчерпателно и третите държави, чиито граждани не се нуждаят от визи при преминаване на външни граници на ЕС, стига престоят им да е до 3 месеца. Част от тях са Андора, Аржентина, Северна Македония, Черна гора, Сърбия, Австралия, Албания, Босна и Херцеговина, Боливия, Бразилия, Чили, Коста Рика, Еквадор, Естония, Гватемала, Ватикана, Хондурас, Израел, Япония, Малайзия, Мексико, Никарагуа, Панама, Парагвай, Салвадор, Сан Марино, Сингапур, Южна Корея, Швейцария, САЩ, Венецуела и др. цел гарантиране на сигурността в Европейския съюз са създадени специални агенции и системи за наблюдение на границите и подпомагане на държавите-членки при защита на външните граници на Съюза. Същите осъществяват своята дейност при зачитане на човешкото достойнство, правото на живот, забраната на изтезанията и на нечовешкото или унижително отношение или наказание, забраната за трафик на хора, правото на свобода и сигурност, правото на защита на личните данни, правото на достъп до документи, правото на убежище и закрила срещу извеждане и експулсиране, принципите на забрана за връщане и на недискриминация. По този начин се осъществява по-добра защита на гражданите от трети страни, опитали се да преминават външна граница на Съюза, и подкрепя на държавите-членки при управлението на външните граници и сътрудничеството в отношенията им с трети страни [Регламент (ЕС) № 603/2013]. Във връзка с визовия режим първостепенно значение има Европейската система за информация за пътуванията и разрешаването им (ETIAS) по отношение на граждани на трети държави, освободени от изискването за притежаване на виза при преминаване на външните граници за определен период от време [Решение № 236 от 13.08.2015 г.]. Чрез обработката на информацията, получена от тази система, е възможно да се прецени дали присъствието на граждани на трети държави на територията на държавите-членки би представлявало риск за сигурността, риск от незаконна имиграция или висок епидемичен риск. Събираните данни са необходими за предотвратяване, разкриване и разследване на престъпления, свързани с тероризъм или други тежки престъпления. Цели се също и по-строг контрол и проверка на максимално разрешения срок на престой на териториите на държави-членки от граждани на трети страни, за които не се изисква виза при престой до 90 дни в рамките на общо 180 дни. При обработката на получените данни са залегнали строги правила за защита на информацията.

Европейската агенция за управление на оперативното сътрудничество по външните граници на държавите-членки на Европейския съюз, е една от първоначално създадените агенции за управление и подпомагане на границите на държавите-членки, а впоследствие същата е преобразувана в т.нар. „FRONTEX“ – Европейска агенция за гранична и брегова охрана. При осъществяване на гранична и брегова охрана тази Агенция действа съвместно с националните органи, които отговарят за управлението на границите, вкл. и за бреговата охрана. Със създадената Агенция се цели да се гарантира вътрешната сигурност на Европейския съюз чрез подпомагане на държавите-членки в управлението на границите, контрол на миграционния поток, превенция срещу бъдещи заплахи и контрол на трансграничната престъпност. Агенцията има право да работи и с трети държави с оглед на постигане на целите си. Целта е FRONTEX да допринесе за разкриване на тежки престъпления, като незаконно превеждане на мигранти през граница, трафик на хора, тероризъм и

т.н. В правомощията на Агенцията е извършването на редовен мониторинг на управлението на външните граници. При осъществяване на своята дейност същата се подпомага от Европол в борбата с тежки престъпления, които засягат териториалната цялост и суверенитета на две или повече държави-членки.

Най-малко веднъж годишно FRONTEx прави мониторинг и оценка на техническото оборудване, персонала и собствените финансови ресурси на държавите-членки, предвидени за осъществяване на граничен контрол. По този начин се цели да се установят възможностите на държавата да се справи с настоящи и бъдещи заплахи за сигурността по външните граници на Съюза, както и да се предвидят последиците от това за шенгенското пространство на сигурност и оценка на възможностите на държавите-членки да вземат участие в екипите за бързо реагиране. Предвидена е възможност за предписване на конкретни мерки, с които защитата на границата да бъде по-ефективна. Държава-членка може да поиска от FRONTEx да започнат съвместни операции за подпомагане на контрола на външните граници. В случай, че пред държавата има конкретни и прекомерни предизвикателства (например струпване на определени места по външните граници на голям брой граждани на трети държави, опитващи се да преминат незаконно границата), Агенцията за гранична и брегова охрана има възможност за осъществяване на бърза гранична намеса, изразяваща се в изпращане на екипи за подпомагане на защитата на границата за ограничен период от време на територията на поискалата помощ държава-членка.

Съставът на осигуряваните екипи за бърза гранична намеса се състои от определен брой гранични служители или други компетентни служители от всяка държава-членка. Резервът за бързо реагиране може да бъде разположен незабавно в случай на нужда от всяка държава-членка. За подосигуряване на състава му всяка държава-членка осигурява ежегодно на Агенцията за гранична и брегова охрана определен брой служители, които да съответстват на определените профили. За България минималният брой на осигурените служители е 40, за Германия – 225, за Малта – 6, и така от всяка държава до достигане на общ минимален брой 1500 служители.

FRONTEx осигурява подходящ и ефективен мониторинг не само чрез анализ на риска, но и с обмен на информация от Европейската система за наблюдение на границите (Eurosur). По този начин се обединява и анализира събраната от държавите-членки информация и се установяват евентуални промени в маршрутите на незаконната миграция или нови методи, използвани от престъпните мрежи. Европейската система за наблюдение на границите ще засили сътрудничеството между държавите членки и FRONTEx, като допринесе за управлението на външните граници и спомогне за спасяването на живота на хора (особено в моретата). Опитите за незаконно преминаване на мигранти през Средиземно море поставят предизвикателства пред морската сигурност (като тероризъм, незаконен трафик и имиграция). Нужни са инвестиции на ниво регионално морско сътрудничество, които да включват разузнаване, наблюдение, патрулиране и дейности по брегова охрана. В тази връзка и основната цел на системата Eurosur е откриване, предотвратяване и борба с незаконната имиграция и трансграничната престъпност и допринасяне за осигуряване на защита и спасяване на живота на мигранти чрез наблюдение на външните морски и сухопътни граници на държавите-членки. За целта във всяка държава се създават национални координационни центрове, чрез които ще си сътрудничат всички органи, свързани с охраната на границите на държавите.

Европейската система за наблюдение събира и обработва информация, получена, освен от националните координационни центрове, и от агенциите и институциите на Европейския съюз и международни организации. Осъществява и съдействие с трети страни въз основа на двустранни или многостранни споразумения. В Република България към настоящия момент има създаден и функциониращ Национален координационен център към Гранична полиция. Центърът е постоянно действащ орган и съгласува дейностите на всички национални органи, изпълняващи задачи за контрол на границите. Освен него на територията на страната ни действат още Регионален координационен център, локални координационни центрове и периферни устройства, които са част от интегрираните системи за наблюдение. С тези структури за наблюдение на границите ни денонощно се осигурява придобиване, систематизиране и архивиране на информация от широк спектър източници в реално време с цел осъществяване на високо ефективно техническо наблюдение и създаване на база данни за анализ и оценка на риска на оперативно и тактическо ниво.

За целите на правоприлагането и наказателната политика е създадена и системата „Евродак“, чрез която при определени условия специални национални органи на държавите членки и Европейската полицейска служба (Европол) могат да искат сравняване на данни за дактилоскопни следи с тези, съхранявани в централната система. За да бъде предоставена исканата информация от националните органи, следва да са налице определени кумулативни условия: сравняването е необходимо за целите на предотвратяването, разкриването или разследването на терористични престъпления или други тежки престъпления; сравняването е

необходимо в конкретния случай; съществуват основателни причини да се смята, че сравняването ще подпомогне съществено предотвратяването, разкриването или разследването на което и да е от въпросните престъпления. Същите са условията и при постъпило искане от страна на Европол за предоставяне на информация за дактилоскопни следи. Видно е, че е недопустимо самоцелното искане на информация, а същата следва да отговаря на ясно регламентирани императивни критерии.

## 2. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Укрепването на външните граници на ЕС е от ключово значение за гарантирането на вътрешната сигурност и за запазването на свободата на движение в шенгенското пространство. В светлината на нарастващите предизвикателства в областта на политиката и укрепването на националната сигурност е необходимо да се засили интеграцията на постиженията на правото на Шенген и на Европейския съюз в областта на миграцията, убежището и външните граници, в т.ч. и на територията на Република България, за справяне с възможните извънредни ситуации.

## ЛИТЕРАТУРА

- Директива 2002/90/ЕО на Съвета от 28 ноември 2002 г. за определяне на подпомагането на незаконното влизане, преминаването и пребиваването.
- Инструкция № 13-1455 от 31 юли 2013 г. за способите и организацията за осъществяване на наблюдението на държавната граница на Република България.
- Конвенция за прилагане на споразумението от Шенген от 14 юни 1985 г. между правителствата на държавите от Икономическия съюз Бенелюкс, Федерална република Германия и Френската република за постепенното премахване на контрола по техните общи граници.
- Рамково решение на Съвета от 28 ноември 2002 г. за укрепване на наказателноправната рамка за предотвратяване на подпомагането на незаконното влизане, транзит и престой (2002/946/ПВР).
- Регламент (ЕО) № 562/2006 на Европейския парламент и на Съвета от 15 март 2006 г. за създаване на Кодекс на Общността за режима на движение на лица през границите.
- Регламент (ЕС) 2016/399 на Европейския парламент и на Съвета от 9 март 2016 г. относно Кодекса на Съюза за режима на движение на лица през границите.
- Регламент (ЕС) № 604/2013 на Европейския парламент и на Съвета от 26 юни 2013 г. за установяване на критерии и механизми за определяне на държавата членка, компетентна за разглеждането на молба за международна закрила, която е подадена в една от държавите членки от гражданин на трета държава или от лице без гражданство.
- Регламент (ЕО) № 539/2001 на Съвета от 15 март 2001 г. за определяне на третите страни, чиито граждани трябва да притежават виза, когато преминават външните граници на държавите членки, както и на тези, чиито граждани се освободени от това изискване.
- Регламент (ЕС) № 509/2014 на Европейския парламент и на Съвета от 15 май 2014 г. за изменение на Регламент (ЕО) № 539/2001 на Съвета за определяне на третите страни, чиито граждани трябва да притежават виза, когато преминават външните граници на държавите членки, както и на тези, чиито граждани са освободени от това изискване.
- Регламент (ЕС) 2018/1240 на Европейския парламент и на Съвета от 12 септември 2018 г. за създаване на Европейска система за информация за пътуванията и разрешаването им (ETIAS) и за изменение на Регламент (ЕС) № 1077/2011, (ЕС) № 515/2014, (ЕС) 2016/399, (ЕС) 2016/1624 и (ЕС) 2017/2226.
- Регламент (ЕС) 2016/1624 на Европейския парламент и на Съвета от 14 септември 2016 г. за европейската гранична и брегова охрана, за изменение на Регламент (ЕС) 2016/399 на Европейския парламент и на Съвета и за отмяна на Регламент (ЕО) № 863/2007 на Европейския парламент и на Съвета, Регламент (ЕО) № 2007/2004 на Съвета и Решение 2005/267/ЕО на Съвета.
- Регламент (ЕС) № 1052/2013 на Европейския парламент и на Съвета от 22 октомври 2013 г. за създаване на Европейска система за наблюдение на границите (Eurosur).
- Регламент (ЕС) № 603/2013 на Европейския парламент и на Съвета от 26 юни 2013 г. за създаване на система Евродак за сравняване на дактилоскопични отпечатъци с оглед на ефективното прилагане на Регламент (ЕС) № 604/2013 за установяване на критерии и механизми за определяне на държавата членка, компетентна за разглеждането на молба за международна закрила, която е подадена в една от държавите членки от гражданин на трета държава или от лице без гражданство, и за искане на сравнения с данните в Евродак от правоприлагащите органи на държавите членки и Европол за

целите на правоприлагането и за изменение на Регламент (ЕС) № 1077/2011 за създаване на Европейска агенция за оперативното управление на широкомащабни информационни системи в областта на свободата, сигурността и правосъдието.

Решение № 236 от 13.08.2015 г. по н.д. № 782/2015 г. на Върховен касационен съд, Трето наказателно отделение.

Споразумение за присъединяването на Италианската република към Конвенцията за прилагане на Споразумението от Шенген от 14 юни 1985 г. между правителствата на държавите от Икономическия съюз Бенелюкс, Федерална република Германия и Френската република за постепено премахване на контрола по техните общи граници, подписано в Шенген на 19 юни 1990 г.





## GLOBALIZATION AND TERRORISM

**Ali Hajro**

Ministry of defence, Army of the Republic of North Macedonia, Military Academy “gen. Mihailo Apostolski”, Skopje, N. Macedonia, [alihajro@hotmail.com](mailto:alihajro@hotmail.com)

**Abstract:** Globalization and terrorism from a relative point of view are strongly related to each other, terrorism uses the opportunity to pass through a small door to perform its ideologies i.e. to achieve its goals.

While opponents of globalization equalize it with the destruction of societies and the human environment, they see these factors as negative through many prisms.

If the development of these alternatives is not taken into account as part of the action a humane society, development of the economy, the benefits deriving from globalization, the fast diplomatic-political habits, especially by the leading countries of world capital, from establishing a balance in the world reproductive system, we have to face the destruction of the globalization era but it will never stop it will move with even bigger steps, it may slow down at certain moments but society will not allow it to stop.

Globalization has positive and negative benefits such as the threat of terrorism, organized crime, etc., but cooperation between countries and especially the case of the European Union can contribute to some extent to economic stability and sustainability.

The negative consequences of globalization are poverty, the concentration of economic power in tight confines, violence, terrorism, interfaith diversity, all of which are before our eyes and encourage us to think seriously about the process of globalization, which should not be less from the present, but the more globalization that will be better for the good of society.

The difference between globalization and terrorism should also be understood as a cultural field that should compete with each other, even though the institutions of the states always have the advantage if they direct it in the right direction.

**Keywords:** leader, leadership, characteristics, qualities, techniques.

## ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И ТЕРОРИЗАМ

**Али Хајро**

Министерство за одбрана, Армија на Република Северна Македонија, , Воена академија “ген. Михаило Апостолски“, Скопје, С. Македонија, [alihajro@hotmail.com](mailto:alihajro@hotmail.com)

**Резиме:** Глобализација и тероризмот од релативен поглед тие се тесно поврзани едно со другото, тероризмот ја искористува можноста да се протне низ мала врата за да ги изврши своите идеологии односно да ги постигне своите цели.

Додека противниците на глобализацијата ја изедначуваат со уништување на општествата и човековата околина тие ги гледаат овие фактори како негативно низ многу призми. Доколку развој на тие алтернативи не се земат во предвид како дел од акцијата за хумано општество, развојот на економијата, бенефициите кои ги носи со себе глобализацијата, брзите дипломатски – политички односи, особено од страна на водечките земји на светскиот капитал, од утврдување на рамнотежа во светскиот репродукциски систем, мораме да се соочиме со уништување на глобализациската ера но тоа никогаш нема да застане таа ќе се движи и со уште поголеми чекори можно во одредени моменти да се успори но општеството нема да дозволи да застане.

Глобализацијата има позитивни и негативни придобивки како што се закана од тероризам, организиран криминал итн., но соработка меѓу државите и особено случајот со Европската унија може да придонесе донекаде до стабилноста и одржливоста економски.

Негативните последици на глобализацијата е сиромаштијата, концентрацијата на економската моќ во тесни затворени кругови, насилствата, тероризмот, различностите меѓу религиите, на сите нам ни се пред очи и не поттикнуваат сериозно да размислуваме за процесот на глобализацијата, која сепак не би требало да биде помалку од сегашнава, туку што повеќе глобализацијата која ќе биде подобра за доброто на општеството.

Разликата помеѓу глобализацијата и тероризмот треба да се сфати и како едно културно поле кое треба да се напреваруваат едното со другото иако институциите на државите секогаш имаат предност ако сето тоа го насочуваат во правилен правец.

**Клучни зборови:** глобализација, тероризам, лидерство, политика, економија.

## 1. ВОВЕД

Живееме во време на големи политички, национални, економски, културни и други процеси со различни погледи за решавање на прашањата кои се од судбинско значење за иднината на човештвото пред се од политички, економски и социјален аспект.

Меѓу зависноста на внатрешните и надворешните противречности, посебно појавите на внатрешни и надворешни системски фактори кои ќе доведат до изолирање на некои конфликти, укажуваат дека современиот свет се наоѓа во општествена политичка и безбедносна нестабилност.

Таквите притисоци, напнатоста, сложеноста на безбедносните проблеми и деструктивните движења ќе бидат следбеници во процесите на глобализацијата, чија основна карактеристика треба да биде отсуство на сите облици на насилство и доминација без разлика од кој дел на светот тоа доаѓа но самите држави треба да изградат таков одбранбен механизам за да можат да ги предвидат тие закани.

Глобализацијата пред, во моментот и во иднина ќе се дефинира со приоритети кои во иднина ќе носат бројни предизвици кои не е возможно да се контролираат од сите аспекти, што ќе доведе до различни кризи и загрозувања на личната безбедност на граѓаните, стабилноста на државата и нејзините системи за безбедност.

## 2. ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И ТЕРОРИЗАМ

Ставот што е изграден на меѓународно ниво е дека глобализацијата како процес од секогаш се појавувала во некоја многу минимална мера, но дека, до пред средината на овој милениум, таа претставувала само обид за унификација на светот. Така што, многу теоретичари процесот на глобализација го дефинираат со модернизацијата на технологијата која ни го менува животот секој дневно. Глобализацијата во денешен ден претставува глобален систем, кон кој повеќето демократски општества даваат свој придонес за неговиот брз и перманентен развој но исто така даваат и за тероризмот, иако тероризмот може да го опишеме и како идеологија кон некоја цел.

Водечката улога на глобализацијата ја имаат западните и источни држави иако не треба да се занемаруваат и од останатите моќни држави, сепак американското општество како најсилната демократија во светот која ги исполнува основните услови за лидерското место во процесот на глобализација и воедно лидерското место во процесот на разбивање на тероризмот, а со тоа формирајќи една видлива агресивна константна доминирачка улога во тој процес низ целиот свет. Ако го видиме терминот глобализација и тероризам, содржината што најдобро ја изразува ерата која заврши и онаа што почна со 21 век ќе видиме дека постојат неколку можно сложни системски влијанија кои не можат точно да ја пропишат таа дефиниција. Глобализацијата, или порастот на масивната меѓузависност, не е ништо друго освен продолжување на една долготрајна тенденција за освојување на крајната цел, односно надмоќност кон останатите. Нејзината причина ја пронаоѓаме во логиката и потребата на човекот да дејствува, да го менува светот, да ја запознава природата дали тоа ќе биде насилно преку "терор" или "демократија".

Глобализацијата и тероризмот привлече големо внимание кај истражувачите во економските, политичките, социјалните и безбедносните науки. Сепак, со сигурност може да се каже дека најзначајните промени кои ја одбележуваат глобализацијата и тероризмот се случуваат во технологијата и економијата од една страна како позитивно но од друга страна како негативно.

Со развојот на информатичката особено интернетот и комуникациската технологија се отворија широки можности за надминување на државните граници и создавање на една глобална економија, односно се повеќе се афирмираше идејата за "свет без граници". Сепак, таквите глобални промени и тенденции на современото општество беа проследени и со бројни слабости, односно генерираа специфични социјални проблеми, кои наметнаа нови содржини и техники на решавање, но и потреба од нови режими на социјална заштита каде глобалниот тероризам зема уште повеќе замав во различни облици со кои ние речиси секојдневно се соочуваме односно ги препознаваме новите закани.

Глобализацијата и тероризмот претставува мултидимензионален свет кој се појавува интензивно во периодот на 20 век кој многу брзо се развива и е распространета насекаде ( Лондон, Мадрид, Мумбаи.....) но често пати тоа појавување може да го видиме односно да ни биде пласирано како некоја идеологија не гледајќи ја сржта на проблемот односно интересот од поширок размер.

Глобализацијата претставува директна последица на ширењето на западот и источот, односно би рекол наметнување на демократските либерални држави или економски низ планетата преку континуирано убедување на неразвиените држави, подрачја, предели на целата Земјина топка особено би рекол нешколуваниот дел каде премногу влијаат односно манипулираат со верата но истото е превртено, претежно во последната деценија влијае во делот на неразвиените држави (војната во Авганистан, Ирак, Сирија, Арапската пролет.....)

После 11 септември глобалниот тероризам стана главна тема во контекст на сигурноста и мирот во светот. Се зголеми контролата на граничните премини односно секој што патува со авион е свесен дека обезбедувањето на аеродромите е многу побројно и посилно каде треба да бидеме свесни дека ова е само резултат од глобалниот тероризам (како негативно влијание на глобализацијата). Американците почувствуваа дека сето тоа што го градеа со години им се сруши за еден ден, Претседателот Буш им вети на Американците „терористите можат да ги разнишаат зградите на Соединетите Американски Држави, но не можат да ги разнишаат основните темели на Соединетите Американски Држави“.

Нападот на кулите близначки и Пентагон се дешифрираше како симболична порака на потценување на “супер силата на светот”. За Америка ова беше поттик да отпочне борба против глобалниот тероризам, која трае веќе две децении.

Овие два феномена се тесно поврзани помеѓу себе но воедно и толку се различни по природата. Како најголемо влијание има тероризмот на глобализацијата ги искористува големите благодети кои ги има глобализацијата.

Но се поставува прашањето кој го поттикнува глобалниот тероризам ?

И од тука произлегува наметнувањето на демократско либералните системи и економските влијанија, сакајќи да ги сменат навиките, традициите, културата, наметнувајќи нови обичаи но не гледајќи ги условите во кои живеат односно не почитувајќи ги нивните идеи, цели и во сето тоа глобализацијата премногу влијае на тероризмот.

Глобализацијата и тероризмот се многу сложен процес кои во зависност од кои аспект се гледа понекогаш сето тоа е премногу далеку едно од другото но некогаш се толку вешто преплетени што не можеме да видиме од кај почнува и нејзините крајни резултати ќе зависат од борбата на политичките, економските и социјалните сили (интереси) како во национални така и во меѓународни рамки.

Глобализацијата и тероризмот се и своевиден мит<sup>65</sup>. Тие се мит за униформизацијата, укинување на идентитетите, уништување на послабите. Глобалниот тероризам претставува долготраен процес кој не е оддалечен туку присуствува во сите аспекти на нашите животи .

Последиците од глобализацијата и тероризмот се согледуваат преку надминувањето на постоечките граници помеѓу државите, опаѓање на суверенитетот на државата - нација и создавање на глобални и над национални асоцијации кои ги превземаат регулативните и другите функции во светската заедница и економија која во последно време може да е и посилно од други закани, иако политичките закани секогаш се на прво место.

Глобализацијата и тероризмот наметнаа и политичкото насилство што обележа еден значаен период во изминатиот век и ќе претставува значајна одредница и во првите декади на новиот век, може да се види денеска и случувањата од корона вирусот односно кои се закани од брзата глобализација. Забележлива форма на овој вид насилство во овој период ќе биде и зачестеното практикување на тероризмот во различни облици, а до тоа придонесува и универзалната и полесна достапност до сите видови оружја, експлозиви, нуклеарни, биолошки, средства за активирање, во голема мера ги зголемува можностите и способностите на терористите. Намалената безбедна способност на државите, зголемувањето на емигрантите кои гравитираат низ неколку рути низ светот (лесен начин на инфилтрација како емигрант), нивните државни граници, претставуваат современи трендови кои што им ја олеснуваат работата и непреченото движење на терористите и на нивните симпатизери.

Денес идеологистите односно терористите можат да се движат насекаде во светот многу и порелаксирано бидејќи шансите да бидат фатени се речиси минимални но сето тоа благодареејќи на глобализацијата. Не преземањето соодветни мерки и од институциите од државите кои имаат нефункционални институции односно политизирани иако имаат можност со следењето на парите да дојдат до нив. Исто така е значајно да се потенцира дека глобалниот тероризам во иднина ќе вклучува се повисоко ниво на насилство. Ако се земе во предвид нивниот начин каде технологијата им помага за нивно инфилтрирање во секоја пора на човештвото се потврдува фактот дека терористите ја искористуваат секоја можност за уништување на разни установи и зголемување на бројот на жртвите.

Ако е меѓусебна зависност и ако глобализацијата помогне на глобалниот тероризам дали тоа значи дека немаме друг избор, туку треба да живееме со глобалниот тероризам ?

Овој сложен и злобен развој на тероризмот во голема мера треба да претставува сериозно предупредување на современите држави но воедно и размена на информации со сите актери односно држави, што неминовно, треба да се подготвуваат за сите предизвици што ќе ги продуцира ова зло на иднината.

Тероризмот во иднина или иднината на глобалниот тероризам за современите влади односно за државите треба да претставува значаен патоказ во која насока ќе треба да ја организираат борбата против тероризмот

<sup>65</sup> Роберт Ц. Бункер, Не-државни закани и идни војни, стр.122.

или сето тоа ќе им биде уште едно алиби на либерално - демократските држави да ги наречат одредени држави подржувачи на тероризмот.

### 3. ЗАКЛУЧОК

Глобализацијата и тероризмот како феномен кој прерасна во реалност се вовлекува во сите сфери на нашето живеење, па затоа многу нејзини аналитичари ги потенцираат позитивните придобивки кои ги има глобализацијата и негативностите на глобализацијата и тероризмот што таа ги предизвикува. Мора да се признае дека малку теми го поларизираа светското мислење така што тоа го направи глобализацијата да чекори со циновски чекори.

Националните култури и идентитети ги сметаат за загрозени, благодарейќи на ширењето на интернетот, социјалните мрежи, сателитската телевизија, меѓународните телевизиски мрежи, глобалната употреба на нивните идеолошки односно нивните интереси како доминантен во создавањето на популарна култура која е од неколку центри од светот.

Глобализацијата едни ја сметаат за пат кон иднината што ќе донесе невиден просперитет секому и насекаде но недогледувајќи ги и негативностите кои ги носи, други во жестоки протести низ улиците ја обвинуваат дека е извор на нерешливи проблеми. Но сето тоа со јаки државни институции и размена на информации до најниско ниво помеѓу државите може да донесе солидни резултати. Критичарите сметаат дека развиените земји добиваат профит на сметка на неразвиените и не инвестираат доволно во службите за да можат благовремено да го спречат. Само со добро систематско организирање на институциите во сите нивоа политички, дипломатски, економски, социјални можат да придонесат да се избегнуваат ризиците и воедно да ги искористиме благодетите кои ги дава глобализацијата.

Наспроти научниот и технолошки напредок јакнењето на демократските сили и движења, рушењето на тоталитарните режими во светот, јакнењето на меѓународните економски и политичка меѓузависност, не успеа во значителна мерка да се смали проблемот на сиромаштија во светот. Застапниците на глобализацијата тврдат дека процесот овозможува слобода и општа благосостојба. Но, нема сомневање дека јазот меѓу богатите и сиромашните е многу голем и дека после индустриската револуција, не еднаквоста порасна на светско ниво.

### ЛИТЕРАТУРА

- Бункер, Р.Ц. (2009). *Не-државни закани и идни војни*, Нампрес.
- Конард, Ѓ. (1992). *Антиполитички предизвик*- Култура, Скопје.
- Clayton, R., & Tomlinson, H. (2002). *Privacy and Freedom of Expression*, Oxford University Press.
- Cole, G.A. (1993). *Personnel Management: Theory and Practice*, London.
- Heywood, A. (2014). *Global Politics*, Palgrave Foundations Series, London
- Rich, N. (1992). *Great Power diplomacy*, New York.
- Ryan, A. (2013). *On Politics*, Penguin, Burlington.
- Trencsenyi, B., & Janowski, M. (2016). *A History of Modern Political Thought in East Central Europe- Volume I: Negotiating Modernity in the 'Long Nineteenth Century*.

## TERRORISM IN INTERNATIONAL LAW

Ivan Pekić

University of Donja Gorica, Podgorica, Montenegro, [pekicivan.bar@gmail.com](mailto:pekicivan.bar@gmail.com)

Nikola Banićević

Podgorica, Montenegro, [Nikola.Banicevic2@udg.edu.me](mailto:Nikola.Banicevic2@udg.edu.me)

**Abstract:** Terrorism has the potential to undermine democracy, as well as the rule of law, but also to achieve the authoritarian tendency of power in the fight against this negative sociological – pathological phenomenon. All internationally recognised states are seeking to increase the efficiency of the fight against terrorism, which necessarily leads to restrictions on basic human rights and freedoms. In this way changes the context of security, which puts man as an individual above all and his need for security. The international community is making great efforts to improve and formulate international documents and international law in which it is made clear that it is only possible to fight this way, while respecting the basic legal standards of internationally protected human rights. The aim of the research in this work is to prove the hypothesis that international terrorism endangers international law. The data collection and research technique will be to analyze the content of texts of legal and political documents, as well as available literature in this field, relevant internet sources and journals.

**Keywords:** Terrorism, the fight against terrorism, international criminal law, human rights, United Nations

## TERORIZAM U MEĐUNARODNOM PRAVU

Ivan Pekić

Univerzitet Donja Gorica, Podgorica, Crna Gora, [pekicivan.bar@gmail.com](mailto:pekicivan.bar@gmail.com)

Nikola Banićević

Podgorica, Crna Gora, [Nikola.Banicevic2@udg.edu.me](mailto:Nikola.Banicevic2@udg.edu.me)

**Apstrakt:** Terorizam ima potencijal da podriva demokratiju, kao i vladavinu prava ali isto i da pospješuje autoritarnu tendenciju vlasti u borbi protiv ove negativne sociološko – patološke pojave. Sve međunarodno priznate države teže za povećanjem efikasnosti borbe protiv terorizma, što nužno dovodi do ograničavanja osnovnih ljudskih prava i sloboda. Na ovaj način mijenja se kontekst bezbjednosti, koji u središte interesovanja, iznad svega stavlja čovjeka kao pojedinca i njegovu potrebu za bezbjednošću. Međunarodna zajednica ulaže velike napore na pospješivanju i formulisanju međunarodnih dokumenata i međunarodnog prava u kojima se jasno stavlja do znanja, da je jedino moguće boriti se protiv ove pošasti, istovremeno poštujući osnovne pravne standarde međunarodno zaštićenih ljudskih prava. Cilj istraživanja u ovom radu jeste dokazivanje hipoteze, da međunarodni terorizam ugrožava međunarodno pravo. Tehnika prikupljanja podataka i istraživanja biće analiza sadržaja tekstova pravnih i političkih dokumenata, kao i raspoložive literature u ovoj oblasti, relevantnih internet izvora i časopisa.

**Ključne riječi:** Terorizam, borba protiv terorizma, međunarodno krivično pravo, ljudska prava, Ujedinjene Nacije

### 1. ISTORIJSKI RAZVOJ TERORIZMA

Terorizam je savremeni fenomen. Naporno traganje i preturanje po istorijskim primjerima političkog nasilja kako bi se iznašao terorizam u predmodernim vremenima nije do sada dalo velike naučne rezultate, pogotovu ne u smislu potvrde da je terorizam fenomen koji postoji od kada postoji i politika (Simeunović, 2009: 97).

Počnimo od toga da su prvi teroristi bili Ziloti, što na grčkom jeziku u prevodu znači pretjerano revnosan u nečemu. Pod terminom Ziloti označavali su se borci za slobodu jevrejskog naroda, na prostoru današnjeg Izraela, koji se tada nalazio pod rimskom vlašću. Najvatreniji Ziloti bili su Fariseji jevrejska vjerska sekta, koja se mnogo isticala po vanjskom pobožnošću.

Oružane akcije Zilota su bile masovne. Povod za ustanak nije bila načelna želja za otpor okupatoru već i odbijanje da se plati porez, koji su fariseji plaćali samo u vidu priloga za hram. Taj starojevrejski pokret je svoju borbu za oslobođenje od rimske vlasti vodio od 66 do 73.n.e. za vrijeme Neronove vladavine. Njihov ustanak je započet u Jerusalimu takvom žestinom i masovnošću da je Gesije, rimski prokurator Judeje morao da se povuče iz grada sa cjelokupnom vojskom. Ustanak se mnogo razbuktao pa su mnogi jevrejski gradovi brzo prešli u ruke ustanika. Cjelokupne rimske trupe u Judeji uz rimska vojna pojačanja iz Sirije nisu mogle da nadjačaju ustaničke snage. Ustanak je uspio da slomi rimski vojskovođa i imperator Vespazijan (Simeunović, 2009: 98-99). To što su nosili

skriveno svoje kratke zakrivljene mačeve sica po kojima su i dobili naziv sicari bilo je uslovljeno time da su ih skrivali tako što bi se što više primakli neprijatelju.

Tagi su bili pripadnici vjerske sekte, koja je bila praktično kombinacija drumskih razbojnika i vjerskih fanatika. Glavno zanimanje Taga je vjekovima bilo i ostalo drumsko razbojništvo. Jedini posao im je bio da presreću putnike po drumovima, udave ih specijalnim dugačkim maramama (rumal) i tek potom opljačkaju. Karakteristično je bilo za njih da nijesu ostavljali svoje žrtve u životu, već bi ubijene žrtve ritualno raskomadali i unakažavali tako detaljno da se nisu mogli identifikovati. Živjeli su od plijena. Boginji Kali su darivali život žrtve koja im je poslala, a za sebe zadržavali novac i dragocjenosti. Sakralne boje su im bile žuta i bijela. Djelovali su u malim grupama ponekad od svega tri člana. Kako ih je novac zaslijepio rukovođeni razlozima brzine i sigurnosti Tagi su počeli ostavljati i svjedoke u životu, kult je počeo da se vrtoglavom brzinom degeneriše u svetovni svirepi banditizam (Simeunović, 2009: 101). Rječ tag (thug) na hindu jeziku znači opasan varalica, spreman i da ubije. Izraz se koristi pretežno na sjeveru Indije dok se na jugu Indije tagi nazivaju fansigari, zato što fansi na hindu jeziku znači omča, koja je glavno oružje Taga. Tagi jesu pobili tokom svoga postojanja na stotine hiljada ljudi, ali ne iz političkih razloga već kao specifična sekta koja je time prinostila žrtvu svojoj boginji. Tagi nisu imali nikakve političke ciljeve niti ikakve političke ambicije. Čak nisu ni napadali predstavnike vlasti (Simeunović, 2009: 103).

Asasini još jedna vjerska sekta, riječ je zapravo o ogranku muslimansko šiitske sekte ismailita koja u arapskom kalifatu egzistira od polovine osmog vijeka. Nju je populisao vjerski učitelj, pjesnik i naučnik Hasan ibn el Sabah (1034 – 1124). Asasin riječ na engleskom i francuskom, na oba jezika znači atentator, pomagač u ubistvu iz zasjede, mučki ubica (Simeunović, 2009: 103). Hasan ibn Sabah je težio da stvori sektu a ujedno i vojnu organizaciju koja bi mu služila da ostvari političke i vjerske ciljeve. Važan instrument za ostvarivanje svojih ciljeva našao je u konzumiranju hašiša. Povukavši se 1090. godine u planine sjeverozapadu Irana u tvrđavi Alamut koja se nalazila u provinciji Rudbar. Jedini koji su imali pristup u te rajске vrtove bili su članovi njegove sekte. Za uzvrat su svome gazdi pružali bezgraničnu odanost. Komande su izvršavali bez pogovora bez obzira da li im je na njegov mig naredio da skoče sa najviših toranja ili da ubiju nekoga. Postupak inicijacije članova potvrđuje da je zapravo riječ o narko sektu. Novoprimitim članovima se uz vino davala i droga kao nagrada. Assasine su kao vojnu i političku organizaciju potpuno zatrli Mongoli (1256) spalivši tom prilikom svete ismailitske knjige (Simeunović, 2009: 104-108).

Da je Ibn Sabah bio sklon fanatizmu kojim je indoktrinirao svoje sledbenike pokazuju sačuvani podaci o njegovom životu u svojoj tvrđavi nije izašao samo dva puta, i da se još dva puta pojavio na njenom krovu. Kada on nije napuštao tvrđavu kako bi smjeli onda i drugi. Za primjer toga kreda ubio je dva svoja sina. Sprovodio je surovo i sistematsko nasilje nad sunitima sve jedno da li su bili u pitanju Turci Seldžuci ili Persijanci. Izbor atentatora su vršila trojica majstora koji su bili odgovorni i za njegovu obuku i za učvršćivanje njegove spremnosti da za Sabaha položi život (Simeunović, 2009: 105).

## 2. MEĐUNARODNI TERORIZAM

Međunarodni terorizam podrazumjeva terorističke akcije s međunarodnim poslasticama, odnosno to je terorizam u koji su uključeni građani ili teritorije više zemalja. Međunarodni terorizam podrazumjeva akt nasilja koji se odvija na teritoriji dvije ili više država, kada ga realizuju državljani dvije ili više država i kada su objekti napada vlasništvo dvije ili više država. Dakle o međunarodnom terorizmu se govori kada je krajnji cilj napada strana držva, odnosno njen politički režim, pojedini državni ili politički organi, društvene grupe ili pojedinci u njoj (Dimitrijević, 1982: 187)

Međunarodni terorizam, odnosno terorizam međunarodnog značaja, može se klasifikovati na transnacionalni i međudržavni terorizam pri čemu se klasifikacija zasniva na analitičkim mjerilima, čiji je cilj da rasvijetle djelovanje terorizma u međunarodnim odnosima (Đorđević et al, 2015: 84). Prema podacima iz 2002 godine, za pet država Srednjeg istoka se smatra da podržavaju međunarodni terorizam: Irak, Iran, Sudan, Sirija i Liban, od kojih se Iran posebno ističe kao država – sponzor terorizma (Đorđević et al, 2015: 85).

Međunarodni terorizam ili internacionalni terorizam sprovodi najbrutalnije nasilje na internacionalnom nivou ili na strane mete u državama iz kojih teroristi potiču. Savremeni terorizam i ovovremenske terorističke akcije uglavnom imaju internacionalni karakter. U savremenom svijetu, internacionalna povezanost u finansiranju terorizma i politička podrška terorizmu od strane pojedinih subjekata umnogome otežava diferencijaciju nacionalnog od međunarodnog terorizma (Talijan, 2012:38).

Međunarodni terorizam u svom modernom obliku postao je globalni fenomen u poslednjoj deceniji XX vijeka, Brojni su razlozi za to, od kojih je glavni formiranje američko centričnog modela međunarodnih odnosa nakon samouništenja SSSR, čija je karakteristika bilo značajno slabljenje centra moći i uticaja na međunarodnoj sceni koje bi mogle predstavljati alternativu SAD-u i zapadnim zemljama. Paralelno sa tim su se širile ideje radikalnog islama, koje su korištene za ideološku potporu ekstremističkih i terorističkih aktivnosti (Panarin, 2019: 314).

Međunarodni terorizam podrazumjeva nezakonite aktivnosti preduzete i podržane od strane organizovanih kriminalnih grupa koje djeluju izvan državnih granica i kao vid međunarodnog kriminaliteta, deklarirao se kao jedan od ključnih izazova za kriminologe u 21 vijeku. Ovaj vid terorizma je, prije svega, konstruisan da namjerno utiče na strukturu i distribuciju moći u svim djelovima svijeta, pa čak i na nivou samog globalnog društva, a u međunarodnim odnosima egzistiraju brojni pravci izazova od strane transnacionalnog terorizma, koji nasilno ometa funkcionisanje u međunarodnom okruženju. Opšte je poznato da se terorističkim nasiljem nanosi velika privredna šteta zemljama, stvara atmosfera nesigurnosti, panike i straha, dok sa druge strane, terorističke aktivnosti u svijetu proporcionalno intenziviraju usled procesa globalizacije. Saradnja i povezanost međunarodnih terorističkih organizacija predstavlja jednu od sveprisutnih manifestacija globalizacije koje nepovratno oblikuju širok spektar globalizacije spektar nasilnih reakcija protiv ove društvene pojave (Krstić, 2016: 2).

Međunarodni terorizam se uglavnom vezuje za državu, odnosno njene obaveštajne službe, koje se javljaju kao organizatori terorističkih delovanja, koje se kombinuju sa drugim oblicima tajnog subverzivnog delovanja, s ciljem ugrožavanja pojedinih subjekata na međunarodnom planu. Obavještajne službe pojedinih zemalja ostvaruju svoje interese preko terorističkih grupa i organizacija, paravojnih i parapolicijskih snaga, u sklopu provođenja subverzije prema drugim državama. Međunarodni terorizam u pravom smislu te riječi je samo «transnacionalni terorizam» koji, u osnovi, sprovode. Prema tome, transnacionalni terorizam predstavlja primjenu ili prijetnju primjenom nasilja, koje služi političkim ciljevima pojedinca ili grupe, kada je cilj takve akcije da utiče na stavove i ponašanje grupe (koja je predmet napada) koje je šire od neposrednih žrtava i kada zbog državljanstva ili inostrane veze izvršilaca, mjesta izvršenja, prirode institucionalnih i ljudskih žrtava ili mehanizma njeni okviri prelaze nacionalne okvire. U djela međunarodnog terorizma spadaju i krivična djela napada na međunarodno zaštićena dobra i odnose, odnosno, posebne grupe međunarodnih krivičnih djela, veoma teških po svojoj društvenoj opasnosti, u pogledu pobuda uperenih protiv života ljudi, materijalnih i državnih dobara, stvorenih i priznatih u svjetskoj zajednici, pri čemu se korištenjem različitih sredstava ova dobra uništavaju ili oštećuju, stvara se opšta opasnost i ugrožava mir (Jovanović, 2019: 2, url)

Cilj svake terorističke organizacije je ostvarivanje predviđenog plana, a njen uspjeh zavisi od ekonomske, bezbjednosne i vojne snage zemlje na čijem se prostoru planira izvođenje terorističkih aktivnosti. Cilj određuje mogućnost teroriste, mogućnosti žrtve da se odbrani, stavovi, pojedinih institucija ili međunarodne zajednice u cjelini, mikro i makro lokacija njegovog realizovanja i posebno način postizanja cilja. Ciljevi teroriste mogu biti trenutni i dugoročni (planiraju se na duži vremenski period) (Gaćinović, 2015:33-34).

### 3. MEĐUNARODNO PRAVO

Međunarodno pravo povezano je sa međunarodnim odnosima a oni, opet, sa međunarodnom bezbjedjednošću. Ovo su tri elementa koja su danas dio osnovnog procesa globalizacije i svaki sa svoje strane utiče na razvoj odnosa između subjekata koji bitišu u međunarodnoj zajednici. Rimsko pravo ima postulat koji kaže: *jus est ars boni et aequi* (Malenica, 1999: 103) – pravo je vještina dobrog i jednakog. Rimski pravници željeli su ukazati da pravo svojim normama treba da stvara pravni poredak koji će na dobar i jednak način regulisati odnose među subjektima prava. U ovom slučaju ti subjekti su države i međunarodne organizacije koje stupaju u međusobne odnose. Čim postoji odnos koji podrazumijeva aktivno i pasivno ponašanje subjekta, mora postojati i pravni okvir koji će regulisati taj odnos kroz precizno definisanje prava i obaveza. Takođe, dinamika međunarodnih odnosa otvorila je put saradnji među državama, ali i brojnim sukobima interesa između istih. Upravo ti sukobi kao primjer konfliktnog modela u međunarodnim odnosima utiču na bezbjednost država i međunarodne zajednice. Prema podacima UN-a danas u svijetu postije 195 suverenih država. Ne treba se posebno truditi da razumijemo kakva bi anarhija i bezakonje vladalo u međunarodnoj zajednici kao posljedica odnosa između država, da ne postoji međunarodno pravo. Ono daje pravni okvir prava i obaveza koje subjekti međunarodnog prava treba da poštuju, precizno utvrđuje koje radnje su dozvoljene, a koje ne i definišu prava i obaveze. Nije slučajno da se koristi riječ treba, a ne mora, da poštuju. Razlog je činjenica da norme međunarodnog prava koje proističu iz međunarodnih pravnih dokumenata nemaju sankciju, što se smatra jednim od nedostataka ovog pravnog sistema.

Posmatrajući gore navedeno a služeći se razumijevanjem međunarodnog prava u odnosu na predmet i subjekte, možemo reći da je osnovna i najčešća odredba međunarodnog prava pravo kojim su određeni odnosi među državama. Njime se uspostavljaju uzajamna prava i obaveze država (Etinski, 2003: 3). Međunarodno pravo nema princip subordinacije normi. Ono je proizvod saglasnosti volja jednakih subjekata – država u međunarodnoj zajednici. Ono se relativno jednostavno mijenja ili dopunjuje normama. Takođe ne postoji hijerarhijsko uređenje sistema u smislu postojanja najvišeg pravnog akta u međunarodnom pravu, kao što je ustav u nacionalnim pravima. Naizgled, čini se da je sistem međunarodnog prava znatno jednostavniji za nastajanje i primjenu. Međutim da bi konvencija ili rezolucija bila usvojena konkretno u oblasti međunarodne bezbjednosti i borbe protiv terorizma, potrebno je da se postigne što veći stepen saglasnosti među državama. Saglasnost u međunarodnoj zajednici znači

razmrsiti Gordijev čvor međunarodnih političkih interesa. Primjenu međunarodnog prava dodatno komplikuje i dvojaka važnost njegovih normi. Neke su apsolutno obavezujuće (jus cogens), a druge dispozitivne (jus dispositivum). Bečka konvencija o ugovornom pravu iz 1969. godine precizira da u apsolutno obavezujuće norme spadaju pravila kojima se zabranjuje genocid, nepoštovanje drugih ljudskih prava koji predstavljaju međunarodni zločin, a kojima se posebno bavi međunarodno krivično pravo. Niti jedan ugovor među državama kao subjektima međunarodnog prava ne može biti zaključen ako su njegove norme, duh i sadržina suprotne sa normama jus cogens. Ako navedeno prebacimo na polje međunarodne bezbjednosti, terorizam definišemo kao međunarodni zločin, jasno je da su konvencije i rezolucije iz ove oblasti norme jus cogens. Sve navedene specifičnosti normi međunarodnog prava pokazuju se prilikom razmatranja njegovih izvora. Njih možemo podijeliti na glavne izvore u koje spadaju međunarodni ugovori odnosno konvencije opšteg i posebnog tipa, međunarodni običaji i opšta pravna načela priznata od strane prosvetljenih naroda i pomoćne izvore u koje ubrajamo sudske odluke i mišljenja iskusnih pravnika. Kada je u pitanju međunarodna bezbjednost, od posebnog su značaja konvencije, međunarodni ugovori i međunarodni običaji. Ako posmatramo terorizam kao oblik ugrožavanja međunarodne bezbjednosti, svakako da su primarni izvori prava konvencije, rezolucije i protokoli. Ovakav pravni okvir grade njihovi donosioci UN, Evropski parlament i Međunarodni krivični sud u smislu sudske prakse. Ove međunarodne institucije zajedno sa pravnim normama čine međunarodno pravni i institucionalni okvir borbe protiv terorizma.

#### 4. TERORIZAM KAO KRIVIČNO DJELO U MEĐUNARODNOM KRIVIČNOM PRAVU

Krivično pravo je grana unutrašnjeg i međunarodnog prava. Počinilac nekog djela da bi se kvalifikao kao izvršilac mora aktivno ili pasivno sprovesti radnje koje su kao takve definisane normama krivičnog prava. Takođe, one moraju biti sastavni dio pravnih dokumenata u unutrašnjem pravu, a najčešće se radi o krivičnom zakonu. Neke države su za krivično djelo terorizma donosile i posebne zakone. Osim toga donose se i zakoni koji definišu i krivična djela povezana sa terorizmom, kao što je pranje novca i njegovo finansiranje. Krivični zakon Crne Gore u članu 2 definiše sljedeće: kazna ili druga krivična sankcija može se izreći samo za djelo koje je, prije nego što je učinjeno, bilo zakonom određeno kao krivično djelo i za koje je bila zakonom propisana kazna (Službeni list Crne Gore, 2020). Na zakonodavcu je velika odgovornost da izbjegne mogućnost da neke radnje nisu definisane u pravnim aktima ili ako jesu da nisu u potpunosti normirane, pa imamo situaciju stvaranje „kaučuk pravnih normi“ što omogućava njihovo široko tumačenje.

Krivična djela mogu se vršiti na međunarodnom nivou, tačnije na prostoru međunarodne zajednice. Na ovaj način gradi se pravni sistem međunarodnog krivičnog prava. Nastao je iz potreba da se jednako kao i u unutrašnjem pravu normira pravni odnos koji za posljedicu ima vršenje radnji koje su određene kao krivične. Stoga možemo reći da „međunarodno krivično pravo predstavlja skup pravila i propisa sadržanih u aktima međunarodne zajednice i ugovorima zaključenim između pojedinih zemalja kojima se određuju međunarodna krivična djela i sankcije u cilju očuvanja međunarodnog mira i bezbjednosti čovječanstva, kao i skup propisa kojima se predviđaju uslovi o pružanju međunarodne pravne pomoći u pogledu primjene krivičnih sankcija prema učiniocima krivičnih djela (Jovanović, 1995: 16). Nije samo dovoljno normirati oblast međunarodnog krivičnog prava. Potrebno je norme i primijeniti na konkretne slučaje, pred za to određenim međunarodnim sudskim organima. Zato je važno pomenuti i element krivičnog gonjenja izvršilaca krivičnog djela koje se tretira kao međunarodno. Zbog toga se pominje i sljedeća definicija – međunarodno krivično pravo se tako definiše kao skup međunarodnih pravila koja propisuju šta su to međunarodna krivična djela i na čemu države zasnivaju obavezu da gone i kažnjavaju bar neka od njih. One takođe uređuju i postupke za gonjenje i suđenje licima koja se terete za vršenje tih krivičnih djela (Kaseze, 2005: 17). Učinioci krivičnog djela prema međunarodnom pravu procesuiraju se pred Međunarodnim krivičnim sudom, čije djelovanje je definisano Rimskim statutom koji predstavlja međunarodni ugovor, na osnovu kojeg je stvoren pomenuti sud.

Pravni okvir međunarodnog krivičnog prava koji se odnosi na terorizam, kako smo vidjeli iz dosadašnjeg izlaganja, jesu dokumenti usvojeni od UN, Generalne skupštine, Savjeta bezbjednosti i Evropskog parlamenta. Opređeljenje UN-a da se pokuša normirati pitanje terorizma kao međunarodnog krivičnog djela dovelo je do stvaranja djelotvornih pravnih mehanizama za sprečavanje i kažnjavanje terorističkih aktivnosti, uz uvažavanje svih teškoća, koje karakterišu definisanje ovog pojma (Božović, 2016: 3). UN se opredijelio da identifikuje pojedinačna teroristička djela, a ne za postupak kojim bi se usvojila jedna opšta antiteroristička konvencija. Kao ogledni primjer razmotrićemo dvije konvencije: Konvencija o suzbijanju nezakonitih akata uperenih protiv bezbednosti civilnog vazduhoplovstva i Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina protiv lica pod međunarodnom zaštitom, uključujući diplomatske agente.

Konvencija o suzbijanju nezakonitih akata uperenih protiv bezbednosti civilnog vazduhoplovstva stupila je na snagu 1976. godine i ima 16 članica. Krivično djelo definisano je članom 1 Konvencije na način da svako lice čini krivično delo ako nezakonito i namerno: izvrši akt nasilja usmeren protiv lica na vazduhoplovu u letu, ako bi taj akt doveo u



opasnost bezbednost vazduhoplova (Službeni list SFRJ, 1972). Takođe istim članom pored ove definisane su i druge radnje koje se smatraju krivičnim djelom terorizma. Kažnjava se i pokušaj. Konvencija zahtijeva od potpisnica da primjenjuju najstrože kazne, a definiše i nadležnost država. Prisutan je pravni institut međunarodnog prava „ili sudi ili izruči“, što podrazumijeva da država mora preduzeti mjere i radnje na krivičnom gonjenju počilaca ili, ako se oglasi nenadležnom, iste isporučiti drugoj državi, koja je uspostavila nadležnost nad konkretnim slučajem. Pored ovog obavezni su i ostali oblici pružanja međunarodne pravne pomoći u krivičnim stvarima. Države potpisnice obavezne su da u skladu sa međunarodnim i unutrašnjim pravom preduzmu sve odgovarajuće mjere u cilju sprečavanja krivičnih djela, koja su definisana članom 1 Konvencije.

Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina protiv lica pod međunarodnom zaštitom, uključujući diplomatske agente stupila je na snagu 1977. godine a ima 20 država članica. U članu 1 definiše pojam međunarodno zaštićenog lica, pa se kaže da su to: šef države, ministar spoljnih poslova, predstavnik ili funkcioner države ili međunarodne organizacije, koja uživa posebnu zaštitu u stranoj državi, kao i članovi njegove porodice. Krivično djelo u smislu ove Konvencije odnosi se na: umišljajno ubistvo, kidnapovanje ili neki drugi napad na lica ili slobodu međunarodno zaštićenog lica, nasilan napad na službene prostorije, privatni smeštaj ili prevozno sredstvo tog lica. Pokušaj izvršenja kao i saučesništva u vršenju istog se kažnjavaju. Pitanje ekstradicije odnosno jurisdikcije riješeno je principom „ili sudi ili izruči“. Konvencija ima izuzetan značaj, jer potencira međunarodnu saradnju u sprečavanju zločina ove vrste i pružanje pravne pomoći.

## 5. ZAKLJUČAK

Da li je međunarodno krivično pravo opravdalo svoju svrhu? Je li danas svijet bezbjednije mjesto za život ako se pitamo da li je međunarodni pravni sistem funkcionalan i da li će kažnjavati izvršioce međunarodnih krivičnih djela? Mogli bismo postaviti još mnogo pitanja, kao i izreći kritika, kako na rad međunarodnih organizacija i institucija tako i kvaliteta primjene normi u ovoj oblasti. Zastarelost, slaba primjenjivost u praksi, norma bez sankcije i dobrovoljnost u prihvatanju ne idu u prilog efikasnosti normi međunarodnog krivičnog prava u borbi protiv terorizma. Takođe činjenica da je državama ostavljeno da sude učiniocima terorističkih akata sa najtežim posljedicama po međunarodnu zajednicu, a ne izvođenje počilaca pred sudski organa na međunarodnom nivou predstavlja nedostatak. Ako bi odnos terorizma i međunarodnog krivičnog prava posmatrali kao rimsku boginju pravde Justiciju, pa na kantar mjerili njegov značaj sa jedne i njegove nedostatke sa druge, sigurno bi njegov značaj prevagnuo. Najmanje iz dva razloga: prvi bolje je neku oblast normirati nego ostaviti nenormiranu i drugi ova grana prava upućuje države na međusobnu saradnju koja je prijeko potrebna za izgradnju stabilne i bezbjedne međunarodne zajednice.

## LITERATURA

- Božović, I. (2016). Terorizam kao krivično djelo u dokumentima međunarodnih organizacija, *Journal of Criminalistics and Law*, Beograd
- Dimitrijević, V. (1982). Terorizam, Radnička štampa, Beograd
- Djordjević, B. (2015). Savremeni terorizam, Službeni glasnik, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
- Etinski, R. (2003). Međunarodno javno pravo, Centar za izdavačku delatnost Pravnog fakulteta u Novom Sadu, Novi Sad
- Gaćinović, R. (2015). Antiterorizam, Službeni glasnik, Beograd
- Jovanović, Z. (2019). Terorizam – osnove i nastanak, Beograd, Centar za bezbjednost istrage i odbranu
- Jovanović, Lj. (1995). Krivično pravo, Opšti dio, Policijska akademija Beograd, Beograd
- Kaseze, A. (2005). Međunarodno krivično pravo, Beograd
- Krstić, M. (2016). Međunarodni terorizam u eri globalizacije, Monografija
- Malenica, A. (1999). Rimsko pravo, Antun Malenica, Novi Sad
- Panarin, I. (2019). Hibridni rat, Srpska Pravoslavna Crkva, Javno preduzeće „Srbijagas“, Novi Sad
- Simeunović, D. (2009). Terorizam, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd
- Zakon o krivičnom postupku („Službeni list Crne Gore“, br. 03/20)
- Zakon o ratifikaciji konvencije Konvencija o suzbijanju nezakonitih akata uperenih protiv bezbednosti civilnog vazduhoplovstva („Službeni list SFRJ“, br. 33/72)



## EXPERIENCES IN OPPOSING HYBRID THREATS

**Hatidza Berisha**

Faculty of Engineering Management, Belgrade, Serbia, berisa.hatidza@gmail.com

**Milenko Dzeletovic**

Faculty of Security, Belgrade, Serbia, milenkodz@telekom.rs

**Vladimir Tomašević**

Faculty of Engineering Management, Belgrade, Serbia, vladimir.tomasevic@gmail.com

**Abstract:** The development of science and technology, especially in the field of information technology, gives increasing importance to the development of non-military forms of security threats, which are effectively manifested in all areas of social life. Globalization significantly affects the concept of security and changes its dimensions, makes it complex, spatial distance is no longer an obstacle in the spheres of human life, and therefore not in the domain of security.

The more intensive use of the term hybrid threats and hybrid wars, especially in the media, has appeared in the last fifteen years. The contents of hybrid action are not new, they are included in the forms of special war or subversive action, however, hybrid threats cannot simply be considered as a simple sum of combined use of different contents of special war or subversion. Also, many authors who study this topic change or expand the range and context of hybrid threats.

The paper examines the experiences of hybrid action, where the characteristic cases of hybrid action and measures of opposition are listed, so that by studying the experience of others, the hybrid action can be more fully understood and understood.

**Keywords:** threat, war, information, technology, hybrid threat, Israel, Lebanon, Crimea

## ИСКУСТВА ВО СПРОТИСТАВУВАЊЕ НА ХИБРИДНИТЕ ЗАКАНИ

**Хатица Бериша**

Факултет за инжињерски менаџмент, berisa.hatidza@gmail.com, Белград, Србија

**Миленко Целатовиќ**

Факултет за безбедност, milenkodz@telekom.rs, Белград, Србија

**Vladimir Tomašević**

Факултет за инжињерски менаџмент, vladimir.tomasevic@gmail.com, Белград, Србија

**Апстракт:** Развитокот на науката и техниката, посебно во областа на информационите технологии, дава сè поголемо значење на развитокот невојни форми загрозувањата на безбедност, кои ефикасно се манифестира во сите области на општествениот живот. Глобализацијата суштествено влијае на појмот безбедност и менува неговите домензији, го прави комплексен, просторната оддалеченост повеќе не е пречка во сфери на човечкиот живот, со тоа ни во домен на безбедноста.

Интензивна употреба на појмот хибридни закани и хибридан војна, посебно во медијумите се јавува последните петнаесет години. Содржините на хибридно дејствување несе нови, обфатени се во формите на специјлна војна или субверзивните дејствувања, меѓутоа, хибридни закани не можиме просто да ги гледаме како едноставен збир на комбинирана употреба на различни содржини специјалната војна или субверзија. Исто така многу автори који ја проучуваат оваа тематика мануваат, односно го прошируваат дијапазонот и контексот на хибридни закани.

Во трудот се согледуваат искуства на хибридно делување, каде наведените карактеристични случајеви на хибридно делување и мерите на спротиставување, како би со изучување искуства на другите, потполно препознае и сфати хибридно делување.

**Клучни зборови:** закана, војна, информација, технологија, Израел, Либан, Крим.

### 1. ВОВЕД

Концептот на хибридни закани не е нов, многу држави со помош на обавештајните служби користеле слични методи и техники во приликите на изведување субверзии, посебно за време на "Студената војна". Хибридни закани, односно субверзивните методи на делувања првеземаат нова димензија течничко -

технолошкиот развој на општество, глобализацијата, посебно со развојот на информационите технологии и широката примена на општествените мрежи. Овој облик н загрозување на безбедноста, поради развојот на современите технологији, има можност на пратење на ситуацијата во реалното време и во согласност со расположивите сознаниа, брзо донесување на одлуки, односно има можност на брзо повратни врски - добивање потребни повратни информации. Заради наведените можности хибридниите закани подразбираат комбинирање на повеќе различни начини на дејство, по потреба нивно едновремено дејство и навлегување во сите општествени свери на противникот. Предизвикуваат кумулативни ефекти. По повод согледување на начинот, односно искуства во спротиставување на хибридно делување, ќе согледаме во основните црти два судира кои што дале основни карактеристики на денешниот контекст, односно сваќање на хибридно делување.

Френк Хофман, заедно со генералот Џејмс Матис започна со користење поим „хибридна војна“ (проучувајќи ја физиономијата на современите судири) пред судирот Израел и Хезболах во 2006 година, дури после овој воен судир са поставува контекстот на хибридна војна. Френк Хофман после детална анализа, овој воен судир го поставува како огледен пример на комбинирана употреба на конвенционални и неконвенционални средства, асиметрија и нелинеарност, како и испешна улога на недржавниот актер како страна во судирот.

Анексијата на Крим од страна на Руската федерација во текот на 2014 година представува втор судир кој што знатно влијаеше на сваќањето на контекстот на хибридна војна. Во еден дел менува Хофмановиот контекст на хибридна војна, односно го проширува и укажува дека содржината и начинот на хибридно делување непрестаено усовршува и надоградува. Како начин припрема на државата за одбрана од хибридно делување, ќе обработиме пример на нормативно уредување и функционирање на Финската држава и општество.

## 2. ПОЈМОВНО ОДРЕДУВАЊЕ НА ХИБРИДНАТА ЗАКАНА

Во светот не постои единствена општеприфатена дефиниција на хибридни закани или хибридно војување. Дефиницијата би требало да ја одреди содржината на појмот, да ја конкретизира содржината на хибридна закана како појава, т.е. нејзините својства и да ја разграничи од другите појмови. Се поставува прашање како ефикасно да се спротистави на некоја закана која не е јасно и недвосмислено дефинирана. Сличен проблем во поглед на појмовното одредување постои и со тероризмот, каде дефиницијата тероризам има влијание на историски контекст на тероризмот, затоа што со менување на контекстот на ови насилните активности се менувала и дефиницијата.

Многу автори сметаат дека поимите *хибридни војни*, *хибридните закани* во стварност ново име за специјалната војна или ги поврзуваат со субверзивното дејствување.

Поимот хибридна војна, хибридна закана, хибридни дејствија, хибридни операции, се употребува секојдневно, не само во стручните кругови од областа на безбедноста, туку и во медиумите, разни научни собири, софицистирани преоекти. (Ранчиќ, Бериша, 2018:202). Интензивното користење на терминот хибридна закана и хибридно војување, започнало во прилика на обид да се објасни стратегијата на Хезболах во текот на војната во Либан 2006 година, а значајно е интензивизирано после судирот во Украина и присоедувањето на Крим кон Руската Федерација. После Украинската криза се менува и концептот за сваќање на хибридна војна.

Имено, Френк Хофман (Hofman, 2007:8) ја воспостави теоријата на хибридни закани и војна, која што го опфатила комбинирањето на конвенционални и ирегуларни методи на војување, односно, комбинирање конвенционални методи со терористички активности, со криминал и герила, со насумнично насилство, безредие, принуда, и со напредна војна технологија. После Украинската криза, во теоријата на хибридна војна и понатаму стои комбинирање на конвенционална и неконвенционални методи на војување, односно комбинирање на регуларни сили со ирегуларни, со поддршка на локални немири, пропаганда, дипломатија, сајбер напади, економски мерки и употреба на специјални сили.

Хибридниите закани разгледуваат и борбени правила на Оружените сили на САД. Во правилото Field Manual-3 (<https://fas.org/irp/doddir/army/fm3-0.pdf>) се наведува дека во хибридниите закани можат да ги користат медиите, технологијата и нивната положба во политичката, војна и специјална структура на државата, заради остварување на специфичните користи. Хибридниите закани се креативно прилагодуваат, комбинирајќи софицистирано оружје, командување, сајбер активности и комбинирана тактика. Нивната тактика често се менува. Користењето на побуните криминални групи и сајбер активности, створуваат настабилност го отежуваат ангажирањето на противничките снаги. Освен тоа, хибридниите закани користат и глобални мрежи, како би со влијанието на перцепцијата на судирите и оформувало глобалното мислење.

Француската Бела книга ([www.defence.gouv.fr](http://www.defence.gouv.fr)) одбрана и националната безбедност од 2013 година, исто така укажува на значењето на хибридниите закани. Во документот се наведува дека француските оружани

сили, пораат да се прилагодат на хибридни закани. Неодрживите актери во судирот можат да комбинираат асиметрични средства со државните ресурси или способности од висока технологија. Тие хибридни закани, кои можат да ја смалат технолошката предност на развиените земји, се олеснителни со растењето на достапноста на евтините технологии и олеснати со трговината на наоружување и воена опрема како последица на глобализацијата. Силите на поедини држави соочени со оперативната инфериорност, можат да прибегнат на асиметрични методи на делување, што доведува до хибридизација на закани во конвенционални судири. Методите на делување на таквите противници можат да обфати истовремено користење конвенционални и неконвенционални престапи.

Нов пристап дава и Панарин спрема кој што хибридна војна (Панарин И.Н, 2019:57) собира на методи од војно, политичко-дипломатско, финансиско-економско, информационо - психолошко и информационо - технички притисок, како и технологијата на обоени револуции, тероризам и екстремизам, активности на специјалните служби, формирање сила за специјални намени, сили за специјални операции и структура на јавната дипломатија кое наспрам единствениот план ги реализираат органите на држава, војно-политичкиот блок или транснационални корпорации. Цел на потполна или делумна дезинтеграција на државата, квалитетна промена во нејзината внатрешна или надворешна политика, замена на државното раководство лојалните режими, воспоставување надорешна идеолошка, финансиска и економска контрола над замјата, нејзината хаотизација и потчинување на диктатот од страна на другите држави или транснационални корпорации.

### 3. ИЗРАЕЛСКО - ЛИБАНСКА ВОЈНА 2006 ГОДИНА

После повлекувањето на Узраел од Либан во текот на 2000 година, Хезболах продолжил да одржува блиску врски со Иран и Сирија, и се наружуваше со модерна војна опрема. Периодот од 2000 до почетокот на судирот во 2006 година се карактеризира со постојани тензии помеѓу Хезболах и Израел, изразено пропагандно дејствување на Хезболах против Израел и повремено вооружени судир. Советот на безбедност на Обединетите нации (<http://www.un.org/tres/en/2004/sc818.doc.htm>) донесува на 02.09.2004 година резолуција бр. 1559 со која што се повикува Сирија на прекид во мешањето во Либанската внатрешна политика, повлекување од Либан и распуштање на сите Либански и не Либански милиции. Резолуцијата не дала никакви резултати а Хезболах продолжи да ојакнува и крајот на 2005 година дојдува до судир помеѓу Хезболах и Израелските снаги, што беше вовед во судирот кој што ќе се случи во 2006 година. Како датум на почетокот на војната се зема 12.07.2006 година кога припадниците на Хезболах влегоа во северниот дел на Израел, убиле неколку припадници на Израелската војска а двајца заробиле. Реакцијата на Израел беше брза и веќе после неколку сати Израел го нападна Либан, го изолира о од море и воздух (нападнале Бејрутскиот меѓународен аеродром и извршена е блокада на Либанските луки). Израелските политичари и воениот врв ја поставиле како цел (Брзица Н,2018:147) ослободување на заробените војници, воспоставување на ред во Либан и уништување на Хезболах.

Хезболах одговори со напад на Израел, испали повеќе стотици ракети на Израел, каде што го гаѓаше и третиот по големина израелски град Хаифа. После нападот на Хаифа, дојдува до ескалација на изрелските напади, кои ги бомбардират положајите на Хезболах во јужниот дел на Либан, при што е нападнат голем број на цивилни цели. Меѓународната заедница и Обединетите нации ги окарактерисаа постапките на Израел како прекомерна употреба на сила, посебно затоа што Израел продолжил со гаѓање на целите по целиот Либан, без обзир што Либан се дистанцира од акции напади на Хезболах на израелските војници. Израел покна напад со копнените снаги на 18.07.2006 година со цел да ја уништи база на Хезболах, меѓутоа доживуваат изненадување бидејќи ги дочекува добро организирана, обучена и опремена сила на Хезболах.

Силите на Хезболах добро ги процениле правците на влегување на изрелските сили во Либан и поставиле мини. Во брдата суредиле бункери, тунели и обезбедиле долга автономност во поглед на наоружување, муниција и храна, а имале и поддршка во населените места. Населените места во должина на либанската страна представувале згодно окружување и поддршка за водење на герилската борба. Војната траела до 14.08.2006 година, кога настапува прекинување на огнот. Вкупно траело 34 дена, доло до големо разорување во обете земји, и со тоа што Либан претрпел поголеми разорувања и човечки губитоци.

Израелските одбранбени сили претрпеле големи губитоци со оглед со оглед дека противникот бил недржавен актер, Хезболах успеал да прибави неколку илјадници ракети и да ги испали на Израел, да уништи неколку десетина оклопни борбени возила, да сруши еден авион и некилку хеликоптери. Исто така погодена е изрелската корвета со противбродска ракета од кинеско потекло. Дошло е до раселување на повеќе од 1.200.000 сивили од обете страни. Исто така обете страни прогласиле победа но Либаан претрпел знатни материјални и човечки губитоци, на чиа територија се водела војната.

Наведените податоци укажуваат дека Хезболах успеал, логистички добро да ја подготви акцијата, како и дека неговите припадници посебно добро оспособени за употреба разноврсни наоружавања во техничка и тактичка смисла.

Покрај големите човечки жртви и материјални разорувања, голем број раселени лица на обете страни, Хезболах успеал да придобие наклоност од меѓународната заедница заради и прекомерена употреба од страна на израелските одбранбени сили, Имено, освен класичниот вооружен судир, Хезболах бил припремен и за ефикасно водење информационални операции. Ги користеле ударите кон Израелските одбранбени сили, ги вршеле по цивилните цели и спроведувал одлична пропаганда, како би добил поддршка на меѓународната јавност, односно како би меѓународна јавност го осудила Израел.

Она што овој судир го чини карактеристичен е неконвенционалната метода што ја користел Хезболах против Израел, како и организираноста на Хезболах како недржавен актер во спроведување на комплексните акции и користење децентрализираните ќелии. Во овој судир, војното крило на Хезболах се состојало од дел на искусни борци и дел борци од селските средини која што ги користела герилискиот начин на војување. Хезболах организирал свое делување врз основа на контекстот на војна, каде до израз доаѓа нивна способност на прилагодување ситуацијата на теренот. Децентрализирано организирани групи од 15-20 луѓе и пренесување на „областувања“ самостално да делуваат, нивните дејства ги чинила ефективни и ефикасни. Исто така, покажале способности за користење сложени борбени системи и добра обученост (знатен број уништени оклопни возила, соборен авион и оштетен воен брод-корвета). Наспроти на својата воена моќ на Израел, посебно изразена силна обавештајна компонента, Хезболах успеа да оствари надмоќ во информацион простор. Во реалното време медиумите доставувале снимки и слики од разорувањето на цивилните цели од страна на израелските одбранбени сили и нивната употреба на прекумерна сила, при што Хезболах вестите ги обликувал во својата корист, повремено менувајќи го стварниот контекст. Хезболах успеа да предноста на Израел во бројот на луѓе и техничка надмоќ ја претвори во нивната слабост, Со пропагандното делување извршува демонизација на Израел и нивната „нетолеранција“ спрема цивилите. Принципно, Хезболах успева да влијае на перцепцијата на судир од страна на меѓународната заедница, што им помогнало да ја оствараат поволната позиција во прилика постигнување согласност за прекин на огнот.

Со усвојувањето на резолуцијата број 1701 на Советот за безбедност од Обединетите нации од 14.08.2006 година воспоставен е прекин на огнот. Обединетите нации на границата од Либан и Израел распореди око 10 500 војници од повеќе од 40 земји од светот. Постигната е согласност сбагите на Хезболах да ја почитуваат дамаркација на граница, односно да не ја преминуваат воспоставената „плава линија“а Израел поблекоа цвоите сили од Либан.

Израел после овој судир извршува концептуални и организацијски промени во своите вооружени сили, каде што поголемо внимание му е посветено на неконвенционалното војување и недржавните актери.

Меѓутоа, како општ став дека Хезболах излегол како победник во судирот со надмоќниот Израел, постојат и поинакви мислења. Имено, покрај губитоците во техниката, која се цени како значителна со оглед на тоа дека ја ненесол недржавен актер, се цени дека Израел постигнал долгорочна цел на стабилизација својата граница со Либан. Имено, на делот од територијата со која што со години има вооружени провокации и нестабилност, сега се распоредени бројни меѓународни сили под мандатот на ОН, силите на Хезболах се повлекле од граничниот дел и воспоставен е мир, што Израел не можел со години да го оствари.

#### 4. АНЕКСИЈА НА КРИМ

Игор Николајевич Панарин во својата книга Хибридна војна изнесува став како и зошто некогашниот СССР е влечен во војната во Авганистан. Имено, Панарин изнесува заклучок како со симнувањето на Иранскиот шах Реза Пахлави, Соединетите Американски Држави изгубиле значајен сојузник во борбата со СССР во тој делот на светот. Да би ги минимизирале губитоците на Иран, како наведува Панарин, а според замислата на Збигњев Блаженски, СССР е вовлечен во стапица на војната во Авганистан, Советскиот сојуз, во одговор на внатрешната криза и заради заштита на своите интереси во таа земја, изведува неуспешна војна интервенција. Имено, према Панарин, ваквиот потез го посакувале Соединетите Американски Држави, заради тоа дека СССР го доби својот Вијетнам, долга и исцелувачка војна во Авганистан и осуда на многу исламски земји. Панарин наведува како неколку месеци пред влегувањето на советските трупи во Авганистан, САД односно ЦИА започнува со финансирање на муџахедини и борците од другите исламски земји кои дошле во Авганистан како би се бореле против комунистички власти.

Ја спомнавме војната во Авганистан како парадигма на судир помеѓу Украина и Руската Федерација, кои го промениа до тогаш воспоставеното сваќање за хибридната војна од страна на Френк Хофман после судирот помеѓу Израел и Хезболах. Со оглед дека Бжежински го нагласува влијанието на Украина и

Евроазија као и геостратешки значајен дел на територији на САД, затоа што по Бжежински, доколку Украина и се приближи на Руската Федерација, ќе ослаби влианието на САД во многу европски земји (пред сè во СР Германија). Како почетен основ на анализата на судирот во Украина, ја земавме Панаринова анализа на почетокот на судир во Авганистан и улогата што тогаш ја имале САД. Имено геостратешката положба на Украина е од големо значење за безбедноста на Руската Федерација, која не смеела да дозволи пристапување Украина во НАТО сојуз, како што не смеела да дозволи ширење на америчко влијание во Авганистан во почетокот на осумдесетите години, со што би САД дошле до границите на тогашниот СССР.

Дел од меѓународната зедница (главно земјите членки на НАТО сојуз) ја оптужуваат Русија како почнала хибридна војна со Украина. Меѓутоа, реакцијата на Руската федерација можиме да ја разгледуваме како одговор на хибридниот напад кој што САД повеле против Руската Федерација. Имено, обоената револуција која е општозната со демонстрации на 21.11.2013 година на Плоштад на независност во Кијев, каде што е симнат легално избраниот председател на Украина, Виктор Јанукович. Причина за демонстрациите било одбивањето на Јанукович да потпише спогодба за поблиска интеграција на Украина со Европската Унија. На чело на државата доаѓа прозападен ориентиранот председател Петро Порошенко, кој што водел политичка евроинтеграција на Украина, како и приближување кон НАТО, што Русија не смеела да го дозволи. Во случајот Руската Федерација да извршила класична војна интервенција против Украинските власти, би доживела осуда од меѓународната заедница и веројатно би се довела во слична ситуација како Авганистан. Создадо би се услови да се бара мандат од Обединетите нации во вид на спроведување операција воспоставување мир, а западните земји би имале основа војно да ја помогнат Украина во рат со Русија по сличен образец како во Авганистан (методи на делување би биле прилагодување на денешното време). Руската федерација би се нашла во неповолната ситуација, подложна веројатно на посилни економски санкции и присуство на меѓународни трупи (од кои што најголем дел би биле земјите членки на НАТО сојуз) на своите граници. Исто така постои мислење (Станојевиќ И, 2014:63) дека новата украинска власт се однесува на безбедност на општество и државата, се поништува договорот за закуп на Севастополската база од страна на Руската федерација. Русија имала потпишан договор за изнајмување на базата до 2042 година, а Украина за возвратно добила попуст од 30% на цена од рускиот гас (со што годишно оставрвала заштеда од 4 милијарди долари), ЕУ нудила рамковни спогодби од помош во сума од 600 милиони евра ([www.spiegel.de/international/europe/hpw-the-eu-lost-to-russia-in-negotiation-over-ukraine-trade-del-a-935476-amp.htm](http://www.spiegel.de/international/europe/hpw-the-eu-lost-to-russia-in-negotiation-over-ukraine-trade-del-a-935476-amp.htm)) и можен кредит од околу милијарду евра, додека руската страна нуди повеќе милијарди евра Украина да не ја менува својата надворешна политика кон ЕУ и Русија. Со понудата на поволен економски пакет Русија од другата страна се заканува со големи економски санкции веќе на паднатото Украинско стопанство, доколку почни со евроинтеграции.

Со губиокот на базата Русија не била поморска сила во Црното море и Медитеранот. Изнесените податоци укажуваат дека Русија неминовно морала да превземе одредени мерки како би ги спречила евроинтеграциите на Украина и да ги заштитила своите интереси.

Меѓутоа, во овој сличај Русија не паднала во стапица како во Авганистан 1979 година. Рекацијата на Русија ги изненадила сите актери на овој судир. Со предходната примена на информациите опрации, во утрото на 27.02.2014. година наоружани луѓе во неозначени зелени униформи го завзеле парламент. Симферополј, главниот град на полуостровот Крим и на врвот на јарболот го подигнале Руското знаме. После 14 дена, завземен е целот полуостров, опколени се и завземени бази на Украинската војска. Украина ја обвинила Русија дека пратила свои специјални единици кои го окупирале Крим, но Русија спремно ја порекнува својата вмешаност и наоружаните луѓе ги опишала како локалните жители за самоодбраната, кои што се организирале заради заштита на руските житеели од украинските ултранационалисти, чие што делување навистина било интензивно.

На ден 16.04.2014. година одржан е референдум на кој што е одлучено Крим да се соедини со Руската Федерација во статус на субјект на федерацијата. Пред референдумот одржани се и масовни протести на проруските жители на полуостровот Крим, каде по некои автори главна улога имала руската обавештајна служба која што ги организирале. По тврдење на одредени автори (Брзица Н, 2018 :19), како би биле протестите што помасовни, довозувани се граѓани од Русија кои што учествувале на нив. Пред референдумот сите украински војни сили биле разоружани и расформирани (дел од снагите се става под руска команда). Бројот на војници „зелени луѓе“ бил доволно голем да ја одврати од војно мешање украинската војска. Русија исто така водела офанзивна операција, но економски притисок кои би ја убедиле украинската страна дека секој вид на военото реагирање е залуден. Помеѓу жителите на Крим се ширела пропаганда за соединување со Русија, образложувајќи дека соединувањето како интерес на граѓаните со кои што ќе доживеат просперитет, додека во составот на Украина ги чека неизвесност сиромаштво и сл. Со оваа реакција Русија го изненадила НАТО, чии што стручњаци разработиле повеќе сценарија реакција на руската

страна, каде што по нив дури најизвесна била конвенционалната Руска војна интервенција на Украина (Зекулик, 2020). Ваквата реакција од Русија представува стратешко изненадување за НАТО.

## 5. ФИНСКИ МОДЕЛ НА СЕВКУПНА ОДБРАНА

Финскиот концепт на севкупната одбрана значи дека сите витални функции од општеството обезбедена соработка помеѓу власт на сие нивоа (локална самоуправа, регионални власти и централните власти-ресорни министерства), деловни заедници, организација и граѓани. Ваков начин на функционирање преставува изградба отпорност на финското друштво на широка лепенза закани за загрозување на безбедноста, односно на хибридни закани.

Финска ([www.defmin.fi/en/publications/strategi-documents/the-security-strategy-for-society](http://www.defmin.fi/en/publications/strategi-documents/the-security-strategy-for-society)) во своите нормативните документи извршила планирање процена на ризикот, одредување на стратегијските задачи о основни начела на функционирање на во следните витални области од општеството:

- Надворешна политика (меѓународни активности),
- Уредување на работата и управување и функционирањето на државните органи (локални, регионални и централен ниво),
- Изградување толеранција на психолошка криза,
- Функционирање на социјална заштита,
- Функционирање на економија и инфраструктура,
- Внатрешна безбедност (внатрешни работи),
- Финска одбрамбена способност (ресора на одбрана).

Финска го образувала телото-*Комитет за Безбедност* (<https://turvallisuuskomitea.fi/en/security-sommittee>) кое што е наменето за пружање помош на владата и ресорните министерства во широк дијапазонот на прашања и проблеми кои се однесуваат на достигнување состојбата на севкупната безбедност. Состои се од 20 членови и 4 експерти од разни области (составот го чинат стални и проманливи членови. Составен дел на Министерството за одбрана, меѓутоа ако дојде до вонредна ситуација или инцидентна која ја загрозува безбедноста, делува како независно тело. Започна со работата во февруари 2013 година. Комтетот го прати развивањето на финското општество и неговото безбедносно окружување при што координира проактивна подготовка и спремност која се користи се со разни полути на моќ, настојување да се створат услови за ефикасно десување да ако бидат откриени нивните намери, истите да се прикажат како оправдани, правични и легитимни.

Системот за безбедност се бави со сите аспекти на загрозување на безбедност, војни, невојни, акциденти, елементарни непогоди и сл. и нормативно ја регулира улогата на актерот на сите нивоа (локални, регионални и централни). Концепиран е така што до колку дојде до немање одредени ресурси (вода, храна, електрична енергија), локални заедници ќе се помагаат една со друга и нема да чекаат реагирање на централната влада (во одредени ситуации каде што не е потребна реакција на владата, која само ја прати состојбата на безбедноста.

Се врши едукација на граѓаните и на сите субјекти од општеството како да реагираат во различни облици и состојби на загрозеност на безбедност.

Начелно е разработено сценарио загрозување на безбедноста по прашање на снабдување со електрична енергија, сајбер безбедност, функционирање на транспортот (во снабдување на производи и превезување на луѓе). Загрозување и пружање на јавни услуги (водоснабдување, греење, одлагање на ѓубре) снабдување со храна, платен систем на државата, државна администрација и финансирање, безбедност и здравјето, индустриски акциденти, елементарни непогоди и закани од секојдневниот живот (пожари, сообраќајни незгоди, поплави) тероризам и криминалните активности, загрозување на безбедноста на границата, политички, економски, и воени притисоци, користење на воена сила против безбедноста на Финска. Исто така, опрационизирани се закани и извршени се проценките - компаративна анализа као секоја од подинечните закани може да влијае на виталните функции на општество.

Суштината на финскиот концепт севкупно на безбедноста е креирање на свест и едукација за можни облици на загрозување на безбедност, дефинирање на виталните функции (слабости) кои морат да се сочуваат и организација, односно изградба спремност одговара на овие закани на сите нивоа на власт (централна власт, регионален и локален ниво) и општества (граѓани, стопански организации, невладини организации и сл.). Регилирана е соработка по прашања на безбедноста со ЕУ, на нордијските земји и НАТО. Во прилика на препознавање на нови форми на загрозување на безбедност чија анализа се врши перманентно, истите се обработуваат и уградуваат во нормативните акти на државата. Големо внимание е посветено на информациони опрации, односно сајбер закани.



Концептот на севкупната безбедност која што ја применува Финска, многу е сличен со концептот општенародна одбрана и општествена самозаштита што ја применуваше поранешната СФРЈ, со тоа што финскиот модел е прилагоден и костантно др птилагодува кон новот технолошки развиток, промените во физиономијата на современите судир и облици на загрозување на безбедност.

## 6. ЗАКЛУЧОК

Под плаштот на добри дипломатски односи, поштување на меѓународните правни норми, заложување за мир и добра соработка, секогаш ќе се одвиваат паралелни односи кој што ќе бидат проткаеи со судири, тензии, притисоци со цел остварување сопствени интерес. Многу суверени субјекти настојуваат во поголема или помала мера (во зависност од моќта што ја поседуваат), да ја подриваат моќта на своите супарници, дури кон званичната политика на „пријателски“ земји, стремејќи на тој начин да го остваарат свој интерес, дури иако ги кршат моралните норми. Како би биле по ефикасни и да се избегне откривањето или бар раното откривање своите намери и посебно се избегне осудата на меѓународната јавност, најголем дел своите активности ќе ги изведуваат тајно, притаено. Во тајно делување.

Хибридниите закани или хибрудната војна се најподесен модалитет, со чиа примена се постигнува голем ефект при економичната на ресурси од иницијаторот. На овој начин „од другата страна“, најчесто се победува без конвенционална борба. Со оглед дека употребата на хобридниите закани е најизвасна во прилика дестабилизација на супарничките држави, потребно е пред сè да се разбере карактерот на хибридно делување и да се постават стратешки цели кои што сакаат постигнување супроставување и да се одреди начинот на супроставување. Развој на технологијата овозможува противниците да прикажуваат хибридни закани и начин кој што е тешко докажан и да делуваат често под „прагот на осетливост“ како не би предизвикале меѓусобна или меѓународна реакција. Хибридниите закани дизајнирани се така да ги оптеретуваат одлучните јасни реакции, но постојаат одржливи мерки кои дават ефект, каде што се повеќе издржливоста на целокупно општество на хибридниите закани и применети методи го одвраќаат појавувањето како најцелиходно. Потребно е да се постават прагови на осетливост, како би хибридниите закани поминале, треба да се појави адекватна (према заканите дизајнирана) реакција. Посебно внимание треба да се посвети на „сивата зона“, во која што се заканите најопасни, но поправо во таа зона се постигнуваат најголеми ефекти во спротивставувањето.

## ЛИТЕРАТУРА

- Department of the Army, (2011). Field Manual (FM) 3-0, Operations. Washington, <https://fas.org/irp/doddir/army/fm3-0.pdf>.
- Hoffman, F. (2007). Conflict in the 21st Century – The Rise of Hybrid Wars, Potomac Institute for Policy Studies US, Virginia, Arlington, December 2007.
- Jagello (2000). Group of authors., *Hybrid Warfare: A New Phenomenon in Europe's Security Environment - Updated and extended 2nd edition*. Czech Republic, Praha-Ostrava 2016. Retrieved from [http://data.idnes.cz/soubory/na\\_knihovna/A161212\\_M02\\_029\\_HH16\\_PP-EN-V1.PDF](http://data.idnes.cz/soubory/na_knihovna/A161212_M02_029_HH16_PP-EN-V1.PDF)
- Korybko, A. (n.d.). *Hybrid Wars: The Indirect Adaptive Approach to Regime Change*, Moscow: Institute for Strategic Studies and Predictions PFUR. Стр.9-10. Retrieved from <https://orientalreview.org/wp-content/uploads/2015/08/AK-Hybrid-Wars-updated.pdf>
- MCDC Countering Hybrid Warfare Project, Understanding Hybrid Warfare, Januray 2017, pg.4
- Ministry of Defence, French White Paper on Defence and National Security 2013., [www.defense.gouv.fr](http://www.defense.gouv.fr).
- Брзица, Н. (2018). Хибридно ратовање и суверени сукоби, докторски рад, Факултет политичких знаности, Загреб
- Зекулић, В. (n.d.) члана Комнде НАТО, које је одржала слушаоцима ГШУ дана 25.02.2020.
- Митровић, М., & Николић, Н. (2019). Хибридни рат, Институт за стратегијска истраживања, Универзитет одбране МО РС, Београд
- Милошевић, Д. (2018). Појмовно одређење феномена хибридног ратовања, Војно дело 3/2018, Београд
- Панарин, И.Н. (2019). Хибридни рат: Теорија и пракса, Клуб генерала и адмирала Србије и Удружење Милутин Миланковић, Београд
- Ранчић, И., & Бериша, Х. (2018). *Хибридно ратовање*, Војно дело 3/2018, Београд
- Станојевић, И. (2014). Безбедносна дилема у Украјини, друго читање Берија Посена, Политена бр.8, Бања Лука децембар 2014
- [www.spiegel.de/international/europe/how-the-eu-lost-to-russia-in-negotiations-over-ukraine-trade-deal-a-935476-amp.html](http://www.spiegel.de/international/europe/how-the-eu-lost-to-russia-in-negotiations-over-ukraine-trade-deal-a-935476-amp.html)
- [www.defmin.fi/en/publications/strategy\\_documents/the\\_security\\_strategy\\_for\\_society](http://www.defmin.fi/en/publications/strategy_documents/the_security_strategy_for_society)

<https://turvallisuuskomitea.fi/en/security-committee/>  
<http://www.un.org/press/en/2004/sc8181.doc.htm>

---

## CRIMINAL PSYCHOLOGICAL PROFILING OF AN UNKNOWN PERPETRATOR

**Daniela Trajkovski**

Faculty of Security, Skopje, University St. Kliment Ohridski, Bitola Republic of N. Macedonia

[trajkovski\\_daniela@hotmail.com](mailto:trajkovski_daniela@hotmail.com)

**Ilija Zivotic**

International Police organization Belgrade Republic of Serbia, [ilijazivotic@gmail.com](mailto:ilijazivotic@gmail.com)

**Abstract:** Criminalistic profiling is a relatively new method in criminology, which is used to detect certain crimes. Profiling is a procedure that determines the characteristics of the unknown perpetrator such as: in what kind of mental state he was during the crime, age, ethnic and racial background, profession, marital status etc. Criminalistic psychological profiling is divided into inductive and deductive profiling, and the person involved in creating an account of an unknown perpetrator is called a profile. The profiling has an orientation-elimination significance in the discovery of the unknown perpetrator, where the circle of perpetrators narrows to the real perpetrator.

With this paper I will explain the procedure for profiling (assessment of the perpetrator's personality, assessment of the place of the event, assessment of autopsy findings, preparation of a profile and taking specific measures and actions) and at the same time my goal is to show how profiling is important in the discovery of the unknown perpetrator of crimes (especially in the case of murders, rapes, robberies, kidnappings, etc.), and how much preventive significance there is.

**Keywords:** profiling, profiler, inductive, deductive, perpetrator, victim.

### 1. INTRODUCTION

The criminal profiling of an unknown perpetrator is a relatively new method for detecting an unknown perpetrator of certain crimes. The purpose of criminological profiling is to criminalize the criminal offense of the criminal offense of identifying a circle of suspects in order to direct and facilitate the further criminal activity of discovering and finding the real perpetrator of the crime. Criminal profiling is defined as a technique whereby the possible characteristics of the perpetrator are based on the exposure of the perpetrator. We need to know that profiling does not represent the identity or image of a particular perpetrator, but rather gives a general description of the perpetrator of the crime of murder, according to the adopted conclusions about the behavior during the commission of the crime.<sup>66</sup>

Today we distinguish several types of criminal profiling, such as profiling a subject (a person who is the subject of a criminal investigation, whether it refers to a reactive or proactive investigation, although the profiling approach is different), problem profiling, profiling a criminal group, psychological profiling, geographical profiling, risk profiling, etc.<sup>67</sup>

Making the profile of the perpetrator of the crime of murder is based on the assumptions about the behavior and manner of execution (modus operandi) of the murder, and reflect a personality trait. For the creation of the profile of the unknown perpetrator of the hysteria murder, our place should be our locus operandi because it is a reflection of the personality of the perpetrator. The manner in which the criminal act is committed points out just as the characteristics of our life in our home. Although the concept of criminal profiling is popularized as a revolutionary concept, the truth is that it is a significant old discovery from the enthusiasm of people who have always tried to grasp the crime.<sup>68</sup>

Profiling is imposed as a necessary criminalistic method of criminals in detecting the unknown perpetrator at the beginning when they have no knowledge in resolving the case. These may be cases where there are many suspects, as well as cases where there are no suspects at all, or in cases where it is not possible to explain the motive of the perpetrator, that is, when there was no previous connection between the victim and the perpetrator of the crime.<sup>69</sup> The process of making a profile is an approach to conduct a thorough and expert investigation at the place of the

---

<sup>66</sup> Daniela Trajkovska, Master thesis: Procedure for criminal profiling in the detection of an unknown perpetrator of crime crime, First Private University FON, Skopje, 2016 page 23

<sup>67</sup> Zlate Dimovski, Kriminalisticko razuznavanje, Skopje 2016 strana 153

<sup>68</sup> Criminal Profiling, Principles and Practice, Richard N. Kocsis, PhD, Forensic Psychologist, Humana Press, Totowa New Jersey, strana 26

<sup>69</sup> Silvana Ivanova, Specialist Labor, Profiling, FON University, Skopje

conductor-based behavior and investigation of crimes that express the characteristics of the perpetrator and provide data useful to the process of making a profile.<sup>70</sup>

According to Professor Metodija Angeloski, the term criminalistic profiling involves an assessment of the characteristics and manners of the type of personality of an unknown perpetrator, as well as an assessment of the location of someone's center of criminal activity on the basis of an analysis of data collected in the first operation when criminal proceedings are conducted in relation to a specific criminal offense a crime, or a series of serious crimes.<sup>71</sup>

As a basis for making conclusions about personality traits and demographic characteristics are taken:

- The manner of committing the crime - modus operandi;
- The place of committing the crime - locus operandi;
- Studying the personality of the victim and the relationship with the enforcement agent;
- Eyewitness reports;
- Consideration and study of other information and knowledge.

## 2. PSYCHOLOGICAL PROFILING

The application of psychological methods and approaches to a significant extent can contribute to the enrichment of a criminal investigation, in conjunction with the individual characteristics of the perpetrator, his conduct before, during and after the crime, motivation, general mental status and other personal characteristics. Psychic portraiture or is still called. psychological profiling, is only part of the psychological diagnostics. Since its establishment up to now, it has been called by many names and has been practicing at many levels over the years. In dictionaries and encyclopedias we can find it like: criminal profiling, criminal portraiture, psychological profiling or personal profiling.<sup>72</sup>

The development of the psychological profile reveals the following characteristics of the perpetrator: sex, race, (approximate) age, level of education, profession and work, abnormal behavior, mental stability, social status, criminal history, drug or alcohol addiction, and the like.<sup>73</sup>

In the United States, the post-graduate students attend professional courses conducted by the FBI, and after that they can work in the profession profilers.<sup>74</sup>

## 3. SEPARATION OF PSYCHOLOGICAL PROFILING

### a) Deductive profiling

The deductive profiling is the analysis of data and the conclusion of the characteristics of the perpetrator according to the found traces at the scene and the way in which the crime was committed.<sup>75</sup> The assumptions made with the deductive method are realistic for directing the investigation to finding the perpetrator of the crime. Deductive profiling requires a multidisciplinary approach, close cooperation and joint analysis of forensic experts-specialists in blood and sexual offenses, as well as court judges with specially trained psychological orientation, the so-called profilers with extensive forensic experience.<sup>76</sup>

### b) Inductive profiling

This kind of profiling is different from the deductive. It is about analyzing the committed and clarified crimes of the same kind. This types of analyzes, statistically cross each other, the psychological features of already detected perpetrators, with the same or similar characteristics. The psychological characteristics of the detected perpetrators of criminal acts are recorded and placed in the electronic database according to the types of crimes and analyzed and statistically displayed, and the psychological characteristics for the specific type of crime and its perpetrator will be determined. Executors to the inductive method are classified into classes and groups according to certain criteria, for example, the perpetrator of a particular crime is placed in a group at which place he committed the crime, then for aggressiveness, modus operandi (the manner of execution), tempus operandi (time of execution), instrumentum operandi (the weapon or the tool with which the crime was committed) for the place of execution or locus operandi

---

<sup>70</sup> Steward H. James, John J. Norby, Forensics: Introduction to Scientific and Guard Techniques Second Edition, Tabernacle 2009 page 616

<sup>71</sup> M. Angeleški, Criminalistic Theories, Skopje March 2014, page 45

<sup>72</sup> <http://www.referati.org/psihologichno-profilirane-na-izvyrshiteli-na-iznasilvane/52666/ref/p4>

<sup>73</sup> Daniela Trajkovska, Topic : Contemporary trends and methods in criminalistics Title : Procedure for criminal psychological profiling of an unknown perpetrator , Faculty of Security Of Skopje, Conference Ohrid 2018

<sup>74</sup> Valentina Bachikj, Criminalistic psychology, script for students ... Sciences, Criminal Police Academy, Belgrade 2014 page 17

<sup>75</sup> Metodija Angeleski, Introduction to Criminalistics, Skopje 2007, page 220

<sup>76</sup> D-r Goce Djukleski , Voved vo Kriminalistikata, Skopje 2009 strana 173

(dark streets, forest, house etc.) and so on. After the classification of the perpetrator according to the set of characteristics, mathematical operations for the performer's properties for each group are carried out, where the middle value is requested. With empirical findings, assumptions are obtained about certain characteristics of the perpetrator of a type of crime. The opinion is primarily that the average value provides too little information about the perpetrator of the specific crime (in this case, the murder). At the same time, this type of profiling based on statistical generalization, although it is precisely elaborated, as a rule is incomplete because it covers only the average value of recorded (arrested) crimes that are minority in relation to the total mass of a particular criminal type.<sup>77</sup>

#### **4. PROFILING PROCESS**

##### **4.1. Studying the personality of the victim**

The profiler must learn important facts about the victim's personality. The attempt to experimentally assess the criminal based on the scene of the crime (or more crime sites) involves primarily a detailed victimism. A chronological order of her movements is constructed, so the investigators examine and study all personal communication asking for signs of having met a potential suspect at some time. It is important to know the mental state and the state and the history of the mental health, as well as the degree of risk (the risk of a prostitute is obviously higher than a girl in her own home).<sup>78</sup> Information on the life of the victim, (marital status, years,) profession, psychological characteristics, social status and the like are collected. In this part of great importance is degree of victimhood, contactability, socialization and integration, love life and relations between the victim and the perpetrator. The more information about the victim, the more quickly the perpetrator of the crime can be discovered. The nature of the victim and perpetrator's relationship is often unknown. The characteristics of the scene of the crime and the lifestyle are precisely those things that suggest a possible motive, which is then used to identify possible suspects.<sup>79</sup>

##### **4.2. Assessment of the scene**

Once the victim's details become known, the place of crime and the methodology of the perpetrator are assessed to determine how best to categorize it. Based on the idea that people are slaves to their psychology and will leave traces behind, profilers can assess whether a person is a organized predator who has planned and committed a crime or committed an impulsive crime when he was given an opportunity and is not fully aware of what he did.<sup>80</sup> Profiling can be done based on one crime scene (as Robert R. Hazelwood's show in "The Evil That People Do" demonstrates), and since 70 to 75 percent of the killings are situational, it's useful to develop a way of profiling which doesn't use repeating patterns. Profiles were also made in cases of product sabotage, serial bombardment, serial rape, kidnappings and arson.<sup>81</sup>

##### **4.3. Autopsy assessment**

The autopsy information makes it possible to come to a conclusion about the psychological state of the perpetrator during the commission of the murder, and to determine the possible relationship with the victim.<sup>82</sup> the determined manner of acting of the killer is a significant grain in the making of the mosaic for successful implementation of the procedure of profiling the personality of the unknown perpetrator.<sup>83</sup> Also, at this stage it is necessary to determine and analyze completely the place where the act was committed, including the place where the victim was last seen, the place the first contact between the victim and the perpetrator, the place of the attack, the place where the act was committed and the place where the body is victims rejected (if the investigation shows that the murder was committed in a location other than the one on which the body was found, and this is confirmed by certain evidence, e.g. complete lack of clues blood on the spot, although according to the type of injury it should be, etc.).<sup>84</sup>

##### **4.4. Profile Making (PROFILING)**

As I said before, the profile is not a picture but a paper with psychological characteristics and patterns of movement of the unknown perpetrator of the crime. After all the above explained, the profile of the possible perpetrator of the

<sup>77</sup><https://www.scribd.com/doc/240624636/Uvod-u-Kriminalistiku-Separat-Kriminalisticko-Profilisanje-1>

<sup>78</sup> Criminal Profiling: Part 1 History and Method, by Katherine Ramsland, page 7

<sup>79</sup> Colin McKee, Study of Data and Forecasting Analysis, Collection of Understanding Data and Criminal Analysis, Tabernacle 2009, page 212

<sup>80</sup> Criminal Profiling: Part 1 History and Method, By Katherine Ramsland страна 7

<sup>81</sup> Andrew RV and Julie M. Jackson, Science for Forensic Science, NAMPRESS Skopje 2009, page 22

<sup>82</sup> Metodija Angeleski, Introduction to Criminalistics, Skopje 2007, page 222

<sup>83</sup> Ibid

<sup>84</sup> METODE PROFILISANJA IZVRŠILACA KRIVIČNIH DELA U KRIMINALISTIČKIM ISTRAGAMA1 Darko Marinković \* Kriminalističko-policijska akademija, Beograd Aleksandar Stevanović \*\* Policijska uprava Kruševac Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije, UDK 343.95:159.923 Pregledni rad

perpetrated crime is made in the profiling procedure. This profile may include the following parameters that indicate the perpetrator: sex, age, marital status, ethnicity, religious affiliation, social status, emotional state, sexual urges, psychological state at the time of committing the crime, color of skin, height, place of movement and way of finding the victim, etc.<sup>8586</sup>

## 5. CONCLUSION

To obtain a criminal the profile of the perpetrator requires a comprehensive analysis of all evidence found on the spot, as well as collected data on the victim of the crime. Profiling is a very important method in detecting an unknown perpetrator of the crime of murder but also of the crime of rape, robbery, kidnapping, arson, etc. Criminal profiling is a relatively new method. It takes a lot of research and work. The future in criminal investigations cannot be imagined without profiling. It takes a lot of work, training, seminars to develop this relatively new method.

## REFERENCES

- Angeleski, M. (2014). *Criminalistic Theories*, Skopje
- Angeleski, M. (2007). *Introduction to Criminalistics*, Skopje
- Andrew, R.V., & Jackson, J. M. (2009). *Science for Forensic Science*, NAMPRESS Skopje
- Bachikj, V. (2014). *Criminalistic psychology, script for students ... Sciences*, Criminal Police Academy, Belgrade
- Djukleski, G. (2009). *Voved vo Kriminalistikata*, Skopje
- Dimovski, Z. (2016). *Kriminalisticko razuznavanje*, Skopje
- Ivanova, S. (n.d.). *Specialist Labor, Profiling*, FON University, Skopje;
- James, S.H., & Norby, J.J. (2009). *Forensics: Introduction to Scientific and Guard Techniques Second Edition*, Tabernacle
- Kocsis, R.N. (n.d.). *Criminal Profiling, Principles and Practice*, PhD, Forensic Psychologist, Humana Press, Totowa New Jersey
- McKee, C. (2009) *Study of Data and Forecasting Analysis, Collection of Understanding Data and Criminal Analysis*, Tabernacle
- Marinković, D., & Stevanović, A. (n.d.). *Metode profilisanja izvršilaca krivičnih dela u kriminalističkim istragama* UDK 343.95:159.923 Pregledni rad
- Ramsland, K. (n.d.). *Criminal Profiling: Part 1 History and Method*
- Trajkovska, D. (2016). *Master thesis: Procedure for criminal profiling in the detection of an unknown perpetrator of crime*, First Private University FON, Skopje
- Trajkovska, D. (2018). *Contemporary trends and methods in criminalistics* Title : *Procedure for criminal psychological profiling of an unknown perpetrator*, Faculty of Security Of Skopje, Conference Ohrid
- <https://www.researchgate.net/>
- <https://www.scribd.com/>
- <http://www.referati.org/>

---

<sup>85</sup> Daniela Trajkovska, Topic : *Contemporary trends and methods in criminalistics* Title : *Procedure for criminal psychological profiling of an unknown perpetrator*, Faculty of Security Of Skopje, Conference Ohrid 2018

<sup>86</sup>

[https://www.researchgate.net/publication/285020168\\_Methods\\_of\\_profiling\\_of\\_perpetrators\\_of\\_criminal\\_offenses\\_in\\_criminal\\_investigations/fulltext/569bee9208ae6169e5625af2/Methods-of-profiling-of-perpetrators-of-criminal-offenses-in-criminal-investigations.pdf](https://www.researchgate.net/publication/285020168_Methods_of_profiling_of_perpetrators_of_criminal_offenses_in_criminal_investigations/fulltext/569bee9208ae6169e5625af2/Methods-of-profiling-of-perpetrators-of-criminal-offenses-in-criminal-investigations.pdf)

## PSYCHOLOGICAL ASPECT OF FORGIVENESS

Elvira Čekić

Faculty of Criminalistics, Criminology and Security Studies, Sarajevo, Bosnia and Herzegovina,  
ecekic@fkn.unsa.ba

**Abstract:** Forgiveness is a complex psychological issue associated with a number of positive implications, important for the mental and physical health of people - individuals, groups and communities. Forgiveness can be seen as a prosocial change in the victim's thoughts, emotions, and/or behavior toward the offender. It represents a complex phenomenon that includes cognitive, affective, behavioral, motivational, decisive and interpersonal components. Forgiveness can be observed from a historical, theological, political, sociological, victimological, cultural and psychological perspective. In this paper, the attention is focused on the psychological aspect of forgiveness, especially its meaning, understanding, definition and practice, regarded as a persistent problem and challenge of modern human society.

During the course of theoretical and empirical research on forgiveness, scientists have made a significant progress when it comes to defining the term itself, as well as its developmental, personal and social needs and values. Noteworthy progress has also been made in assessing its value for individual and social well-being, with particular emphasis on mental health, as well as in identifying interventions to encourage, promote and enhance forgiveness. The results of previous research have shown that psychological and physiological processes can be improved or alleviated by imparting forgiveness. Forgiveness has been shown to affect certain physical and psychological conditions or processes, including HIV/AIDS, fibromyalgia, coronary artery disease, chronic pain, traumatic brain injury, terminal illness, certain types of cancer, anxiety, and depression.

This paper is based on a critical assessment and the study of previous research results on the phenomenon of forgiveness, primarily from the psychological aspect, and represents a productive, creative and critical synthesis of the aforementioned.

**Keywords:** forgiveness, psychological processes, emotions, positive psychology, reconciliation.

## PSIHOLOŠKI ASPEKT OPROSTA

Elvira Čekić

Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, Sarajevo, ecekic@fkn.unsa.ba

**Sažetak:** Oprost je složen psihološki problem povezan sa brojnim pozitivnim implikacijama, od značaja za psihičko i fizičko zdravlje ljudi - pojedinaca, grupa i ljudskih zajednica. Oprost se može posmatrati kao prosocijalna promjena mišljenja, emocija i/ili ponašanja žrtve prema prestupniku. Riječ je o pojavi koja predstavlja složen fenomen koji uključuje kognitivne, afektivne, bihevioralne, motivacijske, odlučujuće i međuljudske komponente. O oprostima se može govoriti sa historijskog, teološkog, politikološkog, sociološkog, viktimoškog, kulturološkog i psihološkog stanovišta. U ovom radu pažnja je posvećena psihološkom aspektu oprostima, posebno njegovom značaju, shvatanju, definisanju i praktikovanju, kao trajnom problemu i izazovu savremenog ljudskog društva.

Naučnici su, proučavajući oprost, teorijski i empirijski, postigli napredak kada je riječ o definisanju tog pojma, kao i u istraživanju njegovih razvojnih, ličnih i društvenih potreba i vrijednosti. Ostvaren je također znatan napredak u procjeni njegove vrijednosti za pojedinačno i društveno blagostanje, s posebnim naglaskom na mentalno zdravlje, kao i u utvrđivanju intervencija za podsticanje, promoviranje i unapređenje praštanja. Rezultati dosadašnjih istraživanja pokazali su da se psihološki i fiziološki procesi mogu poboljšati ili ublažiti davanjem oprostima. Dokazano je da oprost utiče na određena fizička i psihološka stanja ili procese, uključujući HIV/AIDS, fibromijalgiju, bolest koronarnih arterija, hroničnu bol, traumatične povrede mozga, terminalne bolesti, određene vrste raka, anksioznost i depresiju. Tekst je zasnovan na kritičkom razmatranju i proučavanju dosadašnjih rezultata istraživanja fenomena oprostima, primarno sa psihološkog aspekta i predstavlja produktivnu, stvaralačku i kritičku sintezu istog.

**Ključne riječi:** oprost, psihološki procesi, emocije, pozitivna psihologija, pomirenje, opraštanje.

### 1. ZNAČAJ OPROSTA

Ljudi su osmislili razna potencijalna rješenja za štetna djelovanja međuljudskih prestupa/nedjela/zločina (Fry & Björkqvist, 1997). Jedan od mehanizama koji može prekinuti sukobe i osvetu jeste oprost - pristup na osnovu kojeg su ljudi u mogućnosti da obuzdaju negativne odgovore na prestupnike i na taj način da, umjesto negativnog, usvoje pozitivan stav. Svjetske religije su stoljećima isticala značaj oprostima (McCullough & Worthington, 1999; Rye et al.,

2000). Za sve velike monoteističke religije zajedničko je učenje da će Bog oprostiti ljudima, te da stoga ljudi trebaju oprostiti svojim prestupnicima (McCullough & Worthington, 1999; McCullough i sar., 2000; Ironson et al., 2011). Oprost nije samo vjerska vrlina. Taj pojam ima filozofske i religijske korijene. Oprost daje razumijevanje šta znači živjeti u harmoniji sa drugima, jer pruža moralni kompas (Peterson i Seligman, 2004).

Rezultati istraživanja pokazuju da se psihološki i fiziološki procesi mogu poboljšati ili ublažiti davanjem oprosta. Dokazano je da oprost utiče na određena fizička i psihološka stanja ili procese, uključujući HIV/AIDS, fibromijalgiju, bolest koronarnih arterija, hroničnu bol, traumatične povrede mozga, terminalne bolesti, određene vrste raka, anksioznost i depresiju (Sanchez-Gonzalez et al., 2014; Hebl & Enright, 1993; Ironson i sar., 2005).

Historijski gledano, ljudska priroda, posmatrana kroz objektiv evolucijske biologije, moralne filozofije i teologije, sposobna je za dobro i zlo, pomoć i štetu, uvredu ili odmazdu i oproštaj ili pomirenje (McCullough, Root, Tabak, & Van Oyen Witvliet, 2011). Uprkos važnosti oprosta u mnogim vjerskim tradicijama, društveni teoretičari i naučnici, uključujući i psihologe, u osnovi su u posljednja tri stoljeća zanemarili pojam oprosta. Međutim, od kraja XX stoljeća, naučnici su, teorijski i empirijski, počeli proučavati oprost (McCullough, Pargament, & Thoresen, 2000) i, s tim u vezi, postigli su napredak kada je riječ o definisanju tog pojma, kao i u istraživanju njegovih razvojnih, ličnih i društvenih potreba i vrijednosti. Također je ostvaren znatan napredak u procjeni njegove vrijednosti za pojedinačno i društveno blagostanje, s posebnim naglaskom na mentalno zdravlje, kao i u utvrđivanju intervencija za promoviranje praštanja (Enright & North, 1998, McCullough i sar., 2000; Worthington & Scherer, 2004).

Proučavajući pojam oprosta, stručnjaci su istraživali kako se sposobnost oprosta manifestuje tokom životnog vijeka, i s tim u vezi, utvrdili su da je oprost važan za dobrobit pojedinaca i društva (Musekura, 2010; McCullough i sar., 2000). Teoretičari i istraživači su u većini saglasni sa tvrdnjom Enright-a i Coyle-a (1998) da se oprost razlikuje od pomilovanja (što je, strogo rečeno, pravni pojam), opravdavanja (koje uključuje opravdavanje djela); izgovora (što podrazumijeva da je prestup počinjen zbog olakšavajućih okolnosti); zaboravljanja (što ukazuje na to da je sjećanje na prestup isčezlo iz subjektivne svijesti); i negiranja (što upućuje na to da nespремnost ili nesposobnost uočavanja štetnih povreda koje je pojedinac zadobio). Većina naučnika, se također, slaže sa time da se oprost razlikuje od pomirenja - termina koji podrazumijeva obnavljanje prekinutog odnosa (Freedman, 1998; Enright i Coyle, 1998; Nussbaum, 2016).

Oprost se može posmatrati kao prosocijalna promjena mišljenja, emocija i / ili ponašanja žrtve prema prestupniku. Različite konceptualizacije oprosta zasnovane su na jednoj temeljnoj osobini, koja se sastoji u sljedećem: kada ljudi oprostite, njihovi odgovori (tj. ono što osjećaju i misle, žele učiniti ili kako se u stvari ponašaju) prema ljudima koji su ih uvrijedili ili povrijedili postaju manje negativni i više pozitivni - ili prosocijalni (McCullough, Pargament, & Thoresen 2000b).

Istraživači su razmatrali nekoliko dimenzija opraštanja, kao što su: kako se sklonost opraštanju razvija tokom čitavog životnog vijeka; osobine ličnosti koje su povezane sa praštanjem; socijalno-psihološki faktori koji utiču na oprost; i povezanost oprosta sa zdravljem i dobrobiti (Metts & Cupach, 1998; Davidson, 1993; Tangney i sar., 1999; Mauger i sar., 1992; Mauger et al., 1996). Navedene dimenzije oprosta su od bitnog značaja za ostvarenje tog složenog psihološkog procesa, jer je oprost povezan sa mnogim pozitivnim ishodima, uključujući zdrave veze, emocionalno blagostanje, kao i fizičko zdravlje.

## 2. DEFINICIJA OPROSTA

Iako je definicija oprosta bila predmet mnogih rasprava među psiholozima, Enright et al., (1992), većina se slaže oko nekoliko osnovnih elemenata: prvo, oprost uključuje odluku o oslobađanju ili odricanju od gorčine i osvete (Enright & North, (1998); drugo, oprost može podrazumijevati i pozitivan pomak u stavovima ili motivaciji prema počinitelju/zločincu/prestupniku (Finkel et al., 2002); treće, negativne emocije kao što je bijes treba smanjiti oprostom, i s tim u vezi, pozitivne emocije prema počinitelju mogu čak zamijeniti negativne emocije; četvrto, oprost se može posmatrati kao način svjesnog oslobađanja sebe, kao i drugih – oslobađanjem negativnih emocija i motivacije (Enright et al., 1992).

Istraživači koriste nekoliko različitih definicija oprosta. Riječ je o pojavi koja predstavlja složen fenomen koji uključuje kognitivne, afektivne, bihevioralne, motivacijske, odlučujuće i međuljudske komponente (Worthington & Scherer, 2004; Enright & Fitzgibbons, 2000; Flanigan, 1992; Malcolm & Greenberg, 2000; Gordon et al, 2000; McCullough et al., 1997; DiBlasio, 1998; Baumeister et al., 1998).

Međutim, postoje različita mišljenja o tome jesu li empatija i zamjena negativnih emocija pozitivnim ključni aspekt opraštanja (APA, 2006) ili je dovoljna samo odluka o oprost.

Worthington i njegove kolege (Worthington & Scherer, 2004; Exline et al., 2003) ističu ulogu emocija u procesu oprosta praveći razliku između odlučnog i emotivnog oprosta. Odlučeni oprost je bihevioralan, pri čemu se čovjek želi ponašati prema prestupniku kao i prije prestupa, oslobađajući ga osvete i izbjegavajući eventualno obnavljanje interakcije (Worthington & Scherer, 2004). Emotivni oprost je ukorijenjen u emocijama i utiče na motivaciju i



uključuje emocionalna iskustva. On podrazumijeva zamjenu negativnih i neoprostivih emocija sa pozitivnim emocijama ili usmjeravanje istih na nešto drugo (Worthington & Wade, 2014; Worthington, 2006; Worthington, 2013). Emocija se smatra važnim aspektom u nekoliko drugih modela opraštanja. Na primjer, Fitzgibbons (Fitzgibbons, 1986) ukazuje na to da je intelektualna odluka pojedinca da oprost praćena emocionalnim oprostom, to jest kada osoba zaista osjeća da želi da oprost prestupniku.

Oprost je definisan i objašnjen na više načina. Prema Emersonu (1964) značenje oprosta se razvija u svakoj generaciji kao odgovor na promjenu kulturnih vrijednosti. Za jedne oprost može značiti mir, a za druge život (za razliku od smrti).

Oprost je, prema drugim autorima, prosocijalna promjena koja se događa kod pojedinca kojeg je napao ili uvrijedio partner (McCullough, Pargament, & Thoresen, 2000). U procesu oprosta motivacija i postupci prema počiniocima mijenjaju se i postaju pozitivniji, odražavaju dobronamjernost, ljubaznost i velikodušnost, manje su negativni, sa manjom željom za osvetom i izbjegavanjem (Peterson i Seligman, 2004).

Oprost se, prema Toussaintu, može smatrati fiziološkim odgovorom na promjene u odnosu na počinioca i prestup/djelo, te oblikom milosrđa koji odražava ljubaznost, saosjećanje i popustljivost prema prestupniku (Toussaint et al, 2016; Toussaint et al 2017).

Značajnu ulogu u ostvarenju oprosta ima pozitivna psihologija, naučno istraživanje “onoga što doprinosi zdravom, uspješnom životu, uključujući pozitivna subjektivna stanja, pozitivne individualne osobine, pozitivne odnose i pozitivne institucije”, koje “može pomoći ljudima da napreduju i spriječe patologije koje nastaju kada je život sumoran i besmislen” (Seligman & Csikszentmihalyi, 2000; Park i sar., 2014; Seligman, 2011).

Oprost se, u pozitivnoj psihologiji, definiše kao pozitivna osobina unutar većeg niza osobina koje sadrže vrlinu umjerenosti i koja može „umiriti“ ljudska ponašanja, umjesto da ih u potpunosti zaustavi (Peterson i Seligman, 2004). Osobe koje su sklone da oprost mogu se odbraniti tokom štetnog događaja i rjeđe pokazuju različite negativne uticaje, kao što su ljutnja, anksioznost, depresija i neprijateljstvo (Berry & Worthington, 2001; Maltby, Macaskill, & Day, 2001; Peterson i Seligman, 2004). Takve osobe su sklone podržati društveno pogodne i poželjne stavove i ponašanje (Nelson-Coffey, Fritz, Lyubomirsky, & Cole, 2017; Brown & Brown, 2015; Glover, 2015).

### 3. OPROST KAO TRAJNI PSIHOLOŠKI PROCES

Mnogi ljudi imaju religijske, kulturne, porodične ili lične principe koji favoriziraju oprost, a koji mogu igrati ključnu ulogu u donošenju odluke o tome da li treba oprostiti. Motivirajući ljude da se opredijele na oprost, ovi principi mogu uštedjeti ljudima znatno vremena i energije. Ljudi sa principima oprosta mogu vjerovati da bi trebali oprostiti, jer je oprost velikodušan čin, ili se mogu prisjetiti vremena kada je njima neko oprostio i smatraju da bi bilo pošteno oprostiti drugima. U drugim slučajevima se oprost može podići na nivo moralnog imperativa.

Iako principi koji preferiraju oprost mogu biti djelotvorni u uvjeravanju ljudi da je oprost mudar ili moralno ispravan čin, lako je prepoznati neke probleme koji bi mogli nastati kada su ljudi intenzivno ljuti ili povrijeđeni, ali ipak snažno vjeruju da bi trebali oprostiti (Exline et al., 1998).

Oni koji su pretrpjeli zlostavljanje ili druge oblike traume mogu doživjeti oblik dvostruke viktimizacije ako se na njih vrši pritisak da oprost (Miller et al., 2008). Prvo im počinitelji nanosi štetu na razorne načine, a zatim mogu biti poniženi zbog toga što nisu oprostili. Stoga, čak i kada je odluka o davanju oprosta ukorijenjena u važnim ličnim načelima, vjerovatno je i pametno razmotriti u kojoj je mjeri osoba zapravo željela oprostiti i koliko se osjećala spremnim za to. Bilo da se posmatra kroz teološki, filozofski ili društveno-naučni objektiv, opraštanje se obično uokviruje kao transcendentno ponašanje, a ne kao čin prilagođavanja ili slabosti.

Velika naučna otkrića mentalnog zdravlja nastala su u istraživanjima koja su vezana za oprost. Za one koji su spremni da oprost, prisutan je napredak u borbi protiv anksioznosti i depresije, kao i osnaživanja samopoštovanja i nade (Ingersoll-Dayton, Campbell & Hwa-Ha, 2011). Reed i Enright (2006) proučavali su žene koje su bile emocionalno zlostavljane dvije godine nakon zlostavljanja i koje su napustile nasilnika. Istraživanje je koristilo terapiju praštanja i alternativnu terapiju (koja je definisana kao validacija bijesa, asertivnost i jačanje interpersonalnih vještina), kako bi se utvrdilo da li će se pojaviti razlika u rezultatima psihološkog blagostanja. Došlo je do znatnog napretka u borbi protiv depresije, anksioznosti, simptoma posttraumatskog stresa, većeg samopoštovanja i opraštanja među članicama u grupi u kojoj je korištena terapija praštanja nego kod članica u grupi alternativne terapije.

Terapija praštanja se primjenjuje kao efikasno sredstvo u procesu oporavka emocionalno zlostavljanih žena. Ostale psihološke prednosti oprosta su povećani osjećaji ljubavi, poboljšana sposobnost suočavanja sa tuđom ljutnjom i poboljšana sposobnost izgradnje povjerenja i oslobađanja od kontrole drugih i događaja u prošlosti (Reed & Enright, 2006).

Opraštanju se sve više pristupa sa pojačanim interesom kao sa ključnim sredstvom za suočavanje sa hroničnom boli (Offenbacher, Dezutter, Vallejo, & Toussaint, 2015). Oprost kod hronične boli uključuje afektivne, bihevioralne,

motivacijske i kognitivne komponente. Istraživanja su pokazala da sa međuljudskim i socijalnim stresorima koji imaju jedinstven i snažan doprinos hroničnoj boli, oprost, koji se koristi kao proces suočavanja usmjeren na emocije, koristan je i produktivan odgovor (Offenbacher i sar., 2015).

#### 4. ZAKLJUČAK

Oprost je društvena pojava i složen problem istraživanja mnogih naučnih disciplina u raznim oblastima nauke od značaja za nauku i društvo i njegov razvoj.

Problem oprosta je u ovom radu teorijski razmatran i naučno istraživan, polazeći od rezultata dosadašnjih istraživanja primjenom sekundarne analize sa psihološkog aspekta. Oprost je jedini način izbjegavanja sukoba i konflikata u savremenom ljudskom društvu, koji ne znači i ne podrazumijeva zaborav nečije greške i/ili povrede (emocionalne, psihičke, fizičke), već konstruktivno primjeren i prihvatljiv oblik društvenog ponašanja, kojem teže sva razumna ljudska bića.

#### LITERATURA

- American Psychology Association. (2006). *Forgiveness: A sampling of research results*. Washington, DC: Office of International Affairs.
- Baumeister, R.F, Exline, J.J, Sommer, K.L. (1998). *The victim role, grudge theory, and two dimensions of forgiveness*. In: Worthington E.L., editor. *Dimensions of forgiveness: Psychological research and theological perspectives*. Philadelphia, A: Templeton Foundation Press; pp.79–104.
- Berry, J. W., & Worthington, E. L. (2001). *Forgiveness, relationship quality, stress while imagining relationship events, and physical and mental health*. *Journal of Counseling Psychology*, 48, 447-455.
- Brown, S. L., & Brown, R. M. (2015). *Connecting prosocial behavior to improved physical health: Contributions for the neurobiology of parenting*. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 55, 1-17.
- Davidson, D. L. (1993). *Forgiveness and narcissism: Consistency in experience across real and hypothetical hurt situations*. *Dissertation Abstracts International*, 54, 2746.
- DiBlasio, F.A. (1998). The use of decision-based forgiveness intervention within intergenerational family therapy. *JFamTher*.20:77–94.
- Emerson, J. G. (1964). *The dynamics of forgiveness*. Philadelphia: Westminister Press.
- Enright, R. D., & North, J. (Eds.) (1998). *Exploring forgiveness*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Enright, R. D., & Coyle, C. T. (1998). *Researching the process model of forgiveness within psychological interventions*. In E. L. Worthington, Jr. (Ed.), *Dimensions of forgiveness: Psychological Research and Theological Perspectives* (pp. 139-161). Philadelphia: Templeton Foundation Press.
- Enright, R.D., et al., (1992). *Interpersonal Forgiveness Within the Helping Professions: An Attempt to Resolve Differences of Opinion*, 36 counseling & values 84.
- Enright, R.D., Fitzgibbons, R.P. (2000). *Helping clients forgive: An empirical guide for resolving anger and restoring hope*. Washington, DC: American Psychological Association
- Exline, J.J, Yali, A.M, Lobel, M. (1998). Self-serving perceptions in victim and perpetrator accounts of transgressions. Poster presented at the annual meeting of the Midwestern Psychological Association; Chicago, IL.
- Exline, J.J, Worthington, E.L Jr., Hill, P., McCullough, M.E. (2003). *Forgiveness and justice: A research agenda for social and personality psychology*. *Personality and Social Psychology Review* 7:337–48.
- Fry, D. P., & Björkqvist, K. (Eds.) (1997). *Cultural variation in conflict resolution: Alternatives to violence*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Flanigan, B. (1992). *Forgiving the unforgivable*. New York, NY: Macmillan.
- Finkel, E.J. et al., (2002). Dealing with Betrayal in Close Relationships: Does Commitment Promote Forgiveness?, 82 *Journal personality & soc. psychol.* 956.
- Fitzgibbons, R.P. (1986). *The cognitive and emotive uses of forgiveness in the treatment of anger*. *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training*. 23:629–33.
- Freedman, S. (1998). *Forgiveness and reconciliation: The importance of understanding how they differ*. *Counseling and Values*, 42, 200-216.
- Glover, N. G. (2015). *The Five Factor Forgiveness Inventory: A measure of forgiveness from the perspective of the Five Factor Model* (Doctoral dissertation).
- Gordon, K.C, Baucom, D.H, Snyder D.K. (2000) *The use of forgiveness in marital therapy*. In: McCullough ME, Pargament KI, Thoresen CE, editors. *Forgiveness: Theory, research and practice*. New York, NY: Guilford Press, pp.203–27.
- Harris, A. H., & Thoresen, C. E. (2005). *Forgiveness, unforgiveness, health, and disease*. In E.

- Ironson, G., Balbin, E., Stuetzle, R., Fletcher, M., O’Cleirigh, C., Laureceau, J. P., ..Solomon, G. (2005). Dispositional optimism and the mechanisms by which it predicts slower disease progression in HIV: proactive behavior, avoidant coping, and depression. *International Journal of Behavioral Medicine*, 12, 86-97.
- Ironson, G., Stuetzle, R., Ironson, D., Balbin, E., Kremer, H., George, A., Fletcher, M. A. (2011). View of God as benevolent and forgiving or punishing and judgement predicts HIV
- Ingersoll-Dayton, B., Campbell, R., & Hwa-Ha, J. (2011). *Enhancing forgiveness: A group intervention for the elderly*. *Journal of Gerontological Social Work*, 52, 2-16.
- Maltby, J., Macaskill, A., & Day, L. (2001). Failure to forgive self and others: A replication and extension of the relationship between forgiveness, personality, social desirability and general health. *Personality and Individual Differences*, 30, 881-885.
- Malcolm, W.M., Greenberg, L.S. (2000). *Forgiveness as a process of change in individual psychotherapy*. In: McCullough ME, Pargament KI, Thoresen CE, editors. *Forgiveness: Theory, research, and practice*. New York, NY: Guilford Press. pp.179–202.
- McCullough, M. E., & Worthington, E. L., Jr. (1999). *Religion and the forgiving personality*. *Journal of Personality*, 67, 1141-1164.
- McCullough, M. E., Pargament, K. I., & Thoresen, C. T. (Eds.) (2000a). *Forgiveness: Theory, research, and practice*. New York: Guilford.
- McCullough, M. E., Root, L. M., Tabak, E. A., & Van Oyen Witvliet, C. (2011). *Forgiveness*. In S. J. Lopez & C. R. Snyder (Eds.), *The Oxford handbook of positive psychology* (2nd ed. (pp. 427-435). New York, NY: Oxford University Press.
- McCullough, M. E., Pargament, K. I., & Thoresen, C. E. (2000). *Forgiveness: Theory, research, and practice*. New York, NY: The Guilford Press.
- McCullough, M. E. (2000b). *Forgiveness as human strength: Conceptualization, measurement, and links to well-being*. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 19, 43-55.
- Mauger, P. A., Perry, J. E., Freeman, T., Grove, D. C., McBride, A. G., & McKinney, K. E. (1992). *The measurement of forgiveness: Preliminary research*. *Journal of Psychology and Christianity*, 11, 170-180.
- Mauger, P. A., Saxon, A., Hamill, C., & Pannell, M. (1996 March). *The relationship of forgiveness to interpersonal behavior*. Paper presented at the annual convention of the Southeastern Psychological Association, Norfolk, VA.
- Metts, S., & Cupach, W. R. (1998). *Predictors of forgiveness following a relational transgression*. Paper presented at the Ninth International Conference on Personal Relationships, Saratoga Springs, NY.
- McCullough, M.E, Sandage, S.J, Worthington, E.LJ. (1997). *To forgive is human: How to put your past in the past*. Downers Grove, IL: InterVarsity Press.
- Miller, A.J, Worthington, E.LJr., McDaniel, M.A. (2008). *Gender and forgiveness: A meta-analytic review and research agenda*. *Journal of Social and Clinical Psychology* 27:843–76
- Musekura, C. (2010). *An assessment of contemporary models of forgiveness*. New York, NY: Peter Lang.
- Nelson-Coffey, S. K., Fritz, M. M., Lyubomirsky, S., & Cole, S. W. (2017). *Kindness in the blood: A randomized controlled trial of the gene regulatory impact of prosocial behavior*. *Psychoneuroendocrinology*, 81, 8-13.
- Nussbaum, M. C. (2016). *Anger and forgiveness: Resentment, generosity, justice*. New York, NY: Oxford University Press.
- Offenbacher, M., Dezutter, J., Vallejo, M. A., & Toussaint, L. L. (2015). *The role of forgiveness in chronic pain and fibromyalgia*. In L. L. Toussaint, E. L. Worthington, Jr, & D. R. Williams (Eds.), *Forgiveness and health: Scientific evidence and theories relating forgiveness to better health* (pp. 123-138). New York, NY: Springer Science.
- Park, N., Peterson, C., Szvarca, D., Vander Molen, R. J., Kim, E. S., & Collon, K. (2014). *Positive psychology and physical health: Research and applications*. *American Journal of Lifestyle Medicine*
- Peterson, C., & Seligman, M. E. (2004). *Character strengths and virtues: A handbook and classification*. New York, NY: Oxford University Press.
- Reed, G. L., & Enright, R. D. (2006). *The effects of forgiveness therapy on depression, anxiety, and post traumatic stress for women after spousal emotional abuse*. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 74, 920-929.
- Rye, M. S., Pargament, K. I., Ali, M. A., Beck, G. L., Dorff, E. N., Hallisey, C., Narayanan, V., & Williams, J. G. (2000). *Religious perspectives on forgiveness*. In M. E. McCullough, K. I. Pargament, & C. E. Thoresen (Eds.), *Forgiveness: Theory, research, and practice* (pp. 17-40). New York: Guilford.
- Sanchez-Gonzalez, M. A., May, R. W., Brown, P. C., Koutnik, A. P., & Fincham, F. D. (2014). *Impact of negative affectivity and trait forgiveness on aortic blood pressure and coronary circulation*. *Psychophysiology*, Wiley Periodicals, Inc. Society for Psychophysiological Research

- Seligman, M. E. (2011). *Flourish*. New York, NY: Simon & Schuster.
- Seligman, M. E., & Csikszentmihalyi, M. (2000). *Positive psychology*. *American Psychologist*, 55, 5-14.
- Toussaint, L. L., Shields, G. S., & Slavich, G. M. (2016). *Forgiveness, stress, and health: A 5week dynamic parallel process study*. *Annals of Behavioral Medicine*, 50, 727-735.
- Toussaint, L. L., Webb, J.R., Hirsch, J.K. (2017). *Self-forgiveness and health: A stress and coping model*. *Handbook of psychology of self forgiveness*. NY:Springer.
- Tangney, J. P., Fee, R., Reinsmith, C., Boone, A. L., & Lee, N. (1999). Assessing individual differences in the propensity to forgive. Paper presented at the annual meeting of the American Psychological Association, Boston, MA.
- Worthington, Jr, E. L. (2005). Initial questions about the art and science of forgiving. In E. L. Worthington (Ed.), *Handbook of forgiveness*, pp. 1-13). New York, NY: Taylor & Francis Group.
- Worthington, Jr, E. L. (2013). *Moving forward: Six steps to forgiving yourself and breaking free from the past*. Colorado Springs, CO: WaterBrook Press.
- Worthington, Jr, E. L., & Scherer, M. (2004). *Forgiveness is an emotion-focused coping strategy that can reduce health risk and promote health resilience: Theory, review and hypotheses*. *Psychology and Health*, 19, 385-405.
- Worthington, Jr, E. L., Wade, N. G., & Hoyt, W. T. (2014). *Positive psychological interventions for promoting forgiveness*. In A. C. Parks & S. M. Schueller (Eds.), *The Wiley Blackwell handbook of positive psychological interventions* (pp. 20-41). Malden, MA: John Wiley & Sons.
- Worthington, L. Jr. (Ed.), *Handbook of forgiveness* (pp. 321-333). New York, NY: Routledge.

---

## NARCISSIST PERSONALITY DISORDER AND GESTALT THERAPY

**Tatjana Mentus Kandić**

Faculty of Special Education and Rehabilitation, Serbia, mentust@gmail.com

**Jelena Todorović**

Faculty of Special Education and Rehabilitation, Serbia

**Lana Jerkić**

Faculty of Special Education and Rehabilitation, Serbia

**Mirna Zelić**

Faculty of Special Education and Rehabilitation, Serbia

**Abstract:** The paper discusses the application of gestalt therapy in work with narcissistic personality disorder. In the introductory part of the paper, the emphasis is placed on the origin and definition of the term, as well as clinical and psychoanalytic and socio-cultural views on narcissism, but also the gestalt approach to work with narcissistic personality disorder. According to DSM V, narcissistic personality disorder is characterized by: grandiosity, the need for admiration and lack of empathy. A person suffering from narcissistic disorder is vulnerable, low self-esteem, highly dependent on the attention, approval, respect and love of others and depends on this experience of oneself. The prevalence ranges up to 6.2%, and 50-75% of the total number of diagnosed are men. Gestalt psychotherapeutic orientation does not use the term "disorder", but speaks of narcissistic orientation. That is why one of the basic difficulties related to the treatment of narcissism is how to approach it - whether as a personality disorder or as a personality trait? Gestalt psychotherapy is based on bringing to consciousness, now and here, in the relational, dynamic relationship of the therapist and the client, the client's mechanisms of creative adaptation by which he breaks contact. According to Perls, there are four basic mechanisms for breaking the contact cycle: confluence, introjection, projection, and retroflexion. Finally, the last part of the paper describes the application of gestalt therapy in working with narcissism - when therapy is necessary, the characteristics of the therapist - narcissistic client relationship, as well as therapeutic techniques of people with narcissistic personality disorder. According to available sources, the biggest motive that mobilizes narcissistic clients to seek help is the lack of a source of gratification. They often come to therapy due to the insistence of someone close to them, personally or professionally. The treatment of patients with narcissistic personality disorder takes a long time. These patients are difficult to introduce into therapy and they do not accept the therapist easily. The task in therapy is to help the client get to know his self and express himself, and then learn to distinguish it from their false, grandiose, defensive and his opposite: belittled, humiliated feeling about himself as a worthless being. they should pay special attention to the effort to shed light on the client's inability to feel and express feelings.

**Keywords:** narcissistic personality disorder, gestalt therapy, grandiosity, lack of empathy

## NARCIISTIČKI POREMEĆAJ LIČNOSTI I GEŠTALT TERAPIJA

**Tatjana Mentus Kandić**

Fakultet za specijalnu edukaju i rehabilitaciju, Srbija, mentust@gmail.com

**Jelena Todorović**

Fakultet za specijalnu edukaju i rehabilitaciju, Srbija

**Lana Jerkić**

Fakultet za specijalnu edukaju i rehabilitaciju, Srbija

**Mirna Zelić**

Fakultet za specijalnu edukaju i rehabilitaciju, Srbija

**Apstrakt:** U radu je razmatrana primena geštalt terapije u radu sa narcističkim poremećajem ličnosti. U uvodnom delu rada akcenat je stavljen na poreklo i određenje pojma, kao i klinički i psihoanalitički i socijalno kulturni pogledi na narcizam, ali i geštalt pristup radu sa narcističkim poremećajem ličnosti. Prema DSM V narcistički poremećaj ličnosti karakterišu: grandioznost, potreba za divljenjem i nedostatak empatije. Osoba koja pati od narcističkog poremećaja je ranjiva, niskog samopoštovanja, jako zavisna od pažnje, odobravanja, poštovanja i ljubavi drugih osoba i od toga zavisi njen doživljaj sebe same. Prevalenca se kreće do 6,2%, a od ukupnog broja dijagnostikovanih 50-75% su muškarci. Geštalt psihoterapijska orijentacija ne koristi termin "poremećaj", već govori o narcističkoj orijentaciji. Zato je jedna od osnovnih teškoća vezanih za tretman narcizma kako mu pristupiti - da li kao

poremećaju ličnosti ili kao crti ličnosti? Geštalt psihoterapija počiva na dovođenju u svesnost, sada i ovde, u relacionom, dinamičkom odnosu terapeuta i klijenta, klijentovih mehanizama kreativne adaptacije kojima on prekida kontakt. Prema Perlsu postoji četiri osnovna mehanizma prekida ciklusa kontakta: konfluencija, introjeksija, projekcija i retrofleksija. Konačno, u poslednjem delu rada opisuje se primena geštalt terapije u radu sa narcizmom-kada je terapija neophodna, karakteristike odnosa terapeut – narcistički klijent, kao i terapijske tehnike osoba sa narcističkim poremećajem ličnosti. Prema dostupnim izvorima najveći motiv koji mobilise narcističke klijente da potraže pomoć je izostanak izvora gratifikacije. Često dolaze na terapiju usled insistiranja nekog njima bliskog, lično ili profesionalno tretman pacijenata sa narcističnim poremećajem ličnosti dosta dugo traje. Ove pacijente je teško uvesti u terapiju i oni ne prihvataju lako terapeuta. Zadatak u terapiji je da se pomogne klijentu da upozna svoj self i da se izrazi, a onda da nauči da ga razlikuje od njihove lažnog, grandioznog, odbrambenog i njegovog opozita: omalovaženog, uniženog osećaja o sebi kao bezvrednom biću. posebnu pažnju treba da posvete nastojanju da osvetle klijentovu nemogućnost da oseća i da izrazi osećanja.

**Ključne reči:** narcistički poremećaj ličnosti, geštalt terapija, grandioznost, nedostatak empatije

## 1. UVOD

U radu je razmatrana primena geštalt terapije u radu sa narcističkim poremećajem ličnosti. Prema opisu narcističkog poremećaja ličnosti direktno preuzetog iz DSM V (APA, str.178-179), njega karakterišu: prožimajući obrazac grandioznosti (u fantaziji ili ponašanju), potreba za divljenjem i nedostatak empatije, počinje od ranijeg odraslog doba i prisutan je u raznim kontekstima, na šta ukazuje pet (ili više) sledećih karakteristika: 1. Ima grandiozan osećaj sopstvene važnosti (npr. preuveličava dostignuća i talente, očekuje da će biti prepoznat kao superiorniji bez srazmernih postignuća). 2. Zaokupljen je fantazijama o neograničenom uspehu, moći, sjaju, lepoti ili idealnoj ljubavi. 3. Veruje da je on ili ona „poseban“ i jedinstven i da treba da se udružuju sa drugim osobama sa posebnim statusom ili visokim statusom (ili institucijama). 4. Zahteva preterano divljenje. 5. Ima osećaj da je uvek u pravu (tj. nerazumna očekivanja od posebno povoljnog tretmana ili automatskog usaglašavanja sa njegovim ili njenim očekivanjima). 6. interpersonalni je eksploator (tj. koristi druge da postigne svoje ciljeve). 7. Nedostatak empatije: nije voljan da prepozna ili se identifikuje sa osećanjima i potrebama drugih. 8. Često je zavidan drugima ili veruje da su mu drugi zavidni. 9. Pokazuje arogantna, ohola ponašanja ili stavove.

Procene prevalencije narcisoidnog poremećaja ličnosti, zasnovane na definicijama DSM-IV, kreću se od 0% do 6,2%. Od onih kojima je dijagnostikovano narcisoidni poremećaj ličnosti, 50% –75% je muškaraca.

Među kliničkim psiholozima, kriterijumi narcističkog poremećaja koji su navođeni u DSM, često su predmet rasprave i kritike, jer izjednačavaju (ili prenaglašavaju) narcistički poremećaj ličnosti sa grandioznošću, a zanemaruju njegove ostale, manje vidljive i manje tipične manifestacije. Prema ovom gledištu, osoba koja pati od narcističkog poremećaja je ranjiva, niskog samopoštovanja, jako zavisna od pažnje, odobravanja, poštovanja i ljubavi drugih osoba, i od toga zavisi njen doživljaj sebe same (Yontef, 1993). Osobe koje su naizgled manje grandiozne i arogantne se često osećaju inferiorno, preosetljivo, zavisno i ne mogu da se vežu u intimnim odnosima. One se u većini slučajeva venčavaju sa upadljivo narcisoidnijom osobom kojoj pridaju onipotenciju i kroz koju doživljavaju grandioznost (Delisle, 1991). Na neki način ove osobe mogu zadovoljavati kriterijume za zavisni poremećaj ličnosti i biti vezane za moćnu osobu koja postaje njihov osnovni oslonac (ibid.).

Prema opisu teoretičara koji kritikuju preterano pridavanje značaja grandioznom selfu, narcističkim ličnostima potrebna je spoljašnja podrška kako bi održali bilo kakav ekvilibrijum (Jontef, 1993). Oni imaju poteškoće kada je u pitanju osećaj sigurnosti i kohezivnog identiteta tokom vremena, naročito u teškim situacijama, npr. kada postoji mogućnost konflikta, kompeticije, neuspeha ili deprivacije. Narcistička ličnost doživljava stid i javljaju se erupcije besa, očajanja i/ili panike, i u tim momentima oni su neutješni, a kontakt je nemoguć. Ovo sve navedeno, prema Jontefu (ibid.), teško možemo da smatramo samozaljubljenošću.

Pri tretmanu narcizma u oblasti kliničke prakse (psihijatrije, psihopatologije) sreću se brojne teškoće. Jedna od osnovnih teškoća vezanih za narcizam je kako mu pristupiti - da li kao poremećaju ličnosti ili kao crti ličnosti? Dalje, teško je pružiti jasnu diferencijalno- dijagnostičku sliku, tj. opisati kako se narcistički poremećaj ličnosti može odvojiti i razlikovati od ostalih procesa. Tako, Kernberg smatra da se radi o poremećaju ličnosti, a Kohut, o fazi razvojnog procesa (iz čijeg stava dalje prozilazi da smo svi mi manje ili više narcistični). Ukoliko na ovo dodamo i to da smo svi mi, u neko vreme, okrenuti “zdravim narcističkim potrebama”, i “narcističkim ciljevima” (Salonia, 2012), vidimo da ovaj izraz ima mnogo različitih značenja u rečniku, kulturi i praksi profesionalaca iz oblasti mentalnog zdravlja.

Najveći teorijski doprinos, razumevanju poremećaja zvanog narcizam, kako u teorijskom tako i u terapijskom pristupu, dali su upravo Kohut i Kernberg (1971, 1980), obojica psihoanalitičara. Zahvaljujući delima *Analiza selfa* (Kohut, 1971, prema: Švrakić, 1986) i *Granična stanja i patološki narcizam* (Kernberg, 1980, prema: ibid.), danas se patološki narcizam definiše i prihvata u okviru Američkog udruženja psihologa (APA), kao dijagnostička

kategorija. Zaslugom pomenutih autora, danas je opšte prihvaćeno da je patološki element narcističkog poremećaja ličnosti grandiozni self, koji preplavljuje ličnost narcističke osobe (Švrakić, ibid.). Usled nemogućnosti roditelja da pruže savršenu brigu i negu detetu, dešava se da se ugrozi detinje osećanje svemoći. To dovodi do toga, da se polazni narcizam transformiše u dve nove infantilne forme: grandiozni self i idealizovani roditeljski imago. Kohut (ibid.) ove novonastale forme smatra normalnim delom preverbalnog razvoja, koje brane ugroženi doživljaj svemoći (u prvom slučaju grandioznim doživljajem svemoći, a u drugom kroz identifikaciju sa idealizovanom slikom drugog). Potonja forma predstavlja suštinu patološkog narcizma (usled fiksacije na tom nivou). Grandiozni self u normalnom razvoju omogućuje zdrave i ostvarive ambicije. Idealizovani self objekt pomaže realnom sagledavanju roditelja. Osim toga, on je značajan kod izgradnje sopstvenih unutrašnjih principa i vrednosti. U normalnom razvoju osobe teže tim vrednostima i njima se rukovode, dok se kod narcističkih osoba ti principi i vrednosti ruše ukoliko ne uspeju da se ostvare. Za razliku od Kohuta, za Kernberga grandiozni self je osnov patološkog narcizma, koji nastaje kao vid odbrane od ugroženosti osećanja svemoći (Švrakić, 1986). Neki manje poznati autori, takođe psihoanalitičari (npr. Salonia, ibid.), su narcistički poremećaj opisali kao anksioznost od simbioze.

Iako je uloga psihoanalitičara u konceptualizovanju narcizma istorijska i nemerljiva, psihoanaliza se, na žalost, nije pokazala delotvornom za ovu kategoriju poremećaja. Neuspeh dolazi zbog toga jer osobe narcisoidne strukture ličnosti imaju anksioznost u zdravoj konfluenciji, te ne mogu da podnesu introjeksiju (koja upravo i zahteva zdravu konfluenciju) (ibid.).

Na socijalno-kulturnom nivou, danas se sve češće postavlja pitanje da li je narcistički poremećaj ličnosti, zajedno sa graničnim, patologija današnjeg doba ili zdrava adaptacija na uslove života. Imajući u vidu da savremeno doba više pažnje posvećuje individualnom i ličnom, nego tradicionalnom i kolektivnom, da preterano naglašava privatnu svojinu, lične aspiracije i zadovoljenje isključivo sopstvenih potreba, razmatraju se i inicijative da se narcizam izuzme iz novih verzija DSM-a (ibid.).

## 2. GEŠTALT PRISTUP NARCISTIČKOM POREMEĆAJU

Kada je u pitanju geštalt pristup fenomenu narcizma, najpre treba istaći da geštalt psihoterapijska orijentacija ne prihvata termin "poremećaj", pa prema tome ni narcizam ne tretira kao poremećaj. Tako bi, prema Gudmanu (Pelrs, Hereflein and Goodman, 1951, 1997), pre trebalo govoriti o narcističkoj orijentaciji. Isidor From smatra da je to klinička kategorija, odnosno naziv za iskustvo selfa. Narcis je neko ko je "*nesposoban da ostvari dugotrajan i stabilan intiman odnos, neko ko ima anksioznost u zdravoj konfluenciji*" (From, prema: Salonia, ibid.). Elinor Grinberg (1996) govori o narcističkoj vulnerabilnosti, a ne o narcističkom poremećaju.

Ako prebacimo ovaj poremećaj na metaforu seksualnog čina, onda tačka orgazma, gde se, bar za neko vreme gube granice JA-TI, u stvari predstavlja tačku gde dolazi do prekida (Miler, 1996; Salonia, ibid.).<sup>87</sup> Terapeut može tokom seanse često da govori "MI", ne bi li provocirao i frustrirao tu anksioznost (Salonia, ibid.; Greenberg, 1996).

Prema Geštalt pristupu, narcizam je povezan sa prekidom retrofleksije. Organizam, vođen intencionalnošću, mobilizacijom i manipulacijom sredine, u interakciji sa drugim (u trenutku kad treba da se "preda" drugom), blokira se strahom. Energija se tako, umesto da bude usmerena ka spolja, vraća unutra, izazivajući osećaj neuspeha i besa. Prema Isidoru Fromu (Salonia, ibid.) postoje tri različita tipa narcističkog poremećaja: autistični, retrofektivni i konfluentni tip. Autistični narcizam se javlja usled vrlo teške pozadine u kojoj je klijent morao da nauči da opstane bez zdrave konfluencije sa majkom na najranijem uzrastu (u prvih nekoliko meseci života). Retrofektivni tip narcizma nastaje ako je klijent imao konfluentnu majku koja ga je prerano napustila, dok konfluentni tip nastaje ako je klijent imao konfluentnu majku koja ga je prekasno napustila.

Uopšteno, narcistične osobe nemaju poseban problem sa svojim senzacijama, iako mogu težiti da neke od njih selektivno interpretiraju (Delisle, 1991). Ukoliko terapeut traži od narcističnog pacijenta da otkrije neke svoje neuspehe ili nedostatke, on može da kaže da je previše darežljiv, osećajan, na raspolaganju. Drugim rečima, najviše što o sebi može da prepozna je, u stvari, izuzetan kvalitet.

Prema Delilu (1991) narcistični pacijent je uglavnom energizovan, čak ekspanzivan. Ipak, teži da bude teatralan i dramatičan poput histeričnog. On postupa arogantno i ljudi koji dolaze u kontakt sa njim često osećaju nejasnu frustriranost. Recipročnost koja se podrazumeva u međuljudskim odnosima, u kontaktu sa narcističnim pacijentom nedostaje. Povlačenje se ponekad doživljava kao potvrda sopstvenog doživljaja posebnosti. "*Šta ću ja među onim plebsom koji nije u stanju da me razume?*" (Delisle, 1991). U ovom slučaju se povlače da bi se zaštitili od narcističke povrede.

Narcistična osoba ima skroman kapacitet za konfluenciju, jer njena percepcija sebe teško da se može stopiti sa ljudima koje ona doživljava kao manje vredne. Naravno, narcistična osoba će povremeno izgledati konfluentna sa malim brojem osoba koje idealizuje. U stvari, narcističke osobe uvek doživljavaju anksioznost kad treba da se stope

<sup>87</sup> (Oni na terapiju dolaze zbog usamljenosti ili nezadovoljstva seksualnim životom ili zbog gubitka prijatelja)

sa drugim. Iako introjeksija ima važnu ulogu u razvoju narcistične ličnosti, u odrasloj dobi ove osobe nisu introjektujuće. Kod narcisoidnih projekcija je selektivno kontaminirana fantazijama neograničene moći, lepote i uspeha. Ovakva osoba je nesvesna sopstvene zavisti, a druge lako percipira kao zavidne. U svom iskustvu doživljava da je oni koji je vole obožavaju, a da joj oni koji je ne vole zavide. Upravo ime "narcistički" sadrži u svom značenju imidž Narcisovog odraza (ili retrofleksije samog sebe). Narcisi sebi čine ono što bi voleli da im čini okolina (da ih voli, obožava) u svrhu dobijanja što je moguće bolje slike o sebi.<sup>88</sup>

Defleksija je kod narcisoidnih takođe selektivna. Narcistična osoba deflektuje (odbacuje, seče, ne prihvata) sve one izraze ljubavi i pažnje koji su manje od obožavanja. Prema Delilu (1991) ukoliko narcisoidni imaju mrežu kontakata, ona im služi grandioznom selfu. S obzirom na to da je tolerancija narcisoidnih na kritiku niska, on teži da se ograniči na veze sa onim ljudima sa kojima je malo verovatno da će se konfrontirati.

Bitan kognitivni sistem podrške narcističnog pacijenta posvećen je redukovanju ili izbegavanju bilo koje tenzije koja bi mogla izazvati narcističku ranjivost. To je slučaj kod pojedinaca koji su morali da nauče neku vrstu pervertovanog psihološkog "samolečenja" putem racionalizacija i intelektualizacija. Usled toga oni ne mogu da dozvole da unutrašnje tenzije i povremeni nedostatak kognitivne koherencije potraju dovoljno dugo da bi se oni "otopili" i eventualno orijentisali u pravcu bolje kreativne adaptacije na kontakt. Govor narcističnog pacijenta mora da ispuni tipičnu funkciju: da laska, da ne kritikuje. Prema Millonovim terminima bazičnih polarnosti, narcistični pacijent je karakterisan pasivnim fokusom prema sebi (prema: Delisle, 1991). Fokus pažnje narcističke osobe je upućen na nju samu. Ta osobina karakteriše i antisocijalne osobe, ali za razliku od njih, narcistična osoba je pasivna i očekuje da dobije gratifikaciju samim svojim prisustvom. Narcisoidne osobe nisu indolentne niti apatične, one podrazumevaju da uvek budu u centru pažnje.

Narcistična osoba je bezbrižna i teško ju je impresionirati osim ukoliko joj nije uzdrmano samopouzdanje. Kada se to desi, ona doživljava bes, stid i osećanje praznine. U kontaktu sa njom, odmah se oseti manjak empatije. Tokom susreta ona priča o patnjama svog svakodnevnog života i potpuno je nesposobna da uzme u obzir doživljaje drugih osoba, uostalom ona njih doživljava samo kao produžetak svojih sopstvenih potreba.

Narcistična osoba se generalno dobro izražava i nema problem da upotrebi "JA". Govori slobodno, nema mogućih depresivnih ili drugih poremećaja raspoloženja i deluje vrlo optimistički.

Tipično je za narcisoidne ljude da su zainteresovane za svoj izgled i često su, paradoksalno, atraktivni a hladni (Delisle, 1991).

Narcistični slušaju na neki način selektivno. Oni su preokupirani tankom linijom između pohvala i kritike.

Delisle (1991) navodi da je ponekad je teško razlikovati narcističnu od granične strukture. Na teorijskom nivou, možemo ih razlikovati putem primene Millonovih bazičnih polarnosti. Narcističke osobe su pasivne i fokusirane na sebe, dok su histerični aktivni i fokusirani na druge. Zanimljivo je da ima više muškaraca među narcističnima, a žena među histeričnima. Granični i narcistični dele bipolarni aspekt: tendenciju da "unište svoj objekat ljubavi" Ipak, dok narcistični maskiraju svoje razočarenje uklanjanjem od izvora razočarenja, granični to doživljavaju kao rušenje dečjeg sna.

Jontef (1993) piše da terapija podrazumeva uspostavljanje i učenje izgradnje stvarnog kontakta sa sobom i drugima. Narcističke ličnosti, pre terapije žive u svetu konfluencije i fantazije, u kojem oni mogu da cene sebe samo ako njihova postignuća odgovaraju njihovim fantazijama. Frustracija, konflikt, neuspeh, uskraćenost, poteškoće, kritike i osećaj stida, tj. svaki oblik frustracije, sve to vodi narcističku ličnost do četiri dijagnostička znaka: deflacija, depresija, očaj, praznina. Konfrontacija, interpretacija, eksperimentacija ili čak izlaganje kontaktu u radu sa narcističkim ličnostima obično rezultira ekvilibrijumom koji štiti deflaciju, osećanje potpune praznine, depresije i očaja. Oni gube doživljaj sebe, doživljaj relativne sigurnosti, osećaj dobrobiti, strukturalnu kohezivnost i pripremu stabilnost.

Oni se osećaju ispražnjeno, kao da su prazni iznutra – kao da nemaju "svoje ja". Oni kao da nemaju goriva da polete, kao balon bez vazduha. Osećaju se depresivno: usporeno je njihovo biopsihološko energetske funkcionisanje, smanjen osećaj samopoštovanja, izbegavaju primarne emocije, npr. osećaju se depresivnim umesto da osete usamljenost i tugu. i osećaju očaj, ne zadržavajući ni malo nade ili vere u to da mogu prevazići sadašnju krizu.

Oporavak zahteva ljudski kontakt (Jontef, 1993). Narcistički pacijent koji doživljava četiri dijagnostička znaka zahteva empatičko povezivanje, ali ga njegov sistem prilagođavanja (koji je razvio pre terapije i koji počiva na tome da se drugi ne tretiraju kao posebne osobe) sprečava da napravi kontakt (dijalog, intimnost). Terapija u sebi sadrži efekat konfrontacije u radu sa ovim pacijentima, čak i kada se radi pažljivo, empatično, s ljubavlju. Kako bi se kroz ovaj proces izlečio, narcističkoj ličnosti je potreban terapijski odnos u kojem se duže vreme terapeut dosledno usklađuje sa potrebama pacijenta kako bi zaštitio pacijenta od osećanja preplavljujuće praznine i deflacije.

<sup>88</sup> "Nemoj biti to što jesi, budi ono što meni treba da ti budeš, i ja ću te voleti..."(Johnson, 1987, prema Delisle, 1991)



Jontef (Jontef, 1993) smatra da su osobe sa narcisoidnom strukturom ličnosti na klackalici. Jedan kraj te klackalice je inflacija (grandioznost, osećanje spstvene veličine i važnosti), a drugi, sušta suprotnost- deflacija (ja sam bezvredan, bezvezan, tj. omalovažavanje sebe). To osećanje je poput osećanja bespomoćnog deteta, koje je zavidno i besno. Pol klackalice koji je grandiozan, u funkciji je izbegavanja svesti o stanju deflacije. Kada se narcisi oseća ugroženo, pol klackalice koji predstavlja sigurnost i daje osećaj vrednosti i veličine je na najnižoj tački.

Kada doživljavaju gubitak druge osobe, reakcija narcističkih klijenata, tada može da se podeli na dve vrste: ili gubitak doživljavaju uz odbrambenu grandioznost ili (češće) besne, gube kontrolu, uz globalni osećaj praznine i besa. Naravno da za svoje jadno stanje okrivljuju isključivo druge, jer ih karakteriše odsustvo preuzimanja odgovornosti za svoja dela. Svejedno koja od ove dve reakcije egzistira, narcistička osoba se u obe situacije oseća povređeno (Jontef, 1993).

Veliki broj studija je urađen na temu šta je pozadina, kontekst formiranja narcističkih osoba. Jontef (1993) iznosi svoj iskustveni stav u radu sa ovakvim klijentima i ukazuje da su svi oni imali defektan odnos u relacijama sa roditeljima. Takođe je karakteristično i to kaže Jontef (1993) da svi oni ne uviđaju da je u roditeljima uzrok. Razlog njihovog nesagledavanja roditeljske uloge u formiranju np. leži u potrebi tih osoba da bar kod jednog roditelja introjektuju sliku o sebi, te otud i potreba da tog roditelja idealizuju. Ti klijenti kao deca predškolskog uzrasta nisu tretirana kao vredna bića, nisu poštovana, nisu nagrađivana za postignuća. Mora se istaći i opozitni tip odnosno tip Malog princa a odnosi se pak na dete, koje je nagrađivano bez uloženog napora i bez naročitog razloga. To je za posledicu kod deteta stvorilo uverenje nezrelog doživljaja samo sebe, pa je rezultat isti kao i u prethodnom slučaju.

Jontef (1993) ističe da je prirodno da mala deca prolaze kroz fazu idealizacije i grandioznosti. Međutim, ona treba da nauče da roditelji nisu savršeni, a da to nije uzrok da ih oni ne vole, i da mala razočarenja nisu katastrofe.

Prema Jontefu (1993), osobe narcističkog poremećaja strukture ličnosti nisu u stanju da prihvate razočarenje. A tokom stasavanja doživeli su ih niz, ili su ipak usled nedostataka razočarenja, jer su bili paženi, maženi, zaštićeni doživeli raspad kod prvih sudara sa realnošću.

Prekid se dešava najčešće stoga što organizam kroz telesno (koje je najčešće preverbalno i nesvesno) opaža i doživljava da je sredina mala da bi ga obuhvatila. Prethodno mobilisana energija se sada vraća na telo, na unutra, i stoga je direktno usmerena na sopstveno telo (Perls, Heferline and Goodman, 1997). Ovaj opažaj "Veliko Ja- Mala Sredina" snažno utiče na poremećaj funkcije ličnosti Selfa. U radu sa takvim klijentima treba posebno obratiti pažnju na poremećaj funkcije ličnosti, i to treba incirati kroz dijagnostiku i analizu u kliničkom procesu. Svaki prekid ciklusa "kontakt- povlačenje iz kontakta" ukazuje na prošlost. Polster (1998) kaže: Svaki prekid je vredan priče, porodične priče.

Relaciona tehnika, kakva se praktikuje kroz geštalt psihoterapijski rad, podrazumeva proces primarne socijalizacije, a ona upućuje na porodičnu istoriju. Jako je važan geštalt model porodičnog selfa i porodični stilovi kontaktiranja (Salonia, ibid.). Funkcionisanje porodičnog selfa jako je važan u geštalt terapiji.

Salonija (Salonija 2013) smatra da je funkcionisanje porodičnog selfa vrlo važno u geštalt terapiji. Kod narcističkih su poremećeni porodični odnosi usled odsustva jednog roditelja, pa se odnos svodi isključivo na jedan roditelj-dete. Jasno je da jedan roditelj isključuje drugog roditelja i ceo ovaj novonastali asimetrični odnos dete i jedan roditelj odigravaju kao da je simetričan (Salonia 2013). Salonijeva smatra da na ovaj način dete preuzima ulogu jednog roditelja, a roditelj poprima detinjasto ponašanje. U tako pomešanim ulogama dete zadovoljava roditeljeve ciljeve i ispunjava njegovu očekivanja. Na taj način formira se budući narcis koji shvata da njegove potrebe nisu uvažene, da o njemu niko ne brine i da je prinuđen da sam brine o sebi.

### 3. GEŠTALT TERAPIJA OSOBA SA NARCISTIČKIM POREMEĆAJEM LIČNOSTI

Delil (Delisle, 1991) u knjizi o poremećajima ličnosti navodi da narcistički klijenti najčešće ni ne dolaze na terapiju, a posebno ne da bi istražili svoj poremećaj. Uglavnom, kada to čine, to čine na pritisak i zahtev porodice, ili zbog problema kao što su depresija ili poremećaj prilagođavanja sa depresivnim stanjem. Najveći motiv koji ih mobilise da potraže pomoć je izostanak izvora gratifikacije ili potpuni ili pod pretnjom: izgubili su posao, nisu dobili očekivano unapređenje, razvode se i njihov narcistički ekvilibrijum je ugrožen.

Često dolaze na terapiju usled insistiranja nekog njima bliskog, lično ili profesionalno. Ponekad njihovi partneri postaju iscrpljeni i prete da će ih napustiti ukoliko ne učine nešto povodom svog stava. Stoga nije iznenađujuće da, kada stvari počnu da se popravljaju, ovi pacijenti žele da prekinu terapiju. Narcistični klijenti koji se podvrgnu terapiji da bi podstakli svoj "lični rast i razvoj" će pre biti ponosni na ono što čine nego što će se toga stideti (Delisle, 1991).

Tretman pacijenata sa narcističnim poremećajem ličnosti dosta dugo traje. Ove pacijente je teško uvesti u terapiju i oni ne prihvataju lako terapeuta. Čak i kada se to desi, terapijski odnos ostaje fragilan. Njima u tom odnosu još uvek ostaje da prorade do kraja sve doživljaje razočarenja pre nego što postanu sposobni da usklade svoju sposobnost za

saradnju sa svojim tendencijama da se osećaju poniženo i odbačeno. Terapeut mora da poseduje dobru samoprocenu da ne bi bio povučen klijentovom potrebom da dobije perfektnog partnera kojeg percipira kao refleksiju sopstvenog ideala.

Teško je izaći na kraj sa osobama koje pate od narcističkog poremećaja ličnosti i terapija sa ovim pacijentima uvek znači težak put. Njihov nedostatak brige za druge i ekstremna arogancija ostavljaju iscrpljujuće posledice na sve njihove odnose pa i na psihoterapijski odnos. Ovi ljudi se lako razočaraju i uvrede i moramo ih tretirati “u rukavicama” tokom faze idnukeje ukoliko terapijski odnos preživi inicijalnu fazu (Frances, 1986).

Sve ovo što je napisano u prethodnom subpoglavlju ukazuje da klijent potiskuje svoj self iz uverenja da je bezvredan. Zadatak u terapiji je da se pomogne klijentu da upozna svoj self i da se izrazi, a onda da nauči da ga razlikuje od njihove lažnog, grandioznog, odbrambenog i njegovog opozita: omalovaženog, uniženog osećaja o sebi kao bezvrednom biću. Teškoće, međutim, proizlaze iz činjenice da je njihov lažni self u stvari realan i da oni imaju samo dve opcije u životu: da budu ominpotentni, odnosno svemoćni ili totalno odbačeni, odnosno nemoćni. Oni očekuju od terapeuta da pronađe način da se osećaju savršeno ili se koriste njime kao ogledalom kojem će se diviti. Postoji treća opcija, da narcisoidni klijenti terapeute vide kao savršene pojedince koje mogu da idealizuju i da se stope sa njima i kroz tu stopljenost da se osećaju svemoćno.

Izgradnja poverenja i rad na uvećavanju njihove sposobnosti da podrže sebe, izraze svoja osećanja i povećaju svoje samopoštovanje, posebno u prisustvu drugih, je u stvari najvažnije. U zavisnosti od stepena narcizma, terapeut procenjuje da li da najpre gradi interpersonalno poverenje ili uvid kod klijenata.

Grinberg, 1996 kaže; „Kada se geštalt terapija primenjuje sa manje narcističkim klijentima, ja nastojim da provedem manje vremena na kreiranje interpersonalne sigurnosti, a više vremena na kreiranje eksperimenata koji su orijentisani na uvid.“ Kako se klijenat leči i postaje manje osetljiv, manje vremena se posvećuje odnosu poverenja između terapeuta i klijenta, a više na svesnost.

Elinor Grinberg (1996) tvrdi da se ona boji napada na klijente. U slučaju da klijenti imaju jaku potrebu da se vide kao savršeni, reaguju na najmanju intervenciju ljuto, besno ili hostile.

U raznim vremenskim tačkama se osećamo manje ili više emotivno spremni i nastojimo da započnemo terapiju na nižem nivou, pošto priličan spektar klijenata može da podpadne pod ovu kategoriju. Neki klijenti koji čak i podpadaju pod Narcizam definisan u DSM IV mogu da podpadnu pod ekstremniju grupu, koja ima teškoću da toleriše i integriše bilo kakve nove informacije o sebi, pa stoga pre svega treba najpre raditi na poverenju. Treba obratiti posebnu pažnju i na ekstremnu osetljivost narcističkih klijenata spram grupnog odnosno privatnog dolaska na seanse. Nekima su više osetljivi u privatnom, a drugi u grupnom tretmanu. Pošto ovi drugi često dolaze samo privatno, terapeutu može biti teško da proceni koliko je opasno da se ovakvi stave u grupu“.

Obavezna literatura, koja je prebogata kada je ova oblast u pitanju, koju svaki geštalt terapeut treba da ima u vidu, su radovi Heinz Kohut-a (Kohut 1971, prema Delisle, 1991). Džonson je, kako navodi Delil (Johnson 1987, prema Delisle, 1991), 1987. godine publikovao koncizno uputstvo rada sa narcističnim klijentima. Prema njemu, u radu sa narcističnim osobama, treba se fokusirati na stalnu interakciju tri nivoa selfa: lažnog selfa, simptomskog selfa i istinskog selfa. Lažni self je onaj opisan u DSM kriterijumima (lažni self se poistovećuje sa grandioznim selfom). Istinski self je onaj kojeg želi da izrazi intrapsihički rad, to je onaj self koji nosi osećanja praznine, panike, gneva i primitivnih odbrana od nedostatka empatije od kojeg su ove osobe patile u detinjstvu. Simptomski self je onaj koji razvija jedan ili više kliničkih simptoma i koji pati od efekata nesposobnosti realnog selfa da zadovolji zahteve lažnog selfa. Ne samo da geštalt terapeut može da pomogne pravom selfu da se pojavi, već posebno i iznad svega, on treba da inicira i održi dijalog između istinskog selfa i njegovih suprotnih delova, tj. lažnog i simptomskog selfa.

Uprkos svojoj pojavi, narcistična osoba je tajno uverena da njen lažni self ne može da joj obezbedi sreću. Ona namerno podstiče sve svoje fantazije, ali na kraju je rezultat uvek isti: praznina i bol. Geštalt terapeut treba da odoli iskušenju da prerano istakne značaj ovog bola. Da bi terapijski proces uspeo u razrešavanju dugogodišnjih iluzija, pacijent mora ostati destabilizovan određeni vremenski period. Kognitivni rad takođe treba da insistira na tome da bol ima smisao (Johnson, 1987). Terapeutov zadatak je da omogući klijentu da razume da oseća bol zato što jedan deo njega koji je bio godinama u tišini, očajnički želi da progovori.

Tokom rada sa narcističnom osobom, terapeut može da iskusi širok spektar emocija. Ovi pacijenti iskušavaju naše osećanje adekvatnosti i ponekad izazivaju našu zavist. Neki terapeuti postaju preterano senzitivni na tendenciju ovih pacijenta da budu razočarani, i u cilju očuvanja sopstvene narcistične ranjivosti, pokušavaju da urade previše ne bi li ih zadovoljili. Neki terapeuti su na iskušenju sopstvenog osećanja grandioznosti, te uspostave narcistički odnos sa klijentom. U ovom tipu odnosa, terapeut klijenta razrešava svake realne odgovornosti za intra i interpsihičke konflikte u, zamenu za pacijentovo nekritično obožavanje (Johnson, 1987).

Postoje terapeuti kojima nije prijatno da ih obožavaju, te mogu prerano da odbiju pokušaje zavođenja i laskanja od strane klijenata. U slučaju da klijent ne može da podnese tu količinu frustracije, terapija će biti prekinuta.

Postoje i terapeuti koji se ljute na najmanju percepciju da su klijenti razočarani, ili postaju zavidni u odnosu na klijentove narcistične domete.

Prema Delilu (1991) fokusirajući se na svesnost u stilu kontakta geštalt terapeuti posebnu pažnju treba da posvete nastojanju da osvetle klijentovu nemogućnost da oseća i da izrazi osećanja. Terapeut treba da istraži tendenciju narcističkih klijenata da interestpretira informacije u skladu sa grandioznom selfom. Svaki pristup koji pomaže razbijanju retrofleksije, i usmeravanju novonastale energije na uspostavljanje bogatijeg kontakta, terapijski, će biti od velike koristi. Terapeut pri tom treba da bude u poziciji drugog, i da neprestano provocira promenu.

Fenomenološki opis osobe sa narcističkim poremećajem ličnosti kako je opisao Piter Dreizel (Dreizel, 1996) ukazuje na manje tipičan tok u tretmanu narcisoidnih poremećaja. Na početku se nadugačko i naširoko elaborira jedna jaka frustracija uz ekstremne oscilacije u pogledu na sebe (narcisoidna klackalica, prema Jontefu, 1993) koju prate retrofleksije zarad odbrane bliskosti. Kada se pojavi centralna strepnja od zdrave konfluencije u polu, to je znak da je kraj terapije na vidiku (Muller, 1996).

Kada se pojavi na terapiji, narcistički klijent je na klackalici. Uostalom, on dolazi na terapiju, ali se ne oseća klijentom. Na početku nastoji da parira terapeutu, da se izjednači sa njim, čak i da ga nipodaštava, jer ima jak doživljaj da je sredina mala da ga obuhvati. Narcistički klijent ne može da prihvati nižu poziciju od terapeuta, jer to provocira njegovu šemu (svemoć-nemoć). I inače narcistički klijenti dolaze na terapiju iz "čiste radoznalosti" (Greenberg, 1996), da bi, "eto pomogli terapeutu u praksi", da bi razgovarali sa nekim, sa kim su na ravnoj nozi..

Trenutak plaćanja je za njih posebno ponižavajući. To je posebno postiđujuće, pa će pokušati da zaborave, da odgode, ili će pokušati da plate više ili će pokušati da plate manje, vadeći se na novčane probleme, ili će dati neki kvazi smešan komentar, koji je začinjjen nekom ciničnom opaskom.

Terapeut može iz prva biti na neki način zaveden klijentom (jer se ovaj tip ličnosti trudi da zavodi, laska). Mnogi pisci u ovoj oblasti kažu da je za ovaj izazov potrebno puno rada na sebi, mnogo terapijskog iskustva, kao i iskustva rada sa narcizmom. Najveći broj terapeuta na neki način bude sa početka zaveden (Greenber, 1996).

Stoga je od velikog značaja da terapeut ostane dosledan i nepopustljiv i da linija između terapije i privatnog ostane čvrsta. Što terapeut provocira veći konflikt, što više ne uzvraća, utoliko je klijent više u mogućnosti da uvidi zastarele prekide svoje funkcije ličnosti.

Poremećaj ID funkcije kod narcističkih pacijenata stvara hroničnu tenziju u telu, prema Grinbergovoj (Greenberg, 1996). U cilju reparacije ID funkcije, kako Grinberg (Greenberg, 1996), kaže, korisno je početi sa pozivanjem pacijenta da se fokusira na sopstveno telo. Iako narcis omalovažava i odbija ovaj zahtev, u realnosti, kao što Perls kaže (Perls, Heferlein and Goodman, 1951), on će naučiti da sluša svoje telo, i postaće protagonista u radu na sebi, umesto da pasivno slobodno asociira. Ovo nije samo put u nečije emocije, već put i do selfa. To će uticati na radikalnu promenu. Kad narcistički klijenti izjave „Ovo sam ja“, tada se grandiozni self rastapa, a klijent sa mudrošću da je spoznao onoga ko je spoznao svoje mogućnosti, limite, postaje osoba koja se oseća ispunjenije. Klijent Karlo, koji je opisan u studiji Grinbergove (Greenberg, 1996), došao je na terapiju i požalio se da nije bio bezuslovno voljen, već više kao majčin projekat. U suštini kad narcis upozna sebe, tada se ruši i grandiozni self (Grinberg, 1996). U suštini umreće grandiozni self, ali će telo da oživi. Naravno, nakon izražavanja besa, tuge, razočarenja, naučiće moć slabosti, ranjivosti mirnoće, smirenosti, i nežnih pokreta i dela. Naravno da će možda u početku, u svemu tome biti nespretn, kao kad dete uči da pleše. Smrt idealizovanog roditelja, sa kojim je povezan na konfluentan način, izaziva "iskopavanje i otvaranje tela" drugog roditelja, koji je prethodno bio odbačen (telo oca, najčešće ili majke). "Izranja" nova, moćna persona, koja otvara telu narcisa iskustvo koje je prisutno, ali koje zauvek biva potisnuto, ili retroflektovano. Na ovoj tački, trapeut i pacijent su spremni da rade na retrofleksiji.

Geštalt psihoterapija počiva na dovođenju u svesnost, sada i ovde, u relacionom, dinamičkom odnosu terapeuta i klijenta, klijentovih mehanizama kreativne adaptacije kojima on prekida kontakt. Prema Perlsu postoji četiri osnovna mehanizma prekida ciklusa kontakta: konfluencija, introjeksija, projekcija i retrofleksija (Perls, Heferline and Goodman, 1951). Miler (1996) takođe podržava ove mehanizme kreativne adaptacije, dok Posetrovi (Polster, Polster, 1973) uvode defleksiju i egotizam. Ono što Pol Gudman (Perls, Heferline and Goodman, 1951) naziva egotizam, je, u stvari, prema Mileru (1996) posledica retrofleksije u stadijumu nakon što se kontakt dogodio.

Retrofleksija je mehanizam kreativne adaptacije kojim se okreće ka sebi ono što bi se činilo u sredini. Osoba koja ima retrofleksiju kao stil kontaktiranja, ne izražava ljutnju direktno i jasno, već je izbegava da se ne bi izložila riziku da bude odbijena. Ovaj mehanizam kreativne adaptacije čini da se osećamo milijama udaljeni, da osećamo "ispali iz sistema" kako kaže Gudman, ili izbačeni iz okruženja (Perls, Heferline and Goodman, 1951). Osećaj izolovanosti je neminov, ali pored toga oni osećaju jedan strah od prepuštanja još jače. Rad na retrofleksiji jako je pipav i težak jer se dešava gotovo nesvesno. Ono što se dešava je da u trenutku kad treba da se prepuste, oni koji koriste ovaj mehanizam počinju da pričaju i da objašnjavaju.

Kako bi izazvao retroflektivnu šemu, par minuta pre kraja seanse terapeut, može da traži da mu klijent saopšti ono što nije rekao, ili onaj pokret koji nije pokazao, ili onaj zahtev koji nije izložio. Odgovor na ovo pitanje pruža

terapeutu uvid u iskustvo koje klijenta baca u stanje neprijatnosti i anksioznosti. Druga strategija koju From (prema Salonia, ibid.) predlaže je da zamoli da pacijent opiše san koji je imao tokom seanse. Ovo obično frustrira retrofektivnu šemu, i predstavlja elaboraciju retrofektivnog iskustva. Ima jedna zanimljiva ilustracija na račun seminara na kojem je drugog dana pacijent izjavio; "Imao sam mali san", na šta je From odgovorio: "Mislio si da mi kažeš da sam ja mali" (Salonia, ibid.). Pored nejasnog i nekompletnog govora, koji je uvek takav, isopostavlja se da terapeuta mora još i da hvata, na fenomenološkom planu, sitne momente prekida (oči, fiksirane jagodice, grizeње usana), a koji ukazuju na retrofektivni kratak spoj između potrebe i straha od izlaganja.

Kako Perls (1951) podseća, dosada i nedostatak tema uvek otkrivaju teškoću relacionog povezivanja sa drugim na granici kontakta (agresiju prema terapeutu, zahtev koji je terapeut dao, a koji je za njih ponižavajuć, strah od otkrivanja). Ponekad se dešava, da klijent ispriča važne teme u poslednjih par minuta pred kraj seanse, ne zato što nije imao vremena, nego zbog nedovoljno izgrađenog poverenja u terapeuta. To se može testirati tako što pitamo klijenta u poslednjih par minuta pred kraj seanse da reflektuje nad onim što nije izrekao tokom seanse. Važno je reći da ne moraju da daju odgovor. Neki će dati odgovor samo tek da bi ga dali, dok će neki uvek razgovarati o katastrofalnim strahovima. U cilju razbijanja retrofleksije, ključno je izgraditi bazu poverenja u kojem se klijent oseća podržano, i zaštićeno od izloženosti, odbačenosti, poništavanja, poniženja i razočarenja. Kroz ovakav odnos on mora da oseti da je terapeut dovoljno velika sredina, sposobna da mu pruži utočište, sigurnost i obuhvatanje, jer ova sredina ne zahteva obuhvatanje. Najočigledniji znak da se retrofleksija rastače i da se počinje da dešava pun kontakt je sila iskrene zahvalnosti u klijentovim očima i na usnama. Kako From piše (prema Salonia, ibid.), narcis ne ume da kaže "hvala ti". i Ovidije je pisao da je Narcis nezahvalan i gramziv. "Hvala ti" znači da priznavanje činjenice da smo nešto dobili od drugog. On ili to ne govori, i to ne kaže na jasan način. Iskreno "Hvala" je u radu sa narcisima izraz i znak da je uspeo da ostvari kontakt.

#### LITERATURA

- Delisle, G. (1991). A gestalt perspective of personality disorders. *The British Gestalt Journal*, 1, 42-50.
- Dreizel, P. (1996). Narcisoidnost u geštalt terapiji (11-64). U: Pecotić, L.(Ur.). *Geštalt Zbornik 1*, Esoteria, Beograd.
- Grinberg, E. (1996). When insight hurts. *The British Gestalt Journal*, 5 (2), 113-120.
- Johnson, S. M. (1987). *Humanizig the narcissitic style*. American Psihychological Association.
- Miler, B. (1996). Dijagnoza narcisoidnih struktura u doživljenom i ponašanju. *Gestalt zbornik*, 1. Beograd: Esoteria.
- Muller, B. (1996). Narcisoidnost u geštalt terapiji (pp.11-64). U: Pecotić, L.(Ur.). *Geštalt Zbornik 1*, Esoteria, Beograd.
- Perls, F. (1991). Geštalt psihoterapija. Biblioteka XX vek.
- Perls, F., Hefferline, R. & Goodman, P. (1951). *Gestalt Therapy: Excitement and Growth in the Human Personality*. New York: Bantam Books.
- Polster, E., Polster, M. (1973). *Gestalt Therapy Integrated*. Brunner/Mazel, New York.
- Salonia, G. (2013). From the Greatness of Image to the Full Contact. Thoughts on Gestalt Therapy and Narcissitic Experience. In Fracesetti, G., Gecele, M., Roubal, J. (eds.). *Gestalt Therapy in clinical practise. From Pscopathology to the aesthetics of contact*, Franco Angleli, Milano, 643-660.
- Yontef, G. (1993). *Awareness, Dialogue and Process: Essays on Gestalt Therapy*. Gestalt Journal Press, New York.
- Švrakić, D. M. (1986). The real self of narcissistic personalities: A clinical approach. *The American Journal of Psychoanalysis*, 46 (3), 219-229.

---

## WORKING WITH RESISTANCE IN THE PROCESS OF PSYCHOTHERAPY OF PSYCHOSOMATIC DISORDERS: INDIVIDUAL APPROACH OF THE PSYCHOTHERAPIST

**Lubomira Dimitrova**

SWU “N. Rilski”, Blagoevgrad, Bulgaria, [lubomira16@abv.bg](mailto:lubomira16@abv.bg)

**Abstract:** In the process of psychotherapy of psychosomatic disorders requires adjustment of already known methods of intervention of clients with a similar picture. Given the fact that the spread of diseases changes over time, the field of mental health should, as a rule, be treated in depth: with a focus on the experience and the possibility of its processing. The initial shock of contacting a psychotherapist is often the cause of a client's resistance reaction. The report examines typical resistances used by clients with psychosomatic symptoms and proposes a model for working with the resistance reactions themselves, instead of "fighting" to remove them from the process. Anyone who has decided to accept the help of a psychotherapist has started from the presumption that he can no longer cope with his experiences in a given life situation. In the mind of the seeker in most cases, "to cope" means the disappearance of unbearable illness or unwanted emotional states. Formally, the client wants relief from the symptom of suffering, ie. from outwardly apparent disease or maladaptive behavior. With the natural need of a socially functioning individual, the client carries in his imagination the picture "no symptom - no suffering - there is coping and successful social functioning". Psychotherapy considers another dynamic for achieving successful social adaptation. It is based on the statement: For the symptom to disappear, it is necessary to activate the individual's resources. Activation of these resources, which for one reason or another the individual has not been able to move on their own, are a guarantee for change, for a new successful adaptation. Achieving this requires a long way of accompanying the client in his independent study of their psychological issues and in building possible for the individual ways to deal with the problem. The chance for change occurs when a client and a therapist can see the whole psychological issue in the same way. Recognizing the client's internal resources and finding their place in his new behavior becomes possible only when leaving the picture of the facts of events and moving to the picture of experiences. This path is traced by many moments of psychological resistance, by conflicting feelings, desires, and intentions of the client, which the psychotherapist must deal with if the intervention is to be successful. At this time, the psychotherapist carries the psychological, mainly emotional "burdens" of the client, along with his own. This reason, as well as the fact that only systematic and long-term contact guarantees success, requires the psychotherapist to take the long way of building his professional competence accompanied by an already established specialist.

**Keywords:** psychotherapy, psychosomatic disorders, resistance, individual approach, methods of working

### 1. PURPOSE

In practice, the therapist's interaction with the other person is a key factor in dealing with conflicting feelings that have subsequently become resistant (Klussman, 2018). At first glance, the easy to describe the psychological nature of man is associated with an in-depth analysis of the behavioral characteristics of the individual. By definition, the behavior is "a set of motor reactions of the body and mental acts through which the individual realizes his adaptation or adapts reality to his own needs" (Margraf, 2015). The purpose of the psychotherapist is to have individual approach in the process of working with the client.

### 2. METHODOLOGY

The client's behavior is the category in whose parameters the client shows, and the therapist discovers the disease manifestation (symptom) and the possibilities for the desired change (adaptation). Through it, the client presents his mental characteristics and the attitude with which he sought contact with the psychotherapist. It is an external expression of the experience of dissatisfaction or dissatisfaction, as well as a non-verbal expression of the deep issues. Last but not least, the client's behavior illustrates his expectations about the type of behavior that the therapist would exhibit toward the client. The picture of the client's behavior is on the one hand specifically refracted through the prism of the particular individual, according to his characteristics; character; temperament; values, and on the other hand - is consistent with the typical manifestations of his psychological issues. In the course of the therapy, there is an atmosphere of the intertwining of the behavioral features of the therapist and the client, as the client comes to therapy with an already established behavioral model, which undergoes a reactive change caused by the behavioral manifestations of the psychotherapist, ie. the client's behavior changes his communication with the therapist.

The goal of psychotherapy is changing (Rogers, 2016). The client himself wants to achieve his mental balance, so in his conscious statements, he is ready to take the path of this desired change. Reaching the desired change is associated with additional stresses; going through painful memories and findings, as well as enduring a lot of mental "pain". Each person has an individual threshold of emotional and mental "pain." "One is ready not only to make an effort and strive for achievement, but sometimes one wants to be left alone. If irritants appear to him that are embarrassing and testing him, he is ready to drive them away or turn his back on them "(Battegay, 2016). This linguistic picture, introduced by Battegay, is a good approach to understanding the human condition that psychology and psychotherapy call resistance.

Resistance, in general, is a phenomenon that is present in the daily life of each of us. In the ordinary use of the term, people introduce an understanding of "I don't want" and "I won't do" behavior. Psychotherapy assumes that resistance is the moment of emergence of negative emotions in contact with stimuli from reality, which comes as information to the individual that change is needed. Professionally, resistance carries emotional and motivational elements. Conscious or unconscious, as well as unconscious emotions in the negative spectrum feed the motivation to stop, block, or not accept a certain behavior or thought act. They, in turn, instill in man the desire to emphasize the old, pushing out the unwanted or looking for new adaptive options. A man more or less consciously opposes one or another psychological content, which brings him an unsatisfied or unsatisfactory experience. In psychoanalysis, and hence in other psychotherapeutic schools, the understanding of resistance as an unconscious process has been introduced - the inclusion of psychological protection to avoid psychological "pain". Since the conscious and the unconscious are two levels of mental activity, it is indisputable that in the same situation one could include one or even a combination of the two types of resistance. The function of the resistance introduced by the client is to achieve or reduce the mental and emotional "pain" of unconscious resistance or to give himself time to develop successful behavior. Resistance is a motive inherent in a person in any situation, especially necessarily present in the client, seeking help from the therapist on the path of change.

Different psychotherapeutic schools look at the client's resistance in the course of the interaction in different ways. The understanding of psychoanalysis is that any resistance that arises in the course of psychotherapeutic contact must be reworked. The theoretical platform states that it - whether it is an expression of the unconscious psychological content of the client or his emotional attitude to the therapist, is an expression of the client's issues and deserves consideration. The acceptance of resistance in its two dimensions: as a seemingly undesirable manifestation of the client - a manifestation that complicates therapeutic contact and as an expression of the good abilities of the seeker to give external expression to his attitude to the content of what is happening. In differential terms, resistance is seen as an expression of past emotional attitudes to respond, the adaptive ability for an adequate emotional response in reality, and as an external manifestation that shows the content of psychological issues. Individual approach is the most appropriate method of working with psychosomatic disorders.

### 3. RESULTS

The requirement to reveal certain aspects of the human being makes one "take off one's social mask" and be oneself. This self-disclosure is at the root of the emergence of resistance. It is frustrating for the sufferer to appear weak, tormented, helpless, and desperate in front of another person. The reluctance to see this other distorted and unknown image of the person is completely understandable. Deep or superficial, resistances always carry information to the therapist, and we should not fight them, but work in parallel with their appearance, given that:

- Deep resistance arises from the main existential fears: fear of the unknown; fear of rejection and misunderstanding; fear of losing internal or external control; fear of death, etc. Recognizing the deep resistance and working with them is a prerequisite for the successful course of therapy.

- Surface resistances are recognized by signs of customer discomfort. They can be demonstrated on a verbal, non-verbal, or mixed level. Pulling the chair back, indecent gesture, irritation in the voice, silence, speaking outside the topic are typical examples of superficial resistance. Sometimes the signs of resistance can be barely affected and missed by the therapist if he does not monitor the process of adjustment with the client. The psychotherapist may encounter superficial resistance, assuming that if it then reappears, or another similar superficial resistance appears, it is a signal that something deeper is lurking behind it (Krumboltz, 2019).

1. Content-level response: the psychotherapist responds directly to the content of the client's statement, ie. to the question asked. Strictly avoiding content-level responses is also a disadvantage. Sometimes it signals the need for overcontrol by the therapist and this can increase the client's resistance.

2. Process-level answer: this answer refers to the process of interaction between the client and the therapist and aims to clarify what motivates the client to ask exactly this question, ie. gives additional information about it. The psychotherapist does not answer the question directly but emphasizes what happens in the process itself, how the interaction goes, what are the generated thoughts, feelings, and emotions. The focus on the process is as follows:

- The behavior or the change in the client's behavior is commented;
- The immediate impact of the therapist's behavior on the client is commented;
- The feelings and emotions themselves are commented;
- Ask the client a question about the expected answer;
- The psychotherapist shares his feelings.

Meeting resistance at the process level has several advantages:

- Pushes the client himself to self-reflection, self-report and reflection on what is said;
- Gives more time to the therapist to consider and assess the situation, "returning the ball" to the client;
- Gives a better opportunity to the psychotherapist to understand what protective mechanisms the client uses, as well as what is his style of communication;
- The therapist is less likely to go against the resistance;
- This type of answer also has a drawback, especially questions such as: "Why do you ask me?".

3. Bypassing resistance is the third way for the psychotherapist to meet it. In other words, the resistance is ignored and the conversation deviates in another direction, setting a new topic by the therapist. The new topic is usually not so emotionally charged and so in practice, the resistance is overcome. If the technique is successful, the topic submitted by the psychotherapist will easily follow. If the client returns to the original question, then an answer is required at the procedural or substantive level, otherwise, the attempt to deviate again may rightly infuriate him.

#### 4. CONCLUSIONS

When working with resistance, the psychotherapist uses all three techniques, combining them depending on the goals he sets. And they are different, according to the stage of interaction, for example:

- Ease of resistance to achieve a better relationship with the client;
- Extracting more information about the specific protections and communication style of the client;
- Work with resistance to achieve insight into the client.

The important thing, in this case, is to respect the attitudes, protections, and resistances of a person and to be welcomed in the psychotherapist's office as he is. Association and dissociation go hand in hand with this process and move along the axis "here and now" and "I see myself in my imagination" (Malkina, 2010).

The question of why the client resists is also of interest to the psychotherapeutic community. Several factors can influence the client's persistence to move along the axis of therapy. The function of the psychotherapist here is to lead the process by following the client. Most of the clients have learned oppositional behavior and put their therapist to a kind of test, especially in the stages of connection and identification. People who come to therapy, who see themselves as a "scapegoat" and often ask themselves, "Why me?", are often prone to resistance reactions that seek regret.

- Resistance as a result of restraint and repression: the client feels the need to protect himself from certain memories and feelings that could cause mental "pain". The closer the repressed material is to his consciousness, the greater the intensity of the resistance.

- Resistance caused by transmission: this resistance is generated in people in the relationship "psychotherapist - client". It is most often expressed in a reluctance to be aware of one's reactions to the therapist.

- Resistance is caused by a secondary psychological benefit that makes the client stand in his problem.

- Resistance as a result of complicated relationships with relatives.

- Resistance caused by shame

- Resistance type of control: this resistance could have a style of manifestation through silence or remarks such as "I refuse to speak" - a common remark in adolescents and young people who are directed to work with a therapist and are not in the office on their desire; or a style of manifestation based on nonverbal and verbal provocations.

- Resistance in favor of the client's comfort zone;

- Resistance under the influence of pseudo-achievements: this is the denying client who repeatedly convinces the therapist and himself that he has no problems and is fine.

- A resistance that results from the fear of failure.

- Resistance for fear of loss: stereotypical stories are usually repeated.

At the heart of most resistance is the client's perception that therapy is a kind of threat to his freedom. Jealousy and sabotage are the main reasons for the emergence of resistance processes. Sabotage is the transmission link itself, and jealousy comes from the fact that the client shares the therapist with other clients (Dyer, 2015).

Often, however, resistance is a healthy response to poor therapy. When the psychotherapist creates the feeling that he knows everything, that he dominates; when it works automatically and according to a given model, and not purely human - in response to the needs of the other person, then there is this healthy resistance of the client.

There are some types of specific resistances in family psychotherapy: resistance to "delegation of a proxy"; "black sheep" resistance, "denial" type resistance; "taboo subject" resistance; resistance type "switching attention" and another, which is valid for both family and individual psychotherapy - resistance associated with the refusal to visit the psychotherapy office.

## 5. RECOMMENDATIONS

As it became clear above, a special group of visitors to our therapeutic office are people who do not come of their own free will, but are directed by a parent; close; friend; institution, etc. Resistance is most pronounced in the presence of behavioral or emotional pathology. According to Redl, "resistance is an inevitable process in any effective treatment, because of that part of the individual who has an interest in preserving the pathology protests whenever therapy is close to causing a successful change" (Redl, 2014). In discussing this topic, by extending Beyer's definition of a non-voluntary client, it becomes acceptable "an individual whose resistance to giving up symptoms and replacing pleasure is greater than his desire to receive aid" (Beier, 2015). The understanding of a "non-voluntary client" may also include an individual who, if given a choice, would avoid contact with a psychotherapist, much less undergo the psychotherapy process itself, as well as an individual who refuses to admit that he has high hopes for a change in psychotherapy. The scale of reluctance covers the full range of services of the profession of psychologists, psychotherapists, and counselors (Carkhuff, 2019).

Concluding agreements to comply with certain behaviors is an effective way to overcome resistance. Even simple agreements such as the client staying for another half hour, writing down what feelings overwhelm him, coming for another session - are steps that involve the client in the process of help and weaken the conditioned or underdeveloped resistance. Until the moment when there is a positive change, the psychotherapist must be inventive (Combs, 2018). One productive presumption is that the focus of each client's interest is himself. The therapist's repertoire is rich; psychometric means can provide comparative data on interests, attitudes, values, educational achievements; audio recordings provide feedback and are also powerful tools; even programming clients for a pleasant experience unrelated to the psychotherapeutic process in exchange for continuing the sessions may be effective in some cases. Until he achieves his goal of "breaking through the resistance" by working with it, the psychotherapist should expect that all his efforts in another direction are usually doomed to failure.

## VI. 6. Additional data

The case of the reluctant client is a painful mystery to most psychotherapists. Dealing with reluctant clients turns out to be one of the key competencies of the psychotherapist. Unlike providing assistance only to clients who come alone and with a desire for therapy, the space to develop professional skills needed to assist a client who visits the office of the specialist not of their own volition is more than wide and yet will develop in the future.

## REFERENCES

- Battegay, R. (2016). *Psychoanalytische Nurosenlehre*. Frankfurt/Main, Fischer
- Beier, E.G. (2015). Client-centered therapy and the involuntary client. *Journal of Consulting Psychology*, 16, 332-337
- Carkhuff, R.R. (2019). *Helping and human relations. Vol.2. Practice and research*. New York: Holt, Rinehart&Winston
- Combs, A.W., Avila, D.L., & Purkey, W.W. (2018). *Helping relationships: Basic concepts for the helping professions*. Boston: Allyn&Bacon,
- Dyer, W.W., & Vriend, J. (2015). Role-working in group counseling. *Educational Technology*, 13, 32-36
- Klussman, R. (2018). *Psychosomatische Medizin. 4.Auflage*, Springer, Berlin, Heidelberg, New York
- Krumboltz, J.D., & Thoresen, C.E. (2019). *Behavioral counseling: Cases and techniques*. New York: Holt, Rinehart&Winston
- Malkina, I. (2010). *Tehnologii korektsii*. Rusiya: Sank-Peterburg
- Margraf, J. (Hrsg). (2015). *Lehrbuch der Verhaltenstherapie*. Berlin, Spinger
- Redl, F. (2014). *When we deal with children*, New York: Free Press: New edition
- Rogers, C.R. (2016). *Counseling, and psychotherapy*. Boston: Houghton Mifflin



---

## CURRENT LEVEL OF AWARENESS, PUBLIC ATTITUDES AND ATTITUDE TOWARDS HUMAN TRAFFICKING

**Nikola Sabev**

Faculty of Public Health and Healthcare, University of Ruse „Angel Kanchev“, Republic of Bulgaria,  
[nikola\\_sabeff@abv.bg](mailto:nikola_sabeff@abv.bg)

**Abstract:** Human trafficking is a violation of basic human rights related to the security of personality at various levels - individual, in groups, community and social. It is defined as "recruiting, transporting, transferring, harboring or receiving people, regardless of the will expressed by them, when it is done on purpose of exploitation". Trafficking in persons is a phenomenon with a multi-layered structure, mainly related to the neglect of personal freedom and the resulting value system for individual and the community. It includes making unrealistic and false promises, using violence, exercising control and taking coercive actions. It is no coincidence that human trafficking is defined as a modern form of slavery that affects a lot of countries around the world. This spectrum includes mostly less-developed countries with transition economies or in a military and post-war situation. In the years after the Second World War, the focus of the security shifted from protection of individual territories from military attacks to protection from non-territorial threats related to terrorism, drug production and trade illegal arms trade, organized crime and human trafficking. The extended concept of security within the European Union includes unconventional fields such as illegal migration and human trafficking. Highly developed countries, with powerful economies and high social status are becoming a purpose and a final destination. The problems generated by human trafficking have moral aspects and are related to the violation of some legal norms. There are obvious negative economic effects for everyone who is directly or indirectly affected by this process, which leads to a decrease in their overall status and to the occurrence of serious health consequences. Human trafficking is also a form of organized crime that violates the basic principles of democratic societies.

The creation of a regulatory framework and taking actions on limiting it and reducing its negative consequences requires joining forces of all state institutions and organizations in the non-governmental sector, supported by the international community.

The need of awareness of the society takes an important place, especially the awareness of young people, who represent the most vulnerable part of the population involved in this negative contemporary social phenomenon.

**Keywords:** human trafficking, migration, vulnerable groups

## СЪВРЕМЕНО НИВО НА ИНФОРМИРАНост, ОБЩЕСТВЕНИ НАГЛАСИ И ОТНОШЕНИЕ КЪМ ТРАФИКА НА ХОРА

**Никола Събев**

Факултет „Обществено здраве и здравни грижи“, Русенски университет „Ангел Кънчев“,  
Република България, [nikola\\_sabeff@abv.bg](mailto:nikola_sabeff@abv.bg)

**Резюме:** Трафикът на хора представлява нарушаване на основни човешки права, свързани със сигурността на личността на различни нива – индивидуално, групово, общностно и социално. Той се определя като „набирането, транспортирането, прехвърлянето, укриването или приемането на хора, независимо от изразената от тях воля, когато се извършва с цел експлоатация“. Трафикът на хора е явление, притежаващо многослойна структура, свързана основно с пренебрегване на личностната свобода и произтичащата от нея ценностна система за индивида и общността. Той включва даване на нереални и лъжливи обещания, употреба на насилие, прилагане на контрол и извършване на принудителни действия. Не е случаен фактът, че трафикът на хора се определя като съвременна форма на робство, което засяга редица страни по света. В този спектър попадат най-вече слабо развити държави, с икономики в преход или намиращи се във военно и следвоенно положение. В годините след Втората световна война фокусът на сигурността се измества от защита на територията на отделните държави от военни нападения към защита от нетериториалните заплахи, свързани с прояви на тероризъм, производство и търговия с наркотици, нелегален транспорт на оръжия, организирана престъпност и трафик на хора. Разширената концепция за сигурността в границите на Европейския съюз включва нетрадиционни области като нелегална миграция и трафик на хора. Силно развитите страни, с мощни икономики и висок социален статут се превръщат в цел и крайна дестинация. Проблемите, генерирани от трафика на хора имат морални аспекти, като се свързват и с нарушаването на

редица правни норми. Налице са изразени негативни икономически ефекти за всички, засегнати пряко или косвено от този процес, което води до снижаване на общия им статус и до появата на сериозни здравни последици. Трафикът на хора представлява и форма на организирана престъпност, нарушаваща основни принципи на демократично устроените общества. Създаването на нормативна база и провеждането на действия, насочени към неговото ограничаване и редуциране на негативните му последици, изисква обединяване на усилията на всички държавни институции и организации от неправителствения сектор, подпомагани от международната общност. Важно място заема необходимостта от добра информираност на обществото, особено на младите хора, които представляват най-уязвимата част сред населението, въввлечено в този негативен съвременен социален феномен.

**Ключови думи:** трафик на хора, миграция, уязвими групи

## 1. УВОД

Трафикът на хора е понятие, свързано с размяна, търговски обмен или незаконна търговия. Протоколът от Палермо, допълващ Конвенцията на ООН срещу транснационалната организирана престъпност обособява три задължителни компонента, отговарящи на въпросите какво, как и защо е извършено. Първият въпрос се свързва с конкретен акт по набиране, укриване, приемане и/или транспортиране на хора. Вторият се отнася до начина, по който е извършен актът – принудително, с прилагане на заплахата или сила, отвлечане, използване на измами и заблуди, злоупотреба с положение и власт, предлагане на материални облаги и др. Третият дава отговор на целта на действието – експлоатация на труд, принуждаване към просяка, проституция, извършване на незаконни дейности, отнемане на тъкани и органи и др. Голям е броят на хората, ставащи жертва на трафик, като тенденцията е към нарастване на този брой и разширяване на възрастовия му обхват. Явлението е изключително доходоносно за организаторите му, като генерира печалби над седем милиарда долара годишно [Център за превенция на международната престъпност към ООН]. То се определя като съвременно робство, засягащо много страни по света, (независимо дали са в състояние на политически преход, в икономическа рецесия или се намират във военна/следвоенна ситуация), като те основно представляват страни на произход и транзит за трафик на хора. В исторически аспект явлението е познато още в древността. Хиляди хора стават обект на посегателство върху личната им свобода, права и достойнство, като се превръщат в стока (роби), продавана и разменяна като работна сила. Водещи тук са икономическите мотиви, на базата на които се гради съответната обществено-икономическа формация – робовладелският строй. Това поражда и едно сравнително либерално отношение към трафика на хора, свързано основно с разбирането за тогавашния начин на производство и производствени отношения. Купуването, придобиването, продажбата и използването на хора за робски труд се приема за легално и допустимо от гледна точка на морални, етични, финансови и правни норми. С течение на времето това отношение започва да отстъпва на разбирането за безнравствеността и антихуманизма на това явление, което се свързва все повече с унижение, ограничаване и отнемане правото на свободен живот. Постепенно възникват първите прояви на борба с трафика на хора и се пораждаат опити за неговото предотвратяване. На практика всеки индивид е застрашен да бъде потенциална жертва на трафик на хора, но при определени категории, рискът от въвличане в това престъпление е по-висок. Отделни възрастови, интелектуални, образователни и психологически особености на конкретна личност, обуславят повишена уязвимост и висок риск от попадане в трафик на хора с различна цел. Роля играят и различни фактори на физическата и социална среда (семейни, етнически и общностни характеристики, натиск и налагане на групови норми, проява на отчуждение, липса на внимание и заинтересованост от страна на значими хора и др.), които на определен етап могат да се превърнат в решаващи и дори съдбоносни относно бъдещето на даден индивид или социална група. Такива се явяват децата, особено тези от проблемни семейства, отглеждани в домове и институции, деца от улицата, деца от маргинализирани и застрашени от социално изключване среди. Друга рискована категория са младите хора, които се въвличат в трафик на хора най-често с лъжливи обещания за добра работа, високо възнаграждение, качествено обучение и пълноценна реализация. Не са пощадени и по-възрастните хора, които най-често са безработни и буквално търсят последно убежище за себе си и семействата си, като по този начин са принудени да живеят и работят в чужбина при условия, близки до мизерните с минимално материално възнаграждение. В обобщен план предпоставките за попадане в трафик на хора могат да бъдат представени като: липса на социален и житейски опит; липса на информация за ситуацията в чужди страни; наличие на нереалистични до наивност очаквания; липса на познания за основни човешки и трудови права. Данни от редица национални и международни институции сочат, че по-голямата част от жертвите на международния трафик са жени, като през последните години нарастват и случаите на въвличане в трудова експлоатация предимно в земеделието и строителството. В крайна сметка причините за трафик на хора могат да се обединят като: 1. Геополитически (миграция, бедствия, военни и

следвоенни ситуации, международна организирана престъпност); 2. Социо-културни (неграмотност или ниска грамотност, ниски морални ценности, прояви на расизъм и дискриминация); 3. Икономически (трудова мобилност, бедност, икономики в преход, безработица) и 4. Психологически (прояви на различни форми на агресия, безпомощност, несигурност, драстично разминаване в житейското планиране, неудовлетвореност от междуличностни и социални отношения, прояви на различни видове зависимости). Трафикът на хора е престъпление, което има доста общи елементи с други сродни престъпления, каквито се явяват търговията с човешки органи, незаконното осиновяване, каналджийството, порнографията, проституцията и склоняването към проституция. Съществуват значими различия, като водещото е, че при трафика експлоатацията на жертвата последва хронологически преминаването на граница или транспорт от едно населено място до друго. Друга съществена разлика е, че трафикът на хора се свързва най-често с липса на доброволно поведение от страна на жертвата. Въпреки съществуващите различни видове трафик, те често взаимно се комбинират и допълват, като се използват различни методи и форми за набиране на жертви. Наблюдава се перманентна промяна и осъвременяване на използваните за целта средства, като независимо от това, трафикът на хора е престъпен бизнес, насочен единствено към извличане на печалба.

## 2. ИЗЛОЖЕНИЕ

Все повече младежи и деца стават жертва на водени най-вече от икономически интереси престъпни структури, превръщайки се в лесно достъпен и евтин ресурс за незаконно и бързо забогатяване. В тази връзка изучаването на нивото на информираност относно същността, причините и проявите на трафика на хора, съдейства за ограничаване на неговите мащаби и негативни последствия за обществото. Проведено проучване сред двеста ученика на възраст между 15 и 18 години на територията на гр. Русе, показва интересни данни относно тяхната осведоменост по проблемите на трафика на хора. Обхванатите лица посочват, че най-често жертви на трафик са момичета между 14 и 18 години (53,5%) и жени от 19 до 24 години (23%). С най-нисък относителен дял се посочват мъже в категорията 19 – 24 г. (4%). Респондентите считат, че жертви на трафик най-често стават хора от големите градове (36,5%), следвани от малките населени места (20,5%). Най-малко е посочен отговорът „хора от граничните райони“ (8,5%), като не е нисък делът на тези, които не могат да преценят (21,5%). Налице е статистически значима връзка между преценката за произхода на жертвите на трафик и възрастта на анкетираните. Най-често големите градове се посочват от 15 и 16 годишните респонденти, а 17-годишните дават поравно приоритет на малките и големи населени места. Сред 18-годишните, тези които не могат да преценят и посочилите големите градове като основен източник за трафикирани лица, са с най-висок относителен дял. Най-малко са лицата, определили курортите и граничните райони като източник на трафик. Над половината от анкетираните смятат, че водеща цел за трафик на хора е сексуалната експлоатация (57%), следвана от продажбата на органи (13%). Най-малък е броят на анкетираните, определящи от първостепенна важност джебчийството и просията (6%). Намира се статистически значима зависимост между посочената цел на трафика и възрастта на анкетираните. С най-голям относителен дял са отговорите, посочващи трафика на хора с цел сексуална експлоатация, във всички възрастови категории. Трудовата експлоатация се посочва от 15 и 16 годишните по-често в сравнение с по-големите възрасти. Трафикът на хора с цел продажба на органи е посочен приоритетно от по-големите ученици - на 17 и 18 годишна възраст. Джебчийството и просията се дават най-рядко като отговор от всички възрастови групи, а най-честият отговор при 18 годишните е, че не могат да преценят. Респондентите посочват, че най-често набирането на потенциални жертви на трафик се извършва чрез страници за запознанства в интернет, а на второ място чрез агенции за набиране на хора за работа в страната и в чужбина. Познатите и роднините, на които жертвите имат доверие се поставят на трето място. Организираните пътувания в чужбина остават на четвърто място, а с най-малък относителен дял са езиковите и квалификационни курсове в страната и в чужбина, както и тези, отговорили, че не могат да преценят. Проучването показва, че като най-честа причина, излагаща хората на риск от трафик се определя ниският икономически статус - бедност и безработица. На второ място се поставя зависимостта от наркотични вещества. С равен относителен дял са отговорите „не мога да преценя“ и „стремеж към лукс без усилие“. Ниското образование и отсъстващите родители са посочени от 5% и съответно 4% от изследваните лица. На последно място се поставя насилие в семейството и в училище. Над 1/3 от изследваните посочва запознанствата по интернет като най-честа причина, излагаща младежите на риск от трафик. На следващо място е поставена употребата на наркотични вещества. Рисковото социално поведение и склонността към бягство от дома са поставени на следващо място, докато бягството от училище не е сред често срещаните поведения, излагащи младежите на риск от трафик. Най-малко са посочващите, че домашното насилие е поведение, което е възможно да изложи младежите на риск от трафик – 3% от всички анкетирани. Според обхванатите в проучването, училището и органи на местно ниво следва да се ангажират с информиране

относно опасностите от трафика на хора. На следващо място се посочват медиите, като източник на информация, както органите на реда и полицията. 14,5% от анкетираните споделят, че всеки индивидуално трябва да се информира, подбирайки подходящи за себе си източници. Половината от анкетираните категорично заявяват, че биха информирали компетентните органи, ако попаднат на лице - жертва на трафик. Само 2% от тях категорично заявяват, че не биха подали информация в подобен случай. Данните показват различия по пол, като значимо повече са представителите на жените, в сравнение с мъжете, които категорично биха информирали компетентните органи за наличие на трафик на хора. По-голяма част от анкетираните заявяват, че са осведомени и в училище е обсъждан този проблем. 20% от учениците споделят, че го обсъждат с роднини и приятели, а 15% от тях сами са търсили информация. 9% от всички анкетираните споделят, че не са информирани по темата, въпреки че е обсъждана в час. Най-малък е дялът на отговорилите, че са запознати и са ходили на семинари и дебати по темата – 7%. Според най-голям брой от респондентите Република България е страна, която е източник на жертви на трафик (48,5%), а на следващо място посочват, че през страната ни преминават жертви на трафик. Страна, в която пристигат жертви на трафик е отговор, даден от 15,5% от анкетираните ученици, а 12,5% от тях отговарят, че нашата страна не е засегната от трафика на хора. Най-голяма част от анкетираните ученици заявяват, че по-скоро знаят какво да направят, за да се предпазят (36,%%). Също е голям процентът на тези, които споделят, че категорично знаят какво да направят (35%), логично следвани от тези, които изразяват мнение, че по-скоро не знаят какво трябва да направят, а най-нисък е процентът на отговорилите, че категорично не са информирани и не знаят какво трябва да направят, за да се предпазят от трафика на хора (4,5%). Близко половината от анкетираните смятат, че при повече гласност и информираност по проблема, явлението „трафик на хора“ може да бъде ограничено. 26% от всички анкетираните посочват въвеждането на специални образователни дейности – часове в училище, посветени на трафика на хора, като мярка за неговото ограничаване, а на следващо място поставят подобряването на икономическите условия в страната. Най-малък брой посочват по-доброто образование и работата с родителите като средство за превенция – съответно 9% и 8%.

### 3. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Данните от проведеното проучване показват, че анкетираните лица определят като най-чести жертви на трафик на хора, лица от женски пол с цел сексуална експлоатация, набирани основно чрез страници за запознанства в интернет. Като най-значима причина се посочва бедността, безработицата и ниските икономически показатели в страната. Многобройните и случайни запознанства в социалните мрежи са поведение, излагащо младежите на повишен риск от трафик. Категорично се оформя мнение, че по-добрата информираност по проблема и по-голямата гласност са най-ефективните мерки за ограничаване на явлението „трафик на хора“, а училището е основен орган, който трябва да информира младите хора. Учениците определят себе си като запознати с явлението и споделят, че не биха останали безучастни, ако имат съмнения, че едно лице е жертва на трафик. Проучването констатира ангажираност, но в недостатъчна степен, на лицата в ученическа възраст относно този социален феномен, което изисква допълнителна работа от страна на институциите, обществените организации и семейството, насочена към подобряването и поддържането на информираност сред подрастващите и младите хора. Трафикът на хора е явление, познато от хилядолетия, имащо транснационален характер и определяно като антисоциално, античовечно и престъпно деяние. Независимо от различни видове и форми на неговите прояви, това е нелегален бизнес, насочен основно към извличане на незаконна печалба. Поддържането на добро ниво на информираност сред хората, особено в млада възраст, е надежден инструмент за ограничаване на неговите мащаби, честота и негативни последици.

### ЛИТЕРАТУРА

- Асоциация „Амикал дьо Ни“, Фондация „Джендър алтернативи“ (2012). *Ръководство за добри практики при работата по случаи на трафик на хора в България*, проект НОМЕ/2013/ISEC/AG/ТНВ/4000005340.
- Боева, Д. (2011). *Превенция на трафика на хора сред ромското малцинство*, Национална комисия за борба с трафика на хора.
- Видолов, И., & Василева, А. (2007). *Наръчник за борба с престъплението трафик на хора*, Издателска къща СТЕНО, Варна.
- Георгиева, З. (2020). *Трафик на хора – акценти и съвременни аспекти на проблема*, Русенски университет.
- Доклад (2010). Служба на ООН по наркотиците и престъпността (СНПООН).
- Доклад за трафика на хора за 2019 (2019). Държавен департамент на САЩ.
- Закон за борба с трафика на хора (ДВ, бр. 46 от 20.05.2003г.).

- Министерски съвет на Република България, (2017). *Национална стратегия за борба с трафика на хора 2017-2021*, Решение № 401 на Министерския съвет от 21.07.2017.
- Община Варна (2017). *Методическо ръководство за работа по връстников подход за превенция на трафика на хора, предназначено за ученици 8 – 12 клас*, Дирекция „Превенции“.
- Панчева, Д. (2018). *Трафикът на хора – заплаха за националната сигурност*, Сборник с доклади от юбилейна международна научна конференция, Пловдив.
- Петкова, Д., Йовчева-Копаранова, Д., Коева, С., Станчев, Б., & Даскалова, П. (2010). *Наръчник за превенция на трафика на хора*, Национална Комисия за борба с трафика на хора.



---

## CONSUMER PROTECTION LEGISLATION IN KOSOVO, ALBANIA AND MONTENEGRO

**Behrije Ramaj**

University “Haxhi Zeka”, Department of Marketing and Tourism, Kosovo, [behrije.ramaj@unhz.eu](mailto:behrije.ramaj@unhz.eu)

**Abstract:** The paper focuses on the presentation and analysis of current consumer protection legislation in Kosovo, Albania and Montenegro. The years 90/2000 in these countries are considered as periods when the work has started in terms of protection of consumer rights, while in general the years 1960/70 are considered the beginnings of consumer law.

From the descriptive and comparative analysis we come to the conclusion that all the laws issued for the protection of consumer rights are based on EU directives. Also, different strategies have been created by the three countries that aim to protect consumers. There are agencies which, as an objective, in addition to monitoring, also have consumer protection. It is worth noting that there is an instability regarding the law on consumer protection, especially in Kosovo, because several times changes have been made or new laws have been issued.

**Keywords:** Law, consumers, consumer protection, legal system

### 1. INTRODUCTION

In many countries, government measures to protect consumers have long since begun, so as not to allow manufacturers to have a dominant position in the market, the key focus is to protect a consumer from defective goods without lacking essential information, about manufacturers and goods and equal market conditions for consumers (Zharkenova & Kulmakhanova, 2015). Consumer rights are among the basic human civil rights along with the right to life, the right to a healthy environment, the right to freedom (Zharkenova & Kulmakhanova, 2015). Consumer protection policy has been systematically developed over the last 40 years. Consumer protection law is one of the most important elements of consumer protection policy (Baretić & Nikšić, n.d.)

#### 1.1. Research goals

This paper focuses on the elaboration of the law on consumer protection, both theoretically and practically, analyzing the legal system for Kosovo, Albania and Montenegro as these countries are more or less at a level of same development.

##### 1.1.1. The main objectives of the paper are:

1. Theoretical presentation of the law on consumer protection;
2. Analysis of the legal system in Kosovo, Albania and Montenegro;
3. Comparison of the legal system between the three states;

##### 1.1.2. Research questions

1. Has the law on consumer protection started long ago?
2. Do countries such as Kosovo, Albania and Montenegro have laws and strategies for consumer protection?
3. What are the main objectives of the consumer protection program?

### 2. METHODOLOGY

The decision to select the type of research methods is influenced by the objectives and research questions of the paper. The methodology relates to the philosophy of this scientific research which is related to the objectives of the study. Based on the type and objectives of this research, the type of data that has been collected is mainly determined. The paper is focused on secondary data. The scientific method that has been selected as the most appropriate method is the description method and the comparison method.

### 3. LITERATURE REVIEW

Protection of consumer rights in modern times dates from 1962. On March 15, 1962, US President Kennedy delivered a message to Congress in which he proclaimed: (i) the right to vote, (ii) the right to information, (iii) the right to security, and (iv) the right to be heard (UNCTAD, 2017).

According to McMillan Dictionary, 1985 (based on Debnath & Mazumdar, 2015): *"Consumerism is concerned with consumer protection, from all organizations with which it cooperates. It includes active groups of government, business, independent organizations and concerned consumers that are oriented to protect consumer rights"*.

Consumer protection is a set of rules, and the legal framework aims to ensure consumer rights. The main principles of consumer protection were initially maintained at the international level in the UN Guidelines for Consumer Protection (UNGCP) (Debnath & Mazumdar, 2015).

According to Jain, (n.d.) consumerism is : "*Consumerism can be defined as a social force, within the designed environment, to help and protect consumers by exerting legal, moral and economic pressure on business and government*".

In the context of human rights, consumer rights are also an integral part of these rights. To protect the interest of consumers from business monopolies and misuse has increased the importance of these rights (Huq et al., 2017).

It is worth noting that based on a study conducted by UKDTI in 2013 (based on Delgadillo, 2013), three models are presented where countries can be grouped according to the consumer protection regime. Model 1 is the consensual and intervening model, model 2 is mixed while the third model is non-intervening.

#### **4. LEGAL SYSTEM IN KOSOVO, ALBANIA AND MONTENEGRO**

##### *4.1. Law on Consumer Protection in Kosovo*

Kosovo as a country in transition, until today there has been constant change, in laws or their fulfillment. In 2004 it has begun Law no. 2004/17 on Consumer Protection under the UNMIK Interim Government<sup>89</sup>. This law was repealed in 2008 and amended or supplemented by Law no. 03 / L-131 year 2009 pursuant to Article 65 (1) as the law amending and supplementing Law no. 2004/17 "on consumer protection". In 2012 it published Law no. 04 / L-121 on consumer protection now with and this repealed law<sup>90</sup>. Whereas in 2018, according to article 65 (1) of the Republic of Kosovo, has been approved Law no. 06 / L-034 on consumer protection and complies with EU directives<sup>91</sup>.

In 2012, the Ministry of Trade and Industry of Kosovo established the Consumer Protection Department as a separate unit. The Consumer Protection Department in Kosovo has joined several other responsible institutions that assist it in this regard<sup>92</sup>.

Within the framework of the Minister of Trade and Industry of Kosovo, the consumer protection program 2016-2020 has been created. In the following we will present some of the main objectives of this program such as:

1. Further harmonization of legislation regarding:

- Proposing legal measures to ensure a high degree of protection of consumer economic interests, safety of life, health and consumer rights;
- Identifying the lack of legislation in specific areas;
- Harmonization of legal regulations with EU legislation ("Aquis").

2. Strengthening and further developing administrative skills:

- Growing and training administrative staff, who will be responsible for policy making and implementation, education, information and consumer awareness

3. Consumer information and education

- Providing information and public awareness on consumer rights in Kosovo;
- Promotional activities at all levels, including the media;
- Awareness of consumers about their role in the market and their involvement in institutional activities and consumer associations;
- Supporting the establishment and functioning of consumer protection associations and counseling, consumer awareness and education;
- Implementation of curricula related to consumer protection in preschool, primary, secondary and higher education<sup>93</sup>.

##### *4.2. Law on Consumer Protection in Albania*

The 1990s are considered the beginning of consumer protection in Albania. In this year, the first consumer protection association was established and many other associations have functioned as single bodies, in this respect, until the competent body has been established by law. In 2003, Law 9135/03 on consumer protection was created, while in 2008 this law was amended by Law 9902/08 on consumer protection. These laws are also based on EU derivatives (Sinanaj, 2017). In the law no. 9902/08, some changes were made in 2018 (Law, No. 71/2018)<sup>94</sup>.

<sup>89</sup>[https://www.auv-ks.net/repository/docs/L\\_2004\\_17\\_al.pdf](https://www.auv-ks.net/repository/docs/L_2004_17_al.pdf)

<sup>90</sup><https://gzk.rks-gov.net/ActDetail.aspx?ActID=16551>

<sup>91</sup><https://gzk.rks-gov.net/ActDetail.aspx?ActID=2853>

<sup>92</sup><https://konsumatori.rks-gov.net/>

<sup>93</sup>[http://www.kryeministriks.net/repository/docs/PROGRAMI\\_PER\\_MBROJTJEN\\_E\\_KONSUMATORIT\\_2016-2020.pdf](http://www.kryeministriks.net/repository/docs/PROGRAMI_PER_MBROJTJEN_E_KONSUMATORIT_2016-2020.pdf)

<https://konsumatori.rks-gov.net/CMS/Page/Get/programi-info>

<sup>94</sup><http://www.parlament.al/Files/Akte/20181116101703ligj%20nr%20%2071%20dt%20%20%2018%2010%202018.pdf>



In Albania, there is also the Cross-Sectoral Strategy for Consumer Protection and Market Surveillance 2007-2013, a strategy which has been compiled in accordance with the EU regulatory framework, with the EU Strategy for Consumer Protection 2007 - 2013. The strategic objectives and priorities of this strategy are: consumer empowerment, protection of economic interests of consumers, contemporary market surveillance and transparency for consumers and protection of consumers from risks and threats that they fail to choose individually<sup>95</sup>.

In order to increase the role of the consumer in the market for the protection of their rights, the Consumer Protection and Market Surveillance Strategy 2014-2020 was established, which is a continuation of the measures foreseen in the previous Consumer Protection and Market Surveillance Strategy. (2007-2013). This strategy contains 33 strategic objectives. It is worth emphasizing that in the framework of this strategy, legal initiatives are also foreseen<sup>96</sup>.

There is the Consumer Protection Agency (AMK), the role of this agency is not only to monitor but also to protect consumers. Some of the objectives of this agency are: continuous information of customers, cooperation with other institutional agencies, training and certification of operators, etc<sup>97</sup>.

#### 4.3. Law on Consumer Protection in Montenegro

In 2007, Law 01-645 / 2 on consumer protection was issued, through this law, the basic rights of consumers during the purchase of goods and services are defined, and the process of protection of the rights of consumers is also presented<sup>98</sup>. Montenegro also has a strategic framework in the field of consumer protection. Within this is the three-year national program for Consumer Protection 2012 - 2015 (NPCP) which was adopted on October 4, 2012 and is led by the Proposal for European Regulation. It is also the consumption program 2014-2020 (Government of Montenegro, 2014).

In Montenegro, the Ministry of Finance is responsible for consumer protection, the ministry which has approved four national programs for consumer protection for the period 2008/2010, 2010/2012, 2012/2015 and the fourth program for the period 2015/2018. These programs are mainly focused on consumer protection, based on laws, as well as the creation of a unified system, also an important role is played by education and providing information about consumer protection (Centra Za Monitoring I Istrazivanje, 2017).

## 5. CONCLUSION

The right to consumer protection is considered a fundamental right which has existed since ancient times, but if we talk about Kosovo we can say that after 2000, it has begun to be considered in institutional terms, this issue issuing laws relevant for consumer protection, but this law over the years has had constant changes and still continues to change in this regard.

In Kosovo, there are very few people who are aware of the existence of this law, so one of the main objectives of the 2016-2020 program for consumer protection is the education and information of consumers. Also, countries such as Albania and Montenegro have a somewhat similar situation, in terms of this they have also designed programs where some of these programs are in cooperation with the European Union that as the only focus have the protection of consumer rights. These programs play an important role in initiating new legal initiatives and also in building a unified legal system.

## REFERENCES

- Baretić, M., & Nikšić, S. (n.d.). *Consumer Protection Law in the EU (I)* (pp. 1–4). Department of the Faculty of law of the University of Zagreb.
- Centra Za Monitoring i Istrazivanje. (2017). *Policy brief “The system of consumer rights protection in Montenegro - how to reach the European level of consumer rights protection in Montenegro”?* Publisher: Centre for Monitoring and Research. <http://cemi.org.me/wp-content/uploads/2018/03/The-system-of-consumer-rights-protection-in-Montenegro-how-to-reach-the-European-level-of-consumer-rights-protection-in-Montenegro.pdf>
- Debnath, A., & Mazumdar, M. (2015). An evaluative study on consumer rights in the context of business. *International Journal of Humanities & Social Science Studies (IJHSSS)*, 1(IV), 117–129. <http://oaji.net/articles/2015/1115-1422635820.pdf>
- Delgado, L. M. (2013). An Assessment of Consumer Protection and Consumer Empowerment in Costa Rica.

<sup>95</sup> [https://shtetiweb.org/wp-content/uploads/2014/05/strategjia\\_per\\_mbrotjtjen\\_e\\_konsumatorit.pdf](https://shtetiweb.org/wp-content/uploads/2014/05/strategjia_per_mbrotjtjen_e_konsumatorit.pdf).

<sup>96</sup> <http://www.financa.gov.al/wp-content/uploads/2018/12/2018-Raporti-i-Monitorimit-te-SMTMK-Varianti-final-04.12.2018.pdf>.

<sup>97</sup> [https://www.tirana.al/uploads/2019/5/20190514151151\\_22-per-rregulloren-e-agjencise.pdf](https://www.tirana.al/uploads/2019/5/20190514151151_22-per-rregulloren-e-agjencise.pdf)

<sup>98</sup> <http://extwprlegs1.fao.org/docs/pdf/mne155852.pdf>

- Journal of Consumer Policy*, 36(1), 59–86. <https://doi.org/10.1007/s10603-012-9206-9>
- Huq, S. M., Md, J. A., Mosa, S. K., & Ali, M. J. (2017). Practices of Consumer Rights in Bangladesh: A Study on Rangpur City. *Culture*, 9(7).
- Jain, M. (n.d.). Consumer Protection: Rights of Consumers can Trusted for Success in India. *LAW MANTRA National Monthly Journal*.
- Montenegro, G. of. (2014). *NEGOTIATING POSITION OF MONTENEGRO FOR THE INTERGOVERNMENTAL CONFERENCE ON ACCESSION OF MONTENEGRO TO THE EUROPEAN UNION CHAPTER 28 – CONSUMER AND HEALTH PROTECTION*.
- Sinanaj, A. (2017). Mbrojtja e Konsumatorit në Shqipëri. *Law Journal*, 2, 11.
- UNCTAD. (2017). *Manual on Consumer Protection*. [http://unctad.org/en/pages/PublicationWebflyer.aspx?publicationid=1998&utm\\_source=Consumers+International+-+Members+%26+Subscribers&utm\\_campaign=6584f4b48d-WebSubseNewsENG29032018&utm\\_medium=email&utm\\_term=0\\_eab7ec67e5-6584f4b48d-56831419](http://unctad.org/en/pages/PublicationWebflyer.aspx?publicationid=1998&utm_source=Consumers+International+-+Members+%26+Subscribers&utm_campaign=6584f4b48d-WebSubseNewsENG29032018&utm_medium=email&utm_term=0_eab7ec67e5-6584f4b48d-56831419)
- Zharkenova, S. B., & Kulmakhanova, L. S. (2015). Consumer rights protection in international and municipal law: Problems and perspectives. *European Research Studies Journal*, 18(4), 147–166. <https://doi.org/10.35808/ersj/487>

Links :

- [https://www.auv-ks.net/repository/docs/L\\_2004\\_17\\_al.pdf](https://www.auv-ks.net/repository/docs/L_2004_17_al.pdf)
- <https://gzk.rks-gov.net/ActDetail.aspx?ActID=16551>
- <https://gzk.rks-gov.net/ActDetail.aspx?ActID=2853>
- <https://konsumatori.rks-gov.net/>
- [http://www.kryeministriks.net/repository/docs/PROGRAMI\\_PER\\_MBROJTJEN\\_E\\_KONSUMATORIT\\_2016-2020.pdf](http://www.kryeministriks.net/repository/docs/PROGRAMI_PER_MBROJTJEN_E_KONSUMATORIT_2016-2020.pdf)
- <https://konsumatori.rks-gov.net/CMS/Page/Get/programi-info>
- <http://www.parlament.al/Files/Akte/20181116101703ligj%20nr%20%2071%20dt%20%202018%2010%202018.pdf>
- [https://shtetiweb.org/wp-content/uploads/2014/05/strategjia\\_per\\_mbrojtjen\\_e\\_konsumatorit.pdf](https://shtetiweb.org/wp-content/uploads/2014/05/strategjia_per_mbrojtjen_e_konsumatorit.pdf)
- <http://www.financa.gov.al/wp-content/uploads/2018/12/2018-Raporti-i-Monitorimit-te-SMTMK-Varianti-final-04.12.2018.pdf>
- [https://www.tirana.al/uploads/2019/5/20190514151151\\_22-per-rregulloren-e-agjencise.pdf](https://www.tirana.al/uploads/2019/5/20190514151151_22-per-rregulloren-e-agjencise.pdf)
- <http://extwprlegs1.fao.org/docs/pdf/mne155852.pdf>

## MONEY LAUNDERING AS A CRIMINAL AND DESTRUCTIVE OFFENSE OF THE ECONOMY

**Baki Koleci**

University "Haxhi Zeka" Peja, Kosovo, [baki.koleci@unhz.eu](mailto:baki.koleci@unhz.eu)

**Abstract:** Money laundering is one of the biggest obstacles to creating a secure and effective local and international financial system. Money laundering is primarily defined as the process of disguising or concealing the monetary proceeds of a criminal scheme in order to make the proceeds appear lawful. The money laundering process involves almost every case. The criminalization of money laundering has been created as a practical response to one of the greatest problems of all time, it is this relationship that connects, like no other act, the process of money laundering with the previous act and a future possible, as a connecting bridge, a powerful incitement of a circle of criminality. Money laundering is a powerful cover-up system for any offense that generates funding and that money is one of the only evidence available to the authorities in order to arrest and prosecute perpetrators. Finally, but as one of the most important reasons. The process itself bears no moral blame, as it involves the day-to-day financial interactions of the business, "poisoned" only by injustice, the damage caused, and the moral guilt "immersed" by the acts that created the illegal funds.

The purpose of this work is to consider all that the law has the possibility to go deeper into the problem of money laundering criminalization and the reasons why we should impose punishment for behavior that is normally taken by all. Are illegal funds holding moral injustice, damage or guilt, or is there something else besides this fact.

Large-scale money laundering is destroying the formal economy and it is continuously destroying competing economies as informality is constantly booming in national and international economies.

Financial and non-financial entities consider regulatory requirements related to the prevention of money laundering before deciding to operate in our country. Businesses have in their primary focus the maximization of profits but if they offer products or services to suspicious clients, they may face administrative and criminal offenses. Avoiding reputational risk, which is the possibility that the entity suffers financial losses caused by the decline of reputation in the activity of the entity, as a result of negative public opinion towards the entity becomes an integral part of decision making.

**Keywords:** Money laundering, Crime, economy, finances, etc.

## PASTRIMI I PARAVE SI VEPER PENALE DHE SHKATRUESE E EKONOMISË

**Baki Koleci**

Universiteti "Haxhi Zeka" Pejë [baki.koleci@unhz.eu](mailto:baki.koleci@unhz.eu)

**Abstrakt:** Pastrimi i parave është një nga pengesat më të mëdha për krijimin e një sistemi financiar vendor dhe ndërkombëtar operues të sigurt dhe efektiv. Pastrimi i parave është përcaktuar kryesisht si procesi i maskimit ose fshehjes së natyrës së të ardhurave monetare të një skeme kriminale, me qëllim që të ardhurat të duken të ligjshme. Prosesi i pastrimit të parave përfshin pothuajse në çdo rast. Kriminalizimi i pastrimit të parave është krijuar si një kundërpërgjigje praktike për një nga problemet më të mëdha të të gjitha kohërave, është kjo marrëdhënie që lidh, ashtu si asnjë vepër tjetër, procesin e pastrimit të fondeve të paligjshme me veprën e mëparshme dhe një të ardhme të mundshme, si një urë lidhëse, një nxitje e fuqishme e një rrethi të kriminalitetit. Pastrimi i parave është një sistem i fuqishëm i mbulimit për çdo vepër që gjeneron fonde dhe se paratë janë një nga provat e vetme në dispozicion për autoritetet në mënyrë që të arrestojnë dhe ndjekin penalisht autorët. Më në fund, por si një nga arsyet më të rëndësishme. Prosesi në vetvete nuk mban asnjë fajësim moral, duke qenë se përfshin ndërveprime të përditshme financiare të biznesit, të "helmuara" vetëm nga padrejtësia, dëmi i shkaktuar dhe fajësia morale "e zhytur" nga veprat që krijuan fondet e paligjshme.

Qëllimi i kësaj pune është të merren në konsideratë të gjitha ato që ka mundësi ligji për të hyrë në thellësi të problemit të kriminalizimit të pastrimit të parave dhe arsyet pse duhet të vendosim dënim për sjellje që normalisht merren nga të gjithë. A janë fondet e paligjshme që mbajnë padrejtësinë, dëmin ose fajësinë morale, apo ka diçka tjetër përveç këtij fakti.

Pastrimi i parave me të madhe po shkatron ekonominë formale dhe në vazhdimsi ajo po shkatron ekonominë konkurruese pasi që informalja vazhdimisht po lulzon në ekonominë kombëtare dhe ato ndërkombëtare.

Subjektet financiare dhe jofinanciare marrin në konsideratë kërkesat rregullative në lidhje me parandalimin e pastrimit të parave para se të vendosin të ushtojnë aktivitetin e tyre në vendin tonë. Bizneset kanë në vëmendjen e tyre parësore maksimizimin e fitimeve por nëse ofrojnë produkte apo shërbime për klientët të dyshimtë, mund të përballen me kundërvajtje administrative dhe penale. Mënjanimi i riskut reputacional, i cili është mundësia që subjekti të pësojë humbje financiare të shkaktuara nga rënia e reputacionit në veprimtarinë e subjektit, si rrjedhojë e opinionit negativ të publikut ndaj subjektit bëhet pjesë integrale e vendimmarrjes.

**Fjalët kyqe:** Pastrimi i parave, Kriminaliteti, ekonomia, financat, etj.

## 1. HYRJE

Mjedisi politiko-ligjor luan një rol të drejtpërdrejtë në përcaktimin e objektivave dhe strategjive të personave fizikë dhe juridikë që ushtrojnë veprimtari fitimprurese dhe është i rëndësishëm si për kompanitë vendase ashtu edhe për ato ndërkombëtare. Faktorët e jashtëm të mjedisit përfshijnë analizën konsumatorit, analizën e konkurrentit, analizën e tregut të synuar, si dhe vlerësimin e çdo elementi të mjedisit teknologjik, ekonomik, kulturor apo politik/ligjor që ka të ngjarë të ndikojë në sukses. Si pjesë e mjedisit politiko-ligjor, parandalimi i pastrimit të parave ndikon në mënyrë të drejtpërdrejtë në vendimmarrjen operationale të kompanive financiare dhe subjekteve të lira jofinanciare. Subjektet financiare dhe jofinanciare marrin në konsideratë kërkesat rregullative në lidhje me parandalimin e pastrimit të parave para se të vendosin të ushtojnë aktivitetin e tyre në vendin tonë. Bizneset kanë në vëmendjen e tyre parësore maksimizimin e fitimeve por nëse ofrojnë produkte apo shërbime për klientët të dyshimtë, mund të përballen me kundërvajtje administrative dhe penale. Mënjanimi i riskut reputacional, i cili është mundësia që subjekti të pësojë humbje financiare të shkaktuara nga rënia e reputacionit në veprimtarinë e subjektit, si rrjedhojë e opinionit negativ të publikut ndaj subjektit bëhet pjesë integrale e vendimmarrjes. Institucionet bankare dhe profesionet e lira jofinanciare, krahas përcaktimit të nevojave dhe dëshirave të tregut, duhet të kujdesen që të përmbushin detyrimet e kuadrit rregullativ në fuqi. Bankat vlerësojnë ndikimin rrezikut të pastrimit të parave dhe financimit të terrorizmit në varësi të rrethanave individuale. Reputacioni i subjektit financiar lidhet me dëmin që mund ti shkaktohet bankës nga përfshirja në një marrëdhënie biznesi apo transaksion, si rezultat i veprimtarive të paligjshme dhe mund të çojë në vendosjen e sanksioneve nga organet kompetente ose në largimin e klientëve nga subjekti. Fenomenit të pastrimit të parave i është dhënë rëndësi e veçantë vitet e fundit. Një dekadë më parë, klientët me depozita të mëdha trajtoheshin si të një rëndësie të veçantë. Banka do të vihej në lëvizje për të përmbushur nevojat dhe kënaqësitë e dëshiruara në mënyrë më efikase sesa bankat konkurrenente. Klientët duhet të analizohen me detaje nga strukturat e bankës. Menjëherë ngrihen pyetje të tilla si:

1. Burimi i të ardhurave të klientit
2. Prejardhja relativisht e madhe në para fizike
3. Përputhja e qëllimi i transaksionit me aktivitetin e klientit etj.

Ekzistenca e pasurive, apo kryerja e transaksioneve me vlera shumë më të larta në krahasim me atë që mund të pritët nga profili i klientit, shërben si sinjal që një klient të vlerësohet potencialisht si me rrezik të lartë dhe duhet të raportohet si i dyshimtë.

Institucione të rëndësishme ndërkombëtare dhe autoritetet ligjvënëse në rang kombëtar janë duke marrë masa shumë shtërnguese për të parandaluar dhe zbutur fenomenin a pastrimit të parave. Problematika është sa globale aq edhe nacionale. Qendrat financiare “off-shore” janë një realitet që prekin qoftë vendet e zhvilluara por dhe vendet në zhvillim si në rastin tonë. Subjektet ligjore të përcaktuara në ligjin organik të parandalimit të pastrimit të parave dhe veçanërisht institucionet financiare banka përballen me sfida serioze në implementimin e kuadrit rregullativ në praktikë. Objektivat që synohen të realizohen nëpërmjet këtij punimi janë:

1. Studimi i marrëdhënies së ngushtë ndërmjet fenomenit të pastrimit të parave dhe evazionit tatimor.
2. Analizimi i hendekut në kuadrin rregullativ në Kosovë sa i përket identifikimit dhe regjistrimit të “Pronarit përfitues”.
3. Vlerësimi i parajsave fiskale “off-shore” si juridiksione të përshtatshme për fshehjen e strukturës së pronësisë përfituese.
4. Analizimi i problemit të identifikimit të plotë të PEP-ve dhe transaksioneve të kryera prej tyre.
5. Shqyrtimi i detyrimit të ekzagjeruar të raportimit të profesioneve të lira jofinanciare pranë autoriteti përgjegjës.
6. Sugjerimi i një sërë amendimesh rregullative që do të bëntë të mundur uljen e rrezikut reputacional me të cilin përballen subjektet raportuese.

Nga eksperiencia e deritanishme në vendin tonë nuk është kryer ndonjë punim kërkimor-shkencor lidhur me çështjet e parandalimit të pastrimit të parave me të cilat përballen subjektet raportuese financiare dhe jofinanciare. Studimi nxjerr në pah sfidat kryesore që proekupojnë subjektet raportuese, kryesisht institucionet financiare dhe profesionet e lira, në përpjekjet e tyre për parandalimin e pastrimit të parave dhe evazionit fiskal. Propozohen përmirësimet e

nevojshme në kuadrin ligjor dhe rregullativ për të qartësuar më tej obligimet reale që duhet të kenë subjektet e raportuese. Punimi kornizohet në kuadrin rregullativ me impakt të drejtpërdrejtë në zvogëlimin e rrezikut reputacional në industrinë bankare dhe profesionet e lira jofinanciare.

**1. Pastrimi i Parave** dhe lufta ndaj këtij fenomeni ka marrë një rëndësi të veçantë sidomos në dekadat e fundit për shkak të efekteve negative që sjell në ekonomine globale dhe rajonale, gjë që ka çuar në ndryshime dinamike ligjore dhe rregullative si në vendet e zhvilluara ashtu dhe ato në zhvillim. Transferimi i pasurisë, duke ditur se kjo pasuri rrjedh nga krimet e rënda, me qëllim fshehjen ose maskimin e origjinës së paligjshme të pasurisë ose ndihma dhënë çdo personi i cili është i përfshirë në kryerjen e një veprë të tillë ose vepra për të shmangur pasojat juridike të veprimit të tij, si dhe fshehja ose maskimi i natyrës së vërtetë, burimit, vendndodhjes, disponimit, lëvizjes, të drejtat në lidhje me pronësinë, duke e ditur se kjo pasuri rrjedh nga krimet e rënda. Pastrimi i “produkteve të veprës penale” kryhet nëpërmjet:

a) Këmbimit ose transferimit të pasurisë, me qëllim fshehjen ose mbulimin e origjinës së paligjshme të saj, duke ditur se kjo pasuri është produkt i veprës penale ose i veprimtarisë kriminale;

b) Fshehjes ose mbulimit të natyrës së vërtetë, burimit, vendndodhjes, disponimit, zhvendosjes, pronësisë ose të drejtave në lidhje me pasurinë, duke ditur që kjo pasuri është produkt i veprës penale ose i veprimtarisë kriminale;

c) Fitimit të pronësisë, posedimit ose përdorimit të pasurisë, duke e ditur në çastin e marrjes në dorëzim të saj, që kjo pasuri është produkt i veprës penale ose i veprimtarisë kriminale;

ç) Kryerjes së veprimeve financiare ose transaksioneve të copëzuara për shmangien nga raportimi, sipas legjislacionit për parandalimin e pastrimit të parave;

d) Investimit në veprimtari ekonomike ose financiare të parave a sendeve, duke ditur se janë produkte të veprës penale ose veprimtarisë kriminale (Kodi Penal i Republikës së Kosovës). Produkte të veprës penale, përfshijnë çdo lloj pasurie, si dhe dokumentet ose instrumentet ligjore që vërtetojnë tituj ose interesa të tjerë në pasurinë që rrjedh ose fitohet drejtpërdrejtë ose tërthorazi nga kryerja e veprës penale. Pastrimi i parave është procesi i lëvizjes së fondeve të gjeneruara në mënyrë ilegale në një rreth transformimesh për të krijuar një aparencë legale të këtyre fondeve dhe duke fshehur origjinën e tyre ilegale. Parate e “pista” vijnë kryesisht nga droga, prostitucioni, krimi i organizuar, korrupsioni, personat e ekspozuar politikisht të korruptuar sidomos në vendet diktatoriale etj. Industria financiare bankare është subjekti më i rëndësishëm raportues pranë Autoritetit. Autoriteti Mbikëqyrës për institucionet financiare bankare është Banka Qendrore e Kosovës. FATF e cila merret me Standardet Ndërkombëtare të Luftës kundër pastrimit të parave dhe Financimit të Terrorizmit, përcakton se pastrimi i parave kryhet nëpërmjet tre fazave kryesore si më poshtë:

□ **Vendosja** - vendosja e përfitimeve të paligjshme në sistemin financiar, ose përdorja e tyre për të blerë mallra me vlerë të lartë, prona apo pasuri të paluajtshme.

□ **Tjetërsimi** - përfshin shndërrimin e të ardhurave të jashtëligjshme në një formë tjetër për të fshehur gjurmët. Përdorimi i këtyre fondeve për një sërë transaksionesh financiare të ndërlikuara si për shembull: blerja e instrumentave të investimit, blerja e të mirave dhe shërbimeve etj. Fondet mund të transferohen jashtë vendit dhe të depozitohen në sistemin bankar, shpesh duke përdorur kompanitë “guaskë” ose fonde të maskuara si të ardhura nga biznesi i ligjshëm. Mallrat/asetet mund të rishiten. Gjithë këto transaksione bëhen për të mbuluar burimin e të ardhurave.

□ **Integrimi** - në fazën e tretë fondet rihynë në ekonominë legjitime dhe mund të përdoren në pasuri të paluajtshme, ndërmarrje biznesi etj. Të ardhura e “pastruara” përdoren në ekonomi duke ju dhënë një pamje “të ligjshme”. Transfertat komplekse elektronike lokale dhe ndërkombëtare e bëjnë gjetjen e burimit origjinal të fondeve praktikisht të pamundur.

Disa nga këto hapa, në varësi të rrethanave, mund të mos jenë të nevojshme. Shpesh herë dallimi mes fazave të mësipërme është i vështirë sepse mund të përdoren kombinime të tyre njëkohësisht. Për shembull, të ardhurat që janë tashmë në sistemin financiar nuk kanë nevojë për tjetërsim.

## 2. KRYERJA E PASTRIMIT TË PARAVE

Pastrimi i parave, merr forma të ndryshme dhe tipologjitë kryesore përfshijnë “smurfing”, bizneset të bazuara në “Para të gatshme”, manipulimi i faturave tregtare, transaksionet me pasuri të paluajtshme etj.

Metoda “smurfing” - përfshin përdorimin e transaksioneve të shumta në para, secila me vlerë më të vogël se sa kërkesa për raportim. Bizneset e bazuara në “Para të gatshme” mund të përdorin paratë legjitime dhe paratë që rrjedhin nga vepra penale, duke pretenduar se të gjitha të ardhurat janë legjitime. Manipulimi i faturave tregtare përfshin nën ose mbi-vlerësimin e faturave në mënyrë që të fshihen lëvizjet e parave. Kompanitë multinacionale dërgojnë flukse të mëdha parash të cilat janë nën ose mbi vlerën e çmimit të transaksioneve në degët e tyre, në mënyrë që të zhvendosin fitimet në juridiksionet me përqindje të ulta të taksimit.

Ekzistojnë shumë mënyra ku pastruesit e parave mund të mbulojnë transaksionet e tyre duke përdorur profesionet e lira jofinanciare. Shërbimet e ofruara nga kontabilistët, të cilat mund të keqpërdoren në operacionet e pastrimit të parave,

Krijimi i kompanive ose entiteteve të tjera të ndërlukuara ligjore (si trustet), të cilat mund të fshehin lidhjen mes të ardhurave nga krimi dhe pronarëve përfitues me historik kriminal.

Blerja dhe shitja e pasurive të paluajtshme, ku transferimi i titullit të pronësisë së paluajtshme është përdorur për të mbuluar transferimin e paligjshëm të fondeve (faza e vendosjes) ose investimi final i të ardhurave përmes operacioneve të pastrimit të parave (faza e integritetit).

Ekzekutimi i operacioneve financiare në emër të klientëve si depozita ose tërheqje parash, operacionet e këmbimit valutor, shitja dhe blerja e aksioneve, dërgimi dhe marrja e transfertave ndërkombëtare të parave.

Këshilla financiare dhe tatimore janë pjesë përbërëse e pastrimit të parave. Shkelësit e ligjit me sasi të madhe parash për të investuar, mund të paraqiten si individë që shpresojnë të minimizojnë detyrimet e tyre tatimore ose dëshirojnë të vendosin pasuritë e tyre jashtë rrezes së detyrimeve fiskale. Juristet mund të ndihmojnë në paraqitjen e padive fiktive për të marrë një gjykim të favorshëm për të legjitimuar fondet e fituara në mënyrë ilegale.

Institucionet ndërkombëtare si FATF dhe organet përgjegjëse dhe mbikëqyrëse të vendeve përkatëse, përmbledhin në aktet e tyre nënligjore një numër transaksionesh që duhet të trajtohen me kujdes nga subjektet financiare bankë dhe profesionet e lira jofinanciare pasi përmbajnë elemente të dyshimtë të pastrimit të parave.

Ka disa zëra të cilat besojnë se gjatë procesit të pastrimit të parave që vijnë nga produkte të veprave penale, ekonomia e një vendi do të ketë rritje të likuiditetit të paktën në një periudhë afatshkurtër. Duke pasur parasysh rënien ekonomike në rajon ku remitancat në vend kanë pësuar një ulje të ndjeshme, çdo formë likuiditeti pamvarësisht nga burimi i të ardhurave do të ndihmonte ekonominë Shqiptare.

Pastrimi parave është një aktivitet kriminal afatgjatë dhe i vazhdueshëm, kryhet zakonisht në grup, shpesh herë nga më shumë se një person dhe ka një shtryrje të gjerë ndërkombëtar. Pastrimi i parave dhe evazoni fiskal jepin një impakt negativ edhe mbi shoqërinë në përgjithësi, pasi duke përdorur para jo të ligjshme, krimi i organizuar mund të infiltrojë në institucionet shtetërore dhe të marrë kontrollin e sektorëve të mëdhenj të ekonomisë. Pastrimi i parave sjell implikime të pafavorshme për vendet në zhvillim, si dëmtim reputacioni dhe imazh negativ ndërkombëtar.

Globalizimi dhe njohja e rëndësisë së ruajtjes së konkurrencës së ndershme kërkon një qasje të veçantë në lidhje me parandalimin e pastrimit të parave dhe evazionin fiskal. Pasojat afatgjata janë shumë të dëmshme dhe ndikojnë në frenimin e përparimit ekonomik dhe politik të një vendi. Varfëria dhe pabarazia përkeqësohen; ulen të ardhurat tatimore të qeverisë; zvogëlohen shpenzimet shëndetësore dhe të arsimit; dëmtohet konkurrenca e lirë dhe rritja ekonomike; dekurajohen investimet e huaja direkte; ngadalësohet krijimi i ndërmarrjeve të reja; paratë publike kanalizohen në fushën e mbrojtjes dhe të infrastrukturës ku fitimet janë zakonisht të larta; rritet barra e borxhit në vendet e varfëra.

### 3. PASTRIMI I PARAVE DHE EVAZIONI FISKAL

Një aspekt shumë i rëndësishëm i parandalimit të pastrimit të parave, i cili ka ngjallur shumë debate kohët e fundit tek ligjvënësit dhe në fushën e biznesit, është lidhja e tij me evazionin fiskal. Deri më tani, këto fenomene janë parë si të ndara por kriza financiare dhe shmangia e pagimit të taksave ka bërë që situata të shikohet me sy mjaft kritik. Marrëdhënia në mes të pastrimit të parave dhe evazionit tatimor është një temë shumë komplekse që është duke u adresuar nga organizata ndërkombëtare dhe ligjvënësit në mbarë botën. Metodatat e përdorura nga të dy proceset janë shumë të ngjashme dhe duhet të analizohen më në detaje.

Ligji për legalizimin e kapitalit dhe faljen e një pjese të borxhit tatimor dhe doganor parashikonte faljen e një pjese të borxhit tatimor e doganor, kontributeve të sigurimeve shoqërore e shëndetësore dhe kompetencat e organeve të administratave tatimore e doganore, të cilat evidentojnë tatimpaguesit/debitorët që përfitonin nga ky ligj. Ligji parashikonte faljen pa pagesa në favor të Buxhetit të Shtetit të të gjitha detyrimeve tatimore të personave fizikë, të regjistruara si subjekt i taksës vendore të biznesit të vogël, të mbetura të papaguara e që i përkasin periudhës tatimore.

Niveli i ekonomisë informale Kosovë arrin në nivelin 25 – 30% të Produktit të Brendshëm Bruto të vendit dhe që ka impaktin e saj në ekonominë Kosovare.

Për Shtetet e Bashkuara të Amerikës, të ardhurat nga evazoni fiskal janë pjesa më e madhe e të ardhurave kriminale. Ato arrijnë në rreth 4% në 6% të GDP.

Me ndryshimet e fundit në rekomandimet e FATF, ndër kategoritë e percaktuara si krim themelor i pastrimit të parave përfshihen edhe:

- Kontrabanda, (duke përfshirë shkeljet me detyrimet doganore, akcizat dhe taksat);
- Krimet tatimore (lidhur me tatimet direkte dhe taksat indirekte);

#### 4. QENDRAT FINANCIARE “OFF-SHORE”

Qendrat financiare “off-shore” konsiderohen si një nga pikat më të debatueshme të identifikimit të pronësisë përfituese dhe rrjedhimisht të pastrimit të parave. Qendrat financiare “off-shore” karakterizohen nga disa elemente dallues si më poshtë:

Juridiksione që kanë një numër relativisht të madh të institucioneve financiare të angazhuara kryesisht me jorezidentë.

Sistemet financiare që kanë asete dhe detyrime të jashtme jo në proporcion me ato të brendëshme financiare.

Ofrojnë disa ose të gjitha shërbimet e mëposhtme: taksa të ulëta ose zero; kërkesa rregullative të moderuara apo lehtësuese financiare; sekret bankar dhe anonimitet të lartë të pronësië së korporatave. Korporatat “off-shore” janë tashmë një fenomen i pranishëm edhe në sistemin financiar Kosovar pasi korporata me rezidencë në qendrat “off-shore” kanë hapur deget e tyre në vendin tonë. Gjithashtu, klientë apo shtetas Kosovar dërgojnë fondet e tyre në qendra “off-shore” si në rastin e Qipros. Megjithëse nuk është ilegale të dërgosh para në Qipro (aq më tepër që është vend i Bashkimit Evropian), dërgimi i fondeve në një qendër “off-shore” ngre disa hije dyshimi për fenomene të pastrimit të parave apo evazionit fiskal. Rasti i Qipros po shqetëson ligjvënësit Evropian të cilët e kanë lejuar këtë vend të operojë për një kohë të gjatë si një parajsë fiskale.

Subjektet financiare duhet të marrin masa për ti trajtuar korporatat “off-shore” me vigjilencë të zgjeruar që synon të krijojë sigurinë e mjaftueshme për të verifikuar dhe vlerësuar identitetin e klientit; për të kuptuar dhe testuar profilin e tij, të biznesit dhe veprimtarisë së llogarive të tij bankare; për të identifikuar informacionet me rëndësi dhe për të vlerësuar rrezikun e mundshëm për pastrim parash/financim terrorizmi, në mbështetje të vendimeve që synojnë mbrojtjen nga rreziqet financiare, rregullatore apo reputacionale, si dhe përshtatjen ndaj kërkesave ligjore, të pastrimit të parave dhe i gjithë stafi i bankës në përgjithësi, duhet të jenë të mirë trajnuar në rastin kur përballen me klientë “off-shore”.

#### 5. IDENTIFIKIMI I PRONËSISË

Në kuadër të identifikimit të klientit, identifikimi i strukturës së pronësisë përfituese të personave juridike është një nga sfidat kryesore që përballen sot institucionet financiare dhe jofinanciare. Kompanitë që kryejnë marrëdhënie biznesi me institucionet financiare banka dhe jo vetëm, kanë struktura të ndryshme duke filluar nga të thjeshta një shtresore në ato shumë shtresore. Origjina e kompanive jorezidente është nga vende të ndryshme dhe rrjedhimisht kërkesat rregullative të shtetit mëmë janë të ndryshme nga ato lokale.

Në kuadrin e zbatimit të vigjilencës së duhur ndaj klientit, subjekteve financiare, përpara se të kryejnë një marrëdhënie biznesi me klientet persona juridike, ju kërkohet të përcaktojnë personat fizikë, të cilët zotërojnë në mënyrë të drejtpërdrejtë ose të tërthortë më shumë se 25% të aksioneve të një kompanie. Subjektet financiare, në bazë të kuadrit rregullativ në fuqi, ju kërkohet të përcaktojnë individët të cilët zotërojnë dhe kanë kontrollin e fundit mbi klientin.

Në mënyrë që të luftohet dhe parandalohet me sukses keqpërdorimi i produkteve të korporatës për qëllime të paligjshme, është thelbësore që të gjitha juridiksionet të themelojnë mekanizma efektive dhe të mundësojnë autoritetet e tyre për të marrë në kohën e duhur, informacion mbi pronësinë përfituese dhe kontrollin e produkteve të korporatave të themeluar në juridiksionin e tyre për qëllim të hetimit të aktiviteteve të paligjshme, përmbushjen e funksioneve të tyre rregullatore/mbikëqyrëse, si dhe shkëmbimin e informacionit me autoritetet e tjera brenda dhe jashtë vendit. Kjo kërkon respektimin e tre objektivave themelore domethënëse

1. Pronësia përfituese dhe kontrolli i informacionit duhet të mbahet ose të jetë i arritshëm nga autoritetet ligjvënëse,

2. Duhet të ketë një mbikëqyrje të mjaftueshme dhe integritet të lartë të çdo sistemi për mbajtjen apo marrjen e pronësisë përfituese dhe të kontrollit të informacionit, dhe

3. Informacioni jo-publik mbi pronësinë përfituese dhe kontrollin e informacionit duhet të ndahet me mbikëqyrës dhe autoritetet e zbatimit të ligjit.

Institucionet financiare duhet të ngrejnë sisteme efikase për të identifikuar qartë pronarët e kompanive, përpara se të vendosin marrëdhënie biznesi me to si dhe të monitorojnë dhe përditësojnë në mënyrë të vazhdueshme, ndryshimet që mund të ndodhin në strukturën e pronësisë pas vendosjes së kësaj marrëdhënie në bazën e të dhënave të tyre, qoftë elektronike apo në “hard copy”.

Ka shumë zëra që janë kundër deklarimit të pronësisë përfituese e cila dëmton privatësinë dhe arsyet mund të jenë të ndryshme. Në disa vende është thjeshtë e rrezikshme të zbulosh pronësinë dhe ruajtja e privatësisë është shumë e vlerësuar. Grupet kriminale, sidomos në vendet e botës së tretë, mund të vendosin në shenjestër pronarët përfitues dhe familjarët e tyre nëse kanë informacion të saktë publik mbi shumën e aseteve që ato zotërojnë.

Institucionet e mbrojtjes së të dhënave personale nga ana e tyre dekurajojnë nxjerrjen e të dhënave për palët e treta. Bërja publike e pronarit të fundit përfitues bie ndesh me mbrojtjen e të dhënave personale. Në kushtet e krizës

globale, qeveritë po përpiqen të shkurtrojnë rregullat e të bërit biznes dhe jo ti komplikojnë ato. Vendet në zhvillim, të etur për investime të huaja direkte, janë të prirur të tolerojnë përsa i përket dokumentacionit të firmave të huaja. Problemi i identifikimit të pronësisë përfutuese deri në hallkën e fundit të zinxhirit të kontrollit efektive mbi një shoqëri mbetet problem mbarë botëror, i cili është i pranishëm pavarësisht rajonit gjeografik që i përket apo stadi të zhvillimit ekonomik që një vend i caktuar ka. Në rajonin tonë problemet janë të mprehta. Në Kosovë, megjithëse institucionet shtetërore janë më të reja, kemi një përkufizim të plotë të pronarit përfutues sipas rekomandimeve të FATF-së. Ligji nr. 04/L-178 “Për Ndryshimin dhe Plotësimin e Ligjit Nr 03/L-196. Për PPP dhe Parandalimin e Financimit të Terrorizmit në Republikën e Kosovës” përcakton se: të gjitha subjektet raportuese duhet të identifikojnë pronarin përfutues dhe/ose një person ose personat fizik të cilët kontrollojnë drejtpërdrejtë ose tërthorazi njëzet përqind (20%) ose më shumë të një personi juridik.

## LITERATURA

- Ministria e Financave e Republikës së Kosovës “Strategjia kombëtare e Republikës së Kosovës për parandalimin dhe luftimin e ekonomisë joformale, pastrimin e parave, financimin e terrorizmit dhe krimeve financiare 2014-2018,” fq.7. I disponueshëm në: <https://mf.rks-gov.net/sq-al/Strategjia-Kombetare>
- Departamenti i Shtetit të Shteteve të Bashkuara (US DS), Byroja Ndërkombëtare e Narkotikëve dhe Çështjet e Zbatimit të Ligjit, Baza e të Dhënave e Shtetit për Pastrimin e Parave dhe Krimin Financiar, qershor 2015, fq.247. I disponueshëm në: <http://www.state.gov/documents/organization/239329.pdf>
- Shih fq.30 të Këshillit të Evropës, Projekt kundër Krimeve Ekonomike (PECK) “Raporti i Vlerësimit në përputhje me standardet ndërkombëtare në fushën e pastrimit të parave dhe luftën kundër financimit të terrorizmit (AML/CFT),” publikuar në dhjetor 2014. I disponueshëm në: [http://www.psh-ks.net/repository/docs/AML\\_ENG\\_WEB.pdf](http://www.psh-ks.net/repository/docs/AML_ENG_WEB.pdf)
- Shih Ministria e Financave e Republikës së Kosovës "Strategjia Kombëtare e Republikës së Kosovës për parandalimin dhe luftën kundër ekonomisë joformale, pastrimit të parave, financimit të terrorizmit dhe krimeve financiare 2014-2018", fq.25.
- Instituti RIINVEST, “Të paguash apo të mos paguash: Një Perspektivë e Biznesit të Informalitetit në Kosovë, f. 15. Shih në [http://www.fesprishtina.org/wb/media/Publications/2013/BUSINESS \\_ INFORMALITY \\_\\_ ENG \\_FINAL.pdf](http://www.fesprishtina.org/wb/media/Publications/2013/BUSINESS _ INFORMALITY __ ENG _FINAL.pdf)
- KIPRED dërgoi një kërkesë te Ministria e Financave në mars 2016 për qasje në dokument por Ministria nuk e ka siguruar deri më tash këtë dokument për KIPRED.
- Intervista e KIPRED me NJIF, Prishtina, shtator 2014.
- Njësia Inteligjente Financiare e Kosovës (NJIF), “Tipologjitë e Pastrimit të Parave dhe Financimit të Terrorizmit në Republikën e Kosovës”. I disponueshëm, <http://fiu.rks-gov.net/ep-content/uploads/2014/10/Typology-Eng1.pdf>
- Shih fq.30 30 të Këshillit të Evropës, Projekti kundër Krimin Ekonomik (PECK) “Raporti i Vlerësimit në përputhje me standardet ndërkombëtare në fushën e pastrimit të parave dhe luftën kundër financimit të terrorizmit (AML/CFT),” e publikuar dhjetor 2014. I disponueshëm në :[http://www.psh-ks.net/repository/docs/AML\\_ENG\\_WEB.pdf](http://www.psh-ks.net/repository/docs/AML_ENG_WEB.pdf)



## CICERO'S RHETORIC

**Robert Dauti**

Faculty of Law, UKIM, Skopje, N. Macedonia, [robertdauti@outlook.com](mailto:robertdauti@outlook.com)

**Abstract:** The real object of study in this paper is the speech as a text with all its full appearance. Speech is studied from a functional and interpretive point of view, which serves to understand, analyze and use it more effectively. Another important object in the paper is the perspective for academic purposes of speech analysis and their use in the service of professors, students and education in general. This paper is distinguished for theoretical and practical approaches. The study of contemporary literature and inductive methods help to clarify the position that rhetoric occupies today in general and speech as a text in relation to other texts. The second part of the paper is characterized by the use of the deductive method. This part of the paper focuses on the analysis of the most selected speeches by the world fund and authors who have noted with their rhetoric. Looking into the present to understand more about how words shape the fates of peoples, many questions were answered in the past. After a retrospective journey through time, the function, objectives and definition of rhetoric and rhetoric became clearer, from its conception to the present day.

Very early in time philosophers clarified that rhetoric, like the art of communication, was the systematization of naturally born rhetoric. Created as a necessity of the time, rhetoric and rhetoric directly influenced the interpretation of social events and phenomena. The fact that rhetoric and rhetoric took on such special importance led many philosophers to offer its systematization. They created theoretical schemes, the function of which has not diminished even today. The merit of defining the three basic categories of discourse based first on the behavior of the audience and the intent of the speaker, belongs to Aristotle. These categories are respectively legal, persuasive and ceremonial. Under the contribution of other philosophers such as Cicero and Quintilian, rhetoric was organized into five structures which were the same as the structures of speech organization: invention / invention, organization, style, memorization, presentation. The clarity and democracy offered by the word organized according to the theory of rhetoric posed a threat to new forms of government that began to flourish at the beginning of the new era. Rhetoric and rhetoric began to become the "property" of autocratic leaders, thus moving away from the pure purposes for which they were created. This period together with the Middle Ages represent the most difficult moments for rhetoric, which was put at the service of imperial, dictatorial and Christian forms of government. The Middle Ages marked the greatest fragmentation of internal and external rhetoric. The flourishing of logic and theology marked the final blow to rhetoric. From now on, rhetoric would be called 'lost art'. Along with it, the public-lecturer relationship was lost.

**Keywords:** rhetoric, Cicero, literature, speech, etc.

### 1. INTRODUCTION

Rhetoric is the study of effective writing and speaking and the art of influencing others. In its success story, rhetoric has been given many definitions and objectives. Rhetoric is also distinguished for its all-encompassing spectrum, but for the most part it is distinguished by its essential character as an important discipline for student training. Her primary goals were two; to create a perception of how language works in writing and speaking and to become proficient in using these linguistic aspects. Rhetoric as the art of communication, has long been understood as the systematization of naturally born rhetoric. According to tradition, the authors observed real-life situations where rhetoric was successful, analyzed the resources used by speakers, and developed teaching methods that used these skills. One of the speakers in Cicero's dialogue, 'De Oratore' summarizes the main doctrine of rhetoric as follows:

"The virtue of all these rules is that orators did not gain reputation by following them, but that some people singled out and gathered the skills of innate orators. This means that rhetoric is not a product of art, but art itself".<sup>99</sup>

Quintilian, the author of the most complete classical treatise, "De Institutio Oratoria", said that "Everything that art has raised to perfection has its source in nature".<sup>100</sup> According to Cicero, the orator is a man who speaks to people and regardless of the style he uses, he should not be detached from what a simple man feels and thinks. He saw rhetoric closely related to nature and a full reflection of it. But from antiquity to the present day, the history of letters has proved that eloquence and eloquence have not remained faithful to what these teachers of rhetoric believed and

---

<sup>99</sup> *De Oratore*, translated by E.W. Sutton dhe H. Rackham, 2. ( London, 1942; 1948).

<sup>100</sup> *De institutio oratoria* ( 2. 17. 6.) *The Institutio Oratoria of Quintilian*. With an English translation by H.E.Butler, London; William Heinemann New York: GP. Putnam's sons.

preached. This has cost her and the history of mankind, not a little, because as we will see below, rhetoric is one of the arts that has a direct impact on the interpretation of events in both daily life and major social phenomena.

The first teachers of rhetoric date around the years 471 and 463 p.e.s. They came as a necessity of time and new needs of society. After the expulsion of the tyrants, who had misappropriated property through illegal acts, the first public trials were organized to restore justice in the country. In this period stand out Tisias and Gorgias, the latter a sophist, "with innate ability to enslave people, only by word and not by force."<sup>101</sup> The word 'rhetoric' comes from the Greek word 'rhxtorikx', which began to be used in the district of Socrates in the 5th century and first appeared in Plato's dialogue "Georgias" written around 385 p.e.s. 'Rhxtorikx' in Greek means the civic art of public speaking, which was developed for the purposes of assemblies, courtrooms and formal cases in the constitutional government of Greek cities, especially in democratic Athens. As such, it was seen as a cultural subdivision of a broader concept of the power of words and their ability to influence the situation in which they were used. Evidence of Aristotle shows that the early books of rhetoric paid special attention to argumentation and debate, as they were a necessity for the freedom and development of every Athenian. The need to address large juries fluently required careful organization of speeches so that they could touch the emotional side of the audience.<sup>102</sup>

Even today, the use of this word has to do with the direct instinct of humanity to survive, control the environment and influence the actions of others, in accordance with the best interests of individuals or social and political groups. Such concepts of rhetoric can be found in many older societies in approximate settings. Many books have been written in Egypt and China advising readers on how to become effective orators. Classical writers for the first time in Europe tried to describe the features of an effective speech and teach someone how to plan and present a speech. The cities of antiquity were considered cities with democracy and consequently citizens were an active part of political debates and had to defend themselves in courtrooms. The theory of public speaking was further developed with the development of technical vocabularies, which explained the features of argumentation, organization, style and presentation.

This period also marks the birth of the term 'Metaretorics', as a theory or art of public speaking. The first teachers of rhetoric were the Sophists. The school of rhetoric began with Socrates in the 4th century and became a regular school in the Greco-Roman period. This school was part of the formal education of many young boys. Initially rhetoric teachers noticed a close relationship between literature and rhetoric and used many concepts of literary criticism in function of the latter. They also saw the purpose of literature to influence the reader in the rhetoric of 'Learning and Enjoying'.

Aristotle in his lectures "On Rhetoric" distinguishes three types of rhetoric. "A public," he says, "may or may not act as a judge of what is being said." By this he means that the public may or may not be asked to make a certain decision on an issue that is presented.<sup>103</sup> If so, he acts as a judge and can adjudicate actions that have taken place in the past, in a courtroom, and in this case the speech is considered legal 'judicial'. But the public can also judge on an action that will happen in the future and in this case the speech is 'deliberative' persuasive. If the public is not asked to do any of the above, Aristotle considers the speech to be 'epideideic' or ceremonial. These speeches are typical on ceremonial occasions like public celebrations, funerals, speeches which were held to praise or blame someone. These three categories - legal, persuasive and ceremonial - remained essential throughout the classical history of rhetoric and are still valid today to categorize the various forms of discourse. The concept of ceremonial rhetoric was later expanded by other scholars, who also included prose and poetry. This form of rhetoric was not seen as a discourse aimed at a particular action, but aimed at influencing the values and beliefs of the public.

## 2. MATERIALS AND METHODS

This paper is distinguished for theoretical and practical approaches. The study of contemporary literature and inductive methods help to clarify the position that rhetoric occupies today in general and speech as a text in relation to other texts. In the I century p.e.s. Cicero and Quintilian introduced rhetoric in its fullest form. The classical lessons of rhetoric consisted of five parts, which went hand in hand with the act of planning and presenting the speech. Given the needs of the time, the rhetoric that prevailed was the legal one although its other two forms did

---

<sup>101</sup> Philebus, 58 a-b *Philebus by Plato*, Translated by Benjamin Jowett. The Electronic Classics Series, Jim Manis, Editor, PSU-Hazleton.

<sup>102</sup> Kenedy A. George *Classical Rhetoric and its Christian and Secular tradition from ancient to modern times*. The University of North Carolina Press, 1980, pg. 26-9, 42.

<sup>103</sup> Kennedy, George A., (trans/ed.) (1991) *Aristotle 'On Rhetoric'; A Theory of Civic Discourse*. New York/Oxford: Oxford University Press.

not go unnoticed.<sup>104</sup> Its first part is 'invention'. This section was devoted to finding a topic, identifying the issue to be discussed and the tools to be used to influence the public to accept the speaker's point of view. Impact tools included:

-first, direct evidence, such as witnesses or documents, which the speaker "uses" and does not "invent";  
-secondly, the artistic means of influence which include presenting the character of the speaker (ethos) as credible, the logical argument (logos) used to persuade the listener, as well as (pathos) or the emotion that the speaker may arouse in the audience of his.

The second part of classical rhetoric is organization<sup>105</sup>. Organizing means constructing a speech divided into parts, the number of which continues to be a highly controversial issue. The most commonly used passages found in the books of the time and used by legal oratory are:

1. introduction (Greek. Prooimon, Lat. Exordium)
2. narrative (Greek diegesis, Lat. Narratio) presentation of factual details of context
3. rehearsal (Greek. Pistis, Lat. Probatio)
4. conclusion or closure (Greek. Epilogos, Lat. Peroratio)

Each division has its own clear functions and characteristics. The introduction aims to ensure the interest and good will of the public to listen. For this the narrative must be clear, concise and influential, the evidence must be based on logical arguments in favor of the speaker and precede any controversy that may arise. The closing in itself was organized into two parts that consisted of summarizing what was being elaborated and awakening the emotional side to the listeners. Convincing 'deliberative' speeches had an organized structure of introduction, testimony, and closing. They often avoided confession. Ceremonial 'epideictic' speeches had a special structure, for example a praise speech could address issues of the individual's birthplace, ancestry, education, character and personality as a subject. The third part of classical rhetoric is style.<sup>106</sup> Style discussed issues of skillfully expressing ideas. Furthermore the concept of style will be retrieved below.

Memorization<sup>107</sup> was originally supposed to be part of the rhetoric that discussed memory and the techniques that would help the speaker memorize speech. Memorization was then considered not merely as the act of memorizing a given text, but as a combination of improvisation techniques and generating a speech in a given context. This gave the speaker the opportunity to express the same idea paraphrased in different ways. The presentation<sup>108</sup>, as the fifth and final part of the rhetoric, discussed more the way something is said. In ancient Greece presentation was paralleled with acting and the main focus was on the use of gestures and tone of voice.

### 3. RESULTS

Once the speaker has determined what 'what' means and the order, the next task is to decide how to say it and how to convey the content through words and sentences. This constitutes what is called 'style'<sup>109</sup>. A characteristic of classical rhetoric is the treatment of style as a deliberate process of expressing the subject through language. Oral scholars at the time thought that the same idea could be expressed in different words, to achieve different effects. They perceived the style divided into two parts: the choice of words and their placement in sentences, which contain time structures, prosaic rhythm and literary figures.

The discussion of style revolved around the concept of the four 'virtues' (Greek: Oretoi) that were first defined by Aristotle's student Theophrastus. These virtues were: accuracy (grammar and usage), clarity, embellishment, and correctness. Embellishments included tropes or substitutions of one term for another such as in metaphors, literary figures or changes in sound, the ordering of parts of a sentence, such as 'anaphora' or 'asidentoni', as well as thought figures in which a sentence is used to emphasize or increase public attention, as in rhetorical questions.

The styles were categorized into three types, high, medium and low or simple. Finding, organizing, and styling were the three main parts of classical rhetoric, applicable to both public speaking and written drafts. Their first recognition as three separate actions was made by Socrates in his speech "Against the Sophists"<sup>110</sup> (section 16),

---

<sup>104</sup> Greek. Heuresis, Lat. Inventio Kenedy A.G., (1994) *A new history of classical rhetoric* Princeton University Press, Princeton, NJ.

<sup>105</sup> Greek. Taxis, Lat. Disposito Kenedy A.G., (1994) *A new history of classical rhetoric* Princeton University Press, Princeton, NJ.

<sup>106</sup> Greq. Heuresis, Lat. Inventio Kenedy A.G., (1994) *A new history of classical rhetoric* Princeton University Press, Princeton, NJ.

<sup>107</sup> Ibid.

<sup>108</sup> Ibid.

<sup>109</sup> Kenedy A.G., (1994) *A new history of classical rhetoric* Princeton University Press, Princeton, NJ.

<sup>110</sup> "Against the Sofists" at <http://english.mansfield.ohio-state.edu/writing>.

written about 390 BC Aristotle takes the matter back to 335 BC, in the book of his third "On Rhetoric"<sup>111</sup> and suggests a fourth part which is the presentation. In the I century p.e.s. two more parts were added to public speaking. The fourth in a row was memorization. Once a speech was well planned and written, it had to be memorized in order to be well presented. For this purpose a memory system was created with the help of backgrounds and images. "Presentation" was ranked fifth in the third book "Rhetoric for Hereunius" written in the first century BC. As predicted by Aristotle, ranked fifth and last, the presentation included voice control, volume, frequency, and gestures that included effective mimicry and limb control. At the same time a work is published by Quintilian, "Education of the orator" book 11, which undertakes to clarify any discussion that existed until then on rhetoric.

As noted from the Greek and Latin books of the time, from the IV century p.e.s. until the end of antiquity, Classical Metatheory, or Rigid Rhetoric the science of the study of oral tradition, was a standard body of knowledge. Once it took on its full shape, it remained unchanged in its essential characteristics. Many scholars tried to review it, but only detailed it in search of originality. Rhetoric has always been accompanied by a negative connotation and has often been described as disappointing and unfounded, a phenomenon which still exists today. It was viewed with hostility and suspicion even by some classics of the time. Critical notes on rhetoric appeared as early as 423 BC in Aristophanes' comedy "Clouds," "Nephelai." This comedy marked the debate over "Just speech" and "Injust speech". The latter is also considered the 'weak' who dares to question and win over the 'strong' using 'language games'. This resulted in a direct accusation against Socrates, that he was giving the 'weak' the right to question the 'strong' or the 'infallible'.<sup>112</sup> Aristotle later in his book On rhetoric identifies that the weak can to challenge and even accuse the strong. "Taking power from the weak by word aroused much controversy for the time, but it also marked a decisive turning point in the history of mankind.

For the first time it was seen that through logical argumentation, issues that until then were absolute and therefore also indisputable could be put into question. Absolute truths about the earth, the sun, and other theories were first discussed in many areas of scientific, political, and social life. Since then there has been a connection between rhetoric and politics and this partly justifies the negative connotation that existed for him.

The word 'rhxter' in ancient Greek means eloquent, but there is a second meaning that is 'politician'. This approach led to the treatment of 'Rhxtorikx' as a morally dubious technique used by politicians that turned out to be contrary to the truth. Rhetoricians were accused of corrupting people through speech, and the attack mainly fell on the Sophists (smart people), who through rhetoric tried to teach people the techniques of civic life. The Sophists were a group of relativist philosophers, skeptical of the possibility of knowing universal truth. In a treatise entitled "Protagoras" they stated that: "Man is the knower of all things, of the known and the ignorant so far."<sup>113</sup>

Shortly after the Pericles era a new kind of speaker appeared in the political arenas. It is called young for several reasons. This speaker did not come from the aristocracy and had no family ties to them, he was rich, but as a result of his work and not of inheritance, he addressed people directly and had no military posts before. They were called eloquent because they relied on individual ability to address colleagues in the assembly and aimed to persuade them to vote on their proposals. Over time the terms referred to for these individuals took on a negative connotation as demagogue (demagogos), counselor (politeuomenos, sumboulos). These lecturers were also responsible for generating a specific vocabulary like philodemos, friend of the people misodemos, enemy of the people, philopolis, friend of the city, misopolis, enemy of the city.

Political power no longer remained isolated in offices, but developed in the Assembly. Offices became less attractive and arenas became spaces where communication with the masses took place. Deliberative (influential) discourse is related to politics and therefore has a time orientation for the future and this makes it speculative. Regarding this genre, Zimmermani emphasizes that the 'actors' participating in this genre, that is, those who are influenced and those who intend to influence others, are directly related to historical and political circumstances. This means that the more liberal and democratic a certain regime is, the greater the number of people involved in this type of discourse, compared to a dictatorial form of government. According to Aristotle, deliberative discourse "always advises on something that will happen." Debate and political discourse are categories of this rhetoric. He also thinks that although this kind of oratory belongs to the future, its goals always remain within the real possibilities of the people. The ultimate goal of the speaker is not simply to make the audience memorize parts of the argument, but to inspire them to vote for him or her at the right time; 'Movere' more than 'docere'.

The Sophist movement and the arrival of Gorgias in 427 marked a turning point in political rhetoric and the birth of lecturers as creations of radical democracy. Gorgias then turned rhetoric into the art of thinking and speaking. He

---

<sup>111</sup> Aristotle (2010), "On Rhetoric", ReadClassic.com., USA.

<sup>112</sup> Reckford.J.K (1987) *Aristophanes: Old-and- new Comedy- Six essays in perspective*. UNC Press.

<sup>113</sup> Schiappa E., (2003), "Protagoras and Logos: A study in Greek Philosophy and Rhetoric", University of South Carolina Press, Columbia, South Carolina. pg.103-33.

explained rhetoric as the means to an end, primarily the ability to persuade the public about a topic, regardless of whether the public is aware of it or not. For this he suggested memorizing entire literary pieces to awaken the emotional side of the listeners. For Gorgias the best work of a man is not knowledge or morality, but the ability to use rhetoric to persuade others.

According to Gorgias, in "Nature", "nothing exists and if it exists it is not known and if it can be known, the totality of knowledge cannot be communicated from one person to another"<sup>114</sup>. The direct consequence of these assertions is that value or opinion on truth, right or right, must be judged by circumstances and how it is perceived by individuals, in a given period of time. This opened a new page for rhetoric as it posed the necessity of discussing both sides of an issue in the most influential way possible. At the same time it also required special skills. This period also marks a clear definition of rhetoric given by Aristotle to smooth out the innate debate. He stated "that rhetoric is a morally neutral art, which can argue on both sides of an issue whether positive or negative, but which is based entirely on the knowledge of other disciplines in the interest of determining what is valid, right or honest and for that she uses a special method of her own".

#### 4. DISCUSSIONS

The necessity of studying rhetoric for civic purposes, both in the form of oral and written, was generally known and accepted. However, there is a withdrawal or limitation of the knowledge of the speakers. Speakers had universal knowledge, but the demands of the time limited them to courtrooms. Although there were negative attitudes towards rhetoric, describing it as a play on words, empty words, insignificant details, moral dichotomy and the desire to achieve personal interests at all costs, rhetoric theorists such as Aristotle, Cicero and Quintilian were not mere manipulators of ordinary words. Rather rhetoric was a great liberating force of the intellectual life of ancient times.

An essential understanding in most critical work on discourse is the understanding that power and more specifically the social power of dominant groups or institutions. We also refer to the concept of power as the term 'control'. Thus we say that groups have (more or less) power, if they are able to exercise (more or less) control over the actions or minds of members of other groups. This constitutes an initial power of privileged groups, as opposed to the social sources of power, money, status, fame, knowledge, information, culture or even the various forms of public discourse and communication. Different types of power are distinguished depending on the source that exercises that kind of power. For example, the punitive power of the military and violent people is based on force, the rich exercise power based on the money they own, while the influential power of parents, professors or journalists can be based on the knowledge, information or authority that these groups possess. Power is rarely absolute. No group can completely control another group. Moreover, dominant groups can resist control, accept it, coexist or legitimize control, and sometimes even naturalize it.

The power of dominant groups can be legitimized and integrated through laws, rules, norms, customs, and by a tacit general consensus that can take a form that Gramsci calls 'hegemony'. Class domination, sexism and racism are typical examples of a hegemony. At the same time we must be aware that not every form of power is exercised openly and violently by members of dominant groups. A covert form of control is the totality of actions 'considered welfare' in daily life, as is the case with many everyday forms of sexism or racism. The purpose of our analysis is to study the relationship that is created between discourse and power. We also note that the ability to use different forms of discourse such as political, media or scientific, etc., is in itself a source of power. But at the same time actions are controlled by the mind. So if we are able to influence people's minds, respectively their knowledge or opinions, we can indirectly control some of their actions. So the greater the possibilities of domination through discourse, the greater the possibilities of control.

Since the beginnings of the systematic study of rhetoric in Greece were related to the needs of democratic governments, the study of rhetoric was reduced to the rule of autocratic governments. Much of the political debate took place away from the public eye. The speaker had the task of presenting policies to the public, or directing public opinion in favor of the ruler. This marked an opportunity for the practice of 'epideictic' ceremonial rhetoric, including praises, 'encomia' and ceremonial lectures. Political life offered opportunities for the practice of rhetoric, such as in exchanges of ambassadors, in meetings of city councils, etc. But what is noticed is the predominance of legal rhetoric.

This century is also marked by the flourishing of systematic learning. The Grand Library and Museum of Alexandria were the most well-known centers of learning and an advanced research institution in science and literature. The value that learning received brought the further development of rhetoric theories as an important branch of education. This took the form of detailing a system that described the process of planning, writing, and presenting a speech. Two of the most distinctive qualities of this process were the creation of the stasis theory; a systematic

---

<sup>114</sup> Plato (1994), "*Gorgias*", Agora Publications, INC. MA., USA.

method of identifying the issue under discussion in a speech and defining with examples, a large number of tropes, figures and other stylistic tools, which could be found in texts or used in drafts. The role that rhetoric played in formal education was essential to its survival and development. The study of rhetoric was the special right of boys, while girls specialized in grammar schools. This is also evidence of the importance they attached to rhetoric in education.

Schools of rhetoric focused on the study of prose writers and techniques of argumentation, reinforcement, embellishment including literary figures, but in practice the advanced stages of grammar often overlapped with the early stages of rhetoric. These exercises in Greek were called "progymnasmata", preliminary exercises for the presentation of speeches. Students were introduced to the theory of rhetoric and all its parts; finding, organizing, style, memorizing and presenting. Students gave classroom lectures as a form of control over the knowledge they had gained. No written control forms are reported.

Throughout the heyday of rhetoric, from its earliest notes to the Roman period, its coexistence with society has been clearly seen. Rhetoric has played an undeniable role in democratic societies, where free speech and human rights prevailed in all spheres of life, including legal and political ones. In Greece where the individual had to defend himself, as well as in Roman culture where he could and should be represented by a professional orator, the main decisions were made after hearing both parties. This made rhetoric an essential discipline of democratic life. With the change of governing systems and the coming towards emperors or dictators, the role of rhetoric diminishes. The beginning of the Middle Ages marked what would be known as the fragmentation of rhetoric in general and of its works in particular. It becomes adapted to the demands of society and becomes a "tekna" or "ars" or in other words a service. Vickers recognizes two major fragments:

The first fragmentation is distinguished for the disappearance or severe damage of many of the works of rhetoric. The works of Cicero "Orator" and "Brutus" disappeared while "De Oratore" was known by very few scholars. Quintilian's "Institutes" survived severely crippled as books 5-8, 9, 10 and 12 were either completely or partially missing. The rhetorical texts were also severely fragmented by the pragmatic utilitarian attitude held towards it. Externally the classical texts survived in severely damaged condition; inwardly scholars and readers fragmented them to use according to their individual purposes. Rhetoric then underwent other transformations, initially as a university and school discipline, including it in the Grammar-Rhetoric-Dialectics trio. Sometimes these changes arose as a result of rivalry between the faculties called at that time "Battle of Liberal Art", which later turned out to be of no particular value.<sup>115</sup> The creation of various social groups brought about the further fragmentation of rhetoric, as they began to specialize it in function of their goals, undermining its existence as a central system of education. Some of its functions began to be performed by grammar. In Roman times around the 4th century, teachers of language and poetry, called 'grammatics', had adapted parts of the discipline of rhetoric, including knowledge of schemes, tropes and metrics<sup>116</sup>. The blurred line between grammar and rhetoric meant that grammarians' explanation of poetry was limited to "parts of speech, syntactic accuracy, rhetorical figures, ways of arguing and metrics, but never included the structure or plot of the poem" which was left to the scholars of rhetoric.<sup>117</sup>

Literary figures were treated differently in the context of grammar. Separated from the general structure of the poem, unrelated to the subject or character and emotionally detached, they were simply transformed into forms, or constructions of structures, word order without the literary function they had in antiquity. Grammar studies became important after the 7th century, and with German emigration and the closure of many Roman schools in southern Europe, "the burden of culture remained on people who did not have Latin as their mother tongue. Grammar became a major subject until the 14th century and played the role that rhetoric and dialectics had to play."<sup>118</sup> But in fact grammar never fulfilled the role of rhetoric. In addition to the flourishing of grammar, rhetoric also suffered from the flourishing of logic and theology<sup>119</sup>. Many scholars condemned the separation of rhetoric theory from practice. Curtius writes that "In the monasteries it was impossible to acquire the skill of the art of speaking, as there was no possibility of using it for practical purposes."<sup>120</sup> Orality was a lost art. There was no place for its practice in either secular or religious law. The presentation shunned confrontation with the audience and lost its influential context.

---

<sup>115</sup> Paetow J. Luis (1910), "The Arts Course at Medieval Universities with Special Reference to Grammar and Rhetoric".

<sup>116</sup> Campbell, J. J. (1978), "Adaptation of Classical Rhetoric in Old English Literature", in Murphy (1978), pg. 173-97.

<sup>117</sup> Kelly D. (1966), "The Scope of the Treatment of Composition in the Twelfth-Century Arts of Poetry", *Speculum*, 41, pg. 270-4.

<sup>118</sup> Colish 1968, "The Mirror of Language: A Study in the Medieval Theory of Knowledge", New Haven, Conn. Pg. 92-7.

<sup>119</sup> McKeon R. P. (1952), "Rhetoric in the Middle Ages", rev. repr. in R. S. Crane (ed.), *Critics and Criticism*, Chicago.

<sup>120</sup> Curtius E. R. (1953), "European Literature and the Latin Middle Ages", tr. W. R. Trask, New York. Pg. 76.

Thus theorists lost the public and rhetoric was transformed from a two way give and take system to a one way only give system.

She lost her creative energies and according to C.S.Baldwin lost her primary function<sup>121</sup>. Many authors thought that its function was simply to polish, beautify by further expanding what had already been said. The loss of social function led to the contraction not only of the public but also of the speaker. R.O.Payne thinks that in medieval English rhetoric, the speaker seems to have completely disappeared from the discussion and there is no psychology of response or reaction from the public<sup>122</sup>. Many scholars set aside the relationship between rhetoric and rhetoric, and in the iconography of rhetoric there is a shift from voice and hand communication to wax boards and the Stylus; the pointed stick used to write on it. This marked the predominance of the written form in literary culture<sup>123</sup>. Rhetoric was transformed from a spoken art into a written art. And yet it cannot be said that the theory of rhetoric did not exist in the Middle Ages. Many books of a practical nature were published on figures of rhetoric, the initiation and closing of letters, and so on. But theory and practice instead of reinforcing, correcting, and complementing each other, did the opposite. De Inventione scholars internally fragmented the work and moved away from the structures 'elocutio', 'pronuntiatio' and 'memoria'. They dealt with the rest of the system, which turned out to be rather an intellectual structure of disorganized terminology. In the period from 1150 to 1300 the rhetoric is further fragmented by separating from each other the theory and practice which turn out to be part of different disciplines. In theology rhetoric became a tool to clarify the meaning and clarify the ambiguities of the scriptures.<sup>124</sup> According to Bonaventure, rhetoric is treated as "a subdivision of theology."

## 5. CONCLUSIONS

Rhetoric has been distinguished as an elastic tool with the ability to adapt to almost any context of human knowledge. This makes its texts usable in other sciences as well. Aristotle's work "Rhetoric" comes through Moerbeke Latin translations into more than 100 manuscripts. Many scholars showed interest in it, but most saw only its connection to dialectics, and others used it as a source for ethical<sup>125</sup> issues. As mentioned above the work of Quintilian arrives in the Middle Ages severely crippled. In addition to external fragmentation many schools of the time regarded it as a work for morality more than for education<sup>126</sup>. Faulhaber notes that the arrived works of the classics were used in the Middle Ages mainly as sources of maxims, examples, and sources of information on the psychological characteristics of different people, under different conditions<sup>127</sup>. This is clear evidence of the transfer of rhetoric to other sciences.

Looking into the present to understand more about how words shape the fates of peoples, many questions were answered in the past. After a retrospective journey through time, the function, objectives and definition of rhetoric and rhetoric became clearer, from its conception to the present day. Very early in time philosophers clarified that rhetoric, like the art of communication, was the systematization of naturally born rhetoric. Created as a necessity of the time, rhetoric and rhetoric directly influenced the interpretation of social events and phenomena. The fact that rhetoric and rhetoric took on such special importance led many philosophers to offer its systematization. They created theoretical schemes, the function of which has not diminished even today. The merit of defining the three basic categories of discourse based first on the behavior of the audience and the intent of the speaker, belongs to Aristotle. These categories are respectively legal, persuasive and ceremonial. Under the contribution of other philosophers such as Cicero and Quintilian, rhetoric was organized into five structures which were the same as the structures of speech organization: invention / invention, organization, style, memorization, presentation.

The clarity and democracy offered by the word organized according to the theory of rhetoric posed a threat to new forms of government that began to flourish at the beginning of the new era. Rhetoric and rhetoric began to become the "property" of autocratic leaders, thus moving away from the pure purposes for which they were created. This period together with the Middle Ages represent the most difficult moments for rhetoric, which was put at the service of imperial, dictatorial and Christian forms of government. The Middle Ages marked the greatest fragmentation of

---

<sup>121</sup> Baldwin, Charles S.(1928), "*Medieval Rhetoric and Poetic (to 1400) Interpreted from Representative Works*". New York: Macmillan, pg. 181-2.

<sup>122</sup> Payne, at Murphy J. J. ( 1966), "*Aristotle's Rhetoric in the Middle Age*", Quarterly Journal of Speech, 52 pg. 272.

<sup>123</sup> Kendall (1978), pg. 147; Curtius (1953), f39; J.B.Tropp, "*Education in the Reinaissance*".

<sup>124</sup> McKeon R. P. ( 1952), "*Rhetoric in the Middle Ages*", rev. repr. in R. S. Crane (ed.), *Critics and Criticism*, Chicago.

<sup>125</sup> Murphy J. J. ( 1966), "*Aristotle's Rhetoric in the Middle Age*", Quarterly Journal of Speech, pg. 55.

<sup>126</sup> Faulhaber C. B. ( 1972), "*Latin Rhetorical Theory in Thirteenth and Fourteenth Century Castile*", Berkeley and Los Angeles. pg. 14.

<sup>127</sup> *Ibid*, pg. 1-2, 95.

internal and external rhetoric. The flourishing of logic and theology marked the final blow to rhetoric. From now on, rhetoric would be called 'lost art'. Along with it, the public-lecturer relationship was lost. The power of the word is undeniable. In every period of crisis in the history of peoples, orators and speeches have stood out that have sealed the future of these peoples. They have been a source of inspiration to fight injustice, discrimination and dictatorship to the point of self-denial. With the help of prominent authors in the history of letters, they have eternally sculpted events that have marked world history. With the power that the word has given them, these authors have entered the minds and hearts of the people and have often changed their very meaning about life.

## REFERENCES

- Allen, J. (2017). "Aristotle on the Disciplines of Argument: Rhetoric, Dialectic, Analytic" In *Rhetorica* 25: 87–108.
- Aristotle (2010). *On Rhetoric* ReadaClassic.com., USA.
- Baldwin, C.S. (1928). *Medieval Rhetoric and Poetic (to 1400) Interpreted from Representative Works*. New York: Macmillan, pg. 181-2.
- Campbell, J. J. (1978), "Adaptation of Classical Rhetoric in Old English Literature", in Murphy (1978), fq. 173-97.
- Colish (1968). *The Mirror of Language: A Study in the Medieval Theory of Knowledge*, New Haven, Conn. Pg. 92-7.
- Cooper, J.M. (2016). "Rhetoric, Dialectic, and the Passions." In *Oxford Studies in Ancient Philosophy* 11: 175–198.
- Curtius, E. R. (1953). *European Literature and the Latin Middle Ages*, tr. W. R. Trask, New York. Pg. 76.
- Faulhaber, C. B. (1972). *Latin Rhetorical Theory in Thirteenth and Fourteenth Century Castile*, Berkeley and Los Angeles. pg. 14.
- Kelly, D. (1966). "The Scope of the Treatment of Composition in the Twelfth-Century Arts of Poetry", *Speculum*, 41, pg. 270-4.
- Kendall (1978), pg. 147; Curtius (1953), f39; J.B.Tropp, "Education in the Renaissance".
- Kenedy, A.G., (1994). *A new history of classical rhetoric* Princeton University Press, Princeton, NJ.  
"Against the Sophists" at <http://english.mansfield.ohio-state.edu/writing>.
- Kenedy, A. G. (1980). *Classical Rhetoric and its Christian and Secular tradition from ancient to modern times*. The University of North Carolina Press, pg. 26-9, 42.
- Kennedy, A.G. (trans/ed.) (1991). *Aristotle 'On Rhetoric'; A Theory of Civic Discourse*. New York/Oxford: Oxford University Press.
- McKeon, R. P. (1952). *Rhetoric in the Middle Ages*, rev. repr. in R. S. Crane (ed.), *Critics and Criticism*, Chicago.
- Mirhady, D.C. (ed.). (2017). *Influences on Peripatetic Rhetoric*. Leiden/Boston: Brill.
- Paetow, J. L. (1910). *The Arts Course at Medieval Universities with Special Reference to Grammar and Rhetoric*.
- Payne, M.J. J. (1966). *Aristotle's Rhetoric in the Middle Age*, *Quarterly Journal of Speech*, 52 pg. 272.
- Plato (1994). *Gorgias* Agora Publications, INC. MA., USA.
- Reckford, J.K. (1987). *Aristophanes: Old-and- new Comedy- Six essays in perspective*. UNC Press.
- Schiappa, E. (2003). *Protagoras and Logos: A study in Greek Philosophy and Rhetoric*, University of South Carolina Press, Columbia, South Carolina. fq.103-33.
- McKeon R. P. (1952), *Rhetoric in the Middle Ages*, rev. repr. in R. S. Crane (ed.), *Critics and Criticism*, Chicago.
- Murphy J. J. (1966), *Aristotle's Rhetoric in the Middle Age*, *Quarterly Journal of Speech*, pg. 55.
- Worthington, I. (ed.). (2018). *A Companion to Greek Rhetoric*. Oxford: Blackwell Publishing.
- De institutio oratoria* ( 2. 17. 6.) *The Institutio Oratoria of Quintilian*. With an English translation by H.E.Butler, London; William Heinemann New York: GP. Putnam's sons.
- De Oratore*, translated by E.W. Sutton dhe H. Rackham, 2. ( London, 1942; 1948).
- Philebus, 58 a-b Philebus by Plato, Translated by Benjamin Jowett. The Electronic Classics Series, Jim Manis, Editor, PSU-Hazleton.
- Greek. Heuresis, Lat. Inventio Kenedy A.G., (1994) *A new history of classical rhetoric* Princeton University Press, Princeton, NJ.
- Greek. Heuresis, Lat. Inventio Kenedy A.G., (1994). *A new history of classical rhetoric* Princeton University Press, Princeton, NJ.
- Greek. Taxis, Lat. Disposito Kenedy A.G., (1994). *A new history of classical rhetoric* Princeton University Press, Princeton, NJ.
- "Passions and Persuasion", 2015, In G. Anagnostopoulos (ed.), *A Companion to Aristotle*. Oxford: Blackwell. 597–611.